

T.C
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**19. YÜZYILDA VAN'DA MİSYONER ÖRGÜTLERİ VE BU ÖRGÜTLERİN
İHTİLALCI ERMENİ HAREKETİNDEKİ ROLÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Neşe TOZKOPARAN

VAN-2007

T.C
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**19. YÜZYILDA VAN'DA MİSYONER ÖRGÜTLERİ VE BU ÖRGÜTLERİN
İHTİLALCİ ERMENİ HAREKETİNDEKİ ROLÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Neşe TOZKOPARAN

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Tuncay ÖĞÜN

VAN-2007

	SAYFA
İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	IV
KISALTMALAR	IX
1.GİRİŞ	1
2.HİRİSTİYAN MİSYONERLİĞİ	
2.1.MİSYON VE MİSYONERLİK KAVRAMLARI	6
2.2.MİSYONER KURUMLARI	13
3.MİSYONERLERİN OSMANLI TOPRAKLARINA GİRİŞİ	23
4.EMPERYALİZM VE MİSYONERLİK İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA DOĞU ANADOLU ERMENİLERİ	37
4.1.İNGİLTERE VE İNGİLİZ MİSYONERLERİN ERMENİ POLİTİKALARI	51
4.2.RUS DEVLET POLİTİKASI VE MİSYONERLİK İLİŞKİLERİ	59
4.3.ALMANYA VE ALMAN MİSYONERLERİN ERMENİ POLİTİKALARI	66
4.4.FRANSA’NIN VE FRANSIZ MİSYONERLERİN ERMENİLERE YÖNELİK POLİTİKALARI	72
4.5.ABD’NİN VE AMERİKALI MİSYONERLERİN ERMENİ POLİTİKALARI	74
5. VAN ERMENİLERİ VE VAN’DA MİSYONERLİK FAALİYETLERİ	82
5.1.VAN ERMENİLERİNİN KONUMU	3
5.2.FRANSIZ MİSYONER FAALİYETLERİ	01
5.3.İNGİLİZ MİSYONER FAALİYETLERİ	04

5.4.ALMAN MİSYONER FAALİYETLERİ	06
5.5 AMERİKAN MİSYONER FAALİYETLERİ	11
6.VAN'DA AMERİKAN MİSYONER FAALİYETLERİ	
6.1.VAN ABCFM MİSYONERLERİ	12
6.2.VAN'DAKİ AMERİKAN KURUMLARI	
6.2.1.OKULLAR	32
6.2.1.1.KIZ VE ERKEK OKULLARI	33
6.2.1.2.VAN KOLEJİ	45
6.2.1.3.ANA OKULLARI	48
6.3.SAĞLIK KURUMLARI	
6.3.1.HASTANE VE DİSPANSER	50
6.3.2.ECZANE	58
6.4 YETİM HANE	158
6.5.KADIN ÇALIŞMALARI	160
6.6 KİLİSE	161
7.İSYANLARDA VE RUS İŞGALİ SİRASINDA MİSYONERLERİN ETKİNLİKLERİ	165
7.1. İSYAN ÖNCESİ MİSYONER FAALİYETLERİ	167
7.2.1915'TE İSYAN SİRASINDA MİSYONERLERİN ETKİNLİKLERİ	185
7.3.İŞGAL DÖNEMİNDE MİSYONER ÇALIŞMALARI	192
8. SONUÇ	202
9.ÖZET	209
10.ABSTRACT	210
11.EKLER	211
12. KAYNAKÇA	

12.1.ARŞİV BELGELERİ	251
12.2.KİTAP VE MAKALELER	254
12.3.İNTERNET(WEB)SAYFALARI	285

ÖNSÖZ

19. yüzyıl bütün dünyada ekonomik ve siyasi dengelerin hızla değişmeye başladığı bir dönemdir. Hammadde ve pazar arayışında olan Avrupalı devletler ve Amerika Birleşik Devletleri gözlerini Yakın Doğu ve Orta Doğu'ya çevirmişlerdir. Avrupa kıtasında var olan güç dengelerinin değişmesi ve emperyalist devletlerin kendi kıtalarında büyüme olanağına sahip olmaması Osmanlı Devleti'nin topraklarının iyi bir yayılma alanı seçeneği olmasını sağlamıştır.

Osmanlı Devleti ise uzun yıllardır süren savaşlar sonrasında toprak kaybetmeye başlamış ve maliye zayıflamıştır. Geçici çözüm olarak dış borç alımı yoluna gidilmesi yüzünden bozulan ekonomi dış güçlerin devlerin iç işlerine müdahalesini kolaylaştırmış ve bu durumun bir sonucu olarak ülkede huzursuzluklar ve karışıklıklar çıkmaya başlamıştır. Devletin içinde bulunduğu olumsuz şartlar jeopolitik ve jeostratejik önemi büyük olan topraklarının artık herhangi bir işgale karşı korunamayacağını göstermektedir. Öte yandan Osmanlı ülkesini elinde bulunduran bir devletin Avrupa siyasetinde güç sahibi olmaması mümkün değildir. Bu nedenle Avrupalı emperyalistler ve A.B.D muhtemel bir toprak paylaşımında kendi ülkelerinin ulusal çıkarlarına hizmet edecek Osmanlı tebaası gruplar yaratma yolu seçilmiştir.

Emperyalistler için Osmanlı tebaası kukla gruplar oluşturma en kolay yolu din ortaklığı söylemiyle yola çıkmaktır. Burada devreye misyonerler girmiştir. Başlangıçta Müslümanlara din değiştirmek amacıyla çalışmaya başlayan misyonerler emperyalistlerin bu gayelerine ulaşmalarını sağlamışlardır.

Osmanlı topraklarında 1810 senesinden itibaren Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasına kadar devam eden misyoner çalışmaları özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde son derece etkili olmuştur. Çıkan azınlık ayaklanmaları misyonerlerin sürdürdükleri hummalı çalışmaların sonucudur. Bugün bile hala tartışılan Tehcir Yasası da misyoner çalışmaları ile desteklenen Ermenilerin çıkardıkları II. Van İsyanı'nın sonrasında çıkarılmıştır.

Van'da asırlardır Müslüman tebaa ile ciddi bir sorun yaşamadan varolan Ermeniler tıpkı diğer Osmanlı tebaası milletler gibi 1870'lerden sonra adeta misyonerlerin baskınına uğramıştır. Dini çalışmalar yapmak ve ihtiyaç duyan insanlara insani yardım sunmak söylemiyle yola çıktıklarını beyan eden misyonerler gerçekte sadece mensubu oldukları devletlerin ulusal çıkarlarına hizmet etmişlerdir. Hizmet verdikleri kurumlarda Ermenileri ayrılıkçı fikirlerle donatmışlar, isyanın alt yapısını oluşturmuşlar, isyanlar sırasında ve sonrasında da faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

II. Van İsyanı ve sonrasında yaşananlar yine emperyalist devletlerin çıkarları doğrultusunda daha sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne karşı adeta bir koz olarak kullanılmaya başlanmış, ve Osmanlı Devleti Ermenileri ölüme yollayan barbar Türklerden oluşan ve tamamiyle devlet bünyesindeki Türk ve Müslüman unsurlara dayanan despot bir devlet olarak lanse edilmiştir. Ancak gerçek bütünüyle farklıdır. Buna rağmen güncel uluslar arası siyasette Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan Ermeni lobileri ve onların destekçileri konuyu daima canlı tutmaktadırlar. Ayrıca Van olaylarında misyonerlerin etkileri konusunda yapılmış ve misyoner belgelerine dayanan kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu sahada çalışan araştırmacıların kaynak sıkıntısı bulunmaktadır. Öte yandan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne bu konuda yöneltilen mesnedsiz suçlamalardan koruyacak ve suçlamayı getirenlerin yazınları kullanılarak hazırlanan bir çalışmaya duyulan ihtiyaç büyüktür. Bu nedenlerle Ermeni isyanları hakkındaki spekülasyonların önüne geçmek ve misyonerlerin isyanlardaki paylarını açığa çıkarmak amacıyla bu çalışma yapılmış ve konu "19. Yüzyılda Van'da Misyoner Örgütleri Ve Bu Örgütlerin İhtilalci Ermeni Hareketlerindeki Rolü" olarak sınırlandırılmıştır.

Çalışmaya konu olan bölgede çok sayıda misyoner grubu çalışmış, ancak bu gruplar içinde en kapsamlı ve yoğun çalışmayı yapanların ABCFM misyonerleri olması nedeniyle isyanlardan önceki ve sonraki misyoner çalışmaları açıklanırken ağırlıklı olarak ABCFM misyonerlerinin faaliyetleri üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmada hem ulusal hem de yabancı kaynaklar kullanılmış, bu şekilde konunun farklı perspektiflerden açıklanması amaçlanmıştır. Kullanılan arşiv kaynaklarının önemli bir kısmını American Board Of Commissioners Of Foreign Missions –ABCFM (Amerikan Yabancı Misyonlar Masası) adlı misyoner kurumunun iç yazışmaları oluşturmaktadır. ABCFM belgeleri Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Arşivi’nden fotokopi yoluyla temin edilmiştir. Ancak bahsi geçen mikrofilm koleksiyonunda ABCFM belgelerinin tasnifi henüz tamamlanamadığından konu ile ilgili bütün belgelere ulaşılamamıştır. Sadece Mayıs 2006 tarihine kadar tasnifi tamamlanan ve mikrofilm haline getirilen evraklar çalışmada kullanılabilmiştir.

Van’da çalışan Fransız ve Alman misyonerler hakkında bu misyonerlerin kendi arşiv belgelerine erişilememiş, ABCFM misyonerlerinin yazışmaları ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinden faydalanma yoluna gidilmiştir. Bu durumun iki temel sebebi vardır. Öncelikli olarak Fransız ve Alman misyoner arşivlerine ulaşarak belge tedarik etmek hem zaman hem de çalışmada kullanılan maddi kaynaklar açısından olanaksızdır. Öte yandan bahsi geçen dilleri bilmemek de araştırmacının önemli bir eksiği olarak ortaya çıkmaktadır.

Çalışmada kullanılan ikinci el kaynakların seçiminde misyonerlerin kendi yazıları ve misyoner kurumları tarafından yayınlanan eser ve makalelere konuya bakışlarını rahatlıkla ortaya koyabilmek amacıyla öncelik tanınmıştır. Tercüme eserler arasında tercih yapılırken de bu hassasiyet devam etmiştir. Kullanılan ulusal kaynakların seçiminde ise yazarın konu hakkında uzman olması ve eserlerinde duygusallıktan kaçınması gerekliliği baz alınmıştır.

İlk bölümde misyon ve misyoner kavramları açıklanmış, misyoner çalışmalarının tarihi hakkında bilgi verilmiş ve misyoner kurumlarının genel faaliyetleri anlatılmıştır. İkinci bölüm misyonerlerin Osmanlı coğrafyasına girişi ve çalışmaları hakkındadır. Üçüncü bölümde misyonerlik ve emperyalizm bağlantısı kurulmuş, alt başlıklarda ise İngiltere, Rusya, Almanya, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri’nin emperyalist Ermeni politikaları hakkında bilgi verilerek söz konusu devletlerin misyoner çalışmalarına bakışı tanımlanmıştır. Dördüncü bölümde Van’da

misyonerlik faaliyetleri hakkında genel bir durum değerlendirilmesi yapılmış ve Van Ermenilerinin sosyo-ekonomik durumu anlatılarak aslında Van'da Ermenilere insani yardım sunulmasının hayati bir önemi olmadığı anlatılmıştır. Ayrıca alt başlıklarda Fransız, İngiliz, Alman ve ABD'li misyonerlerin çalışmaları detaylandırılmıştır. Ancak bu bölümde ABD'li misyonerlerin faaliyetleri hakkında detaylı bilgi verilmemiş, bu konuya ABCFM misyonerlerinin diğer misyonerlere kıyasla daha yoğun çalışması ve isyan sürecinde daha faal olması nedenleriyle ayrı bir bölüm ayrılmıştır. ABCFM misyonerlerinin çalışmalarının anlatıldığı beşinci bölümde Amerikan kurumları hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Bu kısımda ayrıca Amerikan okulları, Amerikan sağlık kurumları ve yetimhanesi ile kilise çalışmaları ve kadın çalışmaları anlatılmıştır. Altıncı bölüm isyanda ve Rus işgali sırasında misyoner çalışmaları hakkındadır. Altıncı bölümde üç alt başlıkta; isyandan önce, isyan sırasında ve isyan sonrasındaki gelişmeler detaylandırılmıştır. Yedinci ve son bölüm sonuç bölümüdür.

Çalışma süresince sonsuz hoşgörüsü ile bilgi ve tecrübelerini esirgemeyen danışmanım Yrd. Doç. Dr. Tuncay Öğün'e, arşiv vesikalarının değerlendirilmesinde katkılarını göz ardı edemeyeceğim Yrd. Doç.Dr. Sami Ağaoğlu'na ve Arş. Gör. Fatih Gencer'e, ayrıca çalışmanın her aşamasında manevi desteklerini benden esiremeyen Doç Dr. Mustafa Oflaz ve Doç. Dr. Zeki Tekin'e sonsuz şükranlarımı sunarım.

Neşe TOZKOPARAN

VAN-2007

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

ABCFM: Protestan American Board of Commissioners for Foreign Missions Kurumu

a. g.e. : Adı geçen eser

a.g. m : Adı geçen makale

ASAM: Askeri Stratejik Araştırmalar Merkezi

Arch: Arşiv

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri

BOARD: ABCFM adlı misyoner kurumunun diğer ismi

c.: Cilt

çev.: Çeviren

ed.: Editör

ed. by.: Editörlüğünü yapan

Hus.: Hususi

no: Numara

res.: resmi

s.: Sayı

şd.: Şifre Defteri

T.B.M.M.: Türkiye Büyük Millet Meclisi

v.: Cilt

y.y.: yüzyıl

1.GİRİŞ

19.yüzyıl tüm dünyada köklü değişimlerin başladığı bir dönemdir.¹ Asrın sonlarına gelinirken var olan bütün dengeler hızla değişmeye başlamış, üretim ilişkileri çeşitlenmiş ve değişimlerin doğal bir sonucu olarak yeni ideolojiler ortaya çıkmaya başlamıştır. Yeni oluşan bu ideolojiler küresel siyasete damgasını vurmaya başlamış ve farklılaşan ekonomik faaliyetler ideolojilerin gölgesinde bütün dünyada varolan farklılaşma sürecini hızlandırmıştır. O güne kadar günlük yaşamın en önemli belirleyicisi olan kilise artık gücünü kaybetmeye başlamıştır. Başka bir ifadeyle Avrupa toplumlarında şehirleşme ile beraber gelişen endüstriyel üretim toplumların moral değerlerinde de değişimlere yol açarak Protestanlık düşüncesinin büyük kitlelerce kabulünü ve dolayısıyla da Katolik Roma'nın etkisinin azalmasını sağlamıştı. Bu Ortaçağ'da tahmin bile edilemeyecek bir gelişmeydi. Rönesans ve Reform sonrasında ortaya çıkan Protestanlık düşüncesi gelecek yüzyılı da şekillendiren en önemli faktör olacaktı. Din olgusunun toplum üzerindeki yönlendiriciliği ve etkinliği azalmamıştı. Çünkü dinin düzenin korunması için vazgeçilmez olduğunun dönemin yöneticileri de farkındaydı.²

19. yüzyılda Avrupalı devletlerin ve Amerika Birleşik Devletleri'nin uluslararası politikada en etkin güçler olması da 18.asırdaki değişimlerin sonucuydu. Endüstri Devrimi'nin ardından hammadde ve mamul madde pazarı ihtiyacı hızla artan bu devletler gözlerini dünyanın farklı noktalarına çevirmişlerdir. Afrika kıtasında söz konusu ulusların yaşadıkları çatışmalar ve sorunlar Osmanlı ülkesini ve Orta Doğu'yu daha da dikkate değer kılmıştı.

Ekonomik, politik ve askeri dengelerin hızlı bir değişim gösterdiği 19 yüzyılda Osmanlı ülkesinde de ciddi dönüşümler yaşaması kaçınılmazdı. Ancak bu dönüşüm yayılmacı devletlerde yaşanan farklılaşmadan hayli farklı olarak tezahür etmişti. Bu asır Osmanlı'nın dünya siyasetinde edilgen olduğu bir dönemdi. Osmanlı mali, siyasi ve askeri gücü zayıflamış ve Avrupa için tehdit

¹Nejat Bozkurt, 20.Yüzyıl Düşünce Akımları Yorumlar Ve Eleştiriler, Morpa Yayınları, İstanbul, 2003, s.17.

²Lucien Seve, Felsefe Ve Siyaset, çev. Muntekim Öçmen, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, s.21.

oluşturamamaya başlamıştı.³ Dolayısıyla askeri anlamda varlık gösteremeyen devlet siyasi alanda da etkinliğini yitirmişti.

Öte yandan yayılmacı devletlerin uzun vadeli ulusal çıkarlarını gerçekleştirmelerinin önünde bir tehdit olmayan bu devlet üzerinde emperyalistlerin başka beklentileri de vardı. Çok sayıda farklı etnik ve dini grubun yaşadığı Osmanlı coğrafyası jeopolitik ve jeo-stratejik açıdan çok önemliydi. Ayrıca bu coğrafyada bulunan yeraltı ve yer üstü kaynaklarının çeşitliliği ve miktar olarak çokluğu da dikkat çekmekteydi.. Bütün emperyalist devletler Osmanlı topraklarına sahip olmak arzusundaydılar. Bunu sağlayabilmenin askeri olmayan tek yolu bu coğrafyada yaşayan Hristiyanlarla çıkar birliği yapıyormuş gibi görünmektir. Planın uygulayıcısı ise misyonerlerdi. Bu amaca ulaşabilmek gayesiyle 1800'lerden beri özellikle Anadolu'da çalışan çok sayıda misyoner vardı.

Bu süreçte Hristiyanlığın insana ve akla en fazla değer veren mezhebi olan Protestanlık⁴ Osmanlı ülkesinde hızla yayılmaya başlamıştı. Protestanlık düşüncesinin yayılması Hristiyan Osmanlı tebaasının ihtiyaçlarının doğal bir sonucu değildi. Liberal düşüncenin dini temellerini oluşturan bu mezhep⁵ misyonerler eliyle Osmanlı topraklarına ithal edilmiştir. Bu durum emperyalistlerin beklentilerine uygundu. Protestan kitle ile din ortaklığı söylemi ile rahatça iletişim kuracak misyonerler, çalıştıkları grupta ayrılıkçı milliyetçi düşüncelerin yeşermesi için çalışacaktı. Zaman içinde Osmanlı yönetimine karşı hareket etmeleri için yönlendirilen bu kitle ile daha önce geliştirilmiş ilişkiler sayesinde emperyalist çıkarların devamı sağlanacaktı.

Ancak Ermeni kilisesi bu durumdan hoşnut değildi⁶. 16. yüzyıla kadar sosyal yaşamda en etkin kurum olan kilise⁷ kendi cemaati üzerindeki etkinliğinin

³Selim Deringil, İktidarın Sembolleri Ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909), çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.13.

⁴Abdülkadir Şeybe, Çağdaş Dünya Dinleri Ve Mezhepleri, çev. Osman Cilacı, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995, s.86-87.

⁵Owen Chadwick, 19. Yüzyılda Avrupa'da Aklın Sekülerleşmesi, Birey Yayınları, 2004, s.30.

⁶Uygur Kocabaşoğlu, Anadolu'daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara, 2000, s.49.

⁷Baskın Oran, Türkiye'de Azınlıklar, İletişim Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 2005, s.19.

azalmasından kaygı duymaktadı. Öte yandan farklı etnik köken ve dini inançlara mensup insanların yüzyıllardır ciddi bir çatışma yaşamaması⁸ ve uyumun Tanzimat dönemine kadar devam etmesi⁹ başlangıçta sosyal uzlaşmanın bozulmasından korkan kiliseyi tepki almak zorunda bırakmıştı. Çünkü Osmanlı makamları ile İstanbul'un fethinden itibaren daima iyi ilişkiler sürdürülmüştü. Bursa Metropolit Piskopos Hovakim'i yanına çağıran Fatih Sultan Mehmet bir Ermeni Patrikliği kurmuş ve başına da Hovakim'i tayin etmişti¹⁰. Ermeni ibadethaneleri ve din adamları devlet güvencesi altına alınmış, ibadethanelerinde gereken bütün tamiratların yapılmasına izin verilirken 18. yüzyıla kadar yeni kilise yapılmamıştı¹¹. Devletin dini hoşgörüsüne ve Hristiyan tebaanın ihtiyacı olmamasına rağmen Osmanlı topraklarında Protestanlık düşüncesi hızla yayılmaya devam etmişti. Bu artışı 1846 yılında Patrik Çuhacıyan'ın Protestanları aforoz etmesi ve onlarla ticareti yasaklaması bile engelleyememişti.¹²

Protestanlık'ın yayılmasının müsebbibi olan misyonerler için bir sonraki hedef mezhep değiştiren kitleye dünyevi hizmetler vererek eğitilmelerini sağlamaktı. Misyoner okulları Müslüman okullarından çok daha iyi hizmet vermekteydiler.¹³ Bu durum hedef kitle ile yakınlaşmalarını ve hizmet verdikleri kitlenin sayısal artışını sağlamaktaydı. Osmanlı Devleti'nin mensubu bulundukları ülkelere verdiği kapitülasyonların yani imtiyazların kendilerine sağladığı hakları genişletmek suretiyle¹⁴ her geçen gün daha fazla artan sayılarıyla etkinliklerini de arttırmaktaydılar. Başka bir ifadeyle misyonerler yarattıkları Protestan kitleye eğitim vererek¹⁵ bütün Osmanlı coğrafyasında varlıklarını güçlendirmekteydiler.

⁸Ahmed Güner Sayar, Osmanlı'dan 21.Yüzyıla, Ekonomik, Kültürel Ve Devlet Felsefesine Ait Gelişmeler, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2001, s.72-73.

⁹Gülten Kazgan, Tanzimattan 21. yüzyıla Türkiye Ekonomisi Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 200, s.134.

¹⁰Mustafa Baş, Türk Ortodoks Patrikhanesi, Aziz Andaç Yayınları, Ankara, 2005,s.24-25.

¹¹Canan Seyfeli İstanbul Ermeni Patrikliği, Aziz Andaç Yayınları, Ankara, 2005,s.87.

¹²C. Seyfeli, *a.g.e.*, s.51.

¹³Necdet Sakaoğlu,Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,İstanbul, 2003, s.88.

¹⁴Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, Başlangıçtan 1999'a Kadar, Alfa Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 1999, s.89.

¹⁵U. Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s.134.

Osmanlı makamlarının bu olumsuz gelişmeler karşısında çok fazla bir yaptırım hakkı yoktu. Osmanlı yönetimine emperyalistlerin her fırsatta müdahale etmesi ve dış borç alımının Osmanlı makamlarını yabancılara mecbur kılması ülkede yaşayan misyonerlere daha rahat hareket etme şansı sunmaktaydı.¹⁶

Misyonerlerin gayrimüslim Osmanlı tebaası ile çalışmaya başlamadan daha önce ilişki kurmamaları da dikkate değerdı. Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerde devlet hizmetine alınmayan azınlıklara hak verilmesi talebiyle hiçbir batılı devlet ya da misyoner grubu ortaya çıkmamıştı. Osmanlı'da dönüşümün ve değışimin kaçınılmaz olduğunun devlet adamlarınca idrak edilmesiyle, II. Mahmud döneminde devlet hizmetine alınmaya başlanan gayrimüslimler¹⁷ Tanzimat Fermanı ile Müslümanlara denk sayılmaya başlanılmıştı.¹⁸ Bu Müslümanlara eşit sayılmaları anlamına gelmekteydi. Liyakat esasına göre artık devlet organizasyonunun her biriminde irtida etmeden yani din değıştirmeksizin görev alabilmekteydiler. Dolayısıyla onları Müslümanlardan ayıran hiçbir statü sorunu kalmamıştı. Fakat Osmanlı'nın gücümün ve etkinliğinin azalmasıyla misyonerler ve onlara destek veren devletler Osmanlı tebaası gayrimüslimler adına farklı taleplerini gündeme getirmeye başlamıştı.

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılına adeta damgalarını vuran misyonerleri ve çalışmalarını daha iyi anlayabilmek için misyonerlik düşüncesini ve bu fikirle oluşturulan kurumları ve çalışmalarını bilmek gereklidir.

¹⁶Selim Deringil, İktidarın Sembolleri Ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909), çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.23.

¹⁷Murat Bebiroğlu, Tanzimattan II. Meşrutiyete Ermeni Nizamnameleri, Ohan Matbaacılık, İstanbul, 2003, s.20.

¹⁸M. Bebiroğlu, *a.g.e.*, s.33.

2HİRİSTİYAN MİSYONERLİĞİ

2.1.MİSYON VE MİSYONERLİK KAVRAMLARI

Misyon ve misyonerlik kelimeleri Hristiyanlığın temel düşünce yapısını tanımlayan iki kavramdır.

Hristiyan inancında Latince missio (görev-yetki) kelimesinden türetilmiş olan misyon kelimesi¹⁹ henüz İsa'ya inanmayanları insanları İncil'e inandırmayı²⁰ ve kiliseler kurmayı amaçlayan, kilise tarafından gönderilmiş kişilerin yaptığı özel hizmetleri tanımlayan bir kavramdır.²¹ Misyoner ise misyonlar kuran yada varolan misyonlarda çalışan ve inancı yaygın bazılarını din adamı olan²² insanları tanımlar. Başka bir ifadeyle misyonerlerin tamamı din adamı değildir.²³ Uzmanlık alanları farklılaşan misyonerlerin ortak özelliği inancı yaymak için çalışmalarınıdır.

Yahudiliğin inanç, ibadet ve geleneklerini²⁴, Roma-Yunan dünyasının kültürlerini ve Hellenistik dinleri birleştiren²⁵ ve bu nedenle bazı Hristiyan ilahiyatçılar tarafından anonim bir inanç olarak tanımlanan²⁶ Hristiyanlık dini kitlelere mesajın sürekli olarak misyonerlerce iletilmesi ve tebliğ yoluyla bütün dünyayı Hristiyanlaştırılması düşüncesi üzerine kurulmuştur. İyi bir Hristiyan sadece İncil'i okuyup yaşamında dinin öngördüğü ahlaki kriterleri yerine getiren insan değil; aynı zamanda ilahi emri yaygın ve bütün dünyayı İsa'nın dönüşüne ve

¹⁹Şinasi Gündüz & Mahmut Aydın, Misyonerlik, Hristiyan Misyonerler Yöntemleri Ve Türkiye'ye Yönelik Faaliyetleri, Kaknüs Yayıncılık, İstanbul, 2002., s.13. ; Ömer Faruk Harman, “Genel Olarak Misyonerlik”, Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 2004, s.25.

²⁰Mehmet Oruç, Dinler arası Diyalog Tuzağı Ve Dinde Reform, Arı Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.11.

²¹A Foundational Course In Missiology, Pauline Books, Boston 1996., s.27.

²²Ömer Faruk Harman, “Genel Olarak Misyonerlik”, Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 2004, s.51.

²³<http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/misy.htm> Erişim Tarihi 26.02.2006.

²⁴Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, c. 17, İstanbul, 1998, s.328.

²⁵Ali Osman Kurt, Yahudilik, Hristiyanlık Ve İslam’da Din Değiştirme, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2004, s.113.

²⁶Şinasi Gündüz, “Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri”, Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 2004, s.352.

krallığının kuruluşuna hazırlayandır. Çünkü Tanrı'nın misyonu (mission dei) yani Tanrı'nın varlığı misyonerliği vazgeçilmez kılar.²⁷ Vücut bulma mesajını İsa'ya yükleyen Tanrı ile bütünleşmek²⁸ Tanrı ile yani İsa ile bütünleşmek, İsa ile bütünleşmek ise halk ile bütünleşmek demektir.²⁹ İsa ise yaşamı pahasına inancı yayandır. Bu nedenle tebliğ görevini yerine getirmeyen gerçek bir Hristiyan sayılamaz. Ayrıca Hristiyan yaşam pratiği kitlelere kazandırıldıkça halkla bütünleşme gerçekleşecektir düşüncesi³⁰ bütün Hristiyanlar için dinin misyonerliği beraberinde getirmesi sonucunu doğurur.³¹

Misyonerler İsa'ya inanmayanlara Hristiyanlık öğretisini tebliğ etmenin yanı sıra İlk Günah yani Asil Günah'la³² doğan bütün Hristiyanlar işleyecekleri fiili günahlardan dolayı tövbe ettirmek ve bu şekilde gerçek birer mümin olmalarını sağlamayı da amaç edinmişlerdir.³³ Burada misyon hareketinin iki ana çalışmaya yöneldiği görülür: Hristiyanları Tanrı Krallığı'na³⁴ tövbe olarak hazırlamak³⁵ ve diğer insanları Hristiyanlaştırmak.³⁶ Bu durum misyon

²⁷Ş. Gündüz & M. Aydın, *a.g.e.*, s.35.

²⁸Ekrem Sarıkçıoğlu, Başlangıcından Günümüze Dinler Tarihi, Kardelen Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 1999.s.285. ; Mehmet Aydın, "Türkiye'ye Yönelik Katolik Misyonerliğin Dünü Ve Bugünü", Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 2004, s.94.

²⁹Bruce Milne, Tanrı Öğretisi Hristiyan İnancının El Kitabı, çev. Levent Kınran, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul, 1995, s.270.

³⁰A Foundational Course In Missiology, s.26.

³¹<http://www.misyonerlik.sitemynet.com/misyonerlik.htm> Erişim Tarihi 06.02.2006.

³²İlk Günah Adem ile Havva'nın cennetten kovulmasına neden olan günahıdır. Hristiyanlık inancına göre evlilik sonrasında doğan çocuklar bile Adem ile Havva'nın bu günahının bir ürünüdür. Vaftiz etmek bebeği bu günahı arındırmak amacına yöneliktir. Vaftiz sonrası bebek varoluşuna sebep olan günahı arınır ve Hristiyan olur. Bu konuda bkz. <http://www.hristiyanforum.com/forum/archieve/index.php/t-384.html> Erişim Tarihi 21.02.2006.; <http://www.subejktif.com/felsefe/agustine.html> Erişim Tarihi 21.02.2006.; <http://www.agos.com.tr/tr/bayramlar.htm> Erişim Tarihi 21.02.2006.; http://www.sevde.de/islam_Ans/V/06.htm Erişim Tarihi 21.02.2006.

³³Mehmet Katar, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamda Tövbe, Andaç Yayınları, 2.baskı, Ankara, 2003, s.5.

³⁴B. Milne, *a.g.e.*, s.270.

³⁵The Encyclopedia Of Religion, C.Ed.By.Mircea Eliade, v.19., Simon&Schuster Macmillan, New York, 1993, s.578.

alışmalarının i misyon ve dış misyon olarak iki bölümde yapılması sonucunu doğurmuştur. İ misyonlar Hristiyan bölgelerde, dış misyonlar ise Hristiyan olmayan ülkelerde çalışmıştır.³⁷

Misyonerlik faaliyetleri Havariler Dönemi(33-100), Kilise Kurucuları Dönemi(100-800), Ortaçağ Dönemi (800-1500), Reformasyon Dönemi(1500-1650), Reformasyon Sonrası Dönem (1650-1800)ve Modern Misyonerlik Dönemi olarak 6 farklı dönemde gerçekleşmiştir.³⁸. Bu dönemlerin ilk ikisinde yani Havariler ve Kilise Kurucuları dönemlerinde dış misyonlar çalışırken, Ortaçağ Dönemi’nden itibaren i misyonlar çalışmaya başlamıştır. 330 tarihinde ilan edilen Milano Fermanı misyonerlik çalışmalarında tam bir dönüm noktası olmuştur. Bu ferman ile Hristiyanlık devlet egemenliği ve garantisi altına girmiştir. Resmen tanınmaya başlayan misyonerler i misyonlarda daha etkin ve verimli çalışırken, dış misyonların da temeli atılmıştır.³⁹

Varoluş kaynağını İsa’nın İncil’deki ifadelerinden ⁴⁰aldıęına inanılan misyonerlik köklü bir geleneğe sahiptir⁴¹. Hatta bu geleneğin Hristiyanlık dininin ortaya çıkmasından önce başladığına inanılır. İlk misyoner İsa Mesih’in dünyaya geleceğini müjdeleyen Zekeriya’nın oğlu Vaftizci Yahya’dır.⁴²Yahya’dan sonra gelen ilk misyonerler ise İsa’nın 12 Havarisi’ dir. Zira Havariler İsa tarafından ⁴³, Müjde’yi duyurmak ve inancı yaymak için “göreve” yollamıştır.⁴⁴ Hristiyan inancına göre “Ben dünyanın ışığıyım. Benim ardımdan gelen asla karanlıkta yürümez, yaşam ışığına sahip olur” diyen İsa’nın

³⁶Ahmet Hikmet Eroğlu, “*Türkiye’de Ortodoks Misyonerliği*”, Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri,İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 2004, s.135.

³⁷Trk Ansiklopedisi,c. 24., illi Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976, s.249.

³⁸Fatih Gencer, Ermeni Soykırım Tezinin Oluşum Sürecinde Amerikan Yakındoğu Yardım Komitesi, Basılmış Yüksek Lisans Tezi, Alternatif Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.21.

³⁹Canan Seyfeli, İstanbul Ermeni Patrikliği, Aziz Andaç Yayınları, Ankara, 2005, s.9.

⁴⁰Barıř Kerimoğlu, Zehirli Sarmaşık Misyonerler Küresel Tapınağın Post- Modern Rahipleri, Ulus Yayınları İstanbul, 2004, s.18.

⁴¹ř. Gündüz &M. Aydın, *a.g.e.*, s.15.

⁴²Mar:1:1-8;Lu:3:1;Yu.1:19-28.;Hüseyin Yurtaydın & Mehmet Dağ, *Dinler Tarihi* ,Gündüz Matbaacılık, Ankara, 1978., s.186.

⁴³Mar.3:13-19,6:7-13;Lu.6:12-16,9:1-6.

⁴⁴Mat.28:16-20;Lu.24:36-53;Yu.20:19-23;Elçi.1:6-11.

kendisidir.⁴⁵ Hristiyanlar açısından kutsal bir emir olarak algılanan bu ifade misyonerler için temel ve vazgeçilmezdir. Bu inanca göre İsa Tanrı'nın Oğlu olarak bütün dünyaya O'nun ışığını yansıtmak üzere gelmiştir. İnanıcı getiren O'dur. Ardılları yani havarileri İsa'nın ışığını yansıtmakla görevlidir. Bu ise ancak misyonerlikle yani tebliğle mümkündür.

Öte yandan İncil'deki ifadeler de “Ruhani gıdanın” başka insanlarla paylaşılmasını kaçınılmaz bir zorunluluk haline getirmektedir. Temel emir bütün inananların Mesih'te birleştirilmesini gerektirmektedir.⁴⁶ Bu nedenle nihai sonuca ulaşmak için bir misyoner hem Tanrı hem de insanlığın kurtarıcısı⁴⁷ olan ve kendi bedenini diğer insanların kurtuluşu için kurban eden⁴⁸ İsa'nın Krallığı'nın⁴⁹ kurulması uğrunda sadakatle ve tüm gücüyle çalışmalı⁵⁰, bütün kiliseler birleştirilmelidir.⁵¹ Çünkü inancın yayılışı İsa'nın havarilerinin başlangıçta gizli daha sonradan aleni çalışmalarıyla sağlanmış ve bu çalışmalar sonucunda Pavlus misyonerliği⁵² sayesinde kurtuluş için tek yol olan Hristiyanlık⁵³ bir dünya dini haline dönüşmüştür.⁵⁴ İnanç'ın daha da güçlenebilmesi ve çok daha fazla sayıda insana erişilebilmesi ancak güçlü bir kilise ile mümkündür. Dünyanın her yerinde hizmet veren kiliseler organize edilmeli, başta Vatikan olmak üzere teşkilatlanmalı ve güçlü bir merkezi otorite tarafından yönetilmelidir. Ancak bu şekilde inanç çok daha hızlı yayılabilir düşüncesinde olan misyonerler aynen devlet kurumları gibi teşkilatlandırılmış bir kilise yapısı oluşturmak için çok daha

⁴⁵Yuhanna 8:12.

⁴⁶Ali .İsra Güngör, Vatikan Misyon Ve Diyalog, Alperen Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 2002, s.28.

⁴⁷Semiha Ayverdi, Misyonerlik Karşısında Türkiye, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1969,s.67.

⁴⁸M. Katar, *a.g.e.* , s.86.

⁴⁹Münir Yıldırım, Yunanistan Ve Ortodoks Kilisesi, Aziz Andaç Yayınları, Ankara, 2005, s.9.

⁵⁰ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/560.

⁵¹<http://www.marife.org/6-yüksel.htm> Erişim Tarihi 06.02.2006.

⁵²Kürşat Demirci, “Hristiyan Misyonerliğinin Tarihi Boyutu”, Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri,İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 2004, s.84

;http://www.isamesih.users4.50meg.com./misyoner.htm 06.02.2006.

⁵³S. Ayverdi, *a.g.e.*, s.16.

⁵⁴Tuncer Günay, Misyoner Örgütleri Ve Misyoner Faaliyetleri, Ankara Ticaret Odası Yayınları, Ankara, 2004, s.139.

fazla insana erişmelidir. Başka bir ifadeyle ulaşılan her insan büyük kilisenin inşasında bir tuğla görevindedir ve daha çok sayıda insana erişebilmenin anahtarıdır.

İlk Hristiyan mezhebi Katolik inancı yani İsa'nın yaydığı şekildeki Hristiyanlık'tır. İsa öğretisinin yayılmaya başladığı dönemlerde mezhep farklılığı yoktu. Ancak Konsüller Dönemi'nden sonra inanç farklı yorumlanmaya başlanılmıştır. Bu şekilde Hristiyan mezhepler ortaya çıkmış ve Roma'daki Papalık Katolik mezhebinin merkezi haline gelmiştir. Hristiyanlık inancının farklı alt kollara ayrıldığı bu süreçte misyonerlik çalışmaları da devam etmektedir. Bu dönemin misyonerleri Katolik, Fransisken Cizvitler⁵⁵ ve Dominikenlerdir⁵⁶.

Tebliğ faaliyetinin ilk dönemlerinde pek çok farklı coğrafyada çok sayıda insana ulaşan Katolik misyonerlerin etkinlikleri 19.yüzyıla gelindiğinde azalmaya başlamıştır. Çünkü Protestan misyonerlerin çalışmaları kurumlar bünyesinde organize olmaya başlamış ve bu kurumlar Hristiyan olmayan coğrafyalara çok sayıda misyoner yollamaya başlamışlardır. 19.yüzyıl Protestan misyonerler için adeta bir altın çağ olmuş ve bu yüzyılda sürdürülen tebliğ çalışmalarının pek çoğunun altına Protestanlar imza atmışlardır. Bu nedenle 19 yüzyıl misyonerliği denince akla Protestan misyonerliği gelmektedir. Başka bir ifadeyle Hristiyan misyonerliğinin 19.yüzyılın sonundaki popüler adı Protestan 7.Gün Adventizmi'dir. 7.Gün insanoğlunun bütün günahlarını bağışlama gücüne sahip olan⁵⁷ Mesih İsa'nın dünyaya geleceği ve sonsuz krallığını kuracağı gündür.⁵⁸ İsa Mesih'in dünyaya ikinci kez geleceği millenyuma hazır olmak için yayılmacı Hristiyanlık yani misyonerlik vazgeçilmezdir. 7.Gün Adventizmi özünde silahsız bir Haçlı seferidir. Bu barışçı seferde kutsal mesaj bütün dünyaya sevgiyle iletilmeli ve İncil'e inananlar çoğalmalıdır.⁵⁹ Bütün insanlar İncil'de birleşmeli,

⁵⁵K. Demirci, *a.g.m.*, s.85.

⁵⁶<http://geocities.com/begunay/225.htm> Erişim Tarihi 07.03.2006.

⁵⁷Ergun Poyraz, *Misyonerler Arasında 6 Ay Düünden Bugüne Hristiyanlığın Ve Yahudiliğin Analizi*, Turna Yayınları, Ankara, 2001, s.362.

⁵⁸Ali Rafet Özkan, *Fundamentalist Hristiyanlık- 7.Gün Adventizmi*, Alperen Yayıncılık, Ankara, 2002, s.28.

⁵⁹B. Kerimoğlu, *a.g.e.*, s.17.

vaftiz edilmeli ve kiliseye kazandırılmalıdır⁶⁰. Çünkü Tanrı'nın öğretisi kilise ile bütünleşmeyi sağlar. Kurulacak Tanrı merkezli yaşamda⁶¹ her vicdan Tanrı'nın ışığına açılacak⁶², gerçek bir dünya birliği kurmak için gerekliliği tartışılmaz bir toplum düzenleyici olan din sayesinde⁶³ çatışmaların yerini bütünleşme alacaktır. Bütünleşme kilisenin nihai amacına ulaşmasında çok önemli bir aşamadır. Çatışma yoksa aynılıklar yaratılmışsa kilise kazançlıdır⁶⁴. Misyon bu anlamda toplumda bütünleşmeyi de sağlayan bir olgudur⁶⁵. Çünkü İsa Mesih'in krallığını kuracağı Dünya Birliği aynılıklarla sağlanabilecektir⁶⁶. Bu sebeple mesajın iletildiği yerlerdeki insanların misyonerlere şüphe ile bakmalarının önüne geçmek gereklidir.⁶⁷

7.Gün Adventistleri Protestan inancına sahip misyonerler olmalarına rağmen diğer mezheplere bağlı misyonerler tarafından çalışmalarında desteklenmiştir. Mezhep kavgalarının uzun süren savaflara dönüştüğü Avrupa'da bu yeni durum çok dikkat çekicidir. Yeni kurulan mezhepler arası işbirliğinin iki sebebi vardır. Öncelikle insanlar arasında aynılığı sağlayabilmenin tek yolu olan çatışmanın önlenmesi ilkesidir. Eğer tebliğciler kendi aralarında çatışma yaşarlarsa insanlara ulaşmakta ve var olan problemleri aynılaşarak çözümlemekte yetersiz kalacaktır. İkinci sebep ise bütün dünyanın Hristiyanlaştırılması gerekliliğidir. Farklı mezheplere mensup misyonerler farklı beklentilere sahip insanlara daha kolay erişebilecektir. Tek mezhep misyonerliği hedef kitlede bu nedenle etkili olamayabilecektir. Çünkü insanların yaşamları, beklentileri, umutları ve dini altyapıları farklıdır. Öte yandan bir Hristiyan mezhep

⁶⁰M. Oruç, *a.g.e.*, s.54.

⁶¹B. Milne, *a.g.e.*, s.305.

⁶²John Owen, *Her Hristiyanın Bilmesi Gerekenler*, çev. Baturap Bal, Ön Asya Basım Dağıtım, İstanbul, 2000,s.13.

⁶³Şerif Mardin, *İdeoloji Ve Din, İletişim Yayınları*, İstanbul, 1993, s.47.

⁶⁴Aytunç Altındal , *Üç İsa Paganlık Musevilik Hristiyanlık Laiklik*”, çev.Sibel Özbudun, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 1993., s.44.

⁶⁵Bertrand Russell, *Bilim Ve Din*, çev.Hilmi Yavuz, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993, s.168.

⁶⁶Montgomery W. Watt, *Dinlerde Hakikat Sosyolojik Ve Psikolojik Bir Yaklaşım*, çev.A.Vahap Taştan&Ali Küşat, İz Yayıncılık, İstanbul, 2002., s.233.

⁶⁷ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/135.

değiştirmek, başka inanca mensup bir insana Hristiyanlığı kabul ettirmekten çok daha kolaydır. Misyonerlik çalışmalarında başarılı olabilmek için mutlaka bu gerçek çalışmaların temelini oluşturmalıdır.

Ayrıca başarılı olabilmek için 7.Gün Adventistlerinin misyonerlik çalışmalarında sadece başka mezhebe mensup misyonerlere değil geçici olan dünyaya karşı insani yaklaşımların olumlu bir yönde değiştirilmesi” kaçınılmazdır. Yani din olgusu dünyevileşmiştir.⁶⁸ İsa döneminin sosyal şartları değişmiştir. Mesih İsa’nın ikinci dönüşü farklı bir dünyaya olacaktır.⁶⁹ Bu nedenle mesaj iletilirken çağın gereklerine uygun davranılmalı⁷⁰ve çağa uygun teknik araçlar kullanılmalıdır. Amaca ulaşmak için insanlara hem dünyevi hem de ruhani hizmet sunulmalıdır düşüncesiyle yola çıkan misyonerler eğitim, edebiyat, tıp, toplum sağlığı, iletişim ve ticaret alanlarında dünyanın pek çok yerindeki insanlara teknik destek ve mali yardım sunmuşlardır.⁷¹ Yapılan çalışmalar dünyevidir ama günlük yaşamla ruhani yaşam bu şekilde birleştirilmiştir.

Kaynağını İncil’den aldığı varsayılan ve iyi bir Hristiyan olmanın ön şartlarından biri olarak kabul edilen misyonerlik çalışmaları Ortaçağ’ın başından itibaren misyoner kurumları bünyesinde yapılmaya başlanılmıştır. Kurumlar bünyesinde organize olan misyonerler daha fazla coğrafyada daha etkin ve yoğun olarak çalışma şansı bulmuşlardır.

⁶⁸Peter L. Berger, Kutsal şemsiye Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları , çev.Ali Coşkun, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2000, s.167.

⁶⁹<http://www.hristiyanforum.com/forum/showthread.php?mode=hybrid&t=125> Erişim Tarihi 16.03.2006.

⁷⁰A. İ. Güngör, *a.g.e.*, s.248.

⁷¹Waldo Chamberlain, “Statement On The Behalf Of The National Church Of Churches Of Christ In The U.S.A”, United States Foreign Aid:Readings In The Problem Area Of Wealth, ed.by. DeVere E.Pentony, Howard Chandler Publisher, California, 1960., s.46.

2.2.MİSYONER KURUMLARI

“İnsanın olduğu yerde acılar da vardır. Acıların olduğu yerde de misyonerlik için uygun bir ortam...”⁷²

Anna Milligan,(1874-1929)⁷³

Misyonerlik Teorisi

Dünyevî ve dinî yaşamı bütünleştirme ve insanlığı İsa Mesih'in dünyaya ikinci gelişi için hazırlama görevini üstlenmek organize etkin ve yaygın çalışma düzeninin gerekmesi misyoner kurumlarının varlığını da zorunlu kılmıştır⁷⁴. Çünkü misyonerlik çalışmaları ancak kurumlar bünyesinde organize olduğunda farklı uzmanlık alanına mensup görevliler işbirliği ve uyum içerisinde çalışarak amaca daha kolay ulaşabilme olanağına kavuşabilirlerdi. Bu nedenle misyonerler çalışmalarının kurumsallaşmasına Papa'nın önderlik ettiği ve bu faaliyetlerinde siyasal bir yayılcılık eğiliminde olduğu görülür. 800'de Papalık'a çok geniş topraklar bağışlayan ve askeri koruma sağlayan Büyük Karl'a (Charles the Great-Charlemagne) Noel'de Papa tarafından Kutsal Roma – Germen İmparatoru sıfatı ile taç giydirilmesi⁷⁵ artık inancın kurumlar eliyle ve devletler korumasında yapılacağını göstermektedir.⁷⁶ 1252'de ise Societas Peregrinantium Propter Christum adında bir misyoner teşkilatı kurulmuştur.⁷⁷ Bu süreçte Unam Sanctam fermanı büyük bir önem taşımaktadır. Bu fermanla kilise kendi imparatorluğunu, papayı da imparatorun üzerinde gördüğünü ilan etmiştir. Bu birçok anlama gelmektedir. Öncelikli olarak artık devlet gibi organize olacak

⁷²T.Günay, *a.ge*, s.155.

⁷³<http://www.nancyward.com/b22469.htm> Erişim Tarihi 16.03.2006.

⁷⁴<http://www.kutsalkitap.org/modules.php?name=News&file=article&sid=38> Erişim Tarihi 07.03.2006.

⁷⁵Mehmet Aydın, “Türkiye’ye Yönelik Katolik Misyonerliğin Dünü Ve Bugünü”, Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 2004, s.98.

⁷⁶Gianfranco Poggi, Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım, çev. Şule Kut&Binnaz Toprak, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002s. 34.

⁷⁷Encyclopedia of Religion & Ethics, ed by. James Hastings&John A. Selbie&Louis H. Gray, v. 17., Charles Selibners Son’s New York, 1916,s.713.

bir kilise söz konusudur. Yani kilise sosyal hayata müdahale edecektir. Öte yandan devlet adamları gibi din adamları da dünyevi iç ve dış politikalar üreteceklerdir. İç politikalar Hristiyanlar, dış politikalar ise Hristiyan olmayan insanlar hakkında olacaktır. Dış politikaları sürdürecektir olan misyonerlerdir. Bu nedenle Hristiyan inancının adeta silahsız şövalyeleri olmaktadır. Ortaçağ boyunca üretime katılmadığı halde egemen sınıflardan biri olan kilise⁷⁸ şimdi de kendi grubu içinde yer alan misyonerlere de üstünlük kurmaktadır.

Ancak kurumsal anlamda yaygın ve yoğun dini ve insani hizmet 14.yüzyılın başında başlamıştır. Bu arada tebliğ çalışmalarını etkinlik kazandırmak amacıyla Hristiyan eğitim kurumlarında dil dersleri de verilmeye başlanmıştır. 1306 yılında Fransız kralına De Natali Pueri Jesu adında bir metin sunan Raymond Lulle'ye göre bu durum fethi kolaylaştırmak amacına yöneliktir.⁷⁹ Aynı yıl Pierre Du Bois tarafından yazılan De Recupere Terrae Sanctae(Kutsal Toprakların Geri Alınması) ve 1311 yılında Guillame De Adam'ın yazdığı De Modo Sarracenos Exrerpandi adlı kitaplar da dinin yayılması için yerel dillerin öğrenilmesi fikrini savunmaktaydılar.⁸⁰ 1312'de Viyana Konsülünde Papa Bertrand de Goth⁸¹ yani Clement V (1264-1314)⁸² tarafından⁸³ Avrupa Üniversitelerinde Arapça'nın ders olarak okutulması kararı alınmıştır. Arapça derslerini bu dili çok iyi bilen din adamları vermiştir. Ayrıca bu dil öğrenimi sadece teoloji bölümlerinde olmayacak, seküler eğitim veren üniversitelerde de Arapça öğretilecektir. Doğu dillerinin öğretilmesi yada Arapça bilimsel kaynaklarının kullanılabilmesi gibi görünen masum amaçların arkasındaki gerçek çok farklıdır. Nitekim Vatikan'ın 197. lideri olan Papa John XXII (Jacques Duése)⁸⁴, in⁸⁵ emriyle 1331'de ⁸⁶Şark Dilleri Kürsüsü⁸⁷

⁷⁸Leo Huberman, Feodal Toplumdan 20. Yüzyıla, çev. Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003,s.11, 23, 25.

⁷⁹Trandafir G.Djuara, Türkiye'nin Paylaşılması Hakkında 100 Proje, çev. Pulat Tacar, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1999, s.30.

⁸⁰T. G.Djuara, *a.g.e.*, 37.

⁸¹http://en.wikipedia.org/wiki/Pope_Clement_V Erişim Tarihi 16.03.2006.

⁸²<http://www.templarhistory.com/clementv.html> Erişim Tarihi 16.03.2006.

⁸³http://www.masonluk.net/tapinakcilar_masonlar_10.html Erişim Tarihi 16.03.2006.

⁸⁴http://atheism.about.com/library/glossary/western/bldef_johnxxii.htm Erişim Tarihi 16.03.2006.

kurulmuştur.⁸⁸ 1810'da ise Paris Doğu Dilleri Okulu'nda Ermenice Kürsüsü kuruldu.⁸⁹ Bu faaliyetler daha sonraki Papalar tarafından da desteklenmiştir.

Avrupa'da doğu dilleri alanında verilen eğitim muhtemel misyonerlik çalışmalarına katılacak “iyi Hristiyanlar'ın” eğitilmesi ve çalışacakları doğu ülkelerinin dillerini ve geleneklerini öğrenme amacına yöneliktir⁹⁰. Çünkü çalışma sahasında hizmet verilen insanlarla aynı lisanı konuşan ve insanların kültürlerini çok iyi bilen misyonerler iletişim kurma sorunu yaşamadan çatışma noktaları ortaya çıkmadan daha rahat ve verimli çalışma olanağına kavuşabileceklerdir. Böylece Müslümanların yoğun olarak yaşadığı ve Arapça konuşulan geniş coğrafya ile ciddi anlamda ilk kültürel bağlantı kurulacaktır.

Misyonerlerin faaliyet sahaları daha önce belirtildiği üzere genel olarak iki amaca yönelmektedir. Birincisi Hristiyanların inançlarını güçlendirmek, ikinci ve asıl önemli olanı ise henüz Hristiyanlığı tanımayan benimsemeyen insanlara inancı tebliğ etmek. Yine yukarıda belirtildiği üzere 15. yüzyılın başına kadar kurumsallaşmış bir tebliğ çalışmasından söz etmek mümkün değildir. Bu nedenle belirtilen döneme kadar Hristiyanlığın diğer dinlerle karşılaşması karşılaşması dini değil daha ziyade askeri alanda olmuştur. Bu nedenle belirtilen döneme kadar düzenlenen sekiz tane Haçlı Seferi aslında ekonomik kazanımlar elde etmek amacıyla düzenlenmiştir. Hristiyan kitlelerin bu sefere katılımını sağlayabilmek için dini söylemlere başvurulmuştur. Avrupa kıtasından Ön Asya'ya dini söylemlerle gelen Haçlılar⁹¹ sadece ölümlere, silahlı çatışmalara, yağma ve talanlara imza atmışlardır.⁹² Bu durumda Hristiyanlarla Müslümanlar

⁸⁵<http://www.newadvent.org/cathen/08431a.htm> Erişim Tarihi 16.03.2006.

⁸⁶<http://www.newadvent.org/cathen/12272b.htm> Erişim Tarihi 16.03.2006.

⁸⁷<http://www.haberbilgi.com/haber/turkiye/jeo0505/misyonerlik.html> Erişim Tarihi 16.03.2006.

⁸⁸Uğur Yıldırım, Dünü Bugünü İçyüzü Ve Perde Arkasıyla Türkiye'deMisyonerlik, Otopsi Yayınları, İstanbul 2005, s.13.

⁸⁹ Davut Kılıç, Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasında Siyasi Mücadeleler, ASAM Avrasya –Bir Vakfı, Ankara,2000, s.71.

⁹⁰Mustafa Erdem, “Türkiye’de Azınlıklara Yönelik Misyoner Faaliyetleri”, Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri,İslami İlimler AraştırmaVakfı, İstanbul, 2004, s.271.

⁹¹<http://www.kutsalkitap.org/modules.php?name=News&file=article&sid=38> Erişim Tarihi 06.02.2006.

⁹²Amin Maulouf , Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri,çev.Mehmet Ali Kılıçbay, Telos

arasında olumlu bir iletişim kurulması mümkün olmamıştır. Tam tersine Müslümanlar Hristiyanlara karşı tepki geliştirmişlerdir.⁹³ Bu nedenle kurumsallaşmış tebliğ çalışmalarının öncelikli hedefi Hristiyanlık inancı hakkında hiçbir bilgisi ve fikri olmayan insanların yaşadığı bölgeler olmuştur. 1454’de Papa V.Nikolas (1397-1481)⁹⁴ yani, Nicolas Parentucelli⁹⁵ Afrika ve Doğu Hindistan’da çalışma imtiyazını Portekiz’e vermiştir. Bu önemli bir veridir. İnanç artık sistematik olarak ve kurumsallaşarak yayılacaktır. Üstelik bu karar ile Portekiz Hristiyan dünyasında çok prestijli bir görev üstlenmekte ve adeta dinin şövalyesi olarak ilan edilmektedir. Portekiz Afrika ve Doğu Hindistan’da kutsal Katolik Kilisesi’nin himayesi ve maddi desteği ile inançsızlar arasında dini yayacaktır. Ancak Portekiz’in gerçek amacı nüfuz bölgeleri yaratmak ve bahsi geçen bölgelerin taşınabilir bütün zenginliğini elde etmektir. Din ve ekonominin ittifakı başlamıştı ve bu durum yüzyıllar boyunca devam edecektir.

İnanç ve finans işbirliği sadece Portekizlilerin beklentisi değildir. Avrupa’da bu ittifaktan beklentisi olan başka devletler de vardır İspanya bu devletlerin başında gelmektedir ve İspanyol Hükümeti’nin isteği ve Papalık makamının da uygun görmesiyle 1493’te Papa Alexander IV (Alexander Sextus Episcopus)⁹⁶ dünyayı İspanya ve Portekiz arasında iki imtiyaz bölgesine bölmüştür.⁹⁷ Bu ülkelerin hükümdarları kendilerine Vatikan tarafından sağlanan imtiyazlara karşılık olarak bahsi geçen bölgelerde yaşayan insanları Hristiyanlaştırmakla yükümlüdürler.⁹⁸

Papa bu anlaşmadan karlı çıkmaktadır. Çünkü misyonerlik görevini denizaşırı ülkelerle farklı alanlarda ilişkiler geliştirmiş olan farklı devletlere vermesi daha büyük bir coğrafi alanda çok daha fazla sayıda insana ulaşmak

Yayıncılık,2.Baskı.1998,s.12. ;Oktay Sönmez, “Haçlı Seferleri Bitmedi”, Müdafaa-i Hukuk, s.89., Ankara, 2006,

http://www.gbg.bonnet-se/osmanli/olaylar/hacli_seferleri.htm Erişim Tarihi 06.02.2006.

⁹³<http://www.dusunenadam.com.tr/ekonomi24.htm> Erişim Tarihi 06.02.2006.

⁹⁴<http://historymedren.about.com/library/weekly/aa111597.htm> Erişim Tarihi 16.03.2006.

⁹⁵<http://web.utk.edu/~lgunter/vaticanlibrary.html> Erişim Tarihi 16.03.2006.

⁹⁶http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Popes#Began_AD_1250-1499 Erişim Tarihi 12.03.2006.

⁹⁷ “ Misyon”, Yeni Türk Ansiklopedisi, c.7., s.2432.

⁹⁸<http://www.redrival.com.dervisan/yazi/misyonerlik.html> Erişim Tarihi 19.06.2003.

anlamına gelmektedir. Böylece Hristiyanlığı kabul eden her kişi Papalık' ın saygınlığını artıracak ve zaman içinde Papa liderliğinde Katolik bir dünya kurulacaktır. İsa'nın Krallığı ancak dinin emrettiği şekilde yönetilen bir toplumda gerçekleştirilir.⁹⁹ Bu amaca hizmet etmek üzere 1662'de Papa Alexander VIII (Alexander Septimus Episcopus Romanus)¹⁰⁰ tarafından Vatikan'da Papalık'a bağlı olarak çalışmak üzere Propaganda Kongregasyonu (Sacred Congregation de Fide¹⁰¹) adında bir misyonerlik bakanlığı oluşturulmuştur.¹⁰² Bu bakanlık Katolik misyonerlerin faaliyetlerini düzenleyen üst karar merciidir. Papa Benedict'in(Benedict XII)¹⁰³ ilan ettiği Maximum Illud ise misyonların Magna Carta'sı yani özgürlük belgesi ve Propaganda Bakanlığı'nın kuruluş kanunu gibidir.¹⁰⁴ Maximum Illud ile misyon çalışmaları resmileşip bütün misyoner faaliyetleri Papalık koruması altına girmektedir. Bu başka bir ifadeyle misyonların merkeze bağlanması, disipline edilmesi, faaliyetlerinde temel ilkelere bağlı kalmak şartıyla özgür olmaları ve nihai amaca ulaşabilmeleri için varolan bütün yöntemleri kullanabilmeleri anlamına gelmektedir.

Öncelikli olarak Katolik misyonerlere tanınan haklar ve sağlanan özgürlükler ilerleyen süreçte Papalık tarafından farklı mezheplere mensup misyonerlere yani Fransiskan, Dominiken¹⁰⁵ ve Protestanlara da tanınmıştır. Çünkü Papalık dünyada hangi mezhebe bağlı olursa olsun Hristiyanlık inancının yayılmasını istemektedir. Önemli olan mümkün olduğu kadar çok insana ulaşmak, ve evrensel düzeni kurmak için¹⁰⁶ İsa öğretisini yaymaktır. İnancın

⁹⁹The Oxford Dictionary Of World Religious, ed.by.John Bowker,Oxford University Press, 1999, s.646.

¹⁰⁰http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Popes#Began_AD_1250-1499 Erişim Tarihi 12.03.2006.

¹⁰¹Joseph A Griffin, "Sacred Congregation Of de Propaganda File" *Following Christ In Mission A Foundational Course In Missiology* , Pauline Books&Media, 1996, s.67.

¹⁰²Ayten Sezer ,”Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri”, Yeni Türkiye, s.38., 2001, s.949.

¹⁰³http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Popes#Began_AD_1250-1499 Erişim Tarihi 12.03.2006.

¹⁰⁵Encyclopedia of Religion & Ethics, v.17., s.731. ;<http://www.geocities.com/begunay/z25.htm> Erişim Tarihi 06.02.2006.

¹⁰⁶Joachim Wach, Din Sosyolojisi, çev. Ünver Günay, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1995, s.409.

yayılması zaman ve emek isteyen bir uğraştır. Mezhep değiştirmek ise çok daha kolaydır. Hristiyanlar zaman içinde tek mezhebe yani Katolik inancına bağlanabilirlerdi. Bu nedenlerle başka mezhebe mensup misyonerlere tanınan haklar sayesinde özellikle Protestan mezhebi din tebliği yani misyonerlik çalışmalarında Katolik mezhebine mensup kurum üyelerinden daha etkin çalışmaya ve bütün dünyada klasik Hristiyanlık değişmeye¹⁰⁷ ve inanç çok hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır.

İspanyollar ve Portekizliler Papa'dan aldıkları imtiyazlara rağmen güçlü misyoner teşkilatları yaratamamışlardır. Dünya genelinde faaliyet gösteren ilk etkin misyoner kurumları İngilizlere aittir. 1646'da Londra'da kurulan 'Hristiyanlığı Yayma Cemiyeti'¹⁰⁸ kısa zamanda hızla yayılmış ve İngiltere, Almanya, İsviçre, Danimarka, Amerika ile Rusya gibi ülkelerde yedi bin kadar merkez açılmıştır.¹⁰⁹ Bu cemiyetin ardından yine İngiltere'de 1701'de İncili Yayma Derneği¹¹⁰, 1792'de Vaftizci Misyonlar Derneği¹¹¹, 1779'da Kilise Misyonerler Toplumu¹¹² ve 1795'te Misyonerlik Derneği¹¹³ kurulmuştur. A.B.D.'de Hristiyanlık öğretisinin Üçlü Birlik inancını reddeden ve kendilerini İsa Mesih'in Son Gün Azizleri Kilisesi üyeleri olarak tanımlayan¹¹⁴ Mormonlar

¹⁰⁷İzzet Er, Din Sosyolojisi, Akçağ Yayıncılık, Ankara, 1998, s.23.

¹⁰⁸<http://www.dialogmasali.com/modules.php?name=Sections&op=viewarticle&artid=90> Erişim Tarihi 16.03.2006.

¹⁰⁹<http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/misy.htm> Erişim Tarihi 06.02.2006.

¹¹⁰<http://isamesih.org/modules.php?op=modload&Name=Forum&file=viewtopic&topic203&forum1=0> Erişim Tarihi 09.03.2006 kurum daha sonra isim değiştirerek Hristiyan Bilgisini Yayma Derneği adını almıştır.bkz. <http://www.lazuri.com/lazuri-forumi/viewtopic.php?p=413&sid=5c4782adf923a9a553fc1f477963bd31> 09.03.2006.

¹¹¹Encyclopedia of Religion & Ethics , v.17., ,s.730. ;http://www.bayzan.netarticle_view.php?id=972 ErişimTarihi 09.03.2006.

¹¹²Celile Celil. XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler, çev. Mehmet Demir,Öz-Ge Yayınları, Ankara,1992, s.136.

¹¹³Encyclopedia of Religion & Ethics, v.17., ,s.731 <http://www.hristiyanlik.com/main/index.php?content=read&hide109> Erişim Tarihi 09.03.2006.

¹¹⁴Fuat Aydın, "Mormonlar İsa Mesih'n Son Gün Azizleri'nin Kilisesi", Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri,İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 2004, s.215.

1814'te Boston'da ¹¹⁵Amerikan Misyon Dostları Vaftizci Misyoner Birliği'ni¹¹⁶ kurmuşlardır. 1837'de ise New York'ta 1837'de Presbiteryen Kilisesi Dış Misyonları ¹¹⁷ ortaya çıkmıştır. ABD ile hemen hemen aynı dönemde Almanya'da da misyoner örgütleri kurulmaya başlanılmıştır. Almanya'da 1825'te Berlin'de Paganlar Arasında İncili Yayma Hareketi,1884'te Genç Erkekler Hristiyan Birliği(Young Men's Christian Association- YMCA)¹¹⁸ 1885'te Münih'te Hristiyan Gençleri Derneği ¹¹⁹ve 1902'de Bern'de Genç Misyonerler Derneği faaliyete geçmiştir. Fransa'da 1823'te Paris'te İncil Misyonları Derneği ¹²⁰ ve 1907'de Dünya Hristiyan Öğrencileri Birliği ¹²¹ adlı misyoner teşkilatları açılmıştır. Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nin bir daha sonra dünya tarihinde belirleyici roller üstlenecek ¹²² bu kadar çok sayıda misyoner teşkilatının kurulması misyonerlerin farklı coğrafyalarda çok fazla sayıda insana erişme isteğinin bir sonucudur.

Misyoner kurumlarının organizasyonu sonrasında verilen hizmetin tartışıldığı geniş katılımlı misyoner kongreleri yapılmıştır. 1860'da İngiltere'de Liverpool'da 158 katılımcı ile toplanan ilk kongrenin ardından 1878 ve 1888'de Londra,1900 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde New York ve 1910'da İngiltere Edinburg Kongreleri düzenlenmiştir.¹²³ Bu kongrelerde misyoner teşkilatlarının daha etkin ve yaygın hizmet vermesini sağlamak amaçlanmıştır.

¹¹⁵<http://www.acctr.org/modules&php?name=News&Article&sid19> 09.03.2006.

¹¹⁶<http://www.incil.com/doc/mormonlar.php> Erişim Tarihi 09.03.2006.

¹¹⁷<http://hakimiyetimillie.org/modules.php?name=News&file=comments&sid5121&tid=450&mode=&ord>

09.03.2006.;<http://www.network54.com/Forum/thread?forumid=238053&messageid=1107503531&p=1107503531> Erişim Tarihi 09.03.2006.

¹¹⁸The Encyclopedi Of Religion, C.Ed.By.Mircea Eliade, v.19., Simon&Schuster Macmillan,New York, 1993,s.568.

¹¹⁹<http://www.hristiyanlik.com/main/index.php?content=read&hid=109> Erişim Tarihi 09.03.2006.,www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/misy.htm Erişim Tarihi 06.02.2006.

¹²⁰<http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/misy.htm> Erişim Tarihi 06.02.2006.

¹²¹Ayten Sezer, "Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri", Osmanlı II., Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.182.

¹²²Metin Eriş, Amerikan-Rus Emperyalizmi,Boğaziçi Yayınları:15, II. Baskı, İstanbul, 1978, s.188.

İhtiyaç duyulan hizmetlerin daha kolay sunulması amacıyla gereken alt-kurumların teşekkülü bu kongrelerle sağlanmıştır.¹²⁴

Misyoner kurumları arasında en etkin ve yaygın çalışan misyonerler Protestan ABCFM misyonerleri ve organizasyon ise ilk organize misyonerlik faaliyetini yürüten ve bu konuda dini bir emirname çıkaran¹²⁵ “Yabancıların Havarisi” Pavlus’tan sonra¹²⁶ 7. Gün Adventizmi inancına sahip olan¹²⁷ ve “misyonerleri kişilere, kiliselere ve toplumlara Tanrısal bir imparatorluğun tohumlarının serpilmesinde çalışan Tanrı’nın işçileri.¹²⁸” olarak gören Kalvinist¹²⁹ Protestan American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM)’yani BOARD’dur. 1810 tarihinde Board’un kurulması ile başlangıçta bu alanda tek söz sahibi olan Katolik misyonerlerin etkinlikleri azalmış, Protestan misyonerler bütün dünyada daha faal olarak çalışmaya başlamışlardır.

ABCFM’nin düzenlediği 1906 Kahire Misyonerlik Kongresi’ne sunulan proje, kurumun varoluş amacını özetler niteliktedir. Bu projeye göre sosyal faaliyetler vasıtasıyla Müslümanlarla ilişki kurulacak ve Hristiyanlaştırılmaları sağlanacaktır.¹³⁰ Bu düşünceyle yola çıkan ABCFM Amerika’dan Çin’e kadar olan geniş bir coğrafyada Protestan misyon istasyonları açarak ağırlıklı olarak eğitim ve sağlık hizmetleri vermiştir. Tarihin seyrini değiştiren¹³¹ misyonerlik pratiği içinde Anadolu’nun farklı bir yeri ve önemi vardır. Anadolu kutsal ve vaat

¹²⁴Encyclopedia of Religion & Ethics, v. 17.,s.734.

¹²⁵A.O.Kurt, *a.g.e.*, s.114.

¹²⁶B.Kerimoğlu, *a.g.e.*, s.33.

¹²⁷A.R.Özkan, *a.g.e.*, s.43.

¹²⁸Hans Lukas-Kieser, *İskalanmış Barış Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik Ve Devlet 1839-1938*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.75.

¹²⁹http://www.hristiyanforum/forum/archieve/index.php/t_118.html Erişim Tarihi 21.02.2006.

¹³⁰Ahmet Uçar, “Kazım Karabekir Ve Hristiyanlaştırılan Türk Çocukları”, *Tarih Ve Medeniyet Dergisi*, s.39., 1997, s.29.

¹³¹Hayrani Altıntaş, “*Tarih Ve Psikoloji*”, *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi Ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolokiyumu*, Elazığ, 1990, s.101.;Christopher Dawson, *İlerleme Ve Din Karşılaştırmalı Medeniyetler Tarihi I.*, çev, Yusuf Kaplan&Aylin Doğan, Açılım Kitap, İstanbul, 2003, s. 148.

edilmiş topraktır.¹³²Çünkü Hristiyanlarca kutsal sayılan pek çok merkez Anadolu'dadır.¹³³Anadolu "Bible Land"¹³⁴ yani İncil ülkesidir.¹³⁵ Dinin kuramsal yani teorik boyutu üzerinde duran Doğu Hristiyanları için ¹³⁶Anadolu mutlaka Hristiyanlaştırılması gereken bir coğrafyadır. Misyonerlere göre zaten Anadolu Hristiyan öze sahiptir.¹³⁷ Sadece zaman içinde kendi özünden uzaklaşmıştır.¹³⁸ Halkların bu bilince tekrar ulaştırılması gereklidir. Anadolu topraklarında bütün alanlarda özveriyle çalışacak misyonerlerin yani İsa Mesih'in hizmetkarlarının faaliyetleriyle İsa'nın dünyaya ikinci kez gelişinden sonra¹³⁹ Tanrı'nın saltanatı¹⁴⁰ sağlanabilecektir. Sağlık, eğitim gibi dünyevi alanlarda bütün insanlara hizmet verilecek, ruhani gıda isteyen verilen hizmetler yoluyla iletişim sağlanan bütün insanlarla paylaşılacaktır. Hristiyanlığa sıcak bakmayan insanlarla önce iyi insani ilişkiler geliştirilecek¹⁴¹, daha sonra inanç konusunda önyargıları silinecek, üçüncü aşamada ise "Gerçek İnanç" anlatılacaktır. Geliştirilecek iyi ilişkiler sayesinde bu insanların Hristiyan olmaları, gerçek bir inanan gibi yaşamaları sağlanacak, ve bir süre sonra kazanılan insanlar da inancın bütünleştirici niteliğinden dolayı¹⁴² tabii bir gereği olarak misyonere dönüşecektir. Bible Land yani Anadolu topraklarının silahsız bir haçlı seferiyle geri alınması¹⁴³ ancak

¹³²Omer Turan, "Avrasya'da Misyonerlik", Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Türkistan Araştırmaları Dizisi, no.6. ,Ankara, 2002, s.6.

¹³⁴<http://www.padfield.com/bibleland.html> Erişim Tarihi 09.03.2006.

¹³⁵Adnan Şişman, "Misyonerlik Ve Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal Ve Kültürel Müesseseler", *Türkler*, XIV., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.173.

¹³⁶M.Yıldırım, *a.g.e*, s.51.

¹³⁷<http://www.centuryone.com/2590-2.html> Erişim Tarihi 09.03.2006.

¹³⁸<http://www.id.249.securedata.net/meandertravel/biblicalanatolia/biblicalanatolia.htm> Erişim Tarihi 09.03.2006.

¹³⁹ Encylopedia of Religion & Ethics, v. 17., s.570.

¹⁴⁰Hilmi Ziya Ülken, Dini Sosyoloji, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınevi, İstanbul, 1943, s.96.

¹⁴¹Marcello Zago, "Interreligious Dialogue", Following Christ In Mission A Foundational Course In Missiology , Pauline Books&Media, 1996, s.138.

¹⁴²J. Wach, *age.*, s.69.

¹⁴³<http://www.redrival.com/dervisan/yazi/misyonerlik.html> Erişim Tarihi:19.06.2003.

misyonerlikle sağlanacaktır. Bu şekilde insanların inançsızlığına rağmen Tanrı'nın Krallığı Anadolu topraklarında da mutlaka kurulacaktır. Böylece kayalık toprağa düşen tohumlar gibi ancak belli bir süre inanan ve sinandıklarında vazgeçen insanlar gerçeğe erecek, insani endişeler yani günlük kaygılar azalacak, kişilikler Hristiyanlaşacak ve kutsal yasa ve yasaklarla bireyler bütünüyle koşullandırılacaktır.

3.MİSYONERLERİN OSMANLI TOPRAKLARINA GİRİŞİ

“Coğrafi hareketin bittiği yerde misyoner faaliyeti başlar”.

David Livingstone(1813-1873)¹⁴⁴

Osmanlı Devleti’nin heterojen nüfus yapısı yani topraklarında farklı dinlere mensup insanların yaşaması topraklarının misyonerler için daima çekici bir çalışma alanı olmasını sağlamış, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İngiltere, İtalya, Avusturya ve Rusya Osmanlı Devleti’ne misyoner yollamıştı.¹⁴⁵ İnanç’ı yaymak amacına yönelik gibi görünen misyoner çalışmalarının gerçek amacı Osmanlı Devleti’nin stratejik konumu, yer altı ve yerüstü zenginlikleri, ticaret yollarına yakınlığı, bütün dinlerce kutsal sayılan topraklara yakın olması nedeniyle batılı devletlerin sermayenin genişlemesi sonucu ortaya çıkan kapitalist dünya ekonomisinden doğan¹⁴⁶ ekonomik çıkarlarını insancılık ya da sosyal yardım ve hizmet götürmek perdesi altında gerçekleştirme arzusuuydu.¹⁴⁷ Osmanlı ülkesinde Müslümanlar arasında dini kurumlar toplumsal yardımlaşma ve dayanışma ile sosyal hizmetler alanında devletin yetersiz kaldıkları alanlarda halka hizmet vermekteydiler.¹⁴⁸ Ancak Hristiyanlar’ın sosyal dayanışma sağlayan dini kurumları sayıca çok fazla değildi. Bu sayının arttırılması zaman alacaktı. Zaten misyonerlerin amaçları da sosyal hizmet sunan yerli kurumlarla çalışmak değildi. Gayrimüslimlerin bu alandaki hizmet boşluğu misyonerlerin Osmanlı ülkesine girmesini ve çalışabilecek bir kitle oluşturmalarını kolaylaştırmıştı.

¹⁴⁴http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/livingstone_david.shtml Erişim Tarihi: 16.03.2006.

¹⁴⁵Erdal Açıkşes , “Van Ve Çevresinde Yabancı Devletlerin Faaliyetleri Ve Beklentileri”,*Yakın Tarihimizde Van Uluslar arası Sempozyumu*,Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları,no:6.,Ankara 1990., 180.

¹⁴⁶Giovanni Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, (çev. Recep Boztemur), İmge Yayınevi, Ankara, 2000.,245.

¹⁴⁷E. Açıkşes, *a.g.m.*, s.179.

¹⁴⁸ Ahmet Yaşar Ocak, “Tasavvuf Sufiler Ve Tarikatlar”, *Osmanlı Uygarlığı I*, yay. haz: Halil İnalçık&Günsel Renda , T.C Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, 286; Baha Tanman,“Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları Ve Tekkeler”, *Osmanlı Uygarlığı I*,yay. Haz:Halil İnalçık&Günsel Renda , T.CKültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara,2002, 291.

Osmanlı topraklarına gelen ilk misyonerler Fransız olan hem Hristiyanlığı yaymak hem de İstanbul'daki azınlıkların eğitimi ile ilgilenmek üzere Aziz İgnatius tarafından kurulan ve hiç zaman kaybetmeden tebliğ faaliyetlerine başlayan¹⁴⁹ Cizvit Fransız Katoliklerdi.¹⁵⁰ Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki iyi ilişkilerden yararlanan Katolik misyonerlerinin bir gayesi de Roma ve Bizans kiliselerini birleştirmektir. Osmanlı ülkesinde farklı coğrafyalarda okullar ve sağlık kurumları açan Fransızlar oldukça uzun bir süre varlıklarını sürdürerek Osmanlı tebaası içindeki farklı gayrimüslim gruplarla çalışmışlardır. 1663 tarihinde Papalık tarafından resmen desteklenilmeye başlayan¹⁵¹ Cizvitler özellikle eğitim alanında çalışmışlardır. Cizvitlerle başlayan eğitim ve öğretim faaliyetleri sonunda, 1583'te İstanbul'da St.Benoit¹⁵² isimli Fransız okulu açılmıştır.

Cizvitlerden başka Katolikliğin diğer tarikatları olan Fransiskan, Dominiken, Kapuçin ve Frerler rahip ve rahibeleri de Osmanlı ülkesine gelmeye başlamışlar ve çoğu kendi isimleriyle anılan St. Joseph, St. Michel, St. Louis ve Notre Dame de Sion gibi okullarını açmışlardır. Sivas'ta (1 okul- 200 öğrenci), Tokat'ta (1 okul- 130 öğrenci), Amasya'da (2 okul- 280 öğrenci), Şebinkarahisar'da (2 okul- 300 öğrenci), Kayseri'de (1 okul- 600 öğrenci), Adana'da (1 okul- 200 öğrenci), Beyrut'ta (7 okul- 1710 öğrenci), Sayda'da (8 okul- 1305 öğrenci), Lübnan'da (10 okul- 1630 öğrenci), Havran'da (4 okul- 210 öğrenci) olmak üzere 19. yüzyıl başında Fransız Katolik misyonerlere ait toplam 37 okul bulunmaktaydı.¹⁵³ Bu okullar Katolik misyonerlerin vitrini gibiydi.¹⁵⁴ Bütün tebliğ çalışmaları etkin ve yaygın olarak bu okullarda yapılmaktaydı.¹⁵⁵

¹⁴⁹Şinasi Gündüz, *Din Ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, 1998, 82.

¹⁵⁰L. Bruce Fulton, "Fransa Ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu Ve Büyük Güçler*, Ed.Marian Kent,Tarih Vakfı Yurt Yayınları,İstanbul,1999,164.

¹⁵¹M. Erdem, *a g m.*, 273.

¹⁵²<http://www.theottomans.org/turkce/kronoloji/index.asp> Erişim Tarihi 12.03.2006.

¹⁵³<http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/misy.htm> Erişim Tarihi 06.02.2006.

¹⁵⁴Sezer, *a g m.*, 185.

¹⁵⁵<http://karachaymalkar.bravehost.com/misyonerlik.html> Erişim Tarihi 16.03.2006.

Cizvit ve Fransiskanların en yoğun olarak faaliyet gösterdikleri yerler İstanbul, İzmir, Halep, Suriye¹⁵⁶, Filistin, Mısır, Irak, Kıbrıs ve Orta Yunanistan'dı¹⁵⁷. Papalık'ın desteğini alan ve kapitülasyonlardan yararlanan misyonerlerin faaliyetleri ile 17. yüzyıldan itibaren ülkedeki Katolik propagandası gittikçe artmaya başlamıştı.¹⁵⁸

Fransiskanların 16 okulu ve 1069 öğrencisi vardı. Ayrıca 7 hemşire okulunda 670 öğrenciye eğitim verilmekteydi.¹⁵⁹

1621 tarihinde Osmanlı ülkesinde faaliyet göstermeye başlayan¹⁶⁰Kapuçinlerin ise 635 öğrencinin öğrenim gördüğü 13 okulu bulunmaktaydı. Özellikle Yukarı Mezopotamya'da çalışan Dominikanların ise Musul ve Kerkük'te yedi ila on rahip, on iki rahibe ve beş yüz civarında öğrencileri vardı. Freres de la Doctrine Chretienne¹⁶¹ adlı dini teşkilatın çalışma alanları Trabzon, Erzurum, İzmir ve İstanbul'dur. Trabzon'daki okulunda 200 öğrenci, Erzurum'daki okulda büyük çoğunluğu Katolik Ermenilerden oluşan 160'ı erkek, 90'ı kız olan 250 öğrenci öğrenim görmektedir. İzmir'deki beş okulda ise 763 öğrenci vardı. Bu teşkilatın en önemli ve etkili okulu İstanbul Kadıköy'deki 'Le College Saint-Joseph des Freres (Saint Joseph)¹⁶²'di. Bunların dışındaki Fransız dini teşkilatları ve okullarının başlıcaları şunlardı: İzmir¹⁶³, Suriye ve Filistin'de faaliyet gösteren Les Peres

¹⁵⁶Ş. Tufan Buzpınar, "Arap Milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti'nde Gelişim Süreci", *Osmanlı II.*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 171.

¹⁵⁷<http://www.turkatak.gen.tr/index.php?option=content&task=view&id=106> Erişim Tarihi 16.03.2006.

¹⁵⁸<http://www.akintarih.com/yabanciookullar/fransizokullari.htm> Erişim Tarihi 15.03.2006.

¹⁵⁹<http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/misy.htm> Erişim Tarihi 06.02.2006.

¹⁶⁰Hasan Tahsin Fendoğlu, *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri, (1786 - 1929)*, Beyan

Yayınları, İstanbul, 2002, 221.

¹⁶¹<http://www.dialogmasali.com/modules.php/name=Sections&op=viewarticle&artid=90> Erişim Tarihi 16.03.2006.

¹⁶²http://afia_sp.club.fr/culture.htm Erişim Tarihi 16.03.2006.

¹⁶³Çağrı Erhan, "Osmanlı-ABD İlişkileri", *Osmanlı II.*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 242.

Lazaristes¹⁶⁴, Peres des Missions Africaines de Lyon¹⁶⁵, Freres de la Mission Algerienne¹⁶⁶, Patriarcat Catholique Latin du Jerusalem¹⁶⁷, Petits Freres de Marie¹⁶⁸, Ecole on Institut Saint Pierre de Pere Ratisbonne¹⁶⁹, Trappistes¹⁷⁰, Carmelittes¹⁷¹, Charisses¹⁷², Dames de Nazareth¹⁷³, Soeurs de la Presentation¹⁷⁴, Soeurs du Rosaire¹⁷⁵, çalışma alanları Adana, Halep ve Sayda olan Soeurs Saint-Joseph de l'Apparition, Trabzon, İzmir, İstanbul¹⁷⁶ ve Suriye ve Filistin'de okulları olan Soeurs Saint Vincent de Paul ou de la Charite. 1914'lere gelindiğinde ülkedeki Fransız okullarının sayısı yaklaşık olarak 500 civarındadır ve bu okullarda 59 414 öğrenci öğrenim görmekteydi.¹⁷⁷

Okullarının yanı sıra Katolik misyonerlerin ülkenin her yanına dağılmış olan hastane ve yetimhaneleri de vardı. İstanbul'da Fransız Hastanesi, İzmir'de Saint Antoine Katolik Hastanesi, Yafa'da Saint Louis Hastanesi, Kudüs'te Soeurs Saint Joseph Hastanesi, Beyrut'ta Fransız Hastanesi, Şam'da Soeurs Saint Vincent Hastanesi, Bursa'da Les Soeur Saint-Vincent de Paul Hastanesi, ayrıca İzmir'de dispanser, altı eczane ve bir kreş; Bursa, Tripoli, Kudüs'te çok sayıda sağlık ocakları;

¹⁶⁴[http://links.jstor.org/sici?sici=0018-246X\(198603\)29%3A1%3C109%3A'CFCPI%3E2.0.CO%3B2-M](http://links.jstor.org/sici?sici=0018-246X(198603)29%3A1%3C109%3A'CFCPI%3E2.0.CO%3B2-M) Erişim Tarihi 16.03.2006.

¹⁶⁵<http://www.mafrwestafrica.net/content/view/12/64/> Erişim Tarihi 16.03.2006.

http://www.unesco.org/archive/advisory_body_evaluation/872.pdf Erişim Tarihi 16.03.2006.

¹⁶⁶http://encyclopedia.jrank.org/JEE_JUN/JERUSALEM_Heb_S0_r_Yerushalaim_.html Erişim Tarihi 16.03.2006.

¹⁶⁷<http://hem.passagen.se/ammoun/magdushe/magdushe.htm> Erişim Tarihi 16.03.2006.

¹⁶⁸<http://www.winstonchurchill.org/i4a/pages/index.cfm?pageid=926> Erişim Tarihi 16.03.2006.

¹⁶⁹<http://www.dialogmasali.com/modules.php?name=Sections&op=printpage&artid=90> Erişim Tarihi 16.03.2006.

¹⁷⁰http://www.civilization.ca/orch/www04m_e.html Erişim Tarihi 16.03.2006.

¹⁷¹http://bayzan.net/article_view.php?id=679 Erişim Tarihi 16.03.2006.

¹⁷²<http://profile.myspace.com/index.cfm?fuseaction=user.viewprofile&friendID=6029522&Mytoken=20050618054351> Erişim Tarihi 16.03.2006.

¹⁷³<http://www.newadvent.org/cathen/15592c.htm> Erişim Tarihi 16.03.2006.

¹⁷⁴http://www.vjf.de/print.php?page_id=161 Erişim Tarihi 16.03.2006.

¹⁷⁵http://www.thedaleel.com/index.php/index.php?page=subcategory&code_id=68 Erişim Tarihi 16.03.2006.

¹⁷⁶<http://www.obarsiv.com/yayin-kpersonel.html> Erişim Tarihi 15.03.2006.

¹⁷⁷<http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/misy.htm> Erişim Tarihi 06.02.2006.

Yafa, Rammallah, Betlehem, Nazaret, Fenerburnu, İzmit, Musul ve Cizre’de de birer dispanserleri bulunmaktaydı. Başka bir ifadeyle Fransız misyonerler Osmanlı toprağının farklı noktalarında sağlık hizmeti sunmuşlardı.

Fransızlar sadece sağlık merkezleri ve eğitim kurumları açmakla yetinmemişlerdi. Kudüs, Beyrut, Tripoli, İzmir ve Suriye’nin farklı yerlerinde yaklaşık bin kadar yetim çocuğun barındırıldığı Soeur Saint-Vincent de Paul yetimhaneleri hizmete açılmıştı. Ayrıca Hayfa ve Nazaret’te 210 yetime bakan Dame de Nazareth Yetimhaneleri; 430 civarında çocuğun barındığı Kudüs’teki Dame de Sion Yetimhaneleri; yine yaklaşık 500- 600 çocuğun kaldığı Beyrut, Sayda, Nazaret, Yafa ve Kudüs’te bulunan Soeur Saint Joseph de l’Apparition Yetimhaneleri¹⁷⁸ de uzun bir süre hizmet vermişlerdi.

Fransız Katoliklerinin çalışmaları sadece sosyal hizmet amacıyla çalışan kurumlar açarak buralarda tebliğ faaliyeti yapmakla sınırlı kalmamıştı. İstanbul ve İzmir gibi merkezlerde yayınlanan çok sayıda Fransızca dergi ve gazete ile misyon çalışmaları desteklenmiş ve hem Osmanlı tebaası hem de uluslar arası alanda verilen hizmet dolayısıyla prestij kazanılmaya çalışılmıştı.

Kısacası özellikle Suriye ve Lübnan üzerindeki çalışmaları ile Fransa’nın bölgeye yönelik emperyalist gayelerine hizmet eden Katolik misyonerleri çok sayıda açtıkları okulları, hastaneleri, yetimhaneleri ve çıkardıkları yayınları ile Fransız Katolikleri hem kendi mezheplerini yaymakta hem de ülkelerinin menfaatlerine uygun kesimlerin kazanılmasını sağlamaktaydılar. Misyonerlerin etkinlik gösterdikleri Osmanlı toprakları üzerinde etkileri oldukça fazlaydı.

Osmanlı ülkesinde 16. yüzyılın sonunda başlayan misyonerlik çalışmalarını sadece Fransız Katolikler yapmamışlardı. Fransızlar gibi Katolik İtalyan misyonerleri de çoğunluğu İstanbul’da olmak üzere Hatay, Beyrut, Selanik, Bingazi, Derne, Humus ve Trablusgarp gibi ülkenin değişik bölgelerinde kendi okullarını açmışlardı. Daha çok İtalyan Cizvitleri ile yine İtalyan soyundan gelen Ivrea Rahibeleri tarafından açılan ilk ve ortaöğretim seviyesindeki okullarında verilen eğitimin amacı, İtalyanca’yı öğretmek ve kendi kültürlerinde nesiller yetiştirmekti.¹⁷⁹

¹⁷⁸<http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/misy.htm> Erişim Tarihi 06.02.2006.

¹⁷⁹<http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/misy.htm> Erişim Tarihi 06.02.2006.

Osmanlı topraklarında açılan Katolik okulları arasında Avusturya okulları da kayda değerdı. Bu kurumlar İstanbul'un Galata semtinde toplanmış Saint Georges (St.Georg) okulları olarak bilinmekteydi. Bu okullar Lazarist Kardeşler (Lazarist Brothers) ile ¹⁸⁰ Missionaries of Charity (Hayır misyonerliği) adlı kuruma bağlı çalışan Yardımsever Kardeşler (Sisters of Charity)¹⁸¹ tarafından yönetilmekteydi.¹⁸²

Katolik misyonerlerinden başka Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren diğer Hristiyan mezhebine mensup kişiler Protestanlardı. Bu misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki çalışmaları 1840'lardan itibaren hız kazanmıştı. Tanzimat Döneminde yayınlanan 1856 tarihli Islahat Fermanı'nın getirdiği vicdan hürriyeti prensibi ile tanınan mezhep değiştirebilme serbestliğinden en fazla yararlananlar Protestan misyonerleri olmuştu.

1845'te Osmanlı topraklarında İngiliz ve Amerikan 8 protestan misyoner grubu çalışmaktaydı. Bu kurumlar Church Missionary Society¹⁸³, London Missionary Society, Wesleyen Missionary Society, Scottish Missionary Society, American Board of Missions, American Episcopal Missionary Society, American Baptist Missionary Society, ve London Society for Promoting Christianity Among The Jews'dı.¹⁸⁴

Osmanlı topraklarına ayak basan ilk Protestan misyonerin 1815'te Mısır'a gönderilen 'The Church of Missionary Society'¹⁸⁵ adlı bir İngiliz örgütüne bağlı bir papazdı. 19.yüzyıldan itibaren daha çok Mezopotamya ve Ege bölgesine gelerek okullarını açan İngiliz misyonerleri ayrıca İstanbul, Antakya, Harput, Ankara, İzmir, Erzurum, Bursa ve Antep gibi şehirlerde de faaliyette bulunmuşlardı.¹⁸⁶ World's Missions'un 1914 tarihli istatistiklerine göre Osmanlı topraklarında faaliyette

¹⁸⁰Şinasi Gündüz, *Din Ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, 1998, 264.

¹⁸¹<http://sisters-of-charity.org/> Erişim Tarihi 15.03.2006.

¹⁸²<http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/misy.htm> Erişim Tarihi 06.02.2006.

¹⁸³Mustafa Numan Malkoç, "Türkiye'de Protestan Misyonerliği", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 2004, 161.

¹⁸⁴Ömer Turan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Protestan Misyonerlik Faaliyetleri", Osmanlı II., Ed.Güler Eren, Ankara, 1999, 205.

¹⁸⁵<http://www.cms-uk.org/> Erişim Tarihi 15.03.2006.

¹⁸⁶Turan, *a.g.m.*, ,205.

bulunan İngiliz Misyoner Cemiyetlerinin (British Missionary Societies)¹⁸⁷ 12800 öğrencinin okuduğu 178 okulu vardı. 1919 tarihli bir rapora göre ise Milli Mücadele öncesi Anadolu topraklarındaki İngiliz misyoner sayısı 23, hizmet verilen ilkokul sayısı 7, ortaokul sayısı ise 5'ti. 86 çocuğun bulunduğu bir de çocuk yuvası bulunmaktaydı. 7401'i ilkokullarda, 134'ü ise ortaokullarda olmak üzere toplam 2190 öğrenci British Missionary Societies kurumlarında öğrenim görmekteydi.

Osmanlı Devleti'nin zayıflamasına paralel olarak yürütülen planlı çalışmalar sonunda dış devletlerin Osmanlı içindeki Hristiyanlar üzerindeki etkilerini arttırmaya yönelik çalışmaları bilinen bir gerçektir. Yürütülen çalışmalar sonucunda Fransa ile Avusturya Katoliklerin, Rusya ise Ortodoksların hamisi olarak ortaya çıkmıştır. Bu üç devlet 1840'dan sonra Lübnan ve Suriye'deki Müslümanlarla Hristiyanlar arasında meydana gelen olaylardan yararlanarak Katolik ve Ortodoksları himaye etme bahanesiyle müdahalede bulunarak nüfuzlarını kuvvetlendirmeye başlamışlardır. Başka bir ifadeyle emperyalist amaçlarla din kullanılmıştır.¹⁸⁸ İngiltere de bu durum karşısında kendi nüfuz alanını oluşturmak için Protestan topluluğu meydana getirecek faaliyetlerde bulunmuştur. Bu konudaki ilk girişim 1842'de Kudüs'te bir Protestan kilisesinin açılmasıydı. Bu kiliseye İngiltere, Almanya ve Amerika'dan Protestan misyonerleri gönderilmişti. Bölgedeki İngiliz konsoloslarının da destekleri sayesinde misyonerler başka din ve mezhepteki unsurları Protestanlaştırmaya çalışmışlardı.

Kendilerine yandaş Protestan topluluğu oluşturmak için Osmanlı topraklarında faaliyette bulunan İngiliz misyonerleri Asyalı Hristiyanlar olarak nitelendirilen Nasturilere yönelik olarak çalışmalarda bulunmuşlardı.¹⁸⁹ İlk kez 1842'de başlattıkları bu faaliyetler için bir İngiliz Din adamı olan Dr. Badger, Canterbury Başpiskoposu tarafından görevlendirilmiş ve İngiliz Kilisesi ile Nasturilerin Patriği arasında dostluklar kurulmuştu. İngiliz Misyonunun esas amacı diğerleri gibi eğitime ağırlık vermektir. Bu amaçla 1886'da Nasturiler için bir erkek

¹⁸⁷http://www.hiphi.ubbcluj.ro/JSRI/html%20version/index/no_11/boztemur.htm Erişim Tarihi 15.03.2006

¹⁸⁸Er, *a.g.e.*, 210.

¹⁸⁹Aydın Talay, *Yıkılan Bir Şehrin Anatomisi*, Van Belediye Başkanlığı Kültür Ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, no.2, 1996, s.105., Suat Parlar, *Barbarlığın Kaynağı Petrol*, Anka Yayıncılık, İstanbul, 2003, 161.

ve bir kız okulu ile matbaa kurulmuştu. Daha çok Urmiye ve Güneydoğu Anadolu'da faaliyette bulunan İngiliz misyonları 20.yüzyılın başlarında Van civarında da okullar açarak çalışmalarda bulunup bölgedeki Dürziler üzerinde de etkinlik kurarak ¹⁹⁰Ortadoğu'daki güçlerini sağlamlaştırmaya çalışmışlardı. Daha önce de belirtildiği gibi İngiliz misyoner faaliyetlerinin temelinde dini ve mezhebi gerçekler olduğu kadar Fransa ve Rusya gibi ülkelere karşı Osmanlı topraklarında bir Protestan kesimin oluşmasını sağlamak amacı da yatmaktaydı.

Osmanlı ülkesinde Protestan bir grup yaratma amacıyla çalışma yapan British Missionary Societies Yönetim merkezleri Suriye olan The British-Syrian Mission¹⁹¹, The Babtist Missionary Society, The Christian Alliance, The Friends of Foreign Mission ve The British and Bible Society adlı kurumlar da çalışmalarını sürdürmekteydiler. Bu kurumların en önemli çalışma alanları hastane ve dispanserlerdi. İzmir'de British Sea Man's Hospital,¹⁹² Yafa ve civarında Church Missionary Society'nin dispanserleri, Amman'da British Syrian Mission'un küçük bir hastanesi, Kudüs'te iki hastane İngiliz misyonerleri tarafından açılmıştı.

Okulları, dini kurumları, matbaa ve hastanelerinde görev yapan çok sayıda eğitimcisi ve doktoru ile faaliyette bulunan İngiliz misyonerleri bu çalışmalarının sonucunda bölgedeki etkinliğini ortaya koymuştu.

İngiliz Protestan misyonerleri daha çok Ortadoğu'ya yönelik olarak çalışırken, Amerikalı misyonerler Anadolu'ya ağırlık vermişlerdi.¹⁹³ Bu coğrafyada etkili olan en güçlü Amerikan misyoner örgütü ise 1810'da Boston'da kurulan ABCFM'di¹⁹⁴ ve kısaca "BOARD" ¹⁹⁵olarak anılan bu örgütün ilk misyonerleri Pleny Fisk ve Levi Parsons 1820 yılının Ocak ayında İzmir'e gelerek ilk misyonu burada kurmuşlardı. Bunu İstanbul (1831), Trabzon (1835), Erzurum

¹⁹⁰ Vahid Çabuk, *Kuruluşundan Cumhuriyete Büyük Osmanlı Tarihi*, c.9, Emre Yayıncılık, İstanbul, 1999, 335.

¹⁹¹ Ö. Turan, *a.g.m.*, 205.

¹⁹² <http://www.dialogmasali.com/modules.php?name=Sections&op=printpage&artid=90> Erişim Tarihi 15.03.2006.

¹⁹³ <http://www.research.yale.edu/ycias/database/files/MESV5-4.pdf> Erişim Tarihi 15.03.2006.

¹⁹⁴ Celil, *a.g.e.*, 136.

¹⁹⁵ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/529.

(1839), Antep (1847), Sivas (1851), Adana (1852), Merzifon (1852)¹⁹⁶, Diyarbakır (1853), Kayseri (Talas 1854) ve Harput (1855)'ta açılan misyonlar takip etmişti.¹⁹⁷ BOARD'dan başka Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren diğer Amerikan misyoner örgütleri arasında 1868'de kurulan 'Woman's Board of Missions' (WBM)¹⁹⁸ ve 'Woman's Board of Missions of The Interior' (WBMI)¹⁹⁹ isimli kadın misyoner dernekleri ile 'American Bible Society', 'The Near East Relief' teşkilatları²⁰⁰ ve Young Men's Christian Association'(YMCA)²⁰¹, 'Young Women's Christian Association' (YWCA)²⁰² cemiyetleri vardı.

1880'li yıllara kadar İngiliz hariciyesi himayesinde çalışan Amerikalı misyonerlerden istenen şey, öncelikle gittikleri yerlerde halkın arasına karışarak bilgi sahibi olmaktı.²⁰³ Özellikle halkın dini durumunu tespit etmek, Osmanlı tebaası gayrimüslim din adamlarının sayıları ve eğitim düzeyleri hakkında bilgi edinmek, ülkedeki eğitim ve öğretim durumunu tespit etmek ve halkın moral durumunu öğrenmek amaçlanmıştı. Bunlar yapıldıktan sonra ne tür bir çalışmada bulunulacağı belirlenecekti. Onlardan istenen bir diğer şey ise “ *Bu mukaddes ve vaat edilmiş toprakların silahsız bir haçlı seferiyle geri alınması*” nı sağlamak için gerekli olan her şeyin yapılmasıydı. Bu amaçla işe koyulan misyonerler kurdukları “misyon”lar yanında ilk, orta ve yüksek seviyelerde açtıkları okullar ile matbaa, hastane ve yardım kurumlarıyla çok yönlü bir Protestanlaştırma faaliyetlerine girişmişlerdi.

Önceleri İstanbul ve İzmir gibi kıyı şehirlerinde faaliyet gösteren Amerikan Protestan misyonerler, daha sonra aynı gayelerle iç bölgelere doğru yayılmışlardı. İlk

¹⁹⁶ Açıkses, *a.g.m.*, 197.

¹⁹⁷ Turan, *a.g.m.*, 205.

¹⁹⁸ <http://www.oberlin.edu/archive/holdings/finding/RG38/adminhist.htm> Erişim Tarihi 11.03.2006.

¹⁹⁹ <http://www.ucc.org/aboutus/histories/chap10.htm> Erişim Tarihi 11.03.2006.

²⁰⁰ Bu konuda Fatih Gencer tarafından Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanmış olan Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi Ve Komitenin ABD'min Anadolu Politikası Üzerinde Etkileri (1915-1923) isimli basılmamış Yüksek Lisans Tezi'nde Near East Relief'in ABCFM'nin alt kurumu olduğu bilgisi verilmektedir. Bu yargıya James L. Barton'un yazmış olduğu The Story of Near East Relief 1915-1930 (Yakındoğu Yardım Cemiyeti'nin Hikayesi) adlı kitaptan faydalanılarak ulaşılmıştır.

²⁰¹ <http://www.wordlywca.org/> Erişim Tarihi 11.03.2006.

²⁰² <http://www.ywca.org/site/pp.asp?c=djISI6PIKpG&b=284783> Erişim Tarihi 11.03.2006.

²⁰³ <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/misy.htm> Erişim Tarihi 06.02.2006.

gelenlerin ve sonrakilerin nihai hedefi Kudüs'e giderek bu mübarek topraklardaki bütün dinsizleri, Müslümanları, Musevileri ve Protestanlar dışındaki Hristiyanları doğru yola davet etmektir.

19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren hız kazanan misyonerler faaliyetleri sonucunda okullarının sayısında önemli artışlar görülmüştü. Daha çok Yahudi ve Müslüman olmayan azınlıkların yaşadıkları bölgelerde çalışan Amerikalı misyonerler gayelerine ulaşabilmek için Osmanlı topraklarını Avrupa, Batı, Doğu ve Merkezi Türkiye Misyonları olarak dört ana gruba ayırmışlardı.

Avrupa Türkiye'si Misyonu Filibe, Selanik ve Manastır'ı içine alıp Bulgarlar'ın bilinçlendirilmesi için çalışmaktaydı. Batı Türkiye Misyonu, İstanbul, İzmit, Bursa, Merzifon, Kayseri ve Trabzon yörelerini, Doğu Türkiye Misyonu, Harput, Erzurum, Van, Diyarbakır, Mardin ve Bitlis'ten başka Rus ve İran sınırına kadar olan bütün Doğu Anadolu'yu içine almaktaydı²⁰⁴. Merkezi (Orta) Türkiye Misyonu ise, Torosların güneyinden Fırat nehri vadisine kadar olan bölgeyi (Özellikle Maraş ve Antep illerine ağırlık verilmektedir) içine almaktaydı. Bu son üç misyonun Ermeniler üzerinde çalışmaları dikkate değer bir durumdu .

Misyonerler örgütlü ve planlı bir faaliyet sonucunda hem mezheplerini yayıp hem de başta Ermeniler olmak üzere Bulgar, Rum ve diğer azınlıkları etkileyerek onları Osmanlı'dan koparmak ve dolayısıyla ait oldukları ülkelerin emperyalist politikalarını uygulamalarına yardımcı olmak işini de gerçekleştirmektedir. İnanç toplumsal bütünleşmeyi sağlamaktadır²⁰⁵. Bu ise eğitimle mümkün olabilmekteydi.

En önemli Protestan Kolejlere İstanbul ve Beyrut gibi merkezlerde açılmıştır. Bunlardan 1863 yılında İstanbul'da Cyrus Hamlin tarafından açılan²⁰⁶ Robert Kolej'in Bulgaristan'ın bağımsızlığını sağlayacak kadroların yetişmesinde önemli rol oynadığı bilinmektedir.²⁰⁷ Nitekim, kurucuları, yöneticileri ve çoğu öğretim elemanı misyonerlerden meydana gelen bu Kolej'in 1863-1903 tarihleri arasındaki mezunlarının çoğunu Bulgar öğrenciler oluşturmaktaydı. Ayrıca Robert Kolej'in ilk

²⁰⁴Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 182.

²⁰⁵Sigmund Freud, *Dinin Kökenleri*, (çev. Selçuk Budak), Öteki/Psikoloji Dizisi, c.14., Ankara, 1999, s377.

²⁰⁶Hasan Tahsin Fendoğlu , *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri*, (1786-1929), BeyanYayınları, İstanbul, 2002, 227.

²⁰⁷Erhan, *a.g.m.*, 244.

Bulgar kökenli Osmanlı tebaası mezunlarından beşinin Bulgaristan'da başbakanlık görevinde bulunduğu ve Birinci Dünya Savaşı önce Bulgar kabinelerinden her birinde en az bir Robert Kolej mezununun yer aldığı görülmekteydi. Yüklü bir program uygulayan Kolej'de Almanca, İngilizce ve Fransızca gibi Batı dilleri yanında başta Bulgarca ve Ermenice olmak üzere on beşe yakın değişik dilin öğretilmesi Kolej'in çok yönlü amaçlarını ortaya koyması açısından önemli bir husustu.

Bulgarlar için çalışan Avrupa Türkiye Misyonu'da 1899'da on misyoner, on iki Amerikalı misyoner yardımcı ve 81 yerli yardımcı görev yapmaktaydı. Bölgedeki Protestan Kiliselerinin sayısı ise on beş kadardı. 1870-80'li yıllarda, İstanbul'da misyonerlerin kurduğu matbaada yayınlanan eserlerin yarıya yakınının Bulgarca olması bu konu üzerindeki çalışmaların ciddiyetini ortaya koymaktaydı.²⁰⁸

ABCFM'den başka Bulgarları Protestanlaştırmak için çalışan bir diğer Amerikan Misyoner örgütü olan "Methodist Episcopal Mission"da 1858'de Bulgaristan'da birer misyon merkezi kurmuştu.²⁰⁹

Amerikan misyonerlerinin İstanbul'da kurduğu Robert Kolej'in Bulgarlar için üstlendiği görevi, Beyrut'ta açılan Protestan Koleji üstlenmişti. Bölgedeki Arapları bilinçlendirip, Osmanlı'ya karşı kıskırtmışlardı.

Bu iki Kolej'den başka Anadolu'da açıdan pek çok Amerikan misyoner kolejleri, aynı şekilde daha çok Ermenilere yönelik olarak faaliyet göstermişlerdi. Anadolu'da ilk Amerikan misyoner merkezi 1852'de Harput'ta kurulmuştu. Aynı yerde 1878'de açılan Osmanlıların "Fırat Koleji" dedikleri "Fırat Ermenistan Koleji" (Euphrates Armenian College ya da Collage Hill-Kharpoot²¹⁰) Protestan papazı yetiştirmek ve Ermenileri dilleri, tarihleri, edebiyatları, milliyetleri hakkında bilgilendirmek için faaliyete geçmişti. Aynı dönemde Merzifon'da "Anadolu Koleji" (Anatolia College), İzmir'de Milletler arası Kolej (International College) ile kızlar için açılan Amerikan Koleji, Antep ve Maraş'ta kızlar ve erkekler için açılan "Merkezi Türkiye Koleji"leri, Tarsus'taki St. Paul Enstitüsü²¹¹ gibi kolejler

²⁰⁸<http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/misy.htm> Erişim Tarihi 06.02.2006.

²⁰⁹<http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/misy.htm> Erişim Tarihi 06.02.2006.

²¹⁰Fendoğlu *a.g.e.*, 229.

²¹¹Erhan,*a.g.m.*, 242.

başlangıçta Hıristiyan azınlıkların çocuklarını eğitmişler, onlara milli duygular kazandırarak bilinçlendirmişler ve sonuçta Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmalarını sağlamışlardır. İçeride azınlıkları bu şekilde yetiştirerek kışkırtan misyonerler dışarıda da Avrupa ve Amerikan kamuoyunu Türkiye aleyhine çevirmek için kendi tahrikleriyle çıkan ayaklanmaların bastırılmasını “*Türkler Hıristiyan ahaliyi kesiyor!*” propagandalarıyla etkilemeye çalışarak batı dünyasını Osmanlı Devleti aleyhine tavır almak üzere harekete geçirmektedir. İyi yetiştirilmiş Ermeniler ABD'ye götürülüp çoğu Amerikan vatandaşlığına geçtikten sonra Osmanlı topraklarına geri dönmüşler ve özgürlük propagandası yaparak lehlerinde reformlar yapılmasını istemişlerdir.²¹²

Amerikan Protestan ABCFM ve diğer teşkilatların bu derece etkin ve yoğun çalışmaları sonucunda misyonerler, 1880'lerden itibaren A.B.D.'ye Ortadoğu'da ekonomik, sosyal ve kültürel bir hayat sahası oluşturmada aracı rol oynamışlardır. Başlangıçta Ermeni ve Bulgarlara yönelik olarak çalışan Protestan misyonerleri daha sonra Rum, Hıristiyan Arap, Nasturi, Süryani, Kürt ve Yahudiler üzerinde de etkili olmuşlardır. 1886'da kurum çalışanlarından biri olan Perkins Nasturilerin lideri olan Mar Şimon'a bir mektup yazmış ve ²¹³“*mahkemeler ve ızdıraplar siz ve halkınız bu topraklardaki Müslüman baskısını uzun süre çektiniz. ABD'deki din kardeşlerinizin kalplerinde ilgi ve sempati ve ilgi uyandırdınız*” ifadesini kullanmıştı.²¹⁴ Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yürüttükleri çalışmalarla bölgedeki Kürt ve Nasturilerin ayaklanmalarında rol oynamışlar,²¹⁵ ancak Nasturi çalışmalarında misyonerler diğer tebliğ grupları ile koordineli bir çalışma yürütmemişlerdir.²¹⁶

²¹²<http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/misy.htm>Erişim Tarihi 06.02.2006.

²¹³John .Joseph, *The Nestorians And Their Muslim Neighbors*.,Princeton, 1961, 51.

²¹⁴Perkins-Mar Şimon ilişkisi bu mektupla sınırlı kalmamıştır. Perkins'in Mar Şimon'a imzalayarak hediye ettiği İngilizce kitaplar da dikkate değerdir. Hakkari'de Kırkdag Manastırı'nda bir köylü tarafından bulunan bu kitap koleksiyonu Kültür Bakanlığı tarafından müsade edilme yöntemiyle alınmıştır.Şu anda Van Müzesi Eski Eser Deposu'nda bulunan ancak çok yakın zamanda alındıkları için henüz müze envanterine kaydolunmayan kitaplar okunabilir durumdadır.

²¹⁵Bu konuda Dr.Celile Celil aksi yönde görüş bildirmektedir.O'na göre misyonerler Kürtleri etkileyememişlerdir. Ayrıca Kürtlerin misyonerlerin verdiği kültürel hizmetlere gereksinim duymadığını da söyleyen Dr.Celil için bkz. Celil. *a.g.e.*, 135.

²¹⁶Celil, *a.g.e.*, 140.

Bunda ayrıca 17.yüzyıldan itibaren bölgeye gelen Fransız ve İtalyan Katoliklerinin de payı büyük olmuştu. İlerleyen süreçte Avrupa emperyalizminin 1838'den sonra²¹⁷ geliştirdiği Osmanlı Devleti topraklarını Pazar haline getirebilmek için Ermenilerden yararlanma politikası.²¹⁸ ile misyoner çalışmalarının mahsulü olan Doğu Kilisesi emperyalist amaçlara hizmet etmeye başlamıştı.²¹⁹ Çünkü sömürgeciler Osmanlı topraklarındaki çıkarlarını korumanın ülkedeki işbirlikçilerini korumakla eşanlamı olduğunu bilincindeydiler.²²⁰ Bu nedenle Osmanlı topraklarında gayrimüslim Osmanlı tebaası ile çalışmışlar, sayıları yüzlerle ifade edilen okullar, sağlık hizmeti verilen kurumlar ve yetimhanelerle 19.yüzyıl tarihinin seyrini değiştirmişlerdi.

Osmanlı ülkesinde çalışan üçüncü misyoner grubu Protestan Alman misyonerlerdi. 19.yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarına gelen Almanlar ise daha çok kültürel etkinlik kurmaya çalışmışlardı. Kültür propagandası uzmanları olarak anılan Almanlar Yakındoğu'daki Alman çıkarlarının ve ekonomik kuruluşlarının ihtiyacı olan kadroların yetiştirilmesi maksadıyla başta İstanbul olmak üzere İzmir, Beyrut, Selanik bölgelerinde ilk ve ortaokul seviyesinde okullar açılmıştı. Elazığ bölgesinde de faaliyette bulunan Alman misyonerleri burada Ermeniler için bir ortaokul hizmet vermeye başlamıştı.

Protestan Amerikan misyoner kurumlarından biri olan ABCFM (American Board Of Commissioners For Foreign Missions-Amerikan Yabancı Misyonlar Masası) adlı kurumun yetiştirdiği en önemli misyonerlerden biri olan ve kurumun idari işlerinde de çalışan James L. Barton (1855-1936)²²¹, un The Story of Near East

²¹⁷ Erik Jan Zürcher, *Savaş Devrim Ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi*, (çev. Ergun Aydınoglu), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, 104.

²¹⁸ Necmettin Tozlu, "Osmanlı Devleti'nde Ermeni Eğitim Kurumları Ve Faaliyetleri", *Yeni Türkiye Yayınları*, s.38., 2001, 922.

²¹⁹ Rufus Anderson, *History Of The Missions Of The American Board Of Commissioners For Foreign Missions To The Oriental Churches* –Republication Of The Gospel In Bible Lands, v.II., Boston, 1872, 463.

²²⁰ Şener Aksu, "Uluslaşma Süreçleri Açısından Ermeni Sorunu", *Bilim Ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, XXXVIII., Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003., 45.

²²¹ <http://www.answering-islam.org/Index/B/barton.html> Erişim Tarihi 15.03.2006.

Relief (Yakındoğu Yardım Cemiyeti'nin Hikayesi) (1915-1930); adlı kitabında da yer alan 1919 tarihli raporuna göre²²², Kurtuluş Savaşı öncesinde Türkiye'deki Alman misyonerlerinin sayısı 79 eğitim elemanı ve 791 rahip olmak üzere 890'dı. Ayrıca Almanların gayrimüslim Osmanlı tebaasına hizmet verdiği 7 çocuk yuvası, 17 ilkokul ve 1 ortaokul ile iki hastane ve 1 dispanserleri vardı. Dünya Savaşı öncesi Almanların 1868'de İstanbul'da açtıkları Alman Lisesi'nden başka İzmir'de iş okulu niteliğinde 1 enstitüleri ve yetimhaneleri ile Beyrut'ta 7, Kudüs'te ise 4 okulları bulunmaktaydı.

Diğer ülke misyonerleri kadar etkili olmasalar da Almanya'nın bölgedeki nüfuzunu arttırmak için çalışan dini teşkilatlarından bazıları İzmir, Beyrut ve Hayfa'da merkezleri olan Communaute Evangelique; Kudüs'te çalışan Deutscher Palastina Verein²²³, Warte des Tempels isimli Katolik teşkilatlarıydı.

Misyoner çalışmalarında 1838 tarihi önemli bir dönüm noktası olmuştur.²²⁴ Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yapılan Balta Limanı Ticaret Anlaşmalarından sonra²²⁵ Osmanlı topraklarını açık pazar haline getirebilmek ve doğu topraklarının zenginliklerinden yararlanabilmek için²²⁶ emperyalist devletler Osmanlı tebaası gayrimüslimlerden özellikle de Ermenilerden yararlanmak istemişlerdi.²²⁷ Misyonerin çalışmaları sonucunda Doğu Kilisesi'nin emperyalistlerin çıkarlarına hizmet eder duruma gelmesi söz konusu olmuştu.²²⁸ Misyoner çalışmalarındaki ikinci dönüm noktası ise Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü ve bağımsızlığı için tehlike arz

²²²<http://people.freenet.de/soysal/alman.htm>Erişim Tarihi 15.03.2006 .

²²³<http://www.diyalogmasali.com/modules.php?name=Sections&op=printpage&artid=90>Erişim Tarihi 15.03.2006.

²²⁴Metin Aydoğan, *Türkiye Üzerine Notlar 1923-2005.*, Umay Yayınları, 2. Basım, 2005,.5.

²²⁵Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi (1789-1890)*, İmaj Yayıncılık, 3.Baskı, Ankara, 1998, 22.

²²⁶<http://www.saglikansiklopedisi.com/Baltaliman%C4%B1%20Antla%C5%9Fmas%C4%B1> Erişim Tarihi 30.03.2006.

²²⁷Münir Atalar, "Sözde Soykırım İddiasına Reddiye", *Ermeni Araştırmaları*, I. Türkiye Kongresi Bildirileri, c.III., ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara , 2003, 311.

²²⁸Aksu, *a.g.m.*, 45.

eden²²⁹ 1878 Berlin Kongresi'ydi. Kongre sonrasında alınan kararlar neticesinde²³⁰ Anadolu'ya farklı milletlere mensup pek çok misyoner gelmişti.

²²⁹Esat Uras, "1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşına Kadar Ermenilerin Türkiye'deki Durumu", *Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi- Ermeni Meselesi*, c.II., Tarihi Araştırmalar Ve Dökümantasyon Merkezleri Kurma Ve Geliştirme Vakfı, İstanbul, .1989, 193.

²³⁰Musa Şaşmaz, "Ermeniler Hakkındaki Reformların Uygulanması 1895-1897", *Osmanlı II.*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 160.

4.EMPERYALİZM VE MİSYONERLİK İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA DOĞU ANADOLU ERMENİLERİ

“Önce kaşifler,sonra misyonerler,sonra tacirler ve nihayet bayrak....”

Prof Dr.Arminius Vambéry(1832-1913)²³¹

Misyonerlik çalışmaları daha önce de belirtildiği üzere Hristiyanlık dininin inanç ve ibadet esaslarını kitlelere benimseterek İsa'nın dünyaya ikinci dönüşünü hazırlamak amacıyla başlamıştır²³². Tebliğ görevinin papa tarafından Portekiz ve İspanya'ya verilmesi²³³ ise din-siyaset işbirliğinin ortaya çıkmasına uygun bir zemin hazırlamıştır. Devlet eliyle misyonerlik yapılması misyonerlerin resmi makamlarca yönlendirilmeleri ve bağlı oldukları devletin ulusal çıkarlarına hizmet etmeleri sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Üretim ilişkilerinin farklılaşmaya başladığı 18.yüzyılın sonunda ise ²³⁴tebliğ çalışmaları insani yardımlarla güçlendirilmiş din yayma davranışı olmaktan çıkmaya başlamıştır. Özellikle 19.yüzyılda sömürge ve pazar arayan batılı emperyalistler²³⁵ ve ABD için din; sınırları savaşmadan genişletmenin yolu haline gelmiştir.²³⁶ Osmanlı topraklarındaki misyoner faaliyetleri bu gerçeğin somut bir yansıması haline gelmiştir.

19 yüzyıl dünya tarihinde bir dönüm noktasıdır. Artık Avrupa kıtasında yüzyıllardır süren mezhep savaşları bitmiş, salgın hastalıklar gelişen tıp bilimi sayesinde azalınca ölüm nedeniyle oluşan iş gücü kaybı da ortadan kalkmıştır. Feodal anarşinin bitimiyle yani dinin dünyevi yaşamda belirleyici olduğu²³⁷ ve

²³¹Mim Kemal Öke, *İngiliz Casusu Prof.Arminius Vambéry'in Gizli Raporlarında II. Abdülhamid Ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983, 27.

²³²Güngör, a.g.e.,28.

²³³<http://www.redrival.com/dervisan/yazi/misyonerlik.html> Erişim Tarihi 19.06.2003.

²³⁴ Henry Prienne, *Ortaçağ Avrupasının Ekonomik Ve Sosyal Tarihi*, (çev. Uygur Kocabaşoğlu), İletişimYayınları, I.Baskı, 2005, 37.

²³⁵Yüksel Ülken, *20. Yüzyılda Dünya Ekonomisi*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları:1909, 3. Baskı, Çağlayan Basımevi, İstanbul, 1974, 12.

²³⁶Berger, a.g.e., 169.

²³⁷Norbert Elias, *Uygurlık Süreci*, c.1.,(çev. Ender Ateşman), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, 133.

Latincenin kilise dili olduđu²³⁸ sürecin sonucuyla şehirleşme hız kazanmıştır. ²³⁹ Bu sürecin doğal bir sonucu olarak toplumsal işbölümü olarak da tanımlanabilecek olan alanda uzmanlaşma başlamıştır. Sınırlar yeniden belirlenmiş ve pek çok ulusal devlet kurulmuştur.²⁴⁰ Üretim yeni icatların da katkısıyla el gücünden sanayiye kaymış, hammadde bulmak²⁴¹ ve mamul maddeyi başka coğrafyalarda pazarlamak gerekliliği ortaya çıkmıştır²⁴². Yayılmak düşüncesinde olan devletler için en uygun alan Afrika kıtası olmuştur.²⁴³ Ancak bütün emperyalistlerin aynı kıtada var olma arzuları birbirleriyle çatışmaları sonucunu doğurmuştur.²⁴⁴ Çatışma sadece emperyalistlerin kendi aralarındaki paylaşım beklentilerinden doğmamıştır. Eş zamanlı olarak Afrika kıtasında yayılmacı devletler ve yerli halklar arasında da sorunlar yaşanmış, beraberlerinde dillerini ve Avrupalı yaşam pratiklerini getiren²⁴⁵, kıtada modern bir kölelik kuran Avrupalılara karşı ulusalcılık düşünceleri gelişmiştir.²⁴⁶ Başka bir ifadeyle Afrika'dan başka daha uygun ve uzun süre bulunulabilecek yayılma alanları bulmak gerekmektedir. Bu yeni süreçte yani Emperyalizm Çağı'nda ve 1886- 1901 yılları arasında²⁴⁷ yayılmacı devletler gözlerini Ön Asya ve Orta Doğu'ya dikmişlerdir²⁴⁸. Osmanlı toprakları ise hedeflenen topraklara ulaşmakta stratejik konumu dolayısıyla çok önemlidir ve artık siyasi, askeri ve ekonomik etkinliği azalmaya başlamıştır.

²³⁸Elias, *a.g.e.*, 281.

²³⁹Poggi, *a.g.e.*, s47.

²⁴⁰Yves-Marie-Berce, *Modern Avrupa'da Ayaklanmalar Ve Devrimler*,(çev. Muna Cedden), İmge Yayınevi, Ankara, 2003, 254.

²⁴¹Raif Karadağ, *Şark Meselesi*, Emre Yayınları, İstanbul, 2003, 17.

²⁴²Raimondo Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, (çev.Aydın Emeç), Sosyalist Yayınlar, İstanbul, 1994, 21. Eric Hobsbawm, *Sermaye Çağı 1848-1875*, (çev. Bahadır Sina Şener), Dost Kitabevi, Ankara, 1998., 84.

²⁴³Fikret Başkaya, *Sömürgecilik Emperyalizm Küreselleşme*, Öteki Yayınevi,II.Basım, İstanbul, 1997, 35.

²⁴⁴<http://www.tarih-mecmuasi.com/Yazilar/Arabistan.html>Erişim Tarihi: 09.03.2006.

²⁴⁵http://www.tr.wikibooks.org/wiki/%22Dil_Bilgisi%22 Erişim Tarihi:09.03.2006.

²⁴⁶<http://www.stratejiktudem.com/haber.php?id=163> Erişim Tarihi:09.03.2006.

²⁴⁷Henry Pelling, *Modern Britain 1885- 1955*, Cardinal Edition, Great Britain,1974,24.

²⁴⁸Roger Owen &Şevket Pamuk,*20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*, (çev. Ayşe Edirne), Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, 2.

Osmanlı ülkesinde de 19.yüzyıl bir dönüşümü ifade eder. Devlet uzun süren ve yenilgiyle biten savaşlar sonrasında siyasi ve ekonomik olarak zayıflamıştır²⁴⁹. Osmanlı tebaası içindeki gayrimüslim unsurlar arasında milliyetçilik düşüncesi taraftar bulmaya başlamıştır. Gereksiz harcamalar maliyesi her gün biraz daha bozulan devleti dışarıdan borç para almaya itmiştir²⁵⁰. Başka bir ifadeyle yatırıma dönüştürülmeyen ve saray çevresince sadece lüks hayatın devamı için kullanılan ve müsrifçe harcanan dış borç²⁵¹ Osmanlı Devleti'ni ekonomik olarak da bağımlı kılmıştır.²⁵² Temel hizmetlerde yani eğitim ve sağlık hizmetlerinde kaynak yetersizliğinden doğan ciddi aksamalar vardır. Ekonomik ve siyasi istikrarsızlık halkın hoşnutsuzluğunu her geçen gün biraz daha arttırmaktadır. Sistem çöküşün eşiğindedir.²⁵³ Osmanlı idarecileri yaşananları anlatmak için çaba göstermekte bu nedenle Avrupa seyahatleri düzenlemektedir²⁵⁴. Bütün bu koşullar Avrupalı ve Amerikalı emperyalistlere istedikleri müdahale şansını sunmaktadır.²⁵⁵

19.yüzyıla kadar tebaası arasında ciddi sorunlar olmayan ve gayrimüslim unsurların sadakatle devlete bağlı olduğu Osmanlı'da yeni oluşmaya başlayan istikrarsızlığın önüne geçmek için 1856 Paris Kongresi'nin toplanmasından ve 34 maddelik anlaşmanın imzalanmasından²⁵⁶ önce 18 Şubat 1856'da Islahat Fermanı ilan edilmiş, bu şekilde yabancıların devletin iç işlerine karışmasının önüne geçilmek istenmiştir.²⁵⁷ Ancak başarılı olunamamıştır. İlerleyen süreçte aslında var olmayan “Doğu Sorunu”²⁵⁸ yani Şark Meselesi Rus, İngiliz, Amerikan, Alman ve Fransız

²⁴⁹<http://www.bucatarih.sitemynet.com/osmanli/osmanli.htm> Erişim Tarihi:10.03.2006.

²⁵⁰M. Belin, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Tarihi*, (çev. Oğuz Ceylan), Gündoğdu Yayınları, Ankara, 1999, 476-477.

²⁵¹<http://www.derinanadolu.tripod.com/01-04-12-duyun2.htm>Erişim Tarihi: 10.03.2006.

²⁵²<http://www.w3.balikesir.edu.tr/~akolbasi/dersler.htm> Erişim Tarihi:10.03.2006.

²⁵³Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası ilişkiler Üzerine Bir İnceleme*, (çev. İdil Eser),Yapı Kredi Yayınları,Tarih Dizisi,I.Basım, İstanbul,2006,14.

²⁵⁴Judy Upton-Ward, “Abdülaziz’in Avrupa Seyahati”, *Osmanlı II.*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları,Ankara, 1999, 120-121.

²⁵⁵Pelling, a.g.e., 54.

²⁵⁶Ahmet Rasim, *Osmanlı*, c.VII., Düzenleyen. Metin Hasırcı, 2488.

²⁵⁷Besim Özcan, “Kırım Savaşı 1853-1856”, *Osmanlı II.*, Ed. Güler Eren,Yeni Türkiye Yyınları, Ankara, 1999, 107.

²⁵⁸<http://www.tarihvakfi.org.tr/yayinlar/ayrinti.asp?/D=54> Erişim Tarihi:09.03.2006.

politikacıları tarafından yaratılmış ve misyonerler eliyle güçlendirilmiştir.²⁵⁹ Şark Meselesi hem dini hem de ekonomik yönü olan ancak ekonomik kısmı ön planda olan bir projeydi.²⁶⁰ Osmanlı toprakları var olan durumun nihai sonucu olarak parçalanacaktır ve bu coğrafyada bütün büyük emperyalistlerin beklentileri vardır.²⁶¹ Bu Türkleri Avrupa'dan atmayı amaçlayan Haçlı zihniyetinin²⁶² ekonomik beklentilerinin sonucuydu. İşte Doğu Sorunu olarak dillendirilen problem aslında inanç yani hilal- haç çatışması sorunu olmayıp²⁶³, sadece Doğu topraklarının değil bütün Osmanlı ülkesinin ve kaynaklarının²⁶⁴ paylaşılması sorunudur. Emperyalistlerin paylaşım tasarılarında²⁶⁵ Girit Sorunu'nu da "Doğu Sorunu" içinde mütalaa etmeleri bu duruma bir kanıt olarak gösterilebilir.²⁶⁶

Osmanlı ülkesinde yaşayan bütün tebaa aynı şekilde hizmet görürken, kanunlarla belirlenmiş hak ve sorumluluklara sahipken kısa bir zaman içinde uluslar arası politikada Osmanlı ülkesini parçalama planlarının net bir göstergesi ortaya çıkan Ermeni sorunu²⁶⁷ yani "Doğu Sorunu" gerçekte 13 Temmuz 1878 Berlin

²⁵⁹Mustafa Küçük, "Şark Meselesi Çerçevesinde II. Meşrutiyet'e Kadar Olan Dönemde Osmanlı Devleti'nin Siyasi Vaziyeti", *Osmanlı II.*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 51.

²⁶⁰Raif Karadağ, *Şark Meselesi*, Emre Yayınları, İstanbul, 2003, 24, 26.

²⁶¹Süleyman Seyfi Öğün, "İlk Günah'tan Gerçekle Yüzleşmeye", *Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler*, ed.Türkkaya Ataöv, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları:94, Ankara, 2002, 239.

²⁶²Halil İncalcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Dönemler Devlet-Toplum-Ekonomi", *Osmanlı Uygarlığı I*,

yay. haz:Halil İncalcık&Günsel Renda, T.C Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara,002, 64.

²⁶³*Cumhuriyetin 75. Yılında Van*, Van Valiliği Kültür Varlıklarını Araştırma, Derleme, Tanıtma Ve Yayınlama Merkezi Yayınları, 49.

²⁶⁴Owen & Pamuk, *age.*, 43.

²⁶⁵<http://www.kultur.gov.tr/aregem/yonlendir.aspx?F6E10F8892433CFF670AAAC19264C5A8BB0896850237FFE2> Erişim Tarihi: 09.03.2006.

²⁶⁶Yusuf Halaçoğlu, "Realities Behind The Relocation", *The Armenians In The Late Otoman Period*, ed.by. Türkkaya Ataöv, The Turkish Historical Society For The Council Of Culture And Arts, Publications Of The Grand National Assembly Of Turkey, Ankara, 2001, 109.

²⁶⁷<http://www.tsk.mil.tr/uluslararasi/ermenisorunu.htm> Erişim Tarihi:09.03.2006.

Antlaşması'yla²⁶⁸ İngiliz ve Rus kışkırtmalarıyla başlamıştır.²⁶⁹ Fransız İhtilali sonrasında Avrupa'da ortaya çıkan bağımsızlık ve özgürlük gibi kavramlar Anadolu ve Rumeli topraklarında farklı etnik kökenlerden gelen ve farklı inanç gruplarına mensup olan tebaa arasında ayrılıkçı milliyetçilik düşüncesine dönüşmüştür. Bağımsızlık düşüncesiyle ayaklanma amacıyla olan gayrimüslimlerin ve özellikle de Ermenilerin emperyalistler tarafından doğu topraklarının jeopolitik ve jeostratejik durumu nedeniyle desteklenmesi sonucunu doğurmuştur. Emperyalist devletler mezhep esasına Ermeniler arasından bir grubun hamiliğini üstlenmiştir.²⁷⁰ Gregoryen Ermeniler Rusya'yı, Katolik Ermeniler Fransa'yı ve Protestan Ermeniler ise ABD'yi ve İngiltere'yi müttefik olarak görmeye başlamışlardır.²⁷¹ Başka bir ifadeyle Doğu Sorunu da denilen Ermeni sorunu Rusya ve Avrupalı emperyalist devletlerin Osmanlı'yı parçalama planlarının²⁷² somut bir yansıması²⁷³ olan Ermeni Sorunu kısa zaman içinde Osmanlı ülkesinde Osmanlı varlığına karşı ittifakların yapılmasına neden olmuştur. Ancak yayılmacı devletler Osmanlı tebaası içinde müttefikler bulmakla yetinmemişlerdir.

Batılı emperyalistlerin ulusal çıkarları için çok önemli olan ve Osmanlı toprağına müdahale şansı sunan Doğu Sorunu Avrupa'da düzenlenen pek çok toplantıda ele alınmış ve emperyalistler düzenledikleri uluslar arası toplantılarla Osmanlı ülkesinin topraklarını aralarında sorun yaratmayacak bir şekilde paylaşmaya çalışmışlardır. İngiliz Avam Kamarasında yapılan ve İngiliz, Fransız, Alman ve

²⁶⁸Yuluğ Tekin Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Büyükelçiliği 1877-1880*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları:181, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968, 18.;Hüner Tuncel, *Doğu Sorunu Ve Büyük Güçler 1853-1878 Osmanlı'nın Kader Yılları*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2003, 165-166.

²⁶⁹Bige Sükan Yavuz, "Türk Kurtuluş Savaşı Sırasında Fransa'nın Anadolu'daki Çıkarları Ve Ermeniler", *Ermeni Araştırmaları Dergisi* Avrasya Stratejik Araştırmaları Merkezi, 9., Ankara, 2003., 145.

²⁷⁰Attila Şehirli, "Ermeni Techiri", *Ermeni Araştırmaları, I.Türkiye Kongresi Bildirileri*, c.II ,ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara , 2003.,15.;Davut Kılıç, "İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin Bağımsızlık Hareketlerine Yönelişi 1850-1896", *Osmanlı II.*, Ed.Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 153.

²⁷¹Meral Bayrak, "Osmanlı Arşivleri Işığında Rum İsyanı Sonrasında Avrupa Devletlerinin Tutumu", *Osmanlı II.*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 78.

²⁷²Anderson, *a.g.e.*, 23.

²⁷³Halaçoğlu, *a.g.m.*, 109.

İsviçre temsilcilerinin yer aldığı toplantıda Ermeni sorununu büyük devletlerin çözmesi kararı alınmıştır. Ayrıca Doğu Vilayetlerine olayları yerinde gözlemleyecek ve gerektiğinde uluslar arası askeri ya da siyasi müdahale isteyebilecek bir Avrupalı komiser atanacaktır. Ermenilerin Osmanlı yönetim organlarındaki temsil oranları yükseltilecektir. Bu şekilde onlara kendilerini ifade şansı tanınacaktır. Genel yönetimlerin yanı sıra Ermeniler yeni kurulacak yerel meclislerde %50 temsil hakkı kazanmaktadır.²⁷⁴ Ancak bu uygulamalar sadece tasarı olarak kalmıştır. Öte yandan Erzurum, Bitlis, Van, Elazığ, Diyarbakır ve Sivas illerinde Ermeniler lehine bazı düzenlemeler yapılması batılı emperyalistlerin politik baskılarına dayanamayan Osmanlı makamlarınca tasarlanmıştır. 13 kısım ve 40 maddeden müteşekkil olan bir metinde yapılması istenen değişiklikler kaleme alınmıştır. Seraskerlik Makamı tarafından metinleştirilen ıslahat listesi oldukça kapsamlıdır. Valiler, Mutasarrıflar, kaymakamların seçiminden hak, yetki ve sorumluluklarına kadar bütün detaylar ilk altı maddede bulunmaktadır. Bucakların yani nahiyelerin yönetimi hakkında on bir madde kaleme alınmıştır. Polis ve jandarma teşkilatlarında yapılacak düzenlemeler, hapisaneler hakkındaki düzenlemeler, ıslahatların yapılmasını denetleyecek ve gerektiğinde refakat edecek Ön İzleme Kurulu'nun oluşturulması, Kürt aşiretlerinin denetlenmesi, Hamidiye Alaylarının kontrolü, mülk edinme kuralları, Öşür vergisinin toplanması hakkındaki düzenlemeler ve adli işlemler konusunda yapılacak ıslahatlar metinde yer alan diğer başlıklardır.²⁷⁵ Bu layiha son derece önemlidir. Çünkü Osmanlı Devleti var olan sisteminin dışına çıkarak dış etkilere ve yönlendirmeye son derece açık ıslahatlar yapmayı planlamaktadır.

Ancak son verilen haklar Ermeniler tarafından yetersiz bulunmuştur. Nitekim 1860-1870 yılları arasında Patrik Matteos Osmanlı Hükümeti'ne 529 tahrir sunarak yeni düzenlemeler istemiştir.²⁷⁶ Ermeni Milleti Nizamnamesi bu istenilen

²⁷⁴Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi 1877-1914*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, no.63., Ankara, 2001, 81.

²⁷⁵*Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi- Ermeni Meselesi*, c.II., Tarihi Araştırmalar Ve Dökümantasyon Merkezleri Kurma Ve Geliştirme Vakfı, İstanbul, 1989, 228- 239.

²⁷⁶Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri Ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni- Kürt İlişkileri*, (çev. Bedros Zartaryan & Memo Yetkin), Med Yayınevi, İstanbul, 1992, 145.

düzenlemeleri gerçekleştirmek ve yabancıların Ermenileri bahane ederek devletin iç işlerine karışmalarını önlemek amacıyla kaleme alınmıştır.

Ermeni Sorunu'nda adeta bir mihenk taşı olan, Kirkor Odyan'ın(1834-1877) hazırladığı²⁷⁷ ve Bab-ı Ali'nin 9 Şevval 1279/19 Mart 1863 tarihinde²⁷⁸ kabul ettiği²⁷⁹ 99 maddelik Ermeni Milleti Nizamnamesi²⁸⁰ 400 üyeli genel meclis Ermenileri adeta bir azınlık cumhuriyeti haline getirmektedir. Hatta Ermeniler nüfusun çoğunluğunu teşkil eden Müslümanlardan da daha fazla haklar edinmişlerdir. Örneğin hane sayısı kaç olursa olsun her Müslüman kasabasında idare meclisinde 1 Ermeni üyenin bulunması zorunluluğu getirilmekteydi. Ermenilerin Meclis-i Mebusan ve belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkına sahip olması söz konusuydu. 1863'de kabul edilen Ermeni Milleti Nizamnamesi Doğu Sorunu'nun silahlı bir mücadeleye dönüşümünde yani Ermeni ayrılıkçı milliyetçiliği hareketinin mihenk taşıdır.²⁸¹ Çünkü Osmanlı coğrafyasının stratejik konumu, yer altı ve yer üstü kaynaklarının büyük bir önem arz etmesi emperyalistlerin Doğu Sorunu'nda da anlaşılamamalarına ve çatışmalarına neden olmuştur.²⁸² Nizamnamenin ilanından sonra yabancı ülkeler Ermenilere daha rahat müdahale edebilmek için dini söylemlerle misyonerleri kullanmışlar ve Osmanlı toprağında yaşayan bütün farklı inanç gruplarına mensup insanların büyük bir hoşgörü ile karşılandıklarını ve Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin tamamının kendi kültürel dokularını korumalarına müsaade edildiğini kendi otoritelerinin beyanına rağmen²⁸³ Anadolu topraklarında çalışmışlardır. Misyonerlerin açtığı kolejler, kız ve erkek okulları, anaokulları, yetimhaneler, hastaneler, dispanserler ve nakış okulları Osmanlı kanunlarının

²⁷⁷<http://www.arasyayincilik.com/turkce/odyan.html>Erişim Tarihi: 09.02.2006.

²⁷⁸*Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi, Ermeni Sorunu*, c.I., Tarihi Araştırmalar Ve Dökümantasyon Merkezleri Kurma Ve Geliştirme Vakfı, 1989, 60.

²⁷⁹<http://www.turkforum.net/showpost.php?p=268245&postcount=1>Erişim Tarihi: 09.03.2006.

²⁸⁰<http://www.turkishresponse.com/turkce/iliskiler/osmanli.html> Erişim Tarihi:09.03.2006.

²⁸¹Kılıç,*a.g.m.*, 196.

²⁸²Azmi Süslü, *Ermeniler Ve 1915 Techir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara, 1990.

²⁸³Felix Valyi, "İslamiyet Aleminde Dini Ve Siyasi İnkılap", *Ayın Tarihi*, s.24.Ankara,1926, 1315.

güvencesi altında Osmanlı ülkesinin pek çok yerinde hizmet vermeye başlamıştır.²⁸⁴ Ermeni tebaa verilen bu haklardan son derece hoşnuttu. Nitekim Artin Paşa'nın ifadesine göre İstanbul'da Beykoz Çayırılarında Osmanlı Ermenileri toplanarak kendilerine verilen bu hakları kutlamışlardır. 1867'de Mıgırdıç Dadyan Fransa'da yayınlanan *Revue de Damond*'da yayınlanan yazısında Osmanlı Hükümeti'ne kendilerine verdiği haklar nedeniyle teşekkürlerini sunmuştur.²⁸⁵

Osmanlı Hükümeti Avrupa'da kendini anlatmak istemiştir. Çünkü Doğu Sorunu söylemiyle emperyalistler Avrupa'da bir kamuoyu oluşturmak arzusundaydılar. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Avrupa kamuoyunu Osmanlı lehine çevirmek amacıyla Hubert Paşa vasıtasıyla İngiliz basınında yazılar yayımlatılıp, yabancı basın mensupları nişanlarla taltif edilmiştir.²⁸⁶ Ancak Osmanlı'nın kamuoyu yaratma çabaları yetersiz kalmıştır.

Osmanlı Hükümeti yabancıların Ermeni olaylarına karışmasından son derece rahatsızdır. 10 Mayıs 1878 tarihinde Ali Şefik Bey'in başkanlığını yaptığı Gayri Müslim Osmanlı tebaası temsilcilerinin de yer aldığı bir grup doğu illerinde Kürt tebaanın Ermenilere karşı davranışlarını tetkik etmek amacıyla çalışmalarına başlamıştır.²⁸⁷ Ayrıca İdare-i Umumiye-i Vilayat geçici kanununa konulan ek maddelerle umum müfettişlerin görev ve yetkileri belirlenildi ve talimatname suretleri bütün Osmanlı sefirlerine yollanılmıştır.²⁸⁸ Kurulan komisyon ve yapılan yasal düzenlemelerle yabancıların devletin iç işlerine karışmasını önlemeye çalışılmıştır. Ancak emperyalistler için yapılan yeni düzenlemelerin anlamı yoktur. Çünkü amaçları gayri müslim Osmanlı tebaasının durumunun iyileştirilmesi değildir. Avrupalılar Osmanlı Sultanını ne pahasına olursa olsun bir gün daha fazla devleti

²⁸⁴Kazım Karabekir , “*Gizli Harp İstihbarat*”, yay. haz.Emrullah Tekin, Kamer Yayınları,İstanbul 1998, 47.

²⁸⁵Ali İhsan Gencer&Sabahattin Özel, *Türk İnkılap Tarihi*, 8.Basım, İstanbul, 2001, 143-144.

²⁸⁶Ali Akyıldız, “II.Abdülhamid'in Çalışma Sistemi, Yönetim Anlayışı ve Bab-ı Aliyle(Hükümet)İlişkileri”, *Osmanlı II.*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 389.

²⁸⁷Ali Karaca,“1915 Techirine Giden Yolda Gözden Kaçan İki Nokta”, *Ermeni Araştırmaları,I.Türkiye Kongresi Bildirileri*, c.II., ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara , 2003, 131.

²⁸⁸Münir Süreyya Bey, *a.g.e.*, 89.

ayakta tutmaya çalışan bir tiran olarak görmekteydiler.²⁸⁹ Abdülhamit'in İslamcı tutumu emperyalistlerin devletin iç işlerine karışmaları²⁹⁰ için iyi bir bahanedir.²⁹¹ Çünkü Osmanlı ülkesi kozmopolit bir yapıdaydı ve emperyalistlerin düşüncesine göre İslamcı idare Müslüman olmayanlara eşit haklar vermemekteydi. Emperyalistler amaçlarına ulaşmak için sadece kendi aralarında toprak paylaşımı ve gayrimüslim hakları konulu toplantılar yapmamışlardır. Ayrıca yabancı misyonerler ve devlet adamları koordinasyon içinde Ermeni yanlısı kamuoyu oluşturmaya çalışmaktadırlar. Bu çabanın uygulama ayağı misyonerler, fikir ayağı ise devlet adamları ve onların katıldığı uluslar arası kongrelerdir. Bu durumun en iyi kanıtı Van misyonerlerinin Berlin'deki European Congress(Avrupa Kongresi)'nden çok şey beklemeleridir.²⁹² Ancak 1878 Berlin Görüşmeleri istenilen sonucu yaratmamıştır. Ermeniler görüşmelerde Avrupalı emperyalistlerin muhtariyet kararı almasını beklemişlerdir. Fakat Kongre sonunda muhtariyet yerine ıslahat düşüncesi benimsenmiştir.²⁹³

Emperyalistler 7 Eylül 1880'de Bab-ı Ali'ye bir nota verilmişler ve ve bu notada olayları yerinde inceleyecek bir teftiş heyeti oluşturulması ve bu heyette Alman, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Avusturya-Macaristan sefirlerinin yer alması istenmiştir.²⁹⁴

1890'da İngiliz general Baker İngiltere'nin 24 Kasım 1879 tarihli 9 maddelik projesini yürütmek ve denetlemek üzere atanmıştır.²⁹⁵ 2 Temmuz 1914'e kadar bu görevde kalan Baker'den sonra Norveç vatandaşı Hoff ve Hollandalı bir

²⁸⁹François Georgeon, "II. Abdülhamid", *Osmanlı II.*, Ed.Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 272-273.

²⁹⁰Ramazan Tosun, *Ermeni Meselesi Ve Kayseri'deki Ermeni Olayları*, Tamga Yayınları, Ankara, 2000, 3.

²⁹¹Engin Akarlı, "II. Abdülhamid'in Hayatı ve İktidarı", *Osmanlı II.*, Ed Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 259.

²⁹²Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 303.

²⁹³Nurcan Yavuz-Toksoy, "Türk-Ermeni İlişkileri", *Ermeni Araştırmaları, I.Türkiye Kongresi Bildirileri*, c.II, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara , 2003, s.53.; Stefanos Yerasimos, *Milliyetler Ve Sınırlar Balkanlar Kafkasya Ve Ortadoğu*, (çev.Şirin Tekeli), İletişim Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 1995, 130.

²⁹⁴Münir Süreyya Bey, *a.g.e.*, 12.

²⁹⁵Karaca, *a.g.m.*, 131.

müfettiş²⁹⁶ atanınca Ermeni sorunu bütünüyle Batı kontrolüne girmiştir.²⁹⁷ Artık reformlar Avrupalı gözlemcilerce kontrol edilecektir.²⁹⁸ Ancak Osmanlı Devleti'nin iç işlerine batılı müdahalesi bununla sınırlı kalmayacaktır.

Osmanlı topraklarında Ermenilerin yarattığı terör artmaya başlayınca Ermenilere zulmedildiği iddiasında olan Rusya, Fransa ve İngiltere temsilcileri 11 Mayıs 1895'te 40 maddelik bir ıslahat listesini Osmanlı Hükümeti'ne vermişler ama II.Abdülhamid yapılması istenen düzenlemeleri kabul etmemiştir.²⁹⁹ Bu durum Ermenilere ve müttefiklerine istedikleri şansı sunmuştur. Artık isteklerini kabul ettirmek için başka yollara başvurma yolu açılmıştır. Osmanlı Devleti'ne yapılan bütün bu dış müdahaleler sonucunda 1895'te Londra, Paris ve Petersburg elçiliklerine Hariciye Nezareti tarafından Ermenilere tanınan haklar konusunda 6 maddelik bir İrade yollanmıştır.³⁰⁰ Vilayetlere gayrimüslim Osmanlı tebaası müfettişler yollanması uygulaması bu irade ile gerçekleşmiştir.³⁰¹ Ayrıca Heyet-i Mahsusa-i Islahiye adında bir komisyon oluşturulmuş ve eski Meclis-i Mebusan üyesi Bebekyan'da bu heyete dahil edilmiştir.³⁰²

Berlin Anlaşması'nın ardından İngiltere Doğu Anadolu'da yapılacak ıslahatlara nezaret etmeleri için konsolosluklar açmıştır.³⁰³ Osmanlı topraklarında Ermenilerin yarattığı terör artmaya başlayınca Ermenilere zulmedildiği iddiasında olan Rusya İngiltere ve Fransa temsilcileri 11 Mayıs 1895'te 40 maddelik bir ıslahat listesini Osmanlı Hükümeti'ne vermişlerdir. Ancak Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid

²⁹⁶Justin McCarthy, *Ölüm Ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi 1821- 1922*, (çev. Bilge Umar), İnkılap Kitabevi, İstanbul,1998, 132.

²⁹⁷Karaca, *a.g.m.*, 132.

²⁹⁸Ömer Turan, "The Armenian Question At The Lausanne Peace Talks", *The Armenians In The Late Otoman Period*, ed.by. Türkkaya Ataöv, The Turkish Historical Society For The Council Of Culture And Arts, Publications Of The Grand National Assembly Of Turkey, Ankara,2001.,208.

²⁹⁹Zekeriya Türkmen, "İttihat Ve Terakki Hükümetinin Doğu Anadolu Islahat Müfettişliği Projesi Ve Uygulamaları 1913-1914, ", *Ermeni Meselesine Çözüm Arayışları,Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, s.9., Ankara, 2003, 44.

³⁰⁰Münir Süreyya Bey,*a.g.e.*, 51.

³⁰¹Şaşmaz, *a.g.m.*, 165.

³⁰²Karaca, *a.g.m.*, 132.

³⁰³Süleyman Kocabaş, *Osmanlı İsyanlarında Yabancı Parmağı Bir İmparatorluk Nasıl Parçalandı*, Vatan Yayınları, Kayseri, 1992, 84.

yapılması istenen düzenlemeleri kabul etmemiştir.³⁰⁴ 03.06.1895 tarihinde bu ıslahat listesi reddedilmiştir.³⁰⁵ Bu durum üzerine Amerikalılar da Protestanlık ve hürriyet fikirlerin ayrılıkçı Ermeniler arasında yaygınlaştırmak için dini çalışmaların arkasına saklanmışlardır.³⁰⁶ Özetle ifade edilen amaç sosyal hizmetler sunarak kitlelere erişmek, insanların güvenini kazanmak ve bu şekilde Hristiyanlık hakkında olumsuz düşüncelerden arındırılan insanlara Hristiyanlığı anlatmak ve bu insanların İnanç'ı kabulünü sağlamaktır. Gerçekte ise yabancı ülkeler misyonerleri kullanıp Osmanlı toprağında ayrılıkçı unsurları destekleyerek politik ve ekonomik çıkarlarını güvence altına almak istemiştir.

Osmanlı Devleti'nde uygulanan müstakil kiliselerin kabulü ve Millet sistemi Hristiyan mezheplerin ortaya çıkmasını³⁰⁷ ve bu tarikat üyelerinin İslami mahkemelerde kendi dini liderlerince temsilini sağlamıştır.³⁰⁸ Ayrıca hiçbir din mensubuna inanç değiştirmeleri için sistematik bir baskı yapılmamış ve herkes inanç ve ibadetlerinde serbest bırakılmıştır. Bu nedenlerle Osmanlı ülkesi kendi ulusal çıkarlarına dini çalışmalar yapma söyleminin arkasına saklanarak hizmet eden ve Osmanlı tebaası gayrimüslim gruplar arasında ayrılıkçı milliyetçilik düşüncesinin yayılmasına katkı sunan misyonerler için cazip bir çalışma alanı haline gelmiştir. 1867 Toprak Kanunu ile Osmanlı ülkesinde yabancılara toprak sahibi olma hakkı tanınmasıyla³⁰⁹ misyonerler kısa zamanda istasyonlarını kurmuşlar ve çalışmalarına hız vermişlerdir. Toprak Kanunu misyonerlere Osmanlı ülkesini cazip kılan sebeplerden biri olarak görülebilir.

Yapılan çalışmalar kısa süre içinde arzulanan sonuçlara ulaşmıştır. İngiliz ve Amerikalı misyonerlerin çalışmaları sonucu³¹⁰ Ermeni Protestan Kilisesi ortaya

³⁰⁴Türkmen, *a.g.m.*, 44.

³⁰⁵Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, c.I., Ankara, 1998, 26.

³⁰⁶Mehmed Hocaoglu, *II. Abdülhamid'in Muhtıraları*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1988, 185-186.

³⁰⁷Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (yay.haz.Ahmet Kuyaş), YKY Yayınları, İstanbul, 2003, 228.

³⁰⁸Amanda Porterfield , “*Mary Lyon And Mount Holyke Missionaries*”, Oxford University Press, 1997, 84.

³⁰⁹Fikret Adanır, “II.Abdülhamid Döneminde Yabancıların Toprak Sahibi Olmaları Konusunda Osmanlı Kaygıları”, Osmanlı II., Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 298-299.

³¹⁰Turan, *a.g.e.*, 30.

çıkmiştir.³¹¹ 1847 senesinde Kumkapı Patrikhanesi'nde Patrik Arşövek Mgr. Matheos Chaciyen (Çuhacıyan)'ın Protestanlığı kabul eden Ermenileri kiliseden aforoz edeceğini ilan etmesi³¹² bile etkili olamamıştır. Ermeniler gruplar halinde yeni mezhebi kabule başlayınca 1850'de padişah fermanıyla Osmanlı ülkesindeki Protestanların müstakil millet olarak kabulü, 29 Mart 1863'te³¹³ Kirkor Odyan'ın(1834- 1877) hazırladığı³¹⁴ ve Bab-ı Ali'nin kabul ettiği³¹⁵ 99 maddelik Ermeni Milleti Nizamnamesi³¹⁶ (Sahmanadrouthiun)³¹⁷ ve 1864'te İstanbul'da ilk Protestan kilisesinin açılmasından sonra misyoner faaliyetleri hız ve güç kazanmıştır.³¹⁸

1896'da İstanbul'daki patrik değişmiş ve Bartholomeos göreve gelmiştir. Yeni patrik Bartolomeos emperyalist devletlerin elçileri ve Osmanlı ile Ermeniler arasında geçici bir uzlaşma(modus vivendi) önermiştir.³¹⁹ Böylece ilişkilerde kısa süreli bir düzelme olmuş,³²⁰ ancak Doğu Sorunu'na yabancı müdahale önlenememiştir. Çünkü Osmanlı'da sistemin çökmesi nedeniyle³²¹ devlet batıya hep bağımlı kalmıştır. Bu noktada Duyun-u Umumiye İdaresi(Genel Borçlar İdaresi)³²²

³¹¹Şenol Kantarcı,“Tarihi Boyutuyla Ermeni Sorunu”, *Bilim Ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s.38., Ankara, 2003, 21.

³¹²*Türkler, Ermeniler Ve Avrupa*, yay. haz. Bayram Kodaman, ed.Hasan Babacan, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, Isparta, 2003, 19.

³¹³Kabul tarihinde ihtilaflara rastlanılmıştır. Kimi yazarlar bu tarihin 1860 olduğunu belirtmektedirler.bkz. Uras, *a.g.m.*,s.55.

³¹⁴<http://www.arasyayincilik.com/turkce/odyan.html>Erişim Tarihi: 09.02.2006.

³¹⁵<http://www.turkforum.net/showpost.php?p=268245&postcount=1>Erişim Tarihi: 09.03.2006.

³¹⁶Kılıç, *a.g.m.*, , 154..

³¹⁷Kodaman, *Türkler, Ermeniler....*, 21.

³¹⁸<http://www.redrival.com/dervisan/yazi/misyonerlik.html> Erişim Tarihi: 19.06.2003.

³¹⁹Kodaman, *Türkler, Ermeniler,....*48.

³²⁰Bayram Kodaman “Ermeni Hadiseleri Kimin İçin Mesele, Kimin İçin İsyan,Kimin İçin Macera”, *Müdafaa-i Hukuk Dergisi*, s.82, Ankara, 2005, 11.

³²¹Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı Ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, 81-82.

³²²Feroz Ahmad, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu Ve Büyük Güçler*, Ed. Marian Kent, (çev. Ahmet Fethi), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, 27.; Roderick H. Davison, “Osmanlı Diplomasisi Ve Bıraktığı Miras”, *İmparatorluk Mirası Balkanlarda Ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*,ed. L. Carl Brown, (çev. Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, 282.

dikkate değerdir. Borçlandırma iyi bir müdahale aracıdır.³²³ Bu nedenle Avrupalı emperyalistler özellikle de ABD ve İngiltere³²⁴ devletleri ve bunların desteklediği gayri Müslim Osmanlı tebaası bankerler³²⁵ Osmanlı'ya ihtiyaç duyduğu finansmanı senet karşılığında vermişlerdir. 4 Ağustos 1854'te Kırım Savaşı sonrasında İngilizlerden alınan borç ile başlayan bu süreç 20.12.1881 tarihli Muharrem Kararnamesi'ne kadar sürmüştür.³²⁶ Bu kararname ile Duyun-u Umumiye kuruldu ve kısa vadeli dış borçları azaltılmıştır.³²⁷ Alacaklılar adına borç tahsil etme yetkisi de olan³²⁸ idare ile yabancı şirketlerin özellikle de demiryolu şirketleri ve Avusturya hükümetinin geliştirdiği Sancak Demiryolları Projesi'yle³²⁹ organik bağları mevcuttur. Bu bağlar Duyun-u Umumiye sayesinde yabancıların iç işlerimize kolayca karışmasına neden olmuştur.³³⁰

Temel politikası statükoyu korumak ve barış içinde yaşamak olan³³¹ Osmanlı idaresi bu durum neticesinde yani gerilemenin artık kesinlikle inkar edilemeyeceği şartlar altında³³² Avrupalılara karşı müttefik arayışına başlamıştır. Muhtemel müttefik doğulu Müslümanlardır. Çünkü Avrupalıların Şarklı Despot dediği Osmanlı sultanı II. Abdülhamid aynı zamanda tüm Müslümanların dini lideri olarak halife sıfatını taşımaktadır. Avrupalılar doğulu Müslümanlara Haçlı Seferleri

³²³Tevfik Çavdar, *Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu*, Ant Yayınları:29, İstanbul, 1970, 37.

³²⁴Vedat Eldem, *Harp Ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, 24.

³²⁵A.Rasim, *Osmanlı*, c.VIII., 2801.

³²⁶İ. Hakkı Yeniay, *Yeni Osmanlı Borçları*, Ekin Basımevi, İstanbul, 1964, s102.

³²⁷Kıray, *a.g.e.*,211.

³²⁸Eldem, *a.g.e.*, 76.

³²⁹F.R. Bridge, "Habsburg Monarşisi Ve Osmanlı İmparatorluğu, 1900-1918", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu Ve Büyük Güçler*, Ed. Marian Kent, (çev. Ahmet Fethi), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999,42-43.

³³⁰Murat Özyüksel, *Osmanlı- Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu Ve Bağdat Demiryolları*, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, 21-22.

³³¹Cevdet Küçük, "II. Abdülhamid'in Dış Politikası", *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli*, II., Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2000, 116.

³³²İlber Ortaylı, "II.Abdülhamid Ve İmparatorluğun Sonu", *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli*, II., Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2000, 76.

sırasında çok büyük zararlar verdikleri için³³³ Müslümanlar onlara tepki duymaktadırlar. Duyulan bu tepki din ortaklığı ile birleştiğinde Avrupalılar için tehdit oluşturabilirdi.³³⁴ Avrupalı emperyalistler ve A.B.D. bu durumdan tedirgindir. İngiltere ise Hindistan'a giden yolda hiçbir sorun istememektedir.³³⁵ Fransa gözünü Suriye ve Lübnan'a dikmiştir. Arap olan Osmanlı tebaası hilafetin Osmanlı sultanında olmasından hoşnut değildir³³⁶. Halife onların da takdirini kazanacak İslam dünyasına katkı sağlayacak bir şeyler yapmalıdır. Bu nedenlerle Pan-İslamist(İslamcı) politikayla³³⁷ Hicaz Demiryolları Projesi Hicaz Demiryolları İradesi ile 01.05.1901 tarihinde³³⁸ başlatılmıştır. Şam üzerinden Mekke ve Medine'ye gidilecek, hac ziyareti kolaylaşacak³³⁹ ve bu durum Pan-İslamist³⁴⁰ II. Abdülhamid'e prestij sağlarken, emperyalist devletlere yani Düvel-i Muazzama'ya karşı Müslüman birliği oluşturulacaktır. Ancak Abdülhamid'in beklentileri gerçekleşmemiştir. Hicaz Demiryolu Projesi devlete faydadan çok zarar getirmiş³⁴¹ ve Osmanlı maliyesini büyük bir yük altına sokmuştur.³⁴²

Osmanlı ülkesinde kendilerine gayrimüslim inanç gruplarından birini müttefik olarak seçerek uzun vadede emperyalist amaçlarını gerçekleştirme arzusunda olan İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya ve ABD'li grupların batıya en açık

³³³David E. Stannard, *Amerika'nın Soykırım Tarihi*, (çev. Şaban Bıyıklı), Gelenek Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2005, 284-286.

³³⁴Cezmi Eraslan, "II. Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti Üzerine Düşünceler", *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli*, II., Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2000, 131.

³³⁵Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-1994*, Filiz Kitabevi, 4.Baskı, İstanbul, 1995, 97.

³³⁶İlhan Arsel, *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına Şeriat Devletinden Laik Cumhuriyete*, 3. Baskı, İstanbul, 1994, 389.

³³⁷Karl K. Barbir, "Bellek, Miras Ve Tarih: Arap Dünyasında Osmanlı Mirası", *İmparatorluk Mirası Balkanlarda Ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, ed. L. Carl Brown, (çev. Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.152.;İhsan Süreyya Sırma, *Belgelerle II. Abdülhamid Dönemi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 10.

³³⁸Özyüksel, *a.g.e.*, 169.

³³⁹Said Öztürk, "Hicaz Demiryolları", *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli*, II., Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2000, 144.

³⁴⁰L. Carl Brown, "Çerçeve", *İmparatorluk Mirası Balkanlarda Ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, ed. L. Carl Brown, (çev. Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, 24.

³⁴¹Sırma, *a.g.e.*, 26-27.

³⁴²Eldem, *a.g.e.*, 12.

grup olan Ermenileri Şark Despotu dedikleri Osmanlı sultanına karşı kullanmak üzere seçmesi rastlantı değildir³⁴³. Bu gruplar çalışmalarında kendi devlet politikalarından bağımsız davranmamışlardır. Bu nedenle bahsi geçen devletlerin Osmanlı Devleti hakkındaki politikaları incelenilmelidir.

4.1. İNGİLTERE VE İNGİLİZ MİSYONERLERİN ERMENİ POLİTİKALARI

İngiliz dış politikalarının temelinde “yönet ya da yönetebileceğin yönetsin” ilkesi vardır. Bu ilke Britanya Adası’nda son 100 yılda yaşanan değişimlerin sonucunda ortaya çıkmıştır. 19.yüzyıl İngiltere’de köklü değişimleri beraberinde getirmiştir. Endüstriyel devrim sonrasında dev bir atölyeye dönüşen ülkede üretimle tüketim denk olmayınca işgücü değeri düşmüş ve kısa zamanda adada ciddi bir ekonomik kriz yaşanmaya başlanmıştır. Üstelik kriz sadece piyasalarda değildir. İngiliz halkının günlük yaşamı da bu durumdan etkilenmiştir. Sanayi üretiminin yavaşlaması, üretim-tüketim dengelerinin bozulması halkın hızla fakirleşmesi sonucunu doğurmuş, fakirleşmeye bağlı olarak İngiltere’de asayiş ciddi bir sorun haline gelmiştir. İngiltere tarihinde ilk kez bu ölçüde büyük bir değişim ve yıkımla yüz yüze gelince hükümet organlarından biri olan Royal Commission(Kraliyet Komisyonu) Great Depression (Büyük Çöküş)sonrasında dünyada bir ticaret tekeli kurarak sorunlara çözüm getirmeyi amaçlamıştır.³⁴⁴

Kraliyet Komisyonu’nun kurmayı planladığı ticaret tekeli sayesinde kaynak problemleri az maliyetle çözülecek, üretilen malların pazarlanacağı alternatif pazarlar yaratılacak ve bu sayede İngiltere zenginleşecektir. Yeni yerleşimcilerle sosyal, siyasal ve ekonomik yapısı bütünüyle değişen Afrika kıtasında İngiltere’nin amaçlarını gerçekleştirmesi mümkün değildir. Değişen şartlar nedeniyle Asya ülkeleri iyi bir seçenek görülmektedir. Yıkılmanın eşiğinde olduğu düşünülen Osmanlı Devleti’nin toprakları ise stratejik konumu dolayısıyla İngiliz ulusal çıkarlarının en kolay gerçekleştirilebileceği bölgedir.

³⁴³İlber Ortaylı, “Osmanlı Ermenileri”, *Yeni Türkiye* 38, Ermeni Sorunu Özel Sayısı, II., Ankara, 2001, 631.

³⁴⁴Pelling, a.g.e., 14.

Çünkü Osmanlı ülkesinde etkinlik gösterebilen Ortadoğu'da belirleyici unsur olacak³⁴⁵ ve İngiltere Hindistan yolunu güvence altına alabilecektir.³⁴⁶ İngiltere Süveyş Kanalı'na giden yolda hiçbir sorun istememektedir. 1875 yılında İngiltere Süveyş Kanalı'nın işletme hakkı hisselerini Hidiv İsmail Paşa'dan alınca³⁴⁷ bölgeyi hakimiyeti altında tutmak için çalışmalarını hızlandırmıştır. İngiliz Francis Chesney'in Akdeniz'i Basra Körfezi'ne bağlamak projesi³⁴⁸ de bu sürecin bir sonucudur.³⁴⁹ Temel istek İngiliz çıkarlarının korunmasıdır. Osmanlı topraklarında bu gayeye erişebilmek için azınlıklara ve özellikle de dış etkilere açık Ermenilere ulaşılacak gereklidir.³⁵⁰ Bu nedenlerle İngilizler doğuda bir Ermeni himaye devleti kurmaya karar vermiştir. Kurulacak devlet iç işlerinde bağımsız ama dış işlerinde İngiltere'ye bağımlı olmalıdır. Doğu ülkelerine geçişte Osmanlı toprakları çok önemlidir ama İngilizler asker yollayıp fiili olarak işgal etme düşüncesinde değildir. Böyle bir davranışın halkta ciddi tepkiler ve İngilizler için yaşamsal sorunlar ortaya çıkarması mümkündür. Osmanlı Devleti'nin yanındaymış gibi görünerek ilişki geliştirmek ve bu şekilde Osmanlı topraklarında var olmak daha kolay bir işgali sağlayabilirdi. Ayrıca Britanya adasında siyasette etkin olan muhalifleri de bu şekilde etkisizleştirmek mümkün olabilecektir. Siyasi varlığını sürdüreceğini düşündüğü Osmanlı'yı Avrupa devletler ailesinin ayrılmaz bir parçası sayan David Urquhart (1805- 1877)³⁵¹ muhalif kanadın başını çekmektedir. Urquhart 1831'de İstanbul'a gelen ve Rum hayranlığıyla tanınan³⁵² Bab-ı Ali nezdinde İngiltere'yi temsil eden elçisi Sir

³⁴⁵Mustafa Necati Özfatı, *Kurtlar Sofrasında Ortadoğu*, Adım Yayıncılık, İstanbul, 1991, 488.

³⁴⁶Marian Kent, "Büyük Britanya Ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu 1900-1923", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu Ve Büyük Güçler*, Ed.Marian Kent, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, 200.

³⁴⁷Reşat Kasaba, *Dünya, İmparatorluk Ve Toplum*, Osmanlı Yazıları, (çev. Banu Büyükkal), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, 36-37.

³⁴⁸Parlar, *a.g.e.*, 93.

³⁴⁹Öztürk, *a.g.m.*, 139.

³⁵⁰Kılıç, *a.g.e.*, 97.

³⁵¹<http://www.victorianturkishbath.org/3TOPICS/AtoZArts/DandHUSF.htm> Erişim Tarihi:09.03.2006.

³⁵²Bayrak, *a.g.m.*, 74.

Stratfort Cannig'e³⁵³ refakat ederek bir yıl Osmanlı ülkesinde yaşadktan sonra İngiltere'ye dönen, Türkler hakkında muhtelif eserler yazmış olan bir İngiliz'dir.³⁵⁴ Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmaması gerektiğini savunmuş ve devletler dengesinde önemli bir yeri olduğunu düşündüğü Osmanlı'nın insanlık tarihinde önemli bir yeri olduğunu söylemiştir.³⁵⁵ Benjamin Disraeli(1804- 1881)³⁵⁶ ve Robert Gascoyne-Cecil Salisbury(1830- 1903)³⁵⁷ başkanlığındaki muhafazakar hükümetler de David Urquhart'ın fikirlerini uygulamaktaydılar ve Rusya'nın durdurulması için Osmanlı Devleti'ne yardım edilmesi görüşünü benimsemişlerdir.

İlerleyen süreçte İngiltere içindeki muhalif kanadın susturulmasına gerek kalmamıştır. Çünkü değişen İngiliz dış politikası ile birlikte muhalifler etkisizleşmişlerdir. 1856'da Richard Gobden³⁵⁸ Osmanlı topraklarının Hristiyanlık adına ve Rusya yararına parçalanması gerektiği tezini ortaya atmıştır. İngiliz Liberal Partisi bu görüşü benimsemiş ve dört kez başbakan olan ³⁵⁹William Gladstone'dan³⁶⁰ Edward Grey³⁶¹(1862-1933)³⁶² ve Herbert Asquith'e(1852-1928)³⁶³ kadar bütün başbakanlar politikalarını yeni düşünce çerçevesinde şekillendirmişlerdir. 1880'de Türklerden nefret ettiğini beyan etmekten çekinmeyen³⁶⁴ Gladstone seçimleri kazanınca İngiliz hükümetinin

³⁵³Özcan, *a.g.m.*, 100.

³⁵⁴<http://www.infoplease.com/ce6/people/A0850206.html>Erişim Tarihi: 09.03.2006 .

³⁵⁵Valyi, *a.g.e.*, 1080.

³⁵⁶<http://www.lang.nagoya-u.ac.jp/~matsuoka/Disraeli.html> Erişim Tarihi:11.03.2006.

³⁵⁷http://en.wikipedia.org/wiki/Lord_Salisbury Erişim Tarihi:11.03.2006.;Münir Süreyya Bey, *a.g.e.*, 45.

³⁵⁸http://www.highbeam.com/doc/1G1:117607030/Richard+Cobden+and+the+Crimean+War~C~+Anthony+Howe+looks+at+the+antiwar+stance+of+the+great+Victorian+reformer%3B+his+fall+from+grace+and+subsequent+revival.html?refid=ency_topmnErişim Tarihi: 09.03.2006.

³⁵⁹<http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/PRgladstone.htm> Erişim Tarihi:09.03.3006.

³⁶⁰Georgeon, *a.g.e.*, 272.;<http://www.britania.com/gov/primes/prime36.html> 09.03.2006.

³⁶¹Kent, *a.g.m.*, 201.

³⁶²<http://www.firstworldwar.com/bio/grey.htm> Erişim Tarihi:11.03.2006.

³⁶³http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/asquith_herbert.shtml Erişim Tarihi: 11.03.2006.

³⁶⁴Norman Itzkowitz, "Algılamlar Sorunu", *İmparatorluk Mirası Balkanlarda Ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*,ed. L. Carl Brown, (çev. Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, 54.

Ermenilerin avukatı konumuna gelişi yeni durumun en belirgin sonuçlarından biridir.³⁶⁵

Bu nedenle İngiliz Hükümeti öncelikle muhalifleri susturmak daha sonra da uzun vadeli planlarını gerçekleştirmek için Osmanlı makamlarıyla iyi ilişkiler geliştirmiştir. 93 Harbi sonrasında Osmanlı padişahı Abdülhamid(1876- 1909)³⁶⁶ tarafından İngiliz Büyük Elçisi Sir Austen Henry Layard'ın(1817- 1894)³⁶⁷ eşine bir devlet nişanının bizzat Abdülhamid tarafından verilmesi bu durumun iyi bir kanıtıdır.³⁶⁸ 1779 senesinde imzalanan savunma ortaklığı anlaşmasının³⁶⁹ da kanıt olarak gösterilebileceği iki devlet arasında geliştirilen iyi ilişkiler İngiltere'nin Osmanlı toprakları üzerindeki beklentilerinden vazgeçtiği anlamına gelmemektedir ve İngiltere kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmaya devam etmiştir.

Gizli işgal ve kukla hükümet amacını gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti'nde bir Protestan millet oluşturulması gerekmektedir.³⁷⁰ Aksi takdirde İngilizler kendilerine çalışma ve yayılma alanı bulamayacaklardır. İngiliz hakimiyetine fiilen girmesi mümkün olmayan bölgelerde İngiliz ulusal çıkarlarına hizmet edebilecek kukla yönetimler kurmak gereklidir. Bu şekilde tek bayrak altında olmasalar da bütün kukla devletler İngiltere'nin makro hedeflerine uygun davranmalarını sağlamak mümkün olabilecektir. Ulusal hükümetler İngiliz çıkarlarının gerçekleşmesinin önünde önemli bir engeldir.³⁷¹ Bu açıdan bakılacak olunursa bağımsız bir Ermenistan İngiliz çıkarlarına yönelmiş ciddi bir

³⁶⁵Ki Young Lee, *Ermeni Sorununun Doğuşu*, Ankara, 1998, 81.

³⁶⁶Reşad Ekrem Koçu, *Osmanlı Tarihinin Panoraması*, Doğan Kitapçılık A.Ş., İstanbul, 2003, 233-237.

³⁶⁷http://www.1911encyclopedia.org/L/LA/LAYARD_SIR_AUSTEN_HENRY.htm Erişim Tarihi:11.03.2006.

³⁶⁸http://www.obarsiv.com/nm_sergi_etk_erdemkuneralp.htmlErişim Tarihi: 09.03.2006.

³⁶⁹Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "İsmail Ferruh Efendi'nin Londra Büyükelçiliği Ve Siyasi Faaliyetleri 1797 1800" , *Pax Ottomana, Studies In Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, ed.by. Kemal Çiçek, Sota&Yeni Türkiye Yayınları, Haarlem& Ankara, 2001, 404.

³⁷⁰Engelhardt, *Tanzimat Ve Türkiye*,(çev.Ali Reşad), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, 65.

³⁷¹Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, IV.,Türk Tarih Kurumu Yayınları, sa.1643., 130.

tehdittir.³⁷² Ancak Ermenilerle ilgilenen tek emperyalist devlet İngiltere değildir ve Avrupa'nın bütün güçlü yayılmacı devletlerinin Ermeniler üzerine kurulmuş planları vardır. Başka devletlerin bu planları İngiliz çıkarları için zaman içinde tehlike oluşturabilirdi ve bu durumu ortadan kaldırmak için İngiliz Hükümeti müttefik arayışına başlaması gerekmektedir. Bu arayışın bir sonucu olarak 1904'te Reval' de İngiliz Kralı Edward ile Rus Çarı II. Nikola arasında bir yakınlaşma gerçekleşmiştir³⁷³. Edward-Nikola buluşması sonrasında Yakın Doğu ve Asya'da sömürge paylaşımında uzlaşma sağlanmış ve kağıt üzerinde Rus ve İngiliz imtiyaz bölgeleri belirlenmiştir. İngiltere Asya'da sağladığı bazı kazanımlara karşılık Ermeni sorunu konusunda Rusya'yı serbest bırakmıştır.³⁷⁴ Ancak bu serbest bırakma sadece sözdür. Çünkü İngiliz ticari çıkarları Rusya'yı etkisizleştirmeyi gerekli kılmaktadır.³⁷⁵

Politik gelişmeler dikkatle izlenecek, İngiliz menfaatlerine aykırı bir durumda derhal müdahale edilecektir. Oluşumları yerinde izleyebilmek için söz konusu coğrafyalarda İngilizler olmalıdır ve bu var oluşun iki yolu vardır: Osmanlı ülkesinde casus tüccarlar bulundurmak ya da İngiliz misyonerler yollamak. Doğu Anadolu'ya misyoner yollamak planı daha akılcıdır. Ermeniler arasında sürekli yaşayacak olan İngilizler olaylar hakkında daha doğru bilgiye sahip olabilecek, halkı gerektiğinde İngiliz çıkarlarına uygun davranmaları yönünde yönlendirebilecek ve İngiliz makamlarına daha doğru bilgiler içeren raporlar sunabilecektir. Bu açıdan bakıldığında İngiliz misyonerin çalışmalarında 1838 tarihi önemli bir dönüm noktası olmuştur.³⁷⁶ Osmanlı Devleti ile yapılan Balta Limanı Ticaret Anlaşmalarından sonra³⁷⁷ Osmanlı topraklarını açık Pazar haline getirebilmek ve doğu topraklarının zenginliklerinden yararlanabilmek için³⁷⁸ emperyalist İngilizler Osmanlı tebaası

³⁷²Öke, *a.g.e.*, 89.

³⁷³Tahsin Ünal, *Türk Siyasi Tarihi 1700-1958*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998, 474.

³⁷⁵Karl Marx, *18.Yüzyılda Gizli Diplomasi Rus Despotizminin Asyatik Kökenleri*, (çev. Işık Soner), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992, 123.

³⁷⁶Aydoğan, *a.g.e.*, 5.

³⁷⁷<http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/nisan2003/Ataturk.htm> Erişim Tarihi: 30.03.2006.

³⁷⁸<http://www.saglikansiklopedisi.com/Baltaliman%C4%B1%20Antla%C5%9Fmas%C4%B1> Erişim Tarihi: 30.03.2006.

gayri müslimlerden özellikle de Ermenilerden yararlanmak istemişlerdir. Osmanlı topraklarında eğitim ve sağlık gibi pek çok alanda hizmet veren misyonerler diğer uluslara mensup misyonerlerle de organik bağlar geliştirmişler ve özellikle Amerika Birleşik Devleti vatandaşı olan misyonerlerle ortak çalışmalar yapmışlardır. Bu şekilde diğer uluslara mensup misyonerlerin çalışmaları da dikkatle izlenebilmiştir. Başka bir ifade ile sürekli genişleme arzusunda olan İngilizler sadece Osmanlı tebaası Ermenileri³⁷⁹ değil aynı zamanda da farklı uluslara mensup misyonerleri de kullanmışlardır.³⁸⁰ İngilizler bütün misyonerleri ulusal çıkarları için kullanırken aynı zamanda da diplomasi yoluyla makro beklentilerini gerçekleştirmek için çaba göstermektedirler.

İngilizlerin diplomatik ve misyonerler eliyle yürüttüğü çabaları kısa zamanda sonuç vermiştir. Ekonomik olarak dışa bağımlılığı her geçen gün artan, uzun yıllar süren savaşlar sonrasında askeri olarak zayıflayan ve dış politikada etkinlik gösteremeyen Osmanlı Devleti İngilizlerin öncülüğünü yaptığı gayri-müslim unsurların millet olarak tanınması baskılarına uzun süre dayanamamış ve Doğu Anadolu'da Osmanlı Devleti'nin de resmen tanıdığı bir Protestan Ermeni Milleti oluşmuştur.³⁸¹ Bu baskıların ifade edilen amacı devlet bünyesindeki Müslüman olmayan halka kendilerini kanun güvencesinde rahatça ifade etme şansı tanımaktır. Ayrılıkçı hareketler ve ayaklanmalarla uğraşan Osmanlı Devleti bünyesindeki gayri Müslimlerle yaşanan sorunlara bir son vermek amacıyla Protestan Ermeni Millete pek çok hak tanınmıştır. İstanbul'da Bible House şubesinin açılarak Şark Dilleri Matbaası'nın kurulması ile Protestan inancının Ermeniler arasında yayılmaya başlaması ile Ermeniler devlete daha çok bağlanmak yerine İngiliz çıkarlarına hizmet etmeye başlamışlardır. Başka bir ifadeyle İngiltere çok kısa bir süreçte temel beklentilerini karşılamıştır. Artık kukla devlet kurma planının ikinci aşamasını hayata geçirmek mümkün olabilecektir. Uluslararası diplomaside Osmanlı makamlarının Ermenilere kötü davrandığı yönünde propagandalar yapılarak diğer emperyalist devletlerin de

³⁷⁹Pelling, *a.g.e.*, 54.

³⁸⁰Uğur Demir, *Hürriyet Tarih*, 9 Şubat 2005., 17.

³⁸¹Kantarci, *a.g.m.*, 21.

desteği ile Osmanlı Devleti'nin Ermenilere bağımsızlık ile sonuçlanabilecek bazı hakları vermesi sağlanmalıdır.

Kukla Ermeni devleti kurma tasarılarının ikinci aşamasında devreye İngiliz bakanlar ve politikacılar girmiştir. 6 Aralık 1876'da İngiliz elçisi Elliot'a Ermeni Patriği Avrupalıların dikkatini çekmek amacıyla bir isyan çıkarabilecek Ermenilerin³⁸² muhtariyet ya da tam bağımsızlık kazanmaları konusunda Osmanlı Devleti'ne İngiltere'nin politik baskı yapmasını istemiş, Lord Salisbury (1830-1903)³⁸³ ise esaslı bir ıslahat yapılmazsa Osmanlı'nın bitişinin geciktirilmeyeceğini söylemiştir.³⁸⁴ İngiltere'nin Osmanlı'ya karşı izlediği katı Ermeni politikasının³⁸⁵ göstergesi sayılabilecek bu ifadeler ilerleyen süreçte defalarca farklı kişiler tarafından da kullanılmıştır.

İngilizler Ermenilerle kurdukları diyalogu 1870'lerin sonunda sadece İngiliz politikacılarının söylemleriyle güçlendirmemişler, bire-bir görüşmeler de yapmışlardır. İstanbul'da Hersek ve Bulgaristan Olayları'nın tartışılacağı bir uluslar arası toplantı yapılacağı bilgisini Acmiyazın kanalıyla alan Ermeni Patriği Nerses³⁸⁶ (1874- 1884)³⁸⁷ İngiliz elçisi Henry Elliot'a³⁸⁸ 12 Aralık 1876-³⁸⁹ 20 Ocak 1877 tarihleri arasında yapılacak konferansta ayaklanan eyaletlere tanınacak bütün hakların Ermenilere de tanınması hususunda baskı yapmasını istemiş³⁹⁰ ve gerekirse batılı devletlerin dikkatini çekmek için Osmanlı Ermenilerinin isyan edebileceğini bildirmiştir.³⁹¹ Öte yandan İngiliz siyasetçiler Avrupa kıtasında ve Amerika Birleşik Devletleri'nde Türk düşmanı çalışmalarda bulunmaktadır. İngiliz Büyükelçisi Sir

³⁸²İsmet Binark, *Ermenilerin Türklere Yaptığı Mezalim Ve Soykırımın Arşiv Belgeleri*, T.B.M.M. Kültür Ve Sanat Yayın Kurulu, no.92., Ankara, 2001,12.

³⁸³<http://www.libertarian.co.uk/lapubs/libhe020.htm>Erişim Tarihi: 11.03.2006.

³⁸⁴Münir Süreyya Bey, *a.g.e.*, 63.

³⁸⁵Hamit Pehlivanlı, "Ermeni Terörü: Techire Giden Yol". Ermeni Araştırmaları, I.Türkiye Kongresi Bildirileri,c.II. ,ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2003, 100.

³⁸⁶Talay, *a.g.e.*, 104.

³⁸⁷http://www.kulturturizm.gov.tr/portal/yazdir_tr.asp?belgeno=1602 Erişim Tarihi:10.03.2006.

³⁸⁸http://www.huseyinçelik.net/makaleler_10.htmlErişim Tarihi: 10.03.2006.

³⁸⁹<http://www.wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=8530&postdays=0&postorder=asc&start=30>Er işim Tarihi: 10.03.2006.

³⁹⁰<http://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=953> Erişim Tarihi:10.03.2006.

³⁹¹Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3.Baskı, Ankara, 1985, 83-84.

Henry Eliot 1890'larda misyonerlerin yolladığı fotoğraflardan oluşan bir albümü Amerikan Library Of Congress'e yollamıştır.³⁹² İngiltere'nin İrlanda Bakanı 1895'te Ermeni azınlığa zarar verdiği gerekçesiyle Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca ifadeler kullanmıştır.³⁹³ İngiliz Ticaret Bakanı'nın Anglo-Armenian Derneği üyesi ve eski başkanı³⁹⁴ olması İngiliz yayılcılığında hedef kitle olarak Ermenilerin seçildiğinin en iyi kanıtıdır. Kabinede görev yapan bir bakan şahsını değil makamı temsil ettiğinden Ermeni yanlısı bir bakan uluslar arası kamuoyuna ve Ermenilere verilmiş bir mesajdır. İngiliz bakanların Ermeni yanlısı söylemleri uluslar arası kamuoyunda Ermenilere karşı bir sempati gelişmesi ve konunun canlı tutulmasını sağlamıştır. Öte yandan Ermeniler bu ticari işbirliği önerisini geri çevirmemişler ve politik izlenimi veren ortaklık özünde ekonomik işbirliği olarak uzun yıllar devam etmiştir. Halford John Mackinder'in(1861-1947) Dünya Hakimiyeti Teorisi İngiliz Devleti'nin ulusal stratejisi haline gelince³⁹⁵ kara hakimiyeti sağlamak için İngiltere Ermenileri yönlendirme çalışmalarını hızlandırmıştır. Öte yandan Osmanlı Hükümeti ile dostane ilişkilerini de sürdürmüşlerdir. Abdülaziz'e 1867'de Kraliçe Victoria tarafından nişan verilmesi bu durumun kanıtı olarak görülebilecek bir gelişmedir.³⁹⁶

İngiltere'nin büyük beklentilerle Ermeni sorununun hamiliğini üstlenmesi yani emperyalizmin klasik medeniyet hamiliği fikrini³⁹⁷ hayata geçirmesi bölgede çıkar sağlama gayesinde olan başka emperyalist devletlerle İngiltere'nin çatışmasına neden olmuştur. 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan³⁹⁸ ve batı devletlerince kabul görmeyen³⁹⁹, Batum, Kars, Ardahan ve Beyazıt'ın

³⁹²Şerif Mardin, "Yeni Osmanlı Düşüncesi", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat Ve Meşrutiyetin Birikimi, c.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, 51.

³⁹³Münir Süreyya Bey, a.g.e., 42.

³⁹⁴Münir Süreyya Bey, a.g.e., 42.

³⁹⁵Ramazan Özey, *Jeopolitik Ve Jeostratejik Açıdan Türkiye*, Marifet Yayınları, Fikir Kitapları Dizisi:11, İstanbul, 1998, 31.

³⁹⁶Ali Kemal Mercan, *Belgelerle Türk- İngiliz İlişkileri Tarihi*, Kıtaş Yayınları, İstanbul, 1969, IX.

³⁹⁷Alişan Satılmış, *Emperyalizm Ve Türkiye*, Emre Yayınları, Bütün Eserleri:12, İstanbul, 2001, 13.

³⁹⁸Tuncel, a.g.e., 154.

³⁹⁹Yılmaz Öztuna, "Ermeni Sorununun Oluştugu Siyasal Ortam", *Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler*, ed.Türkkaya Ataöv, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları:94, Ankara, 2002, 41.

Ruslara verilmesini öngören⁴⁰⁰ Ayestefanos⁴⁰¹ Anlaşması'na⁴⁰² Osmanlı Devleti'nin Ermeni politikalarına rahatlıkla müdahale edebilmek için⁴⁰³ 16. maddeyi koyduran ve Ermeni Sorunu'nu uluslar arası bir belgeye yansıtan⁴⁰⁴ Rusya⁴⁰⁵ ile Osmanlı Devleti'ni yanına çekerek Rusya'ya karşı ittifak düşüncesinde olan İngiltere arasında⁴⁰⁶ diplomatik ilişkilerde sorunlar yaşanmıştır.⁴⁰⁷ Çünkü Ayestefanos İngiliz ulusal çıkarlarına ters düşmektedir.⁴⁰⁸

4.2. RUS DEVLET POLİTİKASI VE MİSYONERLİK İLİŞKİLERİ

19.yüzyılın sonunda değişen politik dengeler ve kapitalist sistemin gelişmeye başlaması Rus dış politikalarında da belirleyici rol oynamıştır.⁴⁰⁹ Osmanlı Devleti'nin etkinliği ve gücünün azalmaya başlaması Ruslara bekledikleri fırsatı vermiştir. Ekonomik alanda çöküşün eşiğinde olan Osmanlı Devleti uluslararası politikada söz sahibi değil, söz dinleyip boyun eğen devlet görüntüsü çizmektedir. Ayrıca Anadolu toprakları kapitalist- mutlakiyetçi Rusya'nın⁴¹⁰ sıcak denizlere inme tasarılarında stratejik konumu nedeniyle çok önemlidir. Şartlar Rusların oldukça uzun süredir umut ettiği şekilde değişmiştir ve

⁴⁰⁰ Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılap Hareketleri Ve Milli Mücadele*, Çeltüt Yayınları, İstanbul, 1959, 127.; Gürsoy Solmaz, *Tanıkların Diliyle Ermeni Vahşeti*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, 15.

⁴⁰¹ Süleyman Kocabaş, *Tarihte Ve Günümüzde Türkiye'yi Parçalama Planları*, Vatan Yayıncılık, İstanbul, 1999, 144-145.

⁴⁰² Bilal Eryılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Ermeni Sorunu", *Yeni Türkiye* 38 Ermeni Sorunu Özel Sayısı II., Ankara, 2001, 641. ; Bayram Kodaman, "II. Abdülhamid Hakkında Bazı Düşünceler", *Osmanlı II*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 277.

⁴⁰³ Erdal İltar, *Ermeni Propagandasının Kaynakları*, Kamu Hizmetleri Araştırma Vakfı, Ankara, 1994, 7.

⁴⁰⁴ Atalar, *a.g.m.*, 311.

⁴⁰⁵ Kodaman, *a.g.m.*, 4.

⁴⁰⁶ Öke, *a.g.e.*, 137.

⁴⁰⁷ Karal, *a.g.e.*, 130.

⁴⁰⁸ Tuncel, *a.g.e.*, 156.

⁴⁰⁹ Marx, *a.g.e.*, 9.

⁴¹⁰ Marx, *a.g.e.*, 15

1774 yılında imzalanan 28 maddeden müteşekkil⁴¹¹ Küçük Kaynarca Anlaşması'yla⁴¹² .Karadeniz'de ticari gemiler bulundurma hakkı kazanan Rusya⁴¹³ Karadeniz'den güneye inebilecek ve Çar Petro'nun diğer Avrupalı ulusların istemediği⁴¹⁴“sıcak denizlere inmek” düşüncesini⁴¹⁵ hayata geçirmek mümkün olabilecektir. Rusya için sıcak denizlere inmek zarurettir.⁴¹⁶ Ayrıca Rusya Küçük Kaynarca Anlaşması ile Ortodoksları himaye hakkı ve Hristiyan hacıların güvenliklerinin sağlanmasında söz hakkı⁴¹⁷kazanmıştır.⁴¹⁸ Bu Rusya'ya amaca ulaşabilmek için din faktörünü kullanılmalı ve Osmanlı ülkesinde Rus ulusal çıkarlarına hizmet edecek bir grup yaratma şansı sunmuştur. 21 Mart 1779 Aynalıkavak Anlaşması da Küçük Kaynarca ile benzer hükümler içerdiğinden Rusya'nın beklediği şartları sağlamaktadır.⁴¹⁹ Muhtemel müttefik Ermenilerdir. Çünkü Ermenilerle din ortaklığı vardır ve Ermeniler yeni filizlenmeye başlayan ayrılıkçı milliyetçilik fikirleriyle Ruslara istedikleri fırsatı yaratabilecek Osmanlı tebaası gayrimüslim gruptur⁴²⁰. Rus diplomatları Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırmak için haçlı zihniyetiyle⁴²¹ ve Pan-İslavist politikalarla⁴²² Ermenilerle işbirliği yapmalıdır.⁴²³ Ancak bu ortaklık düşüncesi yeni bir tasarı değildir.

⁴¹¹Baron Joseph Von Hammer Purgstall, Osmanlı Devleti Tarihi, (çev. Refik Özdek), c.16., Üçdal Neşriyat, İstanbul, 264.

⁴¹²Hee Soo Lee, “II. Abdülhamit Ve Doğu Asya'daki Pan-İslamist Siyaseti”, *Osmanlı II.*, Ed.Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 363.

⁴¹³William H. Mc Neill, *A History Of The West A History Of The Human Community*, The University Of Chicago Press, 1968, 696-697.

⁴¹⁴Marx, *a.g.e.*, 124.

⁴¹⁵Kinyas Kartal, *Erivan'dan Van'a Hatıralarım*, Anadolu Basın Birliği Genel Merkezi, no.23., Ankara, 1987,14.

⁴¹⁶Bayram Kodaman, “Şark Meselesi Emperyalizm Ve Ermeniler”, *Ermeni Macerası Tarihi Ve Siyasi Bir Değerlendirme*, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, no.12., Isparta, 2001,23.

⁴¹⁷Purgstall, *a.g.e.*, 265.

⁴¹⁸Bayram Kodaman, “Ermeni Yanılgıları”, *Bilim Ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s.38, Ankara, 2003. 8.

⁴¹⁹Anderson, *a.g.e.*, 47.

⁴²⁰Kocabaş, *a.g.e.*, 287-288.

⁴²¹Stringfellow Bar, *The Pilgrimage of The Western Man*, Brace&Company, 1949, 214-215.

⁴²²Salahi Sonyel, *The Great War And The Tragedy Of Anatolia Turks And Armenians In The Maelstrom Of The Major Powers*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 2000, 105.

Rus-Ermeni işbirliğinin kökenleri 18.yüzyıla kadar uzanır. Rus Çariçe'si II. Katerina'nın (1762-1796) Kafkasya Ermenilerinin yardımını istemesi ve bu desteğe karşılık Ermeni Başpiskoposu Josef Argotyan'ın bağımsız bir Ararat Krallığı projesini hazırlayıp çariçeye sunması⁴²⁴ Ermeni-Rus işbirliğinde birdönüm noktası olmuştur. İki tarafın da katılımıyla yapılan görüşmelerde alınan 7 karar başlangıçta Ermeniler için önemli bir kazanım görüntüsü vermektedir. Ancak ilerleyen süreçte hayal kırıklığına neden olmuştur. Görüşmelerde öncelikli olarak Ermeni vilayetlerinin Rusya himayesinde bir krallık oluşturması hükme bağlanmaktadır. Ermeniler savaşlarda Rusya'ya vergi vermek ve Rus ordusuna asker yollamak vaadinde bulunmuşlardır. Yeni Ermeni krallığı kendi yasalarıyla yönetilecektir. Bir miktar Rus askeri halkın korunması ve ülke savunması için Ermenistan'da kalacaktır. Ermenistan kralını seçme yetkisi çariçe'ye verilmektedir. Ermeni Krallığı'nın başkenti Erivan veya Vagarşabat, bayrağı ise üç renkli olacaktır. Rusya ile Ermenistan arasında ticari anlaşmalar yapılacaktır.⁴²⁵

Anlaşma hükümleri hiçbir zaman hayata geçirilmemiştir. Rus çarı askere ihtiyaç olduğunda Ermenilerin orduya gönüllü katılmalarını sağlamak amacıyla daima vaadlerde bulunmuş, ancak Kafkasya Ermenilerine verilen sözler tutulmamıştır. Rusya'daki Ermeniler devletle sorunlar yaşarken, Acmiyazin Katagikosu çarlara karşı bağımsız olduğu sürece Osmanlı topraklarında belirgin bir problem yaşanmamıştır.⁴²⁶ Ancak 1828- 1829 Rus-Osmanlı Savaşı'nda Acmiyazin'in Rus kontrolüne geçmesi bu durumu değiştirmiş⁴²⁷ ve Ruslar Osmanlı Ermenileri üzerinde Acmiyazin sayesinde söz sahibi olmuşlardır. 1833 tarihinde Mısır İsyanı'nın hemen akabinde imzalanan aslında savunma amaçlı olan⁴²⁸ Hünkar İskelesi Dostluk ve Barış Anlaşması⁴²⁹ Rusya'nın konumunu

⁴²³Bar, *a.g.e.*, 214-215.

⁴²⁴<http://www.sitemynet.com/tarihimiz/id4.htm> Erişim Tarihi:09.03.2006.

⁴²⁵Valyi, *a.g.m.*, 1316-1317.

⁴²⁶Valyi, *a.g.m.*, 1319.

⁴²⁷[http://www.ttk.gov.tr/faaliyetler/bildiri-ozetleri/seksiyon IV-A/demirel-m.html](http://www.ttk.gov.tr/faaliyetler/bildiri-ozetleri/seksiyon_IV-A/demirel-m.html) Erişim Tarihi:09.03.2006.

⁴²⁸Ferous Abdullah K. Yasamee, "Avrupa İttifaklar Sistemi İçinde Osmanlı İmparatorluğu", *Osmanlı II.*, Ed.Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları,Ankara, 1999, 36.

Osmanlı Devleti'ne karşı güçlendirmiştir.⁴³⁰ Bu savaşta Erzurum Ermenilerinin önemli bir bölümünün Rusya'ya göç etmesi Osmanlı Ermenileri üzerinde Rusların ne kadar belirleyici ve etkili olduklarının kanıtlarından biridir. 1876'da Ermeni yazarlardan Grikor Artezroni tarafından başlatılan Ermeni hareketinin Rusya'dan destek görmesi Ermeni-Rus ittifakının başka bir yansımasıdır. Ermeniler Çar II. Alexander'e hitaben hazırladıkları bir bildiriği Tiflis Sarayı'nda Osmanlı Devleti için ilk kez "Hasta Adam" ifadesini kullanan ⁴³¹Grandük Nikola Nikolayeviç'e sunmuşlardır.⁴³² Bildiride Kafkas Dağları'nın güneyindeki Osmanlı ülkesindeki kardeş milletin yardımına koşulması talebi yer almaktadır. Bildiriği kaleme alanlar tarafından Ermenilerin umudunun Rus çarı olduğunu da vurgulanılmaktadır. Burada çok ilginç bir durum ortaya çıkmaktadır. Rus hükümetleri Ermenileri sadece kullanmış ve onlara Anadolu Ermenilerinin sahip olduğu hakları vermemişlerdir. Yani aslında Ruslar Ermenilere özel bir sempati duymamaktadırlar.⁴³³ Buna rağmen Ermeniler din ortaklığından yola çıkarak kendilerini Rusya'nın müttefiki olarak görmektedirler ⁴³⁴ve Acmiyazin'in etkisi İstanbul Ermeni Patrikhanesi'ne kadar uzanmaktadır.

Gerçekte Ermeniler de Rusları amaçlarına ulaşabilmek için destek alabilecekleri büyük ve güçlü ortak olarak görmektedirler. 1877- 1878 Osmanlı – Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti mağlup olunca İstanbul'a kadar ilerleyen Rus ordusunun karargahına giden Ermeni Patriği Nerses Varjabedian ⁴³⁵orada Rus

⁴²⁹Mercan, *a.g.e.*, 109.

⁴³⁰Igor V. Karpaev, "Rusya Ve Türkiye Jepolitik Çekişmeden İşbirliğine 1833 Yılında Boğaziçi'nde Rus Keşif Gücü", *Osmanlı II.*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 68.

⁴³¹Michael M. Gunter, "Ermeni Terörizminin Çağdaş Görünümü", *Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi, Ermeni Sorunu*, c.II., Tarihi Araştırmalar Ve Dökümantasyon Merkezleri Kurma Ve Geliştirme Vakfı, 1989, 34.

⁴³²<http://www.turkishforum.org/archives/wa.cgi?A2=ind0202d&L=grassroots&F=P&S=&P=376>
Erişim Tarihi: 10.03.2006.

⁴³³Enver Konukçu, "Osmanlılar Ve Millet-i Sadıka'dan Ermeniler", *Yeni Türkiye* 38, Ermeni Sorunu Özel Sayısı, II., Ankara, 2001, 623, 625-626.

⁴³⁴Valyi, *a.g.m.*, 1327.

⁴³⁵Gündüz Aktan, "Devletler Hukukuna Göre Ermeni Sorunu", *Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler*, ed.Türkkaya Ataöv, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu

Grandük Nikola ile görüşmüş⁴³⁶ ve Rusya'dan Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale ederek Ermenilere muhtariyet verilmesini ya da Ermenilerin yaşadığı yerlerin Rus ordusunca işgal edilmesini istemiştir. Grandük Nikola ise Doğu Anadolu'da reformlar yapılmasını yeterli görmüştür. Edirne yakınlarında yapılan mütareke görüşmelerine katılan Ermeni liderleri Rus üyelerden 1864-1877 yılları arasında İstanbul elçisi olan⁴³⁷ Nikolai Pavlovich İgnatiev⁴³⁸ ile görüşmüşlerdir. Ancak İgnatiev Ermenilerin taleplerini Osmanlı ülkesinde Ermenistan olarak adlandırılabilen bir bölge olmadığı ve Bulgarlara tanınan hakların dağınık halde yaşayan Osmanlı Ermenilerine verilemeyeceği gerekçeleriyle reddetmiştir.⁴³⁹ Rusya Ermenilerin taleplerini yerine getirmemiş ve anlaşma metnine bir ıslahat maddesi koydurmakla yetmiştir. Ayestefanos(Yeşilköy)Anlaşması'na "Osmanlı Devleti Ermenilerin yerleşmiş oldukları eyaletlerde bölge menfaatlerinin gerektirdiği ıslahat ve tensikati vakit kaybetmeksizin icra edeceğini⁴⁴⁰ ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkezlerle karşı emniyetlerini koruyacağını taahhüt eder" hükmünü içeren⁴⁴¹ 16. madde⁴⁴² eklenilmiştir. Ermeniler Osmanlı-Rus Harbinden beri bağımsızlık istemektedir⁴⁴³ ve bu nedenle Ruslar için kullanılabilir bir müttefiktir. Rusların Ermeniler için Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahalesi ve Ermenilerle işbirliği sadece 3 Mart 1878'de imzalanan⁴⁴⁴ Yeşilköy (Ayestefanos) Anlaşması ile sınırlı kalmamıştır⁴⁴⁵. 1908'de Van Ermenileri Çar naibine bir yazı göndererek

Yayınları:94, Ankara, 2002, 260.;http://www.turkatak.gen.tr/kitaplar/muze3/5nci_Bolum.pdf Erişim Tarihi: 15.03.2006.

⁴³⁶Ercüment Kuran, "Tarihte Türkler Ve Ermeniler", *Yeni Türkiye* 38, Ermeni Sorunu Özel Sayısı, II., Ankara, 2001, 618.

⁴³⁷<http://www.encyclopedia.com/html/I/Ignatiev.asp> Erişim Tarihi: 10.03.2006.

⁴³⁸<http://www.barteby.com/65/ig/Ignatiev.html> Erişim Tarihi: 10.03.2006.

⁴³⁹Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı, 1878-1897*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1984, 3.

⁴⁴⁰Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, c.I., 570.

⁴⁴¹Karal, *a.g.e.*, 129.

⁴⁴²Kodaman, "Ermeni Yanılgıları", 4.

⁴⁴³Talat Paşa'nın *Hatıraları*, neşreden Enver Bolayır, Gören Yayınevi, İstanbul, 1946, 43.

⁴⁴⁴http://www.strateji.edu.tr/ERMENI/soru_cevap_ermeniler.php Erişim Tarihi: 10.03.2006.

⁴⁴⁵Karal, *a.g.e.*, 129.

kuracakları devlete yardım etmelerini istemişlerdir.⁴⁴⁶ 1912’de Ermenilerin Rusya’daki Ecmiadzin Katagikosu Rusyaya başvurarak Türk Ermenilerin Rus yönetimi altına alınmasını arzu ettiklerini beyan etmiştir.⁴⁴⁷ Ancak Rusya’nın arzusu Anadolu’da yaşayan bütün Ermenileri kendi yönetimine dahil etmek değildir. Rusya’ya verilecek vilayetler Erzurum, Bitlis ve Van olmalıdır.⁴⁴⁸

1917’den önce domuz eti yemeyen askeri öğrencilere ayrı yemek yapmadı diye pek çok insanın işine son veren, dini ayrımcılığı kesinlikle reddettiğini savunan ⁴⁴⁹Rus Hükümeti Ermenilerin Türklere karşı isyanında en büyük müttefikidir.⁴⁵⁰ Başka bir ifadeyle “Doğu Sorunu⁴⁵¹”nu Ermenileri sebep göstererek sıcak denizlere inmek amacıyla yaratan emperyalistlerden biri Rusya’dır.⁴⁵² Çünkü genelde inanç özelde ise ekonomik çıkar ve stratejik çıkar paydalarında Ermenilerle uzlaşmaktadırlar. Ancak bu uzlaşının uzun ömürlü olabilmesi iletişimin sürekli olması gerekmektedir ve misyonerler iletişim kanallarını her koşulda açık tutabilecek tek unsurdur. Çünkü misyoner faaliyetleri sayesinde Osmanlı toprağında kendine yetmekten aciz kukla bir Ermenistan yaratarak Rus uydusu bu devlet sayesinde Avrupa’daki ve Ön Asya’daki şartları Rus çıkarlarına hizmet edecek şekilde değiştirmek düşüncesiyle hareket eden Rus hükümetleri bu süreçte Osmanlı’dan alacağı Doğu Anadolu topraklarını Ermenilere vermeyi vaat ederek ilişkileri güçlendirmek istemiştir.⁴⁵³ Çünkü temel amaç yukarıda belirtildiği gibi sıcak denizlere inmektir ve Rus yanlısı Doğu Anadolu Ermenistan’ı bu hedefe ulaşmak için kullanılabilecek bir araçtır.⁴⁵⁴

⁴⁴⁶Mc Carthy, *a.g.e.*, 27.

⁴⁴⁷Yerasimos, *age.*, 130.

⁴⁴⁸Kazım Karabekir, “Ermeniler Nereden Geldiler, Nereye Gidiyorlar (IX)”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* Dün/Bugün/Yarın, Tarihi Araştırmalar Ve Dökümantasyon Merkezleri Kurma Ve Geliştirme Vakfı, s.26., 1987, 74.

⁴⁴⁹Kartal,*a.g.e.*, 16.

⁴⁵⁰Kocabaş, *a.g.e.*, 287-888.

⁴⁵¹H.S.Lee, *a.g.e.*, 363.

⁴⁵²http://www.farabi.selcuk.edu.tr/suzep/tarih/ders_notlari/güz_yariyili/bolum_3/bolum03.htmErişim Tarihi: 09.03.2006.

⁴⁵³ I.Dünya Savaşı Sırasında Ermenilerin Türklere Yaptığı Katliam Fotoğrafları, Genelkurmay Askeri Tarih Ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, 5.

⁴⁵⁴ Ahmet Saip, *II.Abdülhamid’in Evail-i Saltanatı*, Sadeleştiren Ruhi Turfan, İstanbul, 1982/8,62.

Başka bir ifadeyle İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri gibi Rus Çarlığı için de ekonomik ve siyasi çıkarları gerçekleştirebilmenin yolu Osmanlı ülkesinde misyonerler bulundurmak ya da amaca ulaşmaya yardım edebilecek misyonerlere finansman desteği sunmaktır. Rusya Osmanlı ülkesine düzenli olarak misyoner yollamak yerine Osmanlı ülkesinde çalışan misyonerlere özellikle de Amerikalı misyonerlere parasal destek sağlayarak amaçlarına ulaşmayı planlamıştır. Bu şekilde İngilizler ve Almanların muhtemel bölüşüm planlarına karşı yaygın ve yoğun olarak çalışarak Ermenilere rahatça ulaşabilen misyoner dostlar edinmiştir. Bu dostlar sayesinde hem bölgeden haberdar olmak mümkün olabilmış hem de Ermenilerin Rus çıkarlarına uygun olarak en kısa sürede bağımsızlık isteği ile ayaklanmasının ön koşulları sağlanıp, ayrılıkçı milliyetçilere para ve malzeme desteği sunulabilmiştir. Ayrıca misyonerler vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nin bütün icraatları hakkında kolaylıkla bilgi toplanabilmektedir⁴⁵⁵. Çünkü misyonerler basit din yayma davranışının ötesinde adeta birer casus gibi çalışarak Osmanlı topraklarının bütününden haber toplamakta ve kendi kurumlarına rapor etmektedir⁴⁵⁶. Rusya da bu misyonerlere sağladığı finansman desteği sayesinde raporlaştırılan her konudan haberdar olabilmektedir. İç siyasi gelişmeler ya da Osmanlı silahlı güçlerinin sayıları, konumları, kaynakları ve hareketleri hakkında gerçekçi bilgilere ulaşmak duruma göre acil politikalar üretebilmek için çok gereklidir.

Ağustos 1914'te Etcmiadzin'de Ermeniler Rusya'yı tüm Ermenilerin koruyucusu ilan etmişlerdir⁴⁵⁷. Bu Ermeni isyanları ile Rusya bağlantısının en somut göstergelerinden biridir. Nitekim Hınçak ve Taşnak Sutyun Komiteleri savaşta Rusya'ya askeri destek vermeye karar vermişler⁴⁵⁸ ve Ruslar da Kasım 1914'te Ermenilere Türklere karşı isyan etmelerini istemiştir.⁴⁵⁹

⁴⁵⁵Yavuz.-Toksoy, *a.g.m.*, 51.

⁴⁵⁶Demir, *a.g.m.*, 17.

⁴⁵⁷Barbara Jean Keller, *The United States And Armenia 1914 to 1920: The Armenian Mandate*, Master Thesis, California State Collage At Fullerton, California, 1969, 43.

⁴⁵⁸Tuncay Öğün, “İnsan Hakları Ve Ermeni Sorunu-İttihat Terakki'den Kurtuluş Savaşı'na Adli Eserin İddiaları Hakkında Bazı Tenkidler”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, s.4., İstanbul, 2001., 278.

⁴⁵⁹Keller, *a.g.e.*, 29.

4.3.ALMANIA'NIN VE ALMAN MİSYONERLERİN ERMENİ POLİTİKALARI

Almanya ve İtalya'nın 19.yüzyıl Avrupası'nda farklı bir konumu vardır. Almanya Avrupa ülkeleri arasında ulusal birliğini en son sağlayan iki ülkeden biridir. Emperyalist Avrupalı devletler kendilerine yeni hammadde kaynağı ve pazar olarak kullanılabilecek coğrafyalar ararken Almanya iç çatışmalarla uğraşmaktadır. 1871'de ulusal hükümetini kuran Almanya küresel emperyalist paylaşım yarışında geride kalmıştır.

19.yüzyılda sanayi birikiminin artması Almanların çıkarlarına uygun bir gelişmedir.⁴⁶⁰ Artı üretim değerinin artışı Alman ekonomisinin dışarı açılması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Küresel ekonomik değişim ve Almanya'nın hammadde ve pazar ihtiyacının büyümesi Alman hükümetinin dikkatini Osmanlı toprakları üzerine yoğunlaştırmasını sağlamıştır. Yayılmacılık siyaseti özellikle Anadolu coğrafyasını hedef almıştır. Drang nach Osten yani Osmanlı'yı etki altına almak ⁴⁶¹devlet politikası haline gelmiştir. Almanya'nın artık ana karada yani Avrupa'da büyüme şansının olmaması Alman İmparatoru 1888'de tahta çıkan Wilhelm II⁴⁶²'nin uzlaşmacı ve dengeci bir politika izleyen ⁴⁶³Başbakan Bismarck(1871- 1888)⁴⁶⁴'ı görevden alarak yerine Georg Leo Graf von Caprivi de Caprara de Montecuccoli'yi⁴⁶⁵ göreve getirmesinin en önemli sebeplerinden biriydi. Çünkü 1892-1894 tarihleri arasında başbakanlık yapan ⁴⁶⁶Caprivi Almanya'nın sürekli büyümesini savunmaktadır⁴⁶⁷, ihtirash bir politikacıdır ve ticari konularda vizyonunun geniş olduğu düşünülmektedir. Caprivi Wilhelm'i

⁴⁶⁰Joseph S.J.R. Nye, *Amerikan Gücünün Paradoksu Dünyanın Tek Süper Gücü Neden Tek Başına Davranamaz*, (çev.Gürol Koca), Literatür Yayıncılık, 2003, 6.

⁴⁶¹ *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.II., İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, 291.

⁴⁶²Özyüksel, *a.g.e.*, 37.

⁴⁶³Mithat Baydur, Osmanlı-Alman İlişkilerinde Anadolu Ve Bağdat Demiryolları'nın Yeri, *Osmanlı II*, ed. Güler Eren Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 346.

⁴⁶⁴Özyüksel, *a.g.e.*, 33.

⁴⁶⁵http://www.en.wikipedia.org/wiki/Leo_von_Caprivi Erişim Tarihi:09.03.2006.

⁴⁶⁶http://www.answers.com/topic/leo_von_caprivi Erişim Tarihi:09.03.2006.

⁴⁶⁷Coşkun Üçok, *Siyasal Tarih 1789-1950*, Ajans Türk Matbaası,5.Baskı, 1961, 235-236.

yanılmamıştır⁴⁶⁸. Alman yayılcılığı Caprivi ile beraber ivme kazanmış ve pek çok devletle imzalanan ticari anlaşmalarla⁴⁶⁹ Almanya hem ekonomik hem de siyasi alanda önem kazanıp dünya politikasında belirleyici olmaya başlamıştır.⁴⁷⁰

Ulusal bütünlüğünü geç sağladığı için yayılcılık yarışında diğer emperyalistlerden geride kalan Almanya için Osmanlı ülkesi heterojen nüfus yapısı ile cazip bir seçenektir. Orta Doğu ve Asya'ya ulaşabilmek için stratejik konumu çok önemli olan Osmanlı toprağı kullanılmalıdır. Çünkü Osmanlı Devleti'nde merkezi otorite zayıflamış, ekonomik faaliyetler gerilemiş ve halkta aslında hiçbir zaman bütünüyle kurulamayan Osmanlı Devleti'ne bağlılık azalmıştır. Devletin pek çok yerinde azınlıklar ulusal devletlerini kurma isteğıyle ayaklanmaya hazırlanmaktadırlar ve bu durum Osmanlı ülkesinde görev yapan konsoloslar ile misyonerlerin raporlarında sabittir. Almanya gayri müslim tebaanın hareketlerini Osmanlı toprağındaki beklentilerine erişebilmek gayesiyle ciddiyle takip etmektedir. Almanya'nın İstanbul elçisi Marschall von Bieberstein Almanya'nın değışen politikasının en ateşli savunucularından biridir⁴⁷¹ ve Bieberstein Osmanlı ülkesindeki değışimler hakkında hiç kesintisiz bir şekilde ülkesini bilgilendirmektedir.

Alman ulusal çıkarları için büyük önem arz eden topraklara sahip olan ve her alanda zayıfladığı için bünyesinde yer alan ayrılıkçı unsurlar üzerinde etkili olamayan Osmanlı Devleti makamları ile Alman hükümetinin bire-bir ilişkiler kurması gereklidir.⁴⁷² Uluslar arası diplomaside resmi ziyaretlerde ziyaret eden kişinin ünvanı, ziyaret edilen yere verilen kıymetin önemli bir göstergesidir. Alman imparatoru da bu gerçekten yola çıkarak Osmanlı-Alman ilişkilerini şahsen yönlendirmek ihtiyacı duymuştur. Ancak bu Osmanlı-Alman ilişkilerinin başlangıcı değildir. 1701'de Prusya kralı Friedrich'in (1688-1713)⁴⁷³ doğum gününü kutlamak üzere Asım Said Efendi başkanlığında bir Osmanlı heyeti

⁴⁶⁸<http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5472.htm> Erişim Tarihi:09.03.2006.

⁴⁶⁹http://www.answers.com/topic/leo_von_capriviErişim Tarihi: 09.03.2006.

⁴⁷⁰www.blacks.verioyps.co.uk/data1/HYQEWPI1.htm Erişim Tarihi:09.03.2006.

⁴⁷¹Baydur, *a.g.e.*, 359.

⁴⁷²Henry Morgenthau, *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü*, (ev. Attila Tuygan), Belge Yayınları, İstanbul, 2005, 18.

⁴⁷³<http://www.mts.net/~afiebelk/royalty.htm>Erişim Tarihi: 11.03.2006.

Almanya'ya yollanmıştır⁴⁷⁴. Ancak iki devlet arasındaki ilişkiler uzunca süre sadece diplomatik alanda cereyan etmiştir. Wilhelm II(1859- 1941)⁴⁷⁵. ise 1888-1918 yılları arasındaki 30 yıllık yönetimi boyunca⁴⁷⁶ 1889, 1898⁴⁷⁷ ve 1917'de toplam üç kez⁴⁷⁸ Osmanlı payitahtını yani başkenti İstanbul'u ziyaret etmiş ve Osmanlı padişahı ile ikili görüşmeler yapmıştır. İki devlet arasındaki ilişkilerin sadece diplomatik alanda kalmaması Alman ve Osmanlı halkları arasında da bir yakınlaşma sağlanmasını isteyen Alman İmparatoru Wilhelm II. Almanya'da çok görkemli ama bir o kadar da zarif bir çeşme yapılmasını emretmiştir. İstanbul'a bu çeşme getirilmiş ve Sultan Ahmet Meydanı'ndaki yerine monte edilmiştir.⁴⁷⁹ Alman İmparatoru'nun yakınlaşma çabaları Alman Çeşmesi denen bu çeşme⁴⁸⁰ ile sınırlı kalmamıştır. 1917'de İstanbul'u ziyaret eden Türk dostu Wilhelm II⁴⁸¹ Osmanlı askeri kıyafetleri ve askeri kalpakla fotoğraf çekirmiştir.⁴⁸² İmparator kimi zaman Osmanlı askeri karargahlarını ziyaret etmiştir. Mustafa Kemal(Atatürk) de Alman Kayzeri ile bu ziyaretlerden birinde tanışmıştır.⁴⁸³ Ayrıca Kayzer ve eşine Osmanlı dostluğunun bir göstergesi olarak üç adet Nişan-i Ali-i İmtiyaz Nişanı takdim edilmiştir.⁴⁸⁴

⁴⁷⁴<http://www.collectiondergisi.com/cms/index.php?option=content&task=view&id=135&Itemid=0> Erişim Tarihi: 09.03.2006.

⁴⁷⁵<http://www.lib.byu.edu/estu/wwi/bio/w/willyii.html> :11.03.2006.

⁴⁷⁶http://www.istanbul.diplo.de/tr/02_Kanzlei_Und_Residenz/Kaiserzeit.htm :09.03.2006.

⁴⁷⁷http://www.istanbul.net.tr/istanbul_eski_eserler_detay.asp?id=41 Erişim Tarihi: 09.03.2006.

⁴⁷⁸<http://www.tcberlinbe.de/tr/turkalman/tarihce/tarihce.htm> Erişim Tarihi: 09.03.2006.

⁴⁷⁹ Bu çeşmenin monte edilme tarihi ihtilaflı bir konudur .Tarihin 1898, 1900 yada 1909 olduğu söylenmektedir. Bkz.Dünden *Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.I., Kültür Bakanlığı &Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1993, 208-209.;http://www.istanbulyeditepe.com/harika_istanbul/alman_cesmesi.asp Erişim Tarihi: 09.03.2006; Münir Süreyya Bey.age., 46. ;http://www.ibb.gov.tr/tr-TRKentebakis/GünlükYasam/Gezi_Rehberi/ÇesmeSu_Tesisleri Erişim Tarihi: 09.03.2006.

⁴⁸⁰Taylan Sorgun, *İmparatorluktan Cumhuriyete Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998, 79.

⁴⁸¹*Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.2, 291.

⁴⁸²<http://www.tcberlinbe.de/tr/turkalman/tarihce/tarihce.htm> Erişim Tarihi: 09.03.2006.

⁴⁸³http://www.cemalkutay.com/ovcp_new_pages/KRONOLOJI24.asp Erişim Tarihi:09.03.2006.

⁴⁸⁴http://www.obarsiv.com/nm_sergi_etc_erdemkuneralp.html Erişim Tarihi:09.03.2006.

Avrupa siyasetinde söz sahibi olmak ihtiyacında olan Almanya diğer emperyalistlere karşı Osmanlı Devleti ile yakınlaşma politikası sürdürmüştür⁴⁸⁵. Bu politikanın iki sebebi vardır. Öncelikle Osmanlı ülkesi parçalanırsa Almanların bu isteklerine ulaşması daha çok zaman, emek ve para gerektirecektir.⁴⁸⁶ Ayrıca İngiliz yayılmacılığına karşı Osmanlı Devletinin yanında olmak ya da öyle görünmek Almanya'yı İngilizlere ve diğer emperyalistlere karşı güçlendirecektir.⁴⁸⁷ Osmanlı makamlarının ihtiyaç duyduğu her türlü malzeme ve hizmetin temininde Almanya'nın her zaman yardımcı olacağı deklare edilmiştir. Prusya kökenli Landwehr askeri sisteminin benzeri olan Asakir'i Mansure-i Muhammediye ordusunun kurulması⁴⁸⁸, 1836'da ilk Alman askeri misyonunun Moltke komutasında⁴⁸⁹ Osmanlı ülkesine gelmesi⁴⁹⁰, Colmar von der Goltz'un⁴⁹¹ 1883'te ülkeye gelip iki yıl sonra askeri misyonun yöneticiliği görevine başlaması⁴⁹² ve Osmanlı ordusunda bahsi geçen komutanların eğitim vermesi İngiliz yayılmacılığına karşı Osmanlı ile bir arada olmaya çalışan Alman hükümetlerinin verdiği hizmetlerden sadece bir kaçıdır. Bu konuda diğer Avrupalı devletlerin muhalefetiyle karşılaşan Almanya'nın⁴⁹³ Osmanlı ordusuna verdiği hizmet sadece eğitimle sınırlı kalmamıştır. Deniz

⁴⁸⁵İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları, 6.Baskı, 2004., 47.

⁴⁸⁶Sait Aşgın, "Sözde Soykırım İddiaları Ve Tarihsel Gerçekler", *Ermeni Araştırmaları*, I.Türkiye Kongresi Bildirileri, III., ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2003, 339.

⁴⁸⁷Mihail Pavloviç Veltman, "Küçük Asya Çevresinde Müdahale Ve Türkiye'nin Taksimi", yay. haz. Cengiz Kürşat, *Belgelerle Türk Tarihi* Dergisi Dün/Bugün/Yarın, Tarihi Araştırmalar Ve Dökümantasyon Merkezleri Kurma Ve Geliştirme Vakfı, s.26., 1987, 54.

⁴⁸⁸Odile Moreali, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Askeri Misyonları", *Osmanlı II.*, Ed Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 335.

⁴⁸⁹Ulrich Trumpener, "Almanya Ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu Ve Büyük Güçler*, Ed.Marian Kent, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, 130.

⁴⁹⁰Moreali, *a.g.m.*, 335.

⁴⁹¹Zekeriya Türkmen, "XIX.Yüzyıldaki Silahlanma Yarışında Osmanlı Devleti", *Pax Ottomana*, Studies InMemoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç, ed.by. Kemal Çiçek, Sota&Yeni Türkiye Yayınları, Haarlem& Ankara, 2001, 352.

⁴⁹²Moreali, *a.g.m.*, 338.

⁴⁹³Morgenthau, *a.g.e.*, 42.

Kuvvetlerinde; V. Usedom Paşa, Souchon Paşa, V. Rebeur- Paschwitz, Metren Paşa Ackerman, V. Klitzing, V. Hippel, V. Kühlwetter Paşa, Pieper Paşa, Reclam Paşa, Richter, Stoelzel, Tögert, Gehl, Kettner, Wossidlo, Arnold, Büchsel, Buse, Conn, Humann, V. Jonson, V. Knorr, V. Kootwitz, Lampe, Lorey, Madlung, V. Müller, Preiffer, Rohde, Sculbach, Schneider, Schültzc, Fr. Hr. Senarcles-Grancy, Bauer, Boltz, Fr. Hr. V. Bothmer, V. Cappeln, Carls, Firle, Fr. Hr. V. Fricks, Cansser, Grabau, Hersing, V. Heydebreck, Uomeyer, Kreüger, Langfeld, V. Mücke, Palis, Putzer, Schade, V. Tippelsirch, Valentiner, Wernicke, Dr. Trembur, Dr. Böse, Breuer ve Grabe isimli subaylar Osmanlı ordusunda görev yapmışlardır.⁴⁹⁴ Başka bir ifadeyle Osmanlı ordusu Almanlaşmaya başlamıştır.⁴⁹⁵

Alman hükümeti Osmanlı ile yakınlaşmak ve Osmanlı ülkesinin bütünlüğünü korumak istemektedir. Çünkü Osmanlı topraklarında muhtemel bir sınır değişikliği yada bazı azınlıklara özerklik verilmesi yoluyla Pax Ottomana⁴⁹⁶,nın yani Osmanlı hakimiyeti'nin zayıflaması Alman ulusal çıkarlarına aykırıdır. Avrupa'da var olan ekonomik ve politik dengelerde sarsılmaya neden olabilecek herhangi bir oluşuma izin verilmemelidir. Asya ve Orta Doğu'ya geçişteki stratejik önemi dolayısıyla Anadolu toprakları üzerinde var olan dengeler korunmalıdır. Eğer bir değişiklik söz konusu olacaksa bu hiç kuşkusuz Alman siyasi ve ekonomik çıkarlarına uygun olmalıdır. Bu nedenle kabinenin başkanı olan Wangenheim İkdâm Gazetesi'ni satın aldı ve Almanya lehine haberler çıkmasını sağladı. ⁴⁹⁷Almanya'nın temel amacı Anadolu'yu ticari bir üs gibi kullanarak Orta Doğu ve Asya'ya açılmaktır. Avrupalı emperyalistlerin asla istemediği ancak Almanlar için "Dünya Hakimiyeti'nin simgesi olan⁴⁹⁸ Bağdat Demiryolları (Bagdadbahn)⁴⁹⁹ Projesi⁵⁰⁰ bu gerçekliğin en

⁴⁹⁴Doğu Araştırma Merkezi- Sratejik Araştırma Grubu, "Türkiye'de Alman Askeri Misyonu (III)" *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* Dün/Bugün/Yarın, Tarihi Araştırmalar Ve Dökümantasyon Merkezleri Kurma Ve Geliştirme Vakfı, s.26., 1987, 62-65.

⁴⁹⁵Morgenthau, *a.g.e.*, 36.

⁴⁹⁶H. Pehlivanlı, *a.g.m.*, 97., Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, c.I., s15

⁴⁹⁷Morgenthau, *a.g.e.*, 84.

⁴⁹⁸Baydur, *a.g.m.*, 359.

⁴⁹⁹Trumpener, *a.g.m.*, 135.

⁵⁰⁰*Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.II., ,294.

somut yansımasıdır.⁵⁰¹ Almanlar Bağdat Demiryolları Projesinde Fransızlarla işbirliği yapmışlardır⁵⁰² ama asıl imtiyaz sahibi Alman Deutsche Bank'tır.⁵⁰³

Osmanlı Devleti ile ittifak kurmak beklentisi içinde olduğu izlenimini yaratan, padişahla iyi ilişkiler kurmak için çaba sarf eden Alman hükümeti gerçekte iki ucu açık bir siyaset izlemektedir. Başka bir ifadeyle bir yandan Osmanlı devlet ve toprak bütünlüğünü savunur gibi görünen Almanya öte yandan muhtemel bir toprak paylaşımı durumunda söz sahibi olabilmek kaygısıyla Anadolu'da özellikle yetimhaneler kurarak gayri Müslim tebaaya kolaylıkla erişebilmiş ve bu şekilde Ermeni ya da diğer azınlıkların ayrılıkçı fikirlerini perde arkasından desteklemiştir. Zayıflayan Osmanlı Devleti'nin çöküşü geciktirilebilir ama engellenemez. Muhtemel bir paylaşım durumunda Anadolu topraklarından pay alabilmek için bir takım gizli ittifaklar yapmak kaçınılmazdır. Avrupalı devletlerle ittifak yapmak çıkarların çatışması dolayısıyla mümkün değildir. Rusya ile aynı safta olmak gereklidir.⁵⁰⁴ Ancak Rusya'nın uzun vadeli planları Alman çıkarlarıyla çatışmaktadır. Bu durumda Alman hükümetinin tek seçeneği vardır: Osmanlı tebaası Hristiyanlarla din ortaklığı temelinde iyi ilişkiler geliştirmek.

Ermeniler ile ilişkilerin kurulması ve canlı tutulması ancak bu coğrafyada Alman vatandaşlarının varlığı ile gerçekleşebilir, gayrimüslim tebaa ile en iyi ve kesintisiz iletişim de misyonerler kanalıyla sağlanabilirdi. Bu nedenle 1910'da Almanya'nın Munster kentinde bulunan İlahiyat Fakültesi devletten misyonerlik çalışmalarını organize etmek ve finansman sağlamak için bir bölüm kurmasını istemişlerdir. Bu istek Almanya'nın kolonileştirme çabalarının gerçekleştirilmesi için en geçerli yolun misyonerlik faaliyetleri olduğu gerçeğinin sonucudur.⁵⁰⁵ Alman Devleti İlahiyat Fakültesi'nin isteğini gerçekleştirmiş ve Alman misyonerler dünyanın pek çok yerine giderek çalışmaya başlamışlardır. Ancak 1910 yılından önce de Alman hükümetinin desteği ile Deutscher Hülfsbund für

⁵⁰¹A. B. Kuran, *a.g.e.*,213.

⁵⁰²L. Bruce Fulton, "Fransa Ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu Ve Büyük Güçler*, Ed.Marian Kent,Tarih Vakfı Yurt Yayınları,İstanbul,1999,s.170.

⁵⁰³M. Özyüksel, *a.g.e.*,s.78.

⁵⁰⁴Saip, *a.g.e.*, 70.

⁵⁰⁵<http://www.redrival.com/dervisan/yazi/misyonerlik.html> Erişim Tarihi19.06.2003.

Christliches Liebeswerk im Orient (Hülfsbünd) adlı misyoner teşkilatı Osmanlı toprağında farklı merkezlerde çok uzun süre çalışmıştır. Başka bir ifadeyle Almanya da tıpkı Rusya ve İngiltere gibi yayılmacı emperyalist amaçları için misyonerleri bir araç olarak kullanmıştır.⁵⁰⁶ Alman misyonerleri yaygın ve etkin çalışmamışlar, özellikle Amerikalı ve İngiliz Protestan Adventist misyonerlerle koordine olarak faaliyet göstermişlerdir. Diğer bütün misyoner grupları gibi Hülfsbünd misyonerleri de kendilerine İncil’de yer alan tebliğ ile ilgili ifadeleri referans alarak hizmet vermişlerdir. Anadolu’nun pek çok yerinde özellikle yetimhaneler açan Alman misyonerleri bu şekilde özellikle kimsesiz gayrimüslim çocuklarına erişerek kendi düşüncelerini benimsetme şansı bulmuşlardır. Dini anlamda ortak amaca hizmet etmek fikri Alman ulusal politikalarını gerçekleştirmek için çalışan misyonerlerinin çalışma alanında kendilerine yeni yardımcı bulmalarını yani diğer uluslara mensup misyonerleri kullanmalarını sağlamıştır.

4.4.FRANSA’NIN VE FRANSIZ MİSYONERLERİN ERMENİLERE YÖNELİK POLİTİKALARI

Fransa’nın Ermeni politikaları diğer emperyalistlerden farklı değildir. Rusya ile gizli bir rekabet halinde olan Fransa’nın beklentisi Ermeniler arasında Katolik inancını yaymaktır.⁵⁰⁷ Amaç diğer batılı emperyalist ülkelerin siyasi uygulamalarının aynısıdır. Yani ortak bir paydada buluşulan bir müttefik azınlık grubu yaratmak hedeflenilmektedir. Bu hedefe ulaşmak için de misyonerler kullanılmıştır.

Öte yandan tıpkı diğer yayılmacılar gibi Fransa içinde de Ermeni yanlısı bir propaganda ile Ermeniler lehine kamuoyu oluşturulmaya çalışılmaktadır. İngiliz bakanlarının bayraktarlığını yaptığı Ermeni sorunu söylemlerine Fransa’nın saygın kişileri de iştirak etmektedir. Anatole France(1844- 1924)⁵⁰⁸,

⁵⁰⁶U. Demir, *a.g.m.*, 17.

⁵⁰⁷Erdal Açıkse, “Göçün Ermeni Meselesindeki Rolü Üzerine”, *Ermeni Araştırmaları, I.Türkiye Kongresi Bildirileri*, c.II., ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2003, 53.

⁵⁰⁸<http://www.academie-francaise.fr/immortels/base/academiciens/fische.asp?param=482>Erişim Tarihi 11.3.2006.

Albert de Moun, Jacques Denis Cochin(1826- 1863)⁵⁰⁹ ve Georges Clemenceau(1841- 1929)⁵¹⁰ gibi Fransa'nın önde gelen düşünürleri ve politikacıları Osmanlı Hükümeti'ne karşı basın yoluyla bir savaş açmış gibidir.⁵¹¹ Fransa'da basın yayın organlarında Ermeni yanlısı bir yayın bombardımanı vardır. Anadolu'da çalışan misyonerlerden ve yerli Ermenilerden elde edildiği öne sürülen bilgiler gazetelerde dizi yazı şeklinde yayınlanmaktadır. Böylece konu sürekli canlı tutulmakta ve muhtemel bir Ermeni isyanına Hristiyan batının destek vermesi için ön hazırlıklar yapılmaktadır. Ermeniler kendi kendini yönetmekten mahrum edilen, can, mal ve inanç güvenliği olmayan mağdur Hristiyanlar olarak lanse edilmektedir. Bu durumdaki insanlara destek olmak Fransız İhtilali'nin getirdiği ulusal ve uluslar arası ilkelere uygun davranmak zorunluluğunun ve inancın bir gereğidir düşüncesi Fransa'da oldukça çok destekçi bulmuştur.

Fransızlar Ermeni sorunu konusunda özellikle Avrupalı emperyalistlerle çatışmaya girmekten kaçınmıştır. Fransız kamuoyunda Ermeniler ve Osmanlı yöneticileri hakkında yaratılan imaj bütün yayılmacı devletlerin çıkarlarına uygundur. Muhtemel toprak paylaşımı hakkında net taleplerde bulunmayan Fransa güçlü emperyalist devletlerin uzun vadeli çıkarlarına hizmet ediyor gibi görünse de gerçekte durum çok farklıdır. Ermeni davasının savunucusu gibi görünen, ezilen bütün Hristiyanlara destek vermenin gerekliliğini savunarak Papa'nın da desteğini alan Fransa aslında sadece uzun vadeli ulusal çıkarlarını gerçekleştirebilmek için gerekli şartların olgunlaşmasını beklemektedir.

Anadolu toprağında yaşayan Fransızlar dini faaliyet kisvesi altında kıyasıya sürdürülen ekonomik çatışmalarda daima temkinli davranmış, hiçbir etnik ya da dini gruba açık destek vermeyerek bekle-gör politikası takip etmişler, bunu yaparken özellikle Ermenilere Katolik inancını benimsetmeye çalışmaya devam etmişlerdir.⁵¹² Fransızlar Osmanlı ülkesinde özellikle ruhban okulları

⁵⁰⁹http://www.dealtime.com/xDN-home_furnishing-1726~LO~1~CR3~CLT~HSNLF Erişim Tarihi 11.03.2006.

⁵¹⁰<http://www.academie-francaise.fr/immortels/base/academiciens/fische.asp?param=531> Erişim Tarihi 11.3.2006.

⁵¹¹Münir Süreyya Bey, *a.g.e.*, 6.

⁵¹²Kılıç, *a.g.e.*, 62-63.

açmışlardır. Böylece dini çalışmalar yaptıkları fikrini desteklemiş ve yaptıkları çalışmaların sadece misyonerlik faaliyeti olduğunu göstermeye çalışmışlardır.⁵¹³

Fransız dış politik beklentilerini gerçekleştirebilmek için Fransa hükümeti bir yandan Osmanlı ülkesi içindeki azınlıkların yıkıcı faaliyetlerine fiili destek verirken, öte yandan Osmanlı makamları ile çatışmamaya çalışmıştır. Sultan Abdülhamid iki şehzadesi için Fransız Hükümeti'nden Légion de'Honneur nişanı istemiş ve Fransız makamları da hiç zaman geçirmeden sultanın isteğine olumlu cevap vermiştir.⁵¹⁴

4.5.ABD'NİN VE AMERİKALI MİSYONERLERİN ERMENİ POLİTİKALARI

“Yapılanlardan duyulan hoşnutluk, kişisel çalışma değil, grup aktivitesi sonucundadır. Bu hükümet politikasıyla örtüşür.”

Waldo Chamberlin

*İsa Kiliseleri Ulusal Konseyi Temsilcisi*⁵¹⁵

Amerika Birleşik Devletleri iç sorunlarını yayılmacı Avrupalı devletlerden daha sonra çözmüştür. İç Savaş 1865'de bitip⁵¹⁶, ülkede düzen sağlanınca Amerikalı liderler gözlerini Asya ve Avrupa'daki ülkelere çevirmişlerdir. Çünkü Amerika kıtası üzerinde sahip olmak istedikleri bölgeleri 1889'da yapılan ilk Pan-Amerikan Kongresi sonrasında⁵¹⁷ kimi zaman silahlı çatışmayla kimi zaman da para vererek satın alma yoluyla⁵¹⁸ ABD'ye katmışlardır. İngilizlerin Hindistan'da ve diğer sömürgelerinde yaptığı gibi Amerikalılar da ele geçirdiği ülkeleri doğrudan doğruya yönetmek yerine bağlı devletler yaratıp politik ve ekonomik beklentilerini gerçekleştirme kaygısındadır.

⁵¹³Davut Kılıç, “Osmanlı Ermenileri Arasında Katolik Kilisesi'nin Kuruluş Faaliyetleri”, Yeni Türkiye 38, Ermeni Sorunu II.,Ankara, 2001, 727.

⁵¹⁴http://www.obarsiv.com/nm_sergi_etk_erdemkuneralp.html Erişim Tarihi:09.03.2006.

⁵¹⁵Chamberlin *a.g.m.*, 46.

⁵¹⁶Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih, 1789-1960*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1964, 370.

⁵¹⁷Üçok, *a.g.e.*, 251.

⁵¹⁸Üçok, *a.g.e.*,346.

Coğrafi olarak Avrupa'dan ve sahip olmak istedikleri topraklardan çok uzakta bulunan ABD'nin fiili işgali kısa süreli olacaktır. Öte yandan bağlı devletler yaratarak ekonomik anlamda zenginleşmek ve siyasi anlamda uluslar arası platformda söz sahibi olmak daha gerçekleştirilebilir bir hedeftir. Bu durum izolasyon politikası nedeniyle bütün dünyadan uzak ama kendine yeterli bir devlet olmak isteğinin yani ABD başkanlarından James Monroe'nin doktrininin⁵¹⁹ artık geçerliliğini yitirmeye başladığının göstergesidir. Değişen dünya dengeleri ABD'nin dış dünyaya açılmasını zorunlu kılmaktadır.

Dünyanın pek çok bölgesinde kukla devletler yaratma arzusu ABD'li yöneticilerin gözlerini Osmanlı toprağına çevirmesine neden olmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti içinde pek çok etnik grup kendi ulusal devletlerine sahip olmayı istemektedirler. 4 Temmuz 1776 tarihli Bağımsızlık Bildirgesi⁵²⁰ liberalizm ve halkın mutluluğı ilkesi üzerine kurulduğı için⁵²¹ ABD halkı ve hükümeti bağımsızlık hareketlerine sempati ile bakmışlardır. John Locke'nin(1632-1704)⁵²² siyasi otorite dini özgürlüğü sağlamalı düşüncesini ilke edinen ABD hükümetleri⁵²³ bu amaca ulaşabilmek için bütün dünyada özgürlüklerin tek savunucusuymuş gibi davranmışlardır. 1796'da Philadelphia Daily American Advertiser Gazetesinde Yayımlanan başkan George Washington'un(1732- 1799)⁵²⁴ veda mesajında uluslar arası alanda siyasi ilişkilerin azalması ve ticari ilişkilerin artması gerekliliğı vurgulanmaktadır.⁵²⁵ 1821 de Amerikan Dışişleri Bakanı John Q. Adams(1767- 1848)⁵²⁶ “Her nerede özgürlük ve bağımsızlık bayrağı açılmışsa Amerikanın kalbi ve

⁵¹⁹Armaoğlu, *a.g.e.*, 360.

⁵²⁰Armaoğlu, *a.g.e.*, 355.

⁵²¹Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Yayınevi, Ankara, 2000, 70.

⁵²²Donald W.Shriver J.r., “Religion And Human Rights:The Capacity To Swear To One's Own Hurt”, *Protecting The Human Rights Of Religious Minorities In Eastern Europe*, ed. by. Peter G.Danchin &Elizabeth A.Cole, Columbia University Press, New York, 2002, s.514.;<http://www.stanford.edu/entries/locke>Erişim Tarihi: 11.03.2006.

⁵²³Shriever J.r., *a.g.m.*, 514.

⁵²⁴<http://www.enchantedlearning.com/history/us/pres/washington/> Erişim Tarihi11.03.2006.

⁵²⁵F.Armaoğlu, *a.g.e.*, , 359.

⁵²⁶http://library.thinkquest.org/11492/cgi-bin/pres.cgi/adams_johnquincy Erişim Tarihi11.03.2006.

iyi niyetleri oradadır”⁵²⁷ demektedir. Buradaki amaç bağımsızlık isteyen azınlıklarla işbirliği yapılacağı mesajının verilmesidir. Bu iyi niyetli bir işbirliği değildir ve bir sonraki adımda ABD bu grupları kendi amaçlarına uygun şekilde kullanmayı planlamaktadır. Çünkü isteniyorsa yabancı grupların bağımsızlıklarını kazanmaları için ekonomik ve politik özgürlük ortamının yaratılabileceği sürekli deklare edilmektedir.⁵²⁸

1874’te John Adams (1735- 1826)⁵²⁹, Benjamin Franklin(1706-1790)⁵³⁰ ve Thomas Jefferson’dan (1743-1826)⁵³¹ oluşan komisyon Osmanlı Devleti’ni görüşmeler yapmak istedikleri ülkeler listesine almış⁵³², ve sadece ticari boyutta olan Amerikan–Osmanlı ilişkileri 19.yüzyılda dini, kültürel, ticari ve ekonomik boyutlarda yoğunlaşmıştır.⁵³³

Türk –Amerikan ilişkileri başlangıçta sadece ticari boyuttadır⁵³⁴ ve 1785’te Boston’da İzmir üzümlerinin satılmasıyla başlamıştır.⁵³⁵ 20 Ekim 1827’de Osmanlı donanması İngiliz Fransız ve Rus ortak donanması tarafından yakılınca başlangıçta kurulması düşünülmeyen Osmanlı –Amerika ilişkileri ⁵³⁶Osmanlı hükümeti

⁵²⁷Henry Kissinger, Diplomasi, (çev.İbrahim H. Kurt), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2000, 19.

⁵²⁸Milton Friedman , “Foreign Economic Aid:Means&Objectives”, *United States Foreign Aid: Readings In The Problem Area Of Wealth*, ed.by. Devere E.Pentony, Howard Chandler, Publishers, California, 1960, 112.

⁵²⁹<http://www.whitehouse.gov/history/presidents/ja2.html> Erişim Tarihi 11.03.2006.

⁵³⁰<http://www.bartleby.com/65/fr/FranklinB.html>Erişim Tarihi: 11.03.2006.

⁵³¹<http://www.whitehouse.gov/history/presidents/tj3.html> Erişim Tarihi:11.03.2006.

⁵³²Uygur Kocabaşoğlu, “Doğu Sorunu Çevresinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri”, *Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992., 66.

⁵³³Halil Metin, *Türkiye’nin Siyasi Tarihinde Ermeniler Ve Ermeni Olayları*, T.C.Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, 66.

⁵³⁵Oğuz Aytepe ,“Türk-Amerikan İlişkileri Çerçevesinde Manda Sorunu Ve Harbord Misyonu”,*Prof.Dr.Abdurrahman Çaycı’ya Armağan*,Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara,1995, 63.

⁵³⁶Aytepe, *a.g.m.*, 63.

tarafından Avrupa'ya karşı bir müttefik bulma düşüncesiyle başlatılmıştır.⁵³⁷ Bu durum hem ABD'nin hem de Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına uygundur. Sürekli genişleme ve gelişme isteğinde olan ABD, kıta Avrupa'sı için potansiyel bir tehdittir. Osmanlı-ABD ittifakı diğer emperyalistlerin uzun vadeli beklentilerinin gerçekleşmesini önleyebilirdi. ABD ise Asya ve Orta Doğu'ya ulaşabilmek için Osmanlı ülkesini bir üs gibi kullanmayı tasarlamaktadır. Bu isteği sağlayabilmenin tek yolu ise Osmanlı yönetimi ile yakınlaşmaktır.

3 yıllık bir yakınlaşma siyaseti sonrasında Amerika Birleşik Devletleri ile yapılan 1830 Seyr-i Sefain Anlaşması⁵³⁸ sadece ticari bir uzlaşma metni değildir. Anlaşmanın gizli bir maddesinde ABD'nin Osmanlı Devleti için savaş gemisi yapması hükmü yer almaktadır.⁵³⁹ Askeri ve ticari hükümler içeren anlaşma metninde Osmanlı Devleti'nin iç işlerine ve yargı mekanizmasına müdahale olarak sayılabilecek maddeler de vardır. Başka bir ifadeyle Uhd-ı Atika olarak bilinen imtiyazlar yani kapitülasyonlar da söz konusudur.⁵⁴⁰ 1830 anlaşmasının İngilizce metnindeki 4. Maddeye göre Amerikan elçisi Osmanlı toprağında suç işleyen Amerikalıları yargılama ve cezalandırma hakkına sahip tek mercii olarak kabul edilmiştir.⁵⁴¹ Türkçe metinde bu madde yer almamaktadır. Bir anlaşmazlık halinde taraflar Türkçe metni esas alacaktır. Ancak ABD elçileri ya da konsolosları yargılama yetkisini ellerinden bırakmaya yanaşmamışlardır.⁵⁴² 4. madde ayrıca Anadolu'da Amerikan vatandaşlarına diledikleri gibi davranma şansı vermektedir. Osmanlı yasalarının suç olarak saydığı fiillerde bulunanlar kendi ülkelerinin yasalarına göre yargılanacak ve eğer gerek görülürse cezalandırılacaktır.

⁵³⁷Thomas A. Bryson., *Tars Turks And Tankers, The Role Of The United States Navy In The Middle East 1800-1979*, The Scarecrow Press, London, 1980, 24.

⁵³⁸Erhan, *a.g.m.*, 236.

<http://www.os-ar.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=50143>Erişim Tarihi: 21.02.2006.

⁵³⁹Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s.1.

⁵⁴⁰Koçu, *a.g.e.*, 92.

⁵⁴¹<http://www.yarindergisi.com/yarindergisi2/yazilar.php?id=505> Erişim Tarihi: 21.02.2006.

⁵⁴²Orhan Fuad Köprülü, "Tarihte Türk Amerikan Münasebetleri", *Belleten*, L I /200, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987, 938.

Amerikalılar Osmanlı Devleti içinde dokunulamaz bir imtiyazlı bir grup haline gelmektedir⁵⁴³. İki devlet arasındaki yakınlaşma 1830 Seyr-i Sefain Anlaşmasından sonra da kesintisiz devam etmiştir⁵⁴⁴ 1862 yılında ABD'ile yeni bir ticaret anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşma 1830 anlaşmasının tekrarı niteliğindedir ancak her yıl gümrük vergilerinin biraz daha azaltılmasını ön görmektedir.⁵⁴⁵ Ayrıca Osmanlı ülkesine bu anlaşma ile silah satma hakkı da kazanmıştır.⁵⁴⁶

İlişkiler son anlaşmayla nihayetlenmemiştir. 1906'da karşılıklı olarak Washington ve İstanbul sefaretleri büyükelçilik seviyesine yükseltilmiştir.⁵⁴⁷ Bu karşılıklı ilişkilerin daha da artacağının ve Amerika –Osmanlı ittifakının kurulduğunun sinyalıdır.

İlerleyen süreçte Osmanlı-Amerikan Kalkınma Derneği'nin kurucularından olan Amiral Chester Sivas'tan başlayarak, Samsun, Halep ve Van'a ulaşan bir demiryolları projesi planlamış, ABD Başkanı William H. Taft bu projeyi destekleyince batılı emperyalistlerle ABD arasında sorunlar yaşanmaya başlamıştır. 1911 yılında şartların olumsuz değişmesi üzerine projeden vazgeçilince ABD Ortadoğu'daki aktif siyasetten vazgeçmiş ve ticari faaliyetler ile misyoner çalışmalarına ağırlık vermiştir.⁵⁴⁸

ABD'nin 1911 senesinden sonra Osmanlı Devleti ile ilişkileri güçlendirmek için kullandığı en önemli araç misyonerlerdir. Anlaşma hükümlerinden Osmanlı topraklarında en çok faydalanan ABD'li grup ise misyonerlerdir. Misyonerlik alanında bütün dünyada olduğu gibi Osmanlı Devletinde de en etkin grup Amerikalılardır⁵⁴⁹. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1810'da kurulan⁵⁵⁰ Amerikan Yabancı Misyonlar Teşkilatı (ABCFM) Amerikan dış politikalarının bir yansıması olarak etkinlik alanı olarak kendisine bütün dünyayı seçmiştir. Protestan inancına

⁵⁴³<http://www.bianet.org/2004/05/14/34192.htm> Erişim Tarihi:21.02.2006.

⁵⁴⁴<http://www.kemalist.org/html/section.php?op=viewarticle&artid=415> Erişim Tarihi: 21.02.2006.

⁵⁴⁵Erhan, *a.g.m*, s.239.

⁵⁴⁶Fendoğlu, *a.g.e.*, s.191

⁵⁴⁷Nurdan Şafak, "Osmanlı-Amerikan İlişkileri", *OSAV*, İstanbul, 2003,50.

⁵⁴⁸F.Gencer, *a.g.e.*, 18-19.

⁵⁴⁹<http://www.tarihci.8m.net/lozan.html> Erişim Tarihi:21.02.2006.

⁵⁵⁰George E White, *Bir Amerikalı Misyonerin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları.*, (çev. Cem Tarık Yüksel), Enderun Kitabevi, İstanbul, 1995, 11.

göre şekillenen ve hizmet veren bir misyoner kurumu olan ABCFM'nin karar mekanizması ve üst yönetimi olan Prudential Committee 1819'da programına Osmanlı Devleti'ni alarak⁵⁵¹ ilk misyon istasyonunu kurmuş⁵⁵² ve Osmanlı tebaası Ermenilere yönelik bir komisyon kurulmasına 1829'da karar vermiştir.⁵⁵³ Bu komisyonun kurulması gelişigüzel verilmiş bir karar değildir. Ayrıca Evanjelik Protestanlık (Gerçek Kitabı Hristiyanlık⁵⁵⁴) yani misyonerlik Amerikan halkı ve demokrasisinin temel özelliklerinden biridir.⁵⁵⁵ İyi bir müttefik ve evanjelik bir yöntemle ABD bütün dünyada kurmak istediği kukla devletlerden belki de en önemlisini yani Ermenistan'ı gerçekleştirmesi söz konusu olabilirdi. Dini alandaki ilişkiler diğer alanlardaki çalışmaların yaygınlık ve etkinlik olarak önüne geçmiş gibi görünse de gerçekte durum oldukça farklıdır. Amerikan siyasi ve ekonomik amaç⁵⁵⁶ ve çıkarlarına erişebilmek için misyoner çalışmaları sadece bir paravandır. Amerikan kapitalistleri İç Savaştan beri daima ucuz bol işgücü beklentisindedir.⁵⁵⁷

ABCFM'ye bağlı ilk misyonerler teşkilatın kurulduğu yıl olan 1810'da İzmir'e gelmiştir.⁵⁵⁸ Anadolu'daki ilk merkez 1820'de İzmir'de kurulmuştur.⁵⁵⁹ Boston merkezinin kurulmasından sadece 10 yıl sonra Anadolu'da bir merkez kurulması ABCFM'nin Osmanlı topraklarına verdiği önemin somut bir göstergesidir. İzmir istasyonunu başka istasyonların kuruluşu izlemiştir.

⁵⁵¹Kantarci, *a.g.e.*, 54.

⁵⁵²ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 715/599.

⁵⁵³Uygur Kocabaşoğlu, "XIX.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyoner Okulları", *Osmanlı V.*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 14-15.

⁵⁵⁴Selçuk Akşin Somel, "Cemaat Mektepleri Ve Yabancı Misyoner Okullar", *Osmanlı Uygarlığı I*, yay. haz: Halil İnalçık & Günsel Renda, T.C Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, 388.

⁵⁵⁵B. Bailyn, R. Dallek, D. B. Davis, D. Donald. H., J. L. Thomas. & G.S Wood., A Great Republic A History Of American People, D.C. Heath & Company, 3rd. etd., Canada, 1985, 318.

⁵⁵⁶Georgeon, *a.g.e.*, 32.

⁵⁵⁷Barrington Moore J.r., *Diktatörlüğün Ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun Ve Köylünün Rolü*, (çev. Şirin Tekeli & Alaaddin Şenel), V Yayınları, Ankara, 1989, 103.

⁵⁵⁸Şişman, *a.g.m.*, 174.

⁵⁵⁹Kantarci, *a.g.e.*, 60.

Misyonerler Batı Anadolu’da merkezler kurmakla yetinmemişlerdir. Asıl amaçlarından biri de Ermenilere ulaşmak olduğu için Osmanlı ülkesinin pek çok yerinde ve özellikle de Doğu ve Güney Doğu Anadolu’da da merkezler açmaları ve misyon istasyonları oluşturmaları gerekmektedir ve bu amaçla pek çok doğu ilinde ve ilçesinde misyon istasyonları kurulmuştur. Kısa zaman içinde bütün Osmanlı toprağında yayılmayı sağlayan Protestan ABCFM’ın Boston’daki merkezi sekreteri Judson Smith “1893 yılında Çanakkale ve Akdeniz kıyılarından Rus sınırına ve Karadeniz’den Suriye’ye kadar Türkiye’nin hemen hemen bütün kent ve köylerine erişebildiklerini” söylemektedir.⁵⁶⁰

Osmanlı topraklarında çok kısa bir zaman zarfında hızla yayılarak misyonlar kurulması ekonomik beklentilerle Osmanlı ülkesine sürekli misyoner yollayarak ayrılıkçı unsurları bilinçlendirmek ve cesaretlendirmek isteyen ABD’nin amaçlarına ulaşmak için ne kadar yoğun ve etkin çalıştığının göstergesidir. 1915’e kadar Osmanlı ülkesindeki Amerikalı misyonerlerin 16.000 Türkçe-Ermenice kitap (1.869.398 sayfa) dağıtmaları ⁵⁶¹ bu durumun somut bir göstergesidir. Zimmet anlaşmasıyla⁵⁶² devlet korumasında olan⁵⁶³, yönetim organlarında aktif görevler alan Ermeniler⁵⁶⁴ Amerikan misyonerlerinin faaliyetleri sonucunda ayrılıkçı ulusalcılık düşüncesiyle donanmışlardır.⁵⁶⁵ Ayrılıkçı Ermeni milliyetçiliğinin hedeflerine ulaşabilmesi için büyük çapta bir göç dikkat çeker düşüncesiyle⁵⁶⁶ bazı Ermenileri Amerika’ya göç etmeye teşvik eden misyonerler, göç etmeyenlere de yaşamın her alanında finansal ve sosyal hizmet vermişlerdir. Bu çalışmalarında en büyük destekçileri Amerikan başkanıdır. Çok inançlı bir Hıristiyan olduğunu sürekli deklare eden ABD

⁵⁶⁰http://www.eraren.org/tur/dergi_makale_senol%20kantarci.htm Erişim Tarihi 13.06.2003.

⁵⁶¹Anderson, *a.g.e.*, 511.

⁵⁶²Cevdet Küçük, “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi”, *Yeni Türkiye* 38,Ermeni Sorunu Özel Sayısı II., Ankara, 2001, 692.

⁵⁶³Bruce Masters, *Christians And Jews In The Otoman Arab World The Roots Of Sectarianism*, Cambridge University Press, 2004, 19.

⁵⁶⁴M.Süreyya Bey, *a.g.e.*, 76.

⁵⁶⁵Yavuz-Toksoy, *a.g.m.*, 53.

⁵⁶⁶Açıkses, *a.g.m.* ,8.

başkanı Woodrow Wilson'a(1826- 1924)⁵⁶⁷ göre Ermeniler bağımsızlık kazanması gereken zavallı Hıristiyanlardır.⁵⁶⁸ Bu nedenle Ermenilere her türlü destek sunulmalı ve onların Müslüman idareden kurtulmaları için verdikleri mücadele desteklenmelidir. Amerikan hükümetinin maddi desteğini de alan ABCFM'nin⁵⁶⁹ kurum politikası da ABD dış politikasıyla aynı eksendedir.⁵⁷⁰ Misyonerler kimi zaman ABD Başkanına mektuplar yazarak gelişmelerden haberdar etmişlerdir.⁵⁷¹ Devlet destekli misyonerler ABD'de Ermenilere dağıtılmak üzere para toplamışlar ve paraya ihtiyaç duyduklarında da başkanı haberdar etmişlerdir.⁵⁷²

⁵⁶⁷<http://www.whitehouse.gov/history/presidents/ww28.html> Erişim Tarihi 11.03.2006.

⁵⁶⁸Kuran, a.g.m.,620.

⁵⁶⁹Kılıç, a.g.e., 106.

⁵⁷⁰Barr, a.g.e, 310.

⁵⁷¹ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 715/599.

⁵⁷²ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 715/599.

5.VAN ERMENİLERİ VE VAN'DA MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

“Protestan Kilisesi gençlerin kişiliklerini şekillendirir”⁵⁷³

Alexander Meiklejohn

Van Hristiyan misyonerler için her zaman bir çekim alanı olmuştur. Özellikle Osmanlı Devleti'nin etkinliğinin ve siyasi gücünün ülke içinde ve dışında azalmaya başladığı 19.yüzyıl başında dini ve etnik açıdan heterojen nüfus yapısıyla dış etkilere açık olan grupların varlığından ve devletin yabancılara sağladığı imtiyazlardan faydalanan misyonerler Van'da misyon istasyonları ve eğitim-sağlık hizmetleri veren binalar yapmışlardı. 1879 yılında yaşanan kıtlık ve Van Ermenilerinin göç etmeye başlaması⁵⁷⁴ misyonerlerin insani hizmetler olarak deklare ettikleri hizmetleri sunmalarını kolaylaştırmıştı. Başka bir ifadeyle uzun vadede insani yardım sunma görüntüsü altında Ermenilerle daha yakın bağlar kurma şansı bulmuşlardı.

Sultan Abdülhamit (1876- 1909) döneminin ikinci yarısından sonra Van'da Fransız ve Alman misyonerler çalışmaya başlamıştı.⁵⁷⁵ Amerikalılar ve İngilizlerin şehre gelişi ise çok daha önceydi. Bu misyoner örgütleri Ruslar ve Ermenilerin Van'dan ayrıldığı tarih olan 1918 yılına kadar misyonerler⁵⁷⁶, faaliyet göstermişlerdi. Bu misyoner grupları arasında en etkin olanı ise ABCFM misyonerleriydi.⁵⁷⁷ Bölgenin sosyo-ekonomik ve siyasi gelişmelerinde belirleyici rol oynadıkları görülen ABCFM misyonerleri özellikle Ermeni halkla yakınlık kurmuş, dolayısıyla Ermeni isyanında aktif roller üstlenmişlerdi. Bu nedenle yapılan bu çalışmada doğal olarak ABCFM misyonerlerinin çalışmalarına diğer misyoner gruplardan daha fazla yer ayrılmıştır.

1800'lerin sonunda Van'da Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Aygistan(Bağlık-bahçelik yer) bölgesinde farklı amaçlara hizmet eden

⁵⁷³Alexander .Meiklejohn,, *Education Between Two Worlds*, Harper &Brothers Publishers, 4.

⁵⁷⁴Rohat Alakom, *Orta Anadolu Kürtleri*, Evrensel Basım Yayın,Kürt Tarihi Ve Kültürü Dizisi:7,İstanbul, 2004, 79.

⁵⁷⁵Lukas-Kieser , *a.g.e.*, 140.

⁵⁷⁶Nejat Göyünç , *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, Gültepe Yayınları 1983., 60.

⁵⁷⁷http://www.tarihmeccmuasi.com/Yazilar/ABD_misyonerleri.htm Erişim Tarihi:21.02.2006.

⁵⁷⁸Amerikan ABCFM Protestan Misyonu, Alman Protestan Misyonu⁵⁷⁹ ve Fransız Katolik Misyonu vardı.⁵⁸⁰

Van'ın yabancı misyonerler için önemini anlayabilmek için şehrin tarihini, etnik ve sosyal yapısını bilmek gereklidir.

5.1. VAN ERMENİLERİNİN KONUMU

Van Ermenileri için bölge özel anlamlara sahipti. Kral Dikran'ın kurduğu Büyük Ermenistan'ın en önemli savunma kalesi Van Yaylası üzerindeydi.⁵⁸¹ Vaspuragan Krallığı⁵⁸² olarak adlandırılan ve Ardziruni döneminde kurularak⁵⁸³ 908- 1021 yılları arasında varlığını devam ettiren devletin merkezi de Van'dı.⁵⁸⁴ Bu nedenlerle şehir Ermeniler için sembolik bir anlam içermektedir. Büyük Ermenistan tekrar eski Ermenistan'da kurulmalıdır düşüncesi Van'ı ayrılıkçı ulusalcıları desteklemek arzusuyla insani ve dini faaliyetler sürdüren misyonerler için çok önemli kılmaktaydı. Ancak misyonerleri çok zor bir görev beklemekteydi. Çünkü pek çok Ermeni ruh anlamında Hristiyan diğer yönlerden Asya müslümanı'ydı.⁵⁸⁵ Çünkü devlet sınırları içinde yaşayan gayrimüslim gruplardan Türklerle entegrasyonu en üst seviyede sağlayan grup Ermenilerdi.⁵⁸⁶ Bu uyumun en güzel kanıtı Ermenilerin bazılarının isimlerinin

⁵⁷⁸Anderson, *a.g.e.*, 459.

⁵⁷⁹Clarence .D. Ussher & Grace Higley Knapp *An American Physician In Turkey A Narrative Of Adventures In Peace And In War*, The University Press, Cambridge, Houghton Mifflin Company, 1917, 138.

⁵⁸⁰www.agos.com.tr/archiv/bir zamanlar/Van Erişim Tarihi: 11.03.2005.

⁵⁸¹Rene Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, (çev. Sosi Dolanoğlu), Aras Yayıncılık, İstanbul, 2005., 92.

⁵⁸²Mazhar Şevket İpşiroğlu, *Ahtamar Kilisesi Işıklarla Canlanan Duvarlar*, (çev. Alev Yalınız), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, 21.

⁵⁸³René Grousset *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, Aras yayıncılık, İstanbul, 2005, 28.

⁵⁸⁴Zeynep Mercangöz, "Ortaçağ'da Van-Hristiyan Dönemi", *Van, Kültür Bakanlığı Yayınları*:62, Ankara, 1995, 81.

⁵⁸⁵Edmondo de Amicis, *İstanbul*, (çev. Beynun Akyavaş), Kültür Bakanlığı Yayınları:320., Ankara, 1981, 179.

⁵⁸⁶Öztuna, *a.g.m.*, 46.

Türkçe olmasıydı⁵⁸⁷. Kendilerine Hay, yaşadıkları bütün bölgelere Hayasdan demelerine⁵⁸⁸ rağmen 19. yüzyıla kadar ayrılıkçı davranışlar sergilememişlerdi. Devletle ve diğer etnik ve dini gruplarla uyum içinde yaşayan Ermenileri kazanmak emek ve zaman gerektiren bir süreç olacaktı.

Şehir nüfusu heterojen bir yapıdaydı.⁵⁸⁹ Farklı etnik kökenlere mensup insanların yaşadığı Van 19. yüzyılda Doğu Anadolu'nun nüfus yoğunluğu en fazla olan merkezlerinden biriydi. Ancak şehirde meskun insanların sayısı hakkında ciddi ihtilaflar vardı. Osmanlı Devleti'nin resmi kayıtları ile bölgeyi gezen seyyahların ve Ermeni Patrikhanesinin verdiği rakamlar arasında ciddi farklar bulunmaktaydı. Örneğin Vital Cuinet'e göre 1891 senesinde Van'da 10.500 Türk, 50.000 Kürt, 500 Çerkez, 64.000 Gregoryen Ermeni, 708 Katolik Ermeni, 209 Protestan Ermeni, 1000 Katolik Keldani, 1000 Yahudi, 1400 Yezidi ve 600 Çingene yaşamaktaydı.⁵⁹⁰ Ancak bu sayıların abartılmış olması muhtemeldir. Çünkü 1914 senesine gelindiğinde Van'da meskun 67.792 Ermeni'nin olduğu 1914 yılı istatistiklerine yansımıştır.⁵⁹¹ Vital Cuinet'te 1914 senesi için verilen sayı 424.998'dir.⁵⁹² Toplam sayı ne olursa olsun bölgede çok fazla sayıda farklı etnik kökene mensup insanın yaşadığı söylenilebilir.

Van'da çalışan misyonerlerin ortak söylemi bütün Hristiyan batının desteğini sağlayabilmek için İslami otoritenin Ermenilere kendilerini ifade, yaşama ve ibadet şansı vermediği idi. Ancak gerçek bundan bütünüyle farklıydı. Ermenilere sistematik bir baskı yoktu⁵⁹³ Fatih Sultan Mehmet döneminde 1461 yılında Ermeni Ulusal

⁵⁸⁷Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum Ve Ekonomi Üzerine Arşiv Çalışmaları- İncelemeler*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993, 199.

⁵⁸⁸Gürsoy Solmaz, *Tanıkların Diliyle Ermeni Vahşeti*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, 27.

⁵⁸⁹Dr. İsmail Mangaltepe, "XIX.Yüzyıl Fransız Seyyahlarına Göre Van", Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005,56.

⁵⁹⁰Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie, Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée De Chaque Province De L'Asie Mineure*, Tome I- II, Ernest Leraux Éditeur, Paris, 1892, 690.

⁵⁹¹Hasan Köni, "Ermeni Meselesi Üzerine Bazı Görüşler", *Türk Kültürü*, s. 277., Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1986, 281.

⁵⁹²Köni, *a.g.m.*, 282.

⁵⁹³İlber Ortaylı, *Tanzimat Devri'nde Osmanlı Mahalli İdareleri 1840-1880*, Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, dizi VII,s.178., Ankara, 2000, 76.

Kilisesi tanınmış⁵⁹⁴ ve oluşturulan millet sisteminde⁵⁹⁵ yer alan⁵⁹⁶ gayri müslimler hukuk sisteminde zimmi olarak adlandırılmaya başlanılmıştı. Hükümdar açısından bütün halk Vedayi Halk-ı Kibriya yani Allah'ın emanetiydi.⁵⁹⁷ Bu nedenle hak ve sorumlulukları zimmet anlaşmasıyla belirlenmiş olan ⁵⁹⁸ zimmilerin can ve malları devlet koruması altındaydı.⁵⁹⁹ Tanzimat'tan sonra⁶⁰⁰ Ermeniler kanun karşısında Müslümanlara kanunen eşit sayılmışlardı. ⁶⁰¹. Müslümanlardan pratikte tek farkları cizye⁶⁰² ve marhasiyye⁶⁰³ adlı vergileri ödemeleriydi. Ayrıca yaşlı, kör ve müflis(iflas etmiş) Ermeniler vergiden muaftı.⁶⁰⁴

Ermenilerin bütün medeni hakları devlet güvencesi altındaydı. Var olan ikili sistemin bir gereği olarak cinsiyet ayrımı yapılmaksızın bütün Ermeniler miras davaları açabilmiş⁶⁰⁵ ve servetlerini tescil ettirmişlerdi⁶⁰⁶. Ermenilerin

⁵⁹⁴Türkkaya Ataöv, "Yahudi Soykırımı Ve Ermeniler", *Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler*, ed.Türkkaya Ataöv, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları:94, Ankara, 2002, 302.

⁵⁹⁵Cemil Özgül, "Osmanlı Devleti'nde Ermeniler", ",Yeni Türkiye 37 Ermeni Sorunu Özel Sayısı I., Ankara, 2001, 702.

⁵⁹⁶Masters,a.g.e, 19.

⁵⁹⁷Şükrü Nişancı, 15-16.Yüzyıllarda Osmanlı İktisat Zihniyeti, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, 2002, s.57.

⁵⁹⁸Kemal Çiçek, "Cemaat Mahkemesinden Kadı Tercihine Zimmilerin Yargı Tercihi", *Pax Otomana, Studies In Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, ed.by. Kemal Çiçek, Sota&Yeni Türkiye Yayınları, Haarlem& Ankara, 2001, 31.

⁵⁹⁹Gül Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Gayr-i Müslimlerin Hukuki Statüsü", *Ermeni Araştırmaları, I.Türkiye Kongresi Bildirileri*, c.II.,ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2003, 182.

⁶⁰⁰İlter, a.g.e., s7.

⁶⁰¹Turgay Uzun , "Osmanlı Devleti'nde Toplumsal Yapı Ve Ermeni Hareketi", *Ermeni Araştırmaları,I.Türkiye Kongresi Bildirileri,III.*,ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları,Ankara 2003.,69.

⁶⁰²Pehlivanlı, a.g.m., 97.

⁶⁰³İnalcık, a.g.e.,, 62.

⁶⁰⁴Pehlivanlı, a.g.m., 98.

⁶⁰⁵Fatma Müge-Göçek &Marc David Baer, "18.Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınının Toplumsal Sınırları", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (ed. Madeline C. Zilfi, çev. Nemciye Alpay=, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 111, İstanbul, 2000,51.

⁶⁰⁶Göçek &Baer, a.g.m., 49.

yaşantılarına nizamnamelerde belirtilen kurallara uydukları sürece her hangi bir müdahalede bulunulmamaktaydı. Ayrıca kanunlarla kendilerine tanınmış özel haklar da vardı. Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin bütün ihtiyaçlarına cevap verebilecek “ikili hukuk sistemi” uygulanmaktaydı.⁶⁰⁷ Osmanlı'da kanunları İslami ilimleri referans alan ulema üretmekteydi. Bu nedenle gayrimüslimlerin ihtiyaçlarına da cevap verebilecek bir sisteme ihtiyaç vardı. Hiçbir Ermeni sadece etnik kökeni ya da inancından dolayı mahkeme önünde suçlanmamıştı. Müslümanlarla Ermeniler arasındaki sorunlarda çözüm sadece Müslüman tarafın çıkarlarına uygun olmamaktaydı. Başka bir ifadeyle devletin hukuk sistemi hiçbir tebaasına etnik ya da dini üstünlük sağlamamaktaydı. Van Ermenileri de bu “ikili hukuk sisteminden” faydalanmaktaydılar. Yargı makamları önünde kimi zaman Müslümanlardan çok daha avantajlı bir durumdaydı. Mahkemede verdiği⁶⁰⁸ ifadeyle Ermeni müslümanı mahkum ettirebilirdi. Kimi zaman Ermeniler suç işleyen Ermenileri Osmanlı makamlarına şikayet etmişti. Çünkü adli makamlara güvenmekte ve kendilerine hami olarak Osmanlı makamlarını görmekteydiler.⁶⁰⁹ Ermenilerin kendi hapishaneleri ve mahkemeleri bulunmaktaydı.⁶¹⁰ Kendi aralarındaki davalara yine din adamları bakar, para ve hapis cezası ya da aforoz(dinden çıkarma)cezası verirlerdi.⁶¹¹ Ancak hiçbir zaman yargılanmadan ceza verilmezdi.⁶¹² Bu şekilde Ermenilerin yargılanma süreci ve sonrasında Müslümanlarla bir arada olmalarının ve zarar görmelerinin de önüne geçilmiş olunmaktaydı. Ayrıca Ermenilerin istedikleri taktirde Müslüman mahkemelerinde kadı tarafından yargılanma hakları da vardı.⁶¹³ Ermenilerin doğum, ölüm ve

⁶⁰⁷Bayram Kodaman, “Türk Ermeni İhtilafının Başlangıcı 1878-1897”, Ermeni Macerası Tarihi Ve Siyasi Bir Değerlendirme, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, no.12., Isparta, 2001, 37.

⁶⁰⁸M. A. Ubcini, Osmanlı'da Modernleşme Sancısı, çev. Celal Aydın, Timaş Yayınları, İstanbul, 1998,s.137.

⁶⁰⁹Suraiya Faroqhi, “18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar Ve Servet”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, ed. Madeline C. Zilfi, çev. Nemciye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 111, İstanbul, 2000, 17.

⁶¹⁰Çiçek, *a.g.m.*, 38-39.

⁶¹¹Ataöv, *a.g.m.*, 306.

⁶¹²Fred Burnaby, *At Sirtında Anadolu*, (çev.Fatma Taşkent),İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, 185.

⁶¹³A. Nühket Adıyeke, “XVII.Yüzyıl Girit (Resmo)Kadı Sicillerinde Zımmi Davaları”,

Pax Ottomana, Studies In Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç, ed.by. Kemal Çiçek, Sota&Yeni

evlenme kayıtlarını yargı hakkı da olan⁶¹⁴ kendi din adamları tutmaktaydı.⁶¹⁵ Patrikhane İstatistikleri olarak bilinen bu veriler genellikle Ermeni nüfusu abartarak vermekle beraber bir devletin nüfus işlerini bünyesindeki bir azınlığa devretmesini göstermeleri açısından önem arz etmekteydi.⁶¹⁶

Ayrıca Osmanlı ülkesinde Ermenilerin dini gruplaşmasına izin verilmişti. Mezhep farklılaşmaları olan⁶¹⁷ Gregoryen Ermeniler 26, Katolik Ermeniler ise 13 Episkosluk oluşturmuşlardı.⁶¹⁸ Bu gruplaşma onlara kendilerini daha rahat ifade etme şansı tanımıştı.

Ayrıca Van Ermenileri diğer bütün Gregoryenler gibi monofizist yani tek tabiatçı inançlarının⁶¹⁹ gerektirdiği her türlü ibadeti yapmakta özgürdü.⁶²⁰ Kimse din değiştirmeye zorlanmamaktaydı.⁶²¹ 4. yüzyılda Hristiyan olan Ermenilerin⁶²² kiliseleri ve diğer mabetleri Osmanlı Devleti'nin koruması altındadır.⁶²³ 16. yüzyıldan sonra Van'da çok sayıda kilise yapılması Osmanlı Devleti'nin Ermenilerin inanç ve ibadetlerine gösterdiği hoşgörü ve saygının bir göstergesi

Türkiye Yayınları, Haarlem& Ankara, 2001, 78.

⁶¹⁴Eryılmaz, “Osmanlı Devleti'nde Farklılıklara Ve...”, 705.

⁶¹⁵Yavuz Ercan, “Ermeniler Ve Ermeni Sorunu”, *Yeni Türkiye* 37, Ermeni Sorunu Özel Sayısı, II., Ankara, 2001,s.45. ;<http://www.agos.com.tr/tr/arshiv/birzamanlar/arces.htm> Erişim Tarihi: 21.02.2006.

⁶¹⁷Eryılmaz, *a.g.e.*, 639.

⁶¹⁸Ortaylı, Tanzimat Devri'nde..., 77.

⁶¹⁹*Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler*, ed.Türkkaya Ataöv, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları:94, Ankara, 2002, 65.; <http://www.hristiyan.net/hristiyanliktamezhepler> Erişim Tarihi: 21.02.2006.

⁶²⁰Ali Şafak, “Der Saadet Ermeni Patriğinin Suret-i İntihabına Dair Nizamname Hükümleri Ve Hukuki Açıdan Bir Değerlendirme”, *Ermeni Araştırmaları,I.Türkiye Kongresi Bildirileri,c.II.,ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları*,Ankara ,2003, 180-193.

⁶²¹İlber Ortaylı, “Tanzimat Döneminde Tanassur Ve Din Değiştirme Olayları”, *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları XXVI.Dizi-Sa5, Türk Tarih Kurumu Basımevi , Ankara, 1994, 482.

⁶²²Morgenthau, *a.g.e.*, 214.

⁶²³M.Necati Çetinkaya, “Tarihten Günümüze Ermeniler Ve Ermeni Sorunu”, *Yeni Türkiye 37 Ermeni Sorunu Özel Sayısı I.*, Ankara, 2001, 27.

olarak görülebilirdi.⁶²⁴ Bütün dini hizmetler kendi din adamları tarafından sağlanmış ve din adamlarının görevlendirilmeleri ya da görevden azledilmeleri kendi dini otoritelerine bırakılmıştı. Hiç bir dini baskı yoktu.⁶²⁵ Pazar ayinleri ve özel durumlarda (doğum, ölüm ve evlenme gibi)uygulanan dini ritüellerde tamamen özgürdüler. Van'da yedi adet kilise vardı. Bu kiliselerin en büyüklerinden biri Meryem Ana Kilise'siydi. 500 kişilik kapasiteye sahip olan bu kiliseye bütün zengin aileler ekmek yollamaktaydılar. Yollanılan bu ekmekler kilise çalışanları içindir ve büyük tepsiler içinde servis yapılmaktaydı.

Yaz aylarında Ermeniler Varak Manastırı'na gidip, şarkılar söyleyip dans etmekteydiler.⁶²⁶ Özellikle cenaze ayinleri ve uygulamaları konusunda Ermenilere hiçbir baskı uygulanmamıştı. Ermeniler ölümlerinden sonra hayattayken istedikleri yerlere kendi dini kurallarına uygun şekillerde defnedilmiştir.

Ermeni din adamları Osmanlı otoriteleri tarafından diğer dinlere mensup din adamları ve Müslüman din görevlileri kadar değer görmüşlerdi. Ermeni Patriği devlet protokolüne dahildir. 1murassa Osmani ve 1 Mecidi Nişan'a sahiptir.⁶²⁷ Kimi zaman ayrılıkçı fikirleriyle tanınan din adamları bile yaşamda ve ölümleri halinde saygı görmüşlerdi⁶²⁸. Bu durumun en iyi örneklerinden biri Ermeni milliyetçiliğinin ortaya çıkışında aktif bir rol üstlenen Katagikos Khatchatur Shiroyan'ın 1895'te ölünce Akdamar Adası'ndaki kilise yakınına gömülmesiydi.⁶²⁹ Başka bir ifadeyle dini baskı ya da yönlendirme yapmayan

⁶²⁴Yalçın Karaca, "Doğu Anadolu Bölgesi Hristiyan Dini Mimarisinde Jamatun Yapıları", Sanat Tarihinde Gençler 2004 Semineri Bildirileri, Bilim Eşiği II., Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2005, 4-5.

⁶²⁵Bilal Eryılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Farklılıklara Ve Hoşgörüyü Kavramsal Bir Yaklaşım", *Yeni Türkiye* 38 Ermeni Sorunu Özel Sayısı II., Ankara, 2001, 706.

⁶²⁶<http://ermeniler.org/turkce/vkayutyun.php?tp=ea&lng=te&nmb=32> Erişim Tarihi: 01.06.2005.

⁶²⁷Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi II Medeniyeti Tarihi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, 146.

⁶²⁸<http://www.tsk.mil.gov/uluslararasi/ermenisorunu.htm> Erişim Tarihi:21.02.2006.

http://www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/h-n_pasa/088.htm Erişim Tarihi: 21.02.2006.

http://www.tr.wikipedia.org/wiki/Ermeni_Sorunu Erişim Tarihi: 21.02.2006.

⁶²⁹Sirarpie der Nersessian, *Agh'tamar The Church Of Holy Cross*, Harward University Press, Cambridge-Massachusetts, 1965, 52.

devlet seküler faaliyetleri ne şekilde gerçekleşirse gerçekleşsin bütün din adamlarına taşıdıkları dini ünvanlar nedeniyle saygı ile yaklaşmıştı.

Van’ da hiçbir zaman misyonerlerin kendi beyanlarında anlattıkları gibi hoşgörüsüz bir devlet politikasıyla bir etnik grubun ikinci sınıf vatandaş sayılması⁶³⁰ ya da devletin vatandaşına sunması gereken hizmetlerin bazı gruplara verilmemesi gibi bir uygulama olmamıştı.⁶³¹ Osmanlı yetkililerinin devletin ekonomik ve politik durumundan kaynaklanan kısmi yetersizlikleri olsa da hiçbir coğrafi alanda devletin hizmet sınırlandırması getirmesi ya da bazı inanç gruplarına bilinçli olarak hizmet sunmaması gerçekleşmemişti. Tanzimat’tan sonra Müslümanlara kanunen eşit sayılan Ermenilerin⁶³² yaşadığı yerlerdeki taşra yöneticileri merkeze ihtiyaç bildirdiğinde çok olağanüstü bir durum söz konusu olmadıkça berat gibi onay belgeleri İstanbul’dan yollanmıştır.⁶³³ Öte yandan devlet organlarında aktif roller üstlenen Ermeniler kendi cemaatlerine verilen hizmetlerin aksamamasını sağlamıştır.⁶³⁴ Ermenilerin devlet hizmetinde bu kadar çok sayıda kişiyle temsili onların diğer gayrimüslim tebaanın özellikle de Rumların önüne geçmelerine neden olmuştur.⁶³⁵

Ayrıca Osmanlı yöneticileri her zaman Ermenilere sadakat konusunda güvenmiş ve devlet hizmetinde kilit görevlerde hizmet etme şansı

⁶³⁰Halil İnalcık, “Mirasın Anlamı:Osmanlı Örneği”, *İmparatorluk Mirası Balkanlarda Ve Ortadoğu’da Osmanlı Damgası*,ed. L. Carl Brown, (çev. Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, 42.

⁶³¹Dankward A. Rustow, “Askeri Miras”, *İmparatorluk Mirası Balkanlarda Ve Ortadoğu’da Osmanlı Damgası*,ed. L. Carl Brown, (çev. Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, 364.

⁶³²Uzun, *a.g.m.*, 69.

⁶³³Hüseyin Özdemir, *Osmanlı Devleti’nde Bürokrasi*, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, 2001, 59.

⁶³⁴ *I.Dünya Savaşı Sırasında Ermenilerin Türklere Yaptıkları Katliam Fotoğrafları*,s.2; Karal, *a.g.e.*, 127

Levon Panos Dabağyan, *Sultan Abdülhamid Han ve Ermeni Meselesi*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001, 83.; Mehmet Kutalmış, , “Ermenice Ve Ermeni Harfli Türkçe Eserlerin Türk Ermeni İlişkilerindeki Yeri, *Ermeni Araştırmaları,I.Türkiye Kongresi Bildirileri*,c.III.,ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları,Ankara,2003, 30.

⁶³⁵Ortaylı, “Osmanlı Ermenileri”, 630.

tanımıştır.⁶³⁶ Ayrıca şehrin yerel yönetiminde de görev almaktaydılar.⁶³⁷ 1907 yılında vali yardımcısı olan Ohannes Efendi⁶³⁸, 10 Aralık 1912’de Ermeni ayrılıkçılar tarafından öldürülen belediye reisi Bedros Kapamacıyan⁶³⁹ ve yine ihtilalciler tarafından öldürülen Gevaş Kaymakamı Armerak Efendi⁶⁴⁰ bu duruma örnek olarak gösterilebilir.⁶⁴¹ Ayrıca Van şehrini kale kapısının anahtarı Ermeni Melikzatyan ailesinin elindeydi.⁶⁴² 1896 senesinde Van’ı teftiş amacıyla ziyaret eden Şakir Paşa ve Teftiş Heyeti’nin tesbitine göre Van’da 239 Ermeni zaptiye ve 7 Ermeni polis görev yapmaktaydı.⁶⁴³ Ayrılıkçı Ermeni milliyetçiliğinin Rusya ve Batılı devletler tarafından bilinçli olarak körüklendiği 1800’lerin ortalarına kadar Ermeniler devlet memuru olarak⁶⁴⁴ büyük bir özveri ve sadakatle çalışmışlar, Ermeni tebaanın gösterdiği yararlılıklar devlet yöneticilerinden takdir kazanmışlardı. Bu nedenle Ermenilere Tebaa-ı Sadıka ünvanı verilmişti.⁶⁴⁵ Kimi zaman gösterilen yararlılıklar devler nişanlarıyla taltif edilmiş, kimi zaman da bu Ermenilerin yaşadığı yerlerin mülki amirlerine teşekkür telgrafları çekilmiş, ve bu şekilde Ermeniler onore edilmişti. Bu durumun en önemli kanıtlarından biri Sarıkamış Harekatı’nda görev yapan Osmanlı-Ermeni Birliği için İstanbul’dan Van Valisi’ne bir teşekkür telgrafi

⁶³⁶Çetinkaya, *a.g.m.*, 27.; http://www.stradigma.com/turkce/nisan2003/makale04_html Erişim Tarihi: 9.06.2003.

<http://www.agos.com.tr/tr/archiv/osmanlidaermeniler/dorduncudevire.html> Erişim Tarihi: 21.02.2006.

⁶³⁷Aydın Talay, *Salnamelerde Van*, Van Belediye Başkanlığı Kültür Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları,

Yayın no:11, Acar Matbaacılık, Van, 1999, 101.

⁶³⁸Hasan Oktay, “Ermeni Komitecilerinin Katlettiği Van Valisi Ali Rıza Paşa Ve Türküsü”, *Yeni Türkiye* 38, Ermeni Sorunu Özel Sayısı, II., Ankara, 2001. 834.

⁶³⁹Hasan Oktay, “Van Belediye Reisi Kapamacıyan Efendi’nin Ermeni Taşnak Komitesince Katline Dair”, *Yeni Türkiye* 38, Ermeni Sorunu Özel Sayısı, II., Ankara, 2001, 481.

⁶⁴⁰Oktay, *a.g.m.*, 840.

⁶⁴²Sasuni, *a.g.e.*, 116.

⁶⁴³Ali Karaca, *Anadolu Islahatı Ve Ahmet Şakir Paşa (1839-1899)*, Eren Yayınları, İstanbul, 1993, 150.

⁶⁴⁴Cemal Yıldırım, *Tarihi Belgeler Işığında Bayazıt’da Ermeni Mezalimi*, IQ. Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003, 31.

⁶⁴⁵Ömer İzgi, “Tarihi Gerçeklerle Bağdaşmayan Ermeni İddiaları”, *Yeni Türkiye* 37, Ermeni Sorunu Özel Sayısı, II., Ankara, 2001, 11.

yollanmasıydı.⁶⁴⁶ Halbuki genel temayül gayri Müslimlerin askere alınmamasıydı. Osmanlı'nın son dönemlerinde askere alınan bir kişi kısa zamanda terhis edilemiyor, bazen 10 yıl ordu hizmetinde kalıyordu.⁶⁴⁷ Ermenilerin az bir vergi mukabilinde askerlik hizmetlerinden muaf olması onlara avantaj sağlamaktaydı. Ancak bu kural 19. yüzyılın sonunda değişikliğe uğramıştı.⁶⁴⁸ Çünkü devlet azınlıklara güvendiğini gösterme çabasıındaydı ve uzun yıllardır devam eden savaşlar ordunun insan gücünü çok azaltmıştı.

Günlük hayatta Ermenilerin ve Müslümanların farklılaştığı çok alan yok denecek kadar azdı. Van'da yaşayan Türkler ve Ermeniler arasında ciddi sorunlar yoktu.⁶⁴⁹ Ancak Kürtler ile Ermeniler arasında sürekli sorunlar yaşanmaktaydı. 1847'de Patrik Matteos, Van Ermenilerinin Kürt zulmünden kaçıp Ermenistan'a gideceğini söylemişti.⁶⁵⁰ Yine Patrik Matteos'un 1848'de kaleme aldığı bir yazıda Ermenilerden "Kürtlerin yırtıcı pençelerine bir av gibi düşmüş sevgili evlatlarımız" diye bahsedilmekteydi.⁶⁵¹ Ermeni Taşnak liderlerden Valadovo'nun Kürtlerden bahsederken akılsız sıfatını kullanması da yine iki toplum arasındaki kötü ilişkilerin bir göstergesi olarak değerlendirilebilirdi.⁶⁵² Ancak Van Ermenileri ile Türkler arasında hiçbir zaman Kürtlerle yaşanan boyut ve yoğunlukta sorun yaşanmamıştı.⁶⁵³

⁶⁴⁶Ussher.&Knapp, a.g.e., .217.

⁶⁴⁷Ömer İzgi, "Türkler Ve Ermeniler:Osmanlı Deneyimi", *Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler*, ed.Türkkaya Ataöv, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları:94, Ankara, 2002, 13.

⁶⁴⁸Zürcher, a.g.e.,168.

⁶⁴⁹Hüseyin Çelik, "1915 Görgü Tanıklarınca Van Ve Çevresinde Ermeni Olayları", *Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler*, ed.Türkkaya Ataöv, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları:94, Ankara, 2002, 90.

⁶⁵⁰Sasuni, a.g.e., 114.

⁶⁵¹Sasuni, a.g.e., 128.

⁶⁵²Sasuni, a.g.e., 191.

⁶⁵³Martin von Bruinessen, *Ağa Şeyh Devlet*, (çev. Banu YakutI), İletişim Yayınevi, İstanbul, 2003 , 96.

Müslüman nüfusun aksine Ermeniler özellikle ticaretle zenginleşmiş⁶⁵⁴ bir gruptu.⁶⁵⁵ 1909 yılında Van'da toplam arazilerin sadece %5'inde tarımsal üretim yapılması bu durumun sonucuydu.⁶⁵⁶ Ermeniler tarım dışındaki üretimle yaşamlarını finanse etmekteydiler. Özellikle el sanatları marangozluk, dokumacılık, kunduracılık ve kuyumculukla uğraşan, ziraati çok iyi bilen⁶⁵⁷ ve vatandaşlık haklarıyla donatılmış olan Ermeniler bölgenin elit tabakasını oluşturmuşlar⁶⁵⁸, Müslüman ahaliyle kıyaslanamayacak kadar iyi şartlarda⁶⁵⁹ Ermeni mahallelerinde⁶⁶⁰ yaşamışlardı. Ermeniler arasında toplumsal dayanışma birbirlerine toprak hediye edebilecek kadar üst noktadaydı. Bu nedenle bahçesi olmayan Ermeni yoktu.⁶⁶¹ Van'da madenleri Ermeniler işletmektedir ve bu madenler dışarıdan işçi getirilecek kadar yoğun çalışmaktaydı.⁶⁶² Van Gölü üzerindeki bütün taşımacılık işi Ermenilerin elinde olması yaşam standardını daha da yükseltmekteydi.⁶⁶³ Ayrıca Ortaçağ'dan beri Van önemli bir kervan uğrak

⁶⁵⁴Salahi R. Sonyel, "Tanzimat Ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Gayri Müslim Uyrakları Üzerindeki Etkisi", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları XXVI.Dizi-Sa5, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, 347.

⁶⁵⁵Ahmet Kankal, "Ermeni Öykülerine Göre Osmanlı Türk Toplumunda Ermeniler", *Ermeni Araştırmaları.Türkiye Kongresi Bildirileri*, c.III., ASAM, Ankara, 2003, 98.

⁶⁵⁶Tevfik Güran, *19.Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1998, 67.

⁶⁵⁷Kankal, *a.g.m*, 107.

⁶⁵⁹Enver Konukçu, "Osmanlılar Ve Millet-i Sadıka'dan Ermeniler", *Yeni Türkiye* 38, Ermeni Sorunu Özel Sayısı, II., Ankara, 2001, s.623.;M. Cemil Özgül, "Osmanlı Devleti'nde Ermeniler", *Yeni Türkiye* 37, Ermeni Sorunu Özel Sayısı, II., Ankara, 2001, 52.

⁶⁶⁰Azmi Süslü, Gülay Ögün & M.Törehan, Sedar Armenian Massacres In Van, Bitlis, *Muş And Kars Interview With Witnesses*, KÖKSAV, Ankara, 2000. 25.; Hüseyin Çelik, The Armenian Revolt In Van Eyewitness Testimony", *The Armenians In The Late Ottoman Period*, ed.by. Türkkaya Ataöv, The Turkish Historical Society For The Council Of Culture And Arts, Publications Of The Grand National Assembly Of Turkey, Ankara, 2001, 98.

⁶⁶¹1906VandoğumluSiranuşSimonTütüncüyan'ınanıları:<http://www.Ermeni.org/turkce/vkayutyun.php?tp=ea&Ing=tr&nmb=Erişim> Tarihi:32 Erişim Tarihi:01.06.2005.

⁶⁶²Suraiya Faroqhi, *Osmanlıda Kentler Ve Kentliler Kent Mekanında Ticaret Zanaat Ve Gıda Üretimi 1550-1650*, (çev.Neyyir Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2004, 225.

⁶⁶³Çelik, "1915 Görgü Tanıklarınca ...", 89.

noktasıdır ve şehre gelen kervanlar mallarını pazarda sattığında gümrük vergisi olarak tanımlanacak ödemelerden muaf olurlardı. Bu durum Van'ın ticari anlamda çok önemli bir merkez olmasını ve ticareti elinde tutan Ermenilerin zenginleşmesini sağlamıştı.⁶⁶⁴ Van'da satılan ticari metalar sadece bölgede üretimi yapılan maddeler değildi. İngiliz ve Rus kumaşları ve pamuklu iç çamaşırı kumaşları şehirde satılmaktaydı.⁶⁶⁵ Ancak Van'da sadece Ermeni tüccarlar yoktu. Şehirde yaşayan Yahudi tacirler Başkale'den aldıkları malları pazarlamaktaydılar.

Babasının görevi dolayısıyla bir dönem Van'da yaşayan Kazım Karabekir evlerinde Ermeni bir aşçının çalıştığını, Van Ermenilerinin kendi aralarında Türkçe konuşup⁶⁶⁶ Türkçe yazdıklarını⁶⁶⁷ ve bu kişi ile eşinin Türk'ten daha Türk olduğunu anlatmaktadır.⁶⁶⁸ Türkçe konuşan, yaşam pratiği açısından Türklerden farklı olmayan⁶⁶⁹, kimi zaman ayinlerini bile Türkçe yapan⁶⁷⁰ zengin ve eğitilmiş Van Ermenilerinin kiliselerinin çatıları evleri gibi düzdü.⁶⁷¹ Ermeni kadınlar Müslümanlar gibi giyinmekteydiler.⁶⁷² Müslüman kadınlar gibi çok kapalı giyinmeseler de⁶⁷³ Ermeni kadınlar yüzlerini erkeklere göstermiyorlar ve çarşaf giyiyorlardı.⁶⁷⁴ Ancak bu genel-geçer bir kural değildi. Kimi zaman kadınlar manto giyer, saçlarını açarak omuzlarına bırakırlardı. Ama mutlaka başlarında bir yazma olurdu.⁶⁷⁵ Ermeni erkeklerin kırmızı şapka ve ayakkabı, kadınların ise

⁶⁶⁴Faroqi, *age*, 64.

⁶⁶⁵<http://www.Ermeni.org/turkce/vkayutyun.php?tp=ea&Ing=tr&nmb=32> Erişim Tarihi:01.06.2005.

⁶⁶⁶Kazım Karabekir, "*Hayatım*", Yay.haz.Faruk Özerergerin, Emre Yayınları, İstanbul 1995.,38-39. ;

⁶⁶⁷Kutalmış, *a.g.m.*, 18.

⁶⁶⁸Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Ermeniler Hakkında", *Osmanlı II.*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 151.

⁶⁶⁹Pehlivanlı, *a.g.m.*, 98

⁶⁷⁰İstemihan Talay, "Ermeni Sorunu Üzerine Düşünceler", *Yeni Türkiye* 37 Ermeni Sorunu Özel Sayısı I., Ankara, 2001, 21.

⁶⁷¹Karabekir, *a.g.e.*, 39.

⁶⁷²Suraiya Faroqi, *Osmanlı Kültürü Ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, 125.

⁶⁷³Meral Altındal, *Osmanlı'da Kadın*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994, 121.

⁶⁷⁴Karabekir, *a.g.e.*, 38.

⁶⁷⁵<http://www.Ermeni.org/turkce/vkayutyun.php?tp=ea&Ing=tr&nmb=32> Erişim Tarihi: 01.06.2005

siyah ayakkabılar giymesi ve bütün Ermenilerin hamamda takunya giymemeleri konularında çıkarılan yasalar bulunmasına rağmen⁶⁷⁶ görünüş itibariyle Ermenilerin Müslüman komşularından dikkate değer bir farkı yoktu. Var olan farklar da Ermenilerin yaşam standartlarının Müslüman komşularından daha iyi olmasından kaynaklanmaktaydı.

Osmanlı Ermenilerinin kendi edebi ürünlerinde Türklere özel bir yer ayrılmıştı. Özellikle Aşık edebiyatı ürünlerinin bazılarında Türkleri öven ve Osmanlı'ya bağlılığı öğütleyen kısımlar vardı.⁶⁷⁷ Bu durum onların Türkler ile ciddi sorunlarının olmadığına kanıt olarak gösterilebilir.

Ermenilerin Türklerle dostluğu, ve birlikteliği vurguladığı kültürel ürünler sadece edebi yapıtlarla sınırlı değildi. Türk makam ve usullerini kullanan Ermeni sanatçılar⁶⁷⁸ kimi zaman Osmanlı sultanının huzurunda bu eserlerini seslendirme şansı da bulmuşlardı.⁶⁷⁹

Van'lı Ermenilerin kültürel hayatı müzik ile sınırlı kalmamıştı. Van'da üç tane Ermeni tiyatro topluluğu vardı. Tiyatro gösterileri bütün Van'lılara açık olmakla beraber bilet ücreti sadece zenginlerin oyunları seyredebilmesine neden oluyordu. Çünkü bilet ücreti 1 altındı. Ayrıca daha sonra şehirde 700 kişilik bir tiyatro salonunun inşa edilmiş ve bu salonda sergiler, konferanslar ve parti toplantılarının yapılmıştı.⁶⁸⁰

Avrupa'ya kendi kültürlerini değil Türk kültürünü taşıyanlar yine Osmanlı Ermenileriydi. Bu kimi zaman ticaret kimi zaman da Ermeni diplomatlar sayesinde gerçekleşmişti. Türk kahvesi olarak bilinen kahve türü ve pişirme usulü Sahak Lucasian tarafından Avrupa'ya taşınması bu duruma güzel bir örnek teşkil etmekteydi.⁶⁸¹

⁶⁷⁶ Akyılmaz, *a.g.m.*, 184.

⁶⁷⁷ Nejat Göyünç, "Türk-Ermeni Kültür İlişkileri", *Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler*, ed. Türkkaya Ataöv, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları:94, Ankara, 2002, 26-27

⁶⁷⁸ Göyünç, *a.g.m.*, 31.

⁶⁷⁹ Göyünç, *a.g.m.*, 34.

⁶⁸⁰ <http://www.Ermeni.org/turkce/vkayutyun.php?tp=ea&Ing=tr&nmb=32> Erişim Tarihi:01.06.2005

⁶⁸¹ Göyünç, *a.g.m.*, 37.

Osmanlı Devleti'nde çok yaygın ulusalcı ve etkin bir eğitim kurumlaşmasından söz etmek mümkün olmasa da hiçbir Osmanlı tebaasına eğitim olanaklarından faydalanamama gibi bir kural getirilmemiştir. Etnik kökeni ya da dini inancına bakılmaksızın isteyen herkes belli şartlara uyarak öğretmen ya da öğrenci olarak eğitim birimlerinde yer alabilmişlerdir.⁶⁸² Bu birimler kimi zaman hayati önem arz eden Dar'ül -Muaalimat gibi okullar olabiliyordu.⁶⁸³ Ayrıca devlet eğitim amaçlı kitap basımına sınırlama getirmemiş, 1727-1868 yılları arasında Osmanlı ülkesinde Ermeni harfli Türkçe 200 kadar farklı kitap basılmış, ve bu kitaplar pek çok öğrenciye ulaştırılmıştır.⁶⁸⁴

19.yüzyılda Osmanlı maliyesi zayıflamaya başlaması ve uzun yıllar süren ve yenilgiyle sonuçlanan savaşlar devletin öğretmen olarak çalışabilecek insan kaynaklarını yok etmesine rağmen 1 Eylül 1869 tarihli ilköğretimin zorunlu olmasına dair kanun bütün Osmanlı tebaası için geçerlidir.⁶⁸⁵ 1872 yılında Van'da 9 Usul-u Ceride Mektebi ve eğitimin parasız olarak verildiği 120 Sıbyan Mektebi vardır.⁶⁸⁶ Devlet okullarına kabulde hiçbir ön şart yoktu. Tanzimattan sonra Evkaf ve Şeriye Bakanlığı'na bağlı olan bütün okullarda eğitim ve öğretim parasız hale getirilmiştir. Üstelik öğrencilere cep harçlığı da verilmiştir.⁶⁸⁷ Ayrıca Osmanlı tebaası gayri Müslimler liyakat esasına göre okullarda öğretmen olarak çalışabilmekte ve sadece kendi milletlerine değil Müslüman öğrencilere de ders vermektedirler.⁶⁸⁸ 1877 senesinde Van'da 120 Usul-ü Atika ve 9 Usul-ü Ceride

⁶⁸²Özdemir, *a.g.e.*, 161.

⁶⁸³Şefika Kurnaz, *II.Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, T.C Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, 95-96.

⁶⁸⁴Rober Koptaş, "Ermeni Harfleriyle Türkçe", *Tarih Ve Toplum Dergisi*, s.230., İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, 15.

⁶⁸⁵Gülay Arıkan, "Osmanlılarda Tanzimat Döneminde Kadınlarla İlgili Gelişmeler", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları XXVI.Dizi-Sa5, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, 324.

⁶⁸⁶İlhan Başgöz, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı Ve Atatürk*, T.C. Kültür Bakanlığı Başvuru Kitapları, Ankara, 1995, 34.

⁶⁸⁷Başgöz, *a.g.e.*, 35.

⁶⁸⁸Aykut Kazancıgil, *Osmanlılarda Bilim Ve Teknoloji*, Ufuk Kitapları, II.Baskı, İstanbul, 2002, 292, 324.

okulu bulunmaktaydı.⁶⁸⁹ 27 Rebiülevvel 1299- 1882 senesinde Van Vilayetine 1200 kuruş maaşla bir maarif müdürü atanması ve bir maarif müdüriyeti (eğitim il teşkilatlanması) kurulması sınırlı olanaklara rağmen devletin eğitime verdiği önemin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.⁶⁹⁰ 1 Safer 1299- 1882 yılında kabul edilen Maarif Nezareti Tezkiresi ile ayrıca Van'da bir maarif Meclisi de oluşturulmuştur.⁶⁹¹ 1905 -1906 öğretim yılında 13 erkek, 2 kız ve 18 karma olmak üzere toplam 33 resmi İptidai Okul vardır.⁶⁹² 1325- 1907 senesinde Van'da 8 adet rüştiye hizmet vermekteydi.⁶⁹³ Abdülhamid devrinin sonunda 2 resmi idadi bulunmaktadır.⁶⁹⁴ Ayrıca öğretmen yetiştirmek amacıyla 1 adet Darülmuallimin okulu da açılmış ancak bu okul umulan sonucu vermemiştir.⁶⁹⁵

Yeterli ve kapsamlı olmasa da devletin okulları ve Ermenilerin kendi okulları (Apostolik Halk Okulu)⁶⁹⁶, Ermeni Dar-ül Muallimi⁶⁹⁷ ve Ermeni öğretmenleri vardır. Yabancı ülkelerden de maddi destek alan Van Ermenileri Portakalcıyan'ın 1000 Ruble Rus bağışıyla açtığı Ermeni Ruhani Dar-ül Muallimi'nde pek çok Ermeni eğitim görmüştür.⁶⁹⁸ Ayrıca Kentronakan Okulu, Sandıkhtan Okulu, köy okullarını bitirenlerin eğitim gördüğü iki ve dört yıllık yüksek okullar bulunmaktaydı.⁶⁹⁹ Öte yandan belirli kurallara uymak ve ruhsat almak şartıyla Osmanlı tebaası tüm azınlıklar kendi okullarını açma şansına sahiptiler. Van Ermenilerinin finansal anlamda Müslüman ahaliden daha iyi durumda olduğu gerçeğinden yola çıkılırsa kendi okullarını açmak ve bu okullarda istedikleri sayıda

⁶⁸⁹Bayram Kodaman, *Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi*, Atarürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları VII.Dizi- Sa94-2, 3.Baskı, Ankara, 1999, 86.

⁶⁹⁰Kodaman, *a.g.e.*, 39-40.

⁶⁹¹Kodaman, *a.g.e.*, 45-46.

⁶⁹²Kodaman, *a.g.e.*, 90.

⁶⁹³Kodaman, *a.g.e.*, 103.

⁶⁹⁴Kodaman, *a.g.e.*, 128.

⁶⁹⁵Kodaman, *a.g.e.*, 152.

⁶⁹⁶Frank .Andrews Stone , “*Academies For Anatolia*”, University Of America Press, 1984, 127.

⁶⁹⁷ Necdet Sevinç, *Osmanlıdan Günümüze Misyoner Faaliyetleri Okullar Kiliseler Yardım Kurumları*, Milenyum Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2002, 308.

⁶⁹⁸Sevinç, *a.g.e.*, 308.

⁶⁹⁹<http://www.Ermeni.org/turkce/vkayutyun.php?tp=ea&Ing=tr&nmb=32> Erişim Tarihi:01.06.2005

Ermeni çocuğuna eğitim vermek şansına sahip oldukları da söylenebilir.⁷⁰⁰ Maddi durumu iyi olan Ermenilerin çocukları özel öğretim olanaklarından da faydalanabilmekteydiler.⁷⁰¹ 1906 yılında Van'da doğan Siranuş Simon Tütüncüyan'ın anılarında Ermenilerin eğitim durumuyla ilgili dikkate değer cümleler bulunmaktadır:

*“Van'da okuma yazma bilmeyen erkek yoktu. Bizin Sandıkhtyan öncü bir okuldu. Annem eğitilmiş bir kadındı. Bize Victor Hugo'nun Sefiller'ini anlatıyordu.”*⁷⁰²

Bu cümlelerden de anlaşılacağı üzere şehirde yaşayan Van Ermenileri eğitim alanında Müslüman komşularından çok daha iyi durumdaydılar..

Ayrıca devletin yaşadığı sıkıntılı günlere ve asker ihtiyacına rağmen 25 yaşındaki Gregoryen ve Protestan öğretmenlerin askerlikten muaf tutularak onların gerekmesi durumunda, şehrin savunması için çağrılabilmesini sağlamak üzere Hükümet Konağı'na yazılmaları şartıyla eğitim vermelerine izin verilmiştir.⁷⁰³ Zaten Ermeniler askere alınmamaktaydı ve bu muafiyetleri için vergi ödemekteydiler.⁷⁰⁴ Ayrıca Ermenilerin devlete ödedikleri %2 eğitim vergisi⁷⁰⁵ sadece kendi kurumlarını açabildikleri için değildir. Ermeniler var olan Osmanlı eğitim kurumlarından diğer bütün gayrimüslim tebaa gibi hizmet aldıkları için eğitim vergisi ödemekteydiler. Ayrıca devlet yurt dışına eğitim amacıyla öğrenci yollarken Türk-Ermeni ayrımı yapmamıştı.⁷⁰⁶

Van'da Ermeni çocuk ve gençlerin eğitimi için bazı Ermeni okullarının açılması 18.yüzyılın ortalarında gerçekleşmesi bütün Osmanlı toprağında

⁷⁰⁰von Bruinessen, *a.g.e.*,s.36.; Aşgın, *a.g.m.*, 335.

⁷⁰¹Anderson, *a.g.e.*, 462.

⁷⁰²<http://www.Ermeni.org/turkce/vkayutyun.php?tp=ea&Ing=tr&nmb=32>Erişim Tarihi: 01.06.2005

⁷⁰³Ahmed Rüstem Bey ,Cihan Harbi Ve Türk-Ermeni Meselesi, (çev:Cengiz Aydın), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2000, 124.;James Bryce& Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, (çev:Ahmet Güner), c.I., PencereYayınları, İstanbul, 2005, 212.

⁷⁰⁴A.L. Macfie, *Osmanlı'nın Son Yılları*, (çev:Damla Acar&Funda Soysal), Kitap Yayınları, İstanbul, 2003, 68.

⁷⁰⁵H.F.B.Lynch, *Armenia Travels&Studies*, v.II., Khayats Books&Publishing Company, 3rd Edt., Beirut 1990, 97.

⁷⁰⁶Kankal, *a.g.m.*, 98.

gerçekleşen Ermeni azınlık okulları patlamasının bir yansımasıydı. 1790 senesinde Amira Mirincanyan'ın devletten ruhsat alarak ilk resmi Ermeni okulunu Kumkapı'da açmasından⁷⁰⁷ sonra ihtiyaç olması şartına bağlı olarak belli şartlara haiz herkese okul açma şansı verilmişti. İlerleyen süreçte 13 Eylül 1838'de ilk laik Ermeni okulu Cemeran Okulu⁷⁰⁸ adıyla Üsküdar'da açılmış⁷⁰⁹, bunu Anadolu'nun pek çok yerinde açılan Ermeni okulları izlemişti. Yabancı okulların yapılan yasal düzenlemelerle şekillendirilmesi ve devlet kontrolünde olması için Osmanlı Devleti çok çaba göstermişti. Batılı sistem bu amaçla bütünüyle reddedilmemişti.⁷¹⁰ 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi⁷¹¹ ile azınlıklar tarafından okul açılması belli şartlara bağlanmıştı.⁷¹² Nizamnamenin 1.,3., 18., 33., 42., 129., 130., ve 131. maddeleri⁷¹³ bu duruma yasal sınırlama getirmiş ve bu okulların görev alanlarını ve faaliyetlerini sınırlandırmıştı.1915'te kabul edilen Mekatib-i Hususiye Kanunu'nun⁷¹⁴ 6. maddesi ile bütün okullarda Türkçe eğitim zorunluluğu getirildi.⁷¹⁵ Türkçe, Türk Tarihi ve coğrafya derslerini Türk öğretmenler okutacaktı.⁷¹⁶ Bu durum misyonerlerin kurumlaşmasına bir tepki niteliğindedir. Eğitimde Türklük ve İslamiyete vurgu

⁷⁰⁷Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti Ve Medeniyeti Tarihi*, c.II., İslam Tarih, Sanat, Kültür Ve Araştırma Merkezi, Osmanlı Devleti Ve Medeniyeti Serisi, no.2.,İstanbul, 1998, 356.

⁷⁰⁸http://www.kronoloji.gen.tr/ermeniler/ermeniler_1.htmlErişim Tarihi: 16.03.2006.

⁷⁰⁹N. Sevinç, *a.g.e.*, 304.

⁷¹⁰Abdülkadir Özcan, "II.Abdülhamid Dönemi Eğitim Ve Kültür Faaliyetleri", *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli ,II.*, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2000, 52.

⁷¹¹Yahya Akyüz, "Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde Ve Öğretim Yöntemlerinde "Gelişmeler", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları XXVI.Dizi-Sa5, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, 509.;Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim", *Osmanlı Uygarlığı I*, yay. haz:Halil İnalcık&Günsel Renda, T.C Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, 344-356.

⁷¹²Turan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e ...", 205.

⁷¹³Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu Ve Gelişimi 1773- 1923*, Milli Eğitim Basımevi,İstanbul, 1970, 206-209.

⁷¹⁴<http://www.turkcebilgi.com/Sozluk/Istanbul%20Adaları>Erişim Tarihi: 16.03.2006.

⁷¹⁵Kocer. *a.g.e.*,210.

⁷¹⁶Koçer, *a.g.e.*, 210.

yapılmaktadır.⁷¹⁷ Ancak ilk kez gayrimüslimler ile Müslümanların birlikte Mekteb-i Sultani’de eğitim görmesi de yine bu döneme rastlamaktadır.⁷¹⁸

İlerleyen süreçte Van’da sadece azınlık okulları değil, misyoner okulları da faaliyet göstermeye başlamıştır. 1876 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin yenilmesi ve 140 milyon lira borçlanması devlet eliyle verilen eğitimin zayıflamasına neden olmuş⁷¹⁹, bu durum eğitim alanında ciddi insan kaynağı ve ders araç gereci ihtiyacını doğurmuş ve bu durum misyonerlere istedikleri şartları sunmuştur. Amerikan ABCFM’ye bağlı misyonerler kız-erkek ayrımı yapmaksızın eğitim alanında yoğun bir faaliyet göstermişlerdi. Bu çalışmalar kısa zaman içinde Ermeni genç ve çocukları arasında ayrılıkçı düşüncelerin filizlenmesini sağlamıştı.⁷²⁰

1887 senesine kadar maarif müfettişleri hizmet vermişler, bahsi geçen yılda bütün müfettişler “Memurin-i Teftişiye” adlı özel bir birime bağlanmışlardı. Bu müfettişler bütün eğitim kurumlarının teftişi ile vazifelendirilmişlerdi. Ancak Türkler ilan edilen yasa ve yönetmeliklere rağmen Van’daki Hristiyan okullarını ciddi ve sistematik bir kontrole tabii tutamamıştı. Osmanlı Devleti’nin yaşadığı iç ve dış sorunlar bu durumun sebebi olarak görülebilir. Uluslararası anlaşmalarla kapitülasyon olarak sayılabilecek pek çok imtiyaza sahip olan uluslardan olan misyonerlerin açtığı Ermeni okullarına yapılabilecek bir müdahale emperyalistlerin tepkisini alabilirdi. Zaten emperyalistler Ermenilerle devlet arasında yaşanan en küçük bir sorunu çok hayati bir problemmiş gibi lanse etmekteydiler. Osmanlı Devleti’nin iç işlerine müdahale etmek için hiçbir fırsatı kaçırmayan sömürgeciler okullara çok önem vermişlerdi. Bu durum misyonerlere çok rahat çalışma olanağı sağlamıştı.⁷²¹

Sağlık alanında ise durum oldukça farklıydı.19.yüzyılın sonlarında Van halkına Osmanlı Devleti’nin yaygın ve etkin bir hizmet sunduğunu söylemek

⁷¹⁷Eraslan , *a.g.m.*, 235.

⁷¹⁸Özcan, *a.g.m.*, 53.

⁷¹⁹Koçer, *a.g.e.*, 153.

⁷²⁰Kazım Karabekir, *Ermeni Dosyası*, yay.haz.Faruk Özerergin, Emre Yayınları, İstanbul, 2000, 208.

⁷²¹General Mayewski, *Ermenilerin Yaptığı Katliamlar*, (çev:Azmi Süslü), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, no.6, Ankara, 1986, 72.

gerçekçi olmaz. Salgın hastalıkların yaygın olduğu, insanların kişisel hijyen kurallarına uymadığı yada uyamadığı, beslenme olanaklarının devletin pek çok yerinde olduğu gibi yeterli olmadığı bölgede sadece gayri Müslimler değil Müslümanlar da sıkıntılar yaşamaktaydı. Unutulmaması gereken gerçek ise devletin olanaklarının savaşlar, ekonomik yetersizlikler gibi nedeniyle zaten çok sınırlı olduğuydu. Diğer yandan halkta çağdaş tıbbi müdahalelere karşı var olan önyargı da göz ardı edilmemelidir.

İngilizler dışında bütün misyoner grupları Van'da sağlık hizmetleri veren birimler ve yetimhaneler açmıştı. Müslümanlar kimsesiz kalan çocukları himaye etmekteydiler. Bu anlamda Müslüman çocuklar için ciddi bir yetimhane ihtiyacı yoktu. Osmanlı ülkesinde yardıma muhtaçlar için kurulmuş müesseseler yüzyıllardır varlıklarını sürdürmekteydiler⁷²². Ancak bu kurumların yetersiz kalmaya başladığını gören Osmanlı yöneticileri 1851'de Eytam Nazırlığı (Yetimler Bakanlığı)'nı kurdular.⁷²³ Kimsesiz Müslüman çocukların eğitimleri devlet eliyle verilmektedir. Bu amaçla 21 Şevval 1281/19 Mart 1865'te Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslamiye (İslam Okutma Kurumu) açılmıştı.⁷²⁴ Osmanlı Hükümeti Misyonerlerin yetimhane açmasından rahatsız ve kimsesiz gayrimüslim çocuklarının özellikle Amerikalı misyonerlerden uzak tutulmasını istemekteydiler⁷²⁵. Diğer dini gruplarda da böyle bir ihtiyaç olmamasına karşın misyonerler çocukları kendi terbiyeleri ve düşüncelerine göre yetiştirmek için yetimhaneler açmışlar, Van'ın köylerinden ve mezralarından kimsesiz çocukları bu kurumlara toplamışlardı. Amaç insani olmaktan çok politik ve dinsel. Misyoner yetimhanelerinde kalan bütün çocukların sadece misyonerlerce açılan okullarda eğitilmeleri bu durumun en iyi kanıtıydı.

⁷²²Veli İnanç, "Osmanlı Devletinde Yetimlerin Sosyal Haklarının Korunması", *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, ed.Emine Gürsoy-Naskali& Aylin Koç, İstanbul, 2003, 20.

⁷²³Mehmet Çanlı, "Eytam İdaresi- Sandıkları ve Osmanlı Devletinde Yetimlerin Ekonomik Haklarının Korunması", *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, ed.Emine Gürsoy-Naskali& Aylin Koç, İstanbul, 2003, 59.

⁷²⁴Aylin Koç, "Öksüz Ve Yetim Çocuklar İçin Kurulmuş Bir Eğitim Kurumu:Daruşşafaka", *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, ed.Emine Gürsoy-Naskali& Aylin Koç, İstanbul, 2003, 184.

⁷²⁵BOA DH-ŞFR.63/276.

Özellikle eğitim ve sağlık alanlarında hizmet vererek Ermenilerin güvenini sağlamayı ve Ermenileri kendi ulusal çıkarları için kullanmayı hedefleyen Fransız, İngiliz, Alman ve Amerikalı misyonerler Van'da 1917 yılına kadar çalışmışlardı. Çünkü Ermeniler mezhep değiştirme fikrine olumlu bakmaktaydılar. 1899'da Ermeni Patriği Van'a 15 bin altın yollamış ve bu paranın Gregoryenlere dağıtılacağını düşünen Katolikler mezhep değiştirmişti.⁷²⁶ Başlangıçta İstanbul Gregoryen Patrikliğinin mezhep değiştirenlere ölüm cezası vermesi uygulaması ticari kaygılarla son bulmuştu.⁷²⁷ Misyonerler bu nedenle Ermenilere çok iyi şartlar ve yurt dışında yaşama olanağı sunduklarında onların mezhep değiştirebileceklerini ummuşlardı. Ayrıca Van Ermenileri arasında misyoner okullarında verilen eğitimin ayrılıkçı milliyetçiliğine dönüşeceğine ve bu şekilde kendi ulusal çıkarlarına Ermenilerin hizmet edebileceğine inanmışlardı. Van Ermenilerinden biri olan Mıgırdıç Hırımyan'ın 1858- 1863 yılları arasında ayrılıkçı bir gazete çıkarması ve Osmanlı Devleti için ölümcül sonuçlar doğuran⁷²⁸ Berlin Kongresi'nde bütün Ermeniler adına konuşması⁷²⁹ misyonerlerin bu düşüncelerine en iyi dayanaktı. Bu nedenle Ermeni çalışmalarına bütün misyoner grupları özellikle de Amerikalı misyonerler ciddi miktarlarda finansman ayırmışlardı. Örneğin 1910'da Van ABCFM istasyonunun mutad çalışmaları için gereken para 10.000USD'ydı.⁷³⁰ Paranın tamamı merkez tarafından yollanmıştı.

Van'da Katolik Fransız misyonerlerle Protestan İngiliz, Alman ve Amerikan misyonerler mensubu oldukları devletlerin ulusal çıkarlarını gözeterek ve devletlerinin finansal kaynaklarını kullanarak uzun zaman varlıklarını sürdürmüşlerdi.

⁷²⁶ Kılıç, *a.g.e.*, 157.

⁷²⁷ Kılıç, *a.g.e.*, 166

⁷²⁸ Yusuf Hamza, "II. Abdülhamid Ve Makedonya Meselesi", *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli*, II., Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2000, 95.

⁷²⁹ Kılıç, *a.g.e.*, 208.

⁷³⁰ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 715/437.

5.2. FRANSIZ MİSYONER FAALİYETLERİ

17.yüzyılda İstanbul'da bulunan Fransız Elçiliği himayesindeki Cizvit ve Fransiskan rahipler Osmanlı ülkesinde çalışmaya başlayan ilk Fransız misyonerlerdi.⁷³¹ Fransız misyonerler tıpkı diğer uluslara mensup diğer misyoner grupları gibi uzun bir süre ülke topraklarının batısında çalışmışlar, burada misyon istasyonlarını açıp Anadolu'da teşkilatlanma süreçlerini başlattıktan sonra gözlerini diğer Osmanlı topraklarına çevirmişlerdi. Bu nedenle Van'da Fransız misyonerlerin çalışmaya başlaması ancak 18.yüzyılın sonlarında gerçekleşmişti. Fransız gezgin misyonerlerin bölgeye gelmelerinden kısa zaman sonra daha etkin ve yoğun çalışabilme isteği ile şehirde ağırlıklı olarak eğitim hizmetleri veren bir misyon teşkilatlanması oluşturmuşlardı.

Van'da Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları Aygestan (bağlık-bahçelik yer) bölgesinde kurulan⁷³² Katolik Fransız misyonunun yöneticileri Rahip Rhetore ve Peder Hyacinthe⁷³³di. Fransızların Van'a geliş tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ancak ilk Fransız Okulu'nun 1893'te kurulması o tarihte Van'da Fransız misyonun istasyonunun olduğunun ve misyon teşkilatlanmasının asgari ölçüde yapıldığının kanıtı olarak görülebilir.⁷³⁴

Eğitim bütün misyonerlerin en fazla önem verdiği çalışma alanıydı. Katolik Fransız misyonerler bu geleneği bozmamışlardı. Van Ermenileri arasında Katolik mezhebi çok yaygın olmamasına ve 1895- 1896 İsyanına kadar Ermeniler arasında kabul görmemelerine⁷³⁵ rağmen Fransız misyonerler az sayıdaki Katolik Ermenilere eğitim hizmeti sunmayı sürdürmüşler ve Vatikan'ın da desteği ile Katolik inancını yaymak amacıyla Van'da 3 tane dini eğitim veren okul açmışlardı.

1881'de Van'a gelen Fransız Rahip Rhetore⁷³⁶Fransız misyonuna bağlı ilk okulu Péres Dominicains Erkek Okulu adıyla Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Bağlar Mahallesi'nde 1893 senesinde açmıştı. 1901'de okulun daha iyi ve daha yaygın hizmet vermek gerekçesiyle Haçboğan'a taşınması gündeme

⁷³¹Gündüz&Aydın, a.g.e, s106.

⁷³²<http://www.agos.com.tr/tr/archiv/birzamanlar/van.html> Erişim Tarihi: 21.02.2006.

⁷³³Lukas-Kieser, a.g.e., 324.

⁷³⁴Lukas-Kieser, a.g.e., 323.

⁷³⁵Lukas-Kieser,a.g.e., 325.

⁷³⁶Lukas-Kieser, a.g.e., 323.

gelmiş, ancak tasarı hayata geçirilememiştir. 3 öğretmenin çalıştığı okulu Osmanlı Devleti 1913'te resmen kabul etmiştir.⁷³⁷

Péres Dominicains Kız Okulu Van'da Fransızların açtığı ikinci okuldur ve isminden de anlaşılacağı gibi sadece Katolik kız öğrenci kabul etmekteydi. Kız Okulu Osmanlı Devleti'nce 1901'de resmen kabul edilmişti.⁷³⁸

Kız Okulu ve Erkek Okulu'nun eğitim süresi ve müfredatları hakkında çalışma süresince herhangi bir bilgiye erişilememiştir. Ancak Péres Dominicains Erkek Okulu ve Péres Dominicains Kız Okulu'nda toplam 675 Katolik öğrencinin eğitim gördüğü bilinmektedir.⁷³⁹

Ayrıca Van'da Katolik ruhban yetiştirmek amacıyla açılan Présentation Rahip Okulu hizmet vermektedir.⁷⁴⁰ Ancak bu okulun ruhsat tarihi, Osmanlı Devleti'nce kabul ediliş yılı, öğrenci sayısı ya da müfredatı hakkında herhangi bir bilgi ya da belgeye ulaşılamamıştır.

Peres Dominicains Kız ve Erkek Okulu, ve Présentation Ruhban Okulu dışında Van'da Fransızların ayrıca bir yetimhanesi vardı ve burada koruma altına alınan kız ve erkek çocukların tamamı Fransız Okullarında eğitilmekteydi. Yetimhanenin kapasitesi yaklaşık 500 kişiydi. Ayrıca Fransız misyonerlerin çok büyük finansman ve insan kaynakları da yoktu. Bu nedenle ancak herhangi bir nedenle yetimhaneden ayrılan çocukların yerine yeni kimsesizler kabul edilmektedir ve kız/erkek yetim oranı her sene değişmekteydi. 1904 yılında 170 erkek ve 295 kız yetime tıbbi bakım sağlanmaktaydı.⁷⁴¹ Fransız yetimhanesinde kalan kimsesiz çocuklara sağlık hizmetleri büyük bir olasılıkla Amerikalı misyonerler tarafından sağlanmıştır. Çünkü Fransız misyonunda doktor bulunduğu dair herhangi bir bilgiye kullanılan belgelerde ve diğer kaynaklarda ulaşılamamıştır.

Üç okul ve yetimhanede toplam 1140 Ermeniye hizmet veren Fransızlar saha çalışması yapmamışlar ve hizmetlerini sadece eğitimle sınırlamışlardır. Bu

⁷³⁷BOA ŞD.1899/15.

⁷³⁸Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2005, 160.

⁷³⁹Mutlu, *a.g.e.*, 145-146.

⁷⁴⁰Mutlu, *a.g.e.*, 192.

⁷⁴¹Lukas-Kiser, *a.g.e.*, 325.

durumun iki temel sebebi vardır. Fransız Katolik misyonerlerin maddi kaynaklarının çok olmaması ve misyonda çalışan misyoner sayısının az olması ilk nedendir. İkinci sebep ise Van şehrinde meskun Katolik Ermeni sayısının diğer mezheplere mensup Ermenilere nisbetle az olmasıdır.

Kaynakları diğer misyoner gruplarına oranla daha sınırlı olan Fransızlar ver olan olanaklarını yeni Katolikler yaratmak amacıyla değil var olan Katolik Hristiyanları Fransız Devleti'nin ulusal çıkarlarına uygun olarak yönlendirmek için kullanmıştır. Burada bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Van'da çalışan Katolik Fransız misyonerlerin hangi misyoner kurumuna bağlı olduklarına ve Fransız resmi ve dini otoritelerinin bu gruba maddi ve manevi destek sağlayıp sağladıklarına dair herhangi bir bilgiye erişilememesi söz konusu misyonerlerin doğrudan Vatikan'a yani Katolik Papalık'a bağlı olmaları ihtimalini akla getirmektedir. Vatikan sadece dünya üzerine yaşayan Katolik nüfusun arttırılmasını ve bu şekilde kendi hakimiyet alanının genişlemesi arzusundadır. Misyoner teşkilatlanmaları sağlaması ve var olan teşkilatlara her türlü desteği vermesinin altında yatan gerçek budur. Fakat Van'da çalışan Katolik Fransız misyonerler daha çok sayıda insanın Katolikleştirilmesi amacına hizmet etmediği ve Vatikan'ın kendilerine sunabileceği insan ve finansman kaynağı konusunda talepkar olmadıkları da açıktır. Bu duruma rağmen Fransızlar Van'da varlıklarını uzun süre devam ettirebilmişlerdir.

Fransızlar yoğun bir faaliyet alanı ve şansı bulamamalarına rağmen Van'dan 1917'ye kadar ayrılmamışlardır.⁷⁴² Bu kendi hükümetlerinin “etkinlik gösteremesen bile olduğun yeri terk etmeyerek politik gelişmeleri izle” politikasının bir sonucudur. Fransızlar Van'da oluşmaya başlayan Ermeni ayrılıkçı hareketine bilinçli olarak uzak durmuşlardır. Siyaset onların bölgede varlığını ve faaliyetlerinin sürekliliğini tehlikeye sokabilirdi. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin topraklarının kesin olarak paylaşımı gerçekleşene kadar bu coğrafyada kalmak isteyen misyonerler politikadan mümkün olduğu kadar uzak oldukları izlenimini aslında tamamen siyasi davrandıkları hakkında yaratmayı başarmışlardır.

⁷⁴²Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 323

5.3. İNGİLİZ MİSYONER FAALİYETLERİ

Van'da etkinlik gösteren ikinci misyoner grubu Bible Society'e bağlı olarak çalışan ve Amerikan Protestan ABCFM'ye destek veren İngilizlerdi. 1799'da kurulan İngiliz Church Missionary Society'e bağlı olarak çalışan ilk papazın 1815'te⁷⁴³ Şark Meselesi'nin ortaya çıktığı Viyana Kongresi'nin yapılmasından sonra⁷⁴⁴ o dönemde Osmanlı toprağı olan Mısır'a yollanmasını takiben İngilizler bütün Osmanlı topraklarında hummalı bir misyonerlik çalışmasına başlamışlardı.⁷⁴⁵

İngiliz misyoner kurumları Birleşik Krallık Sömürge Bakanlığı'na bağlıydı ve İngiliz Devleti'nin koruması altındaydı.⁷⁴⁶ Van'daki İngiliz elçiliğı de⁷⁴⁷ hem İngilizlerin hem de diğer milletlere mensup tebliğcilerin koruyucusuydu. Çünkü Van'da Amerikan Elçiliğı yoktu.⁷⁴⁸ Uluslararası platformda misyonerlerin faaliyetlerinin tanıtılması, isteklerin karşılanması için kamuoyu oluşturulması, misyonerlere çalışma serbestliğı ve can-mal güvenliğinin sağlanması gibi konularda İngiliz Elçiliğı Van misyonerlerinin en önemli destekçisiydi. Kimi zaman uluslar arası kamuoyu oluşturmak için misyoner raporları ve mektuplarının İngiltere'ye ve batı ülkelerine yollanması işini de elçilik üstlenmiş, adeta misyonerlerin basın bürosu gibi çalışmıştı. Başlangıçta sadece Protestan ABCFM misyonerlerine maddi ve manevi destek veren İngiliz misyonerler de bu kadar yoğun bir diplomatik bir koruma altında 19.yüzyılın sonunda Van'da çalışmaya başlamışlardı.

Eğitimin kitleler üzerindeki uzun vadeli etkilerinin ve yönlendiriciliğinin farkında olmalarına rağmen İngilizler bu nedenle Van'da misyon kurma çalışmalarında geç kalmış ve ilk okullarını ancak 1900'lerin başında açabilmişlerdir. 1908 yılında Van'da bir okul inşa etmeye çalışmışlar ve okulun

⁷⁴³Turan, *a.g.e.*, 8.

⁷⁴⁴Tosun, *a.g.e.*, 4.

⁷⁴⁵<http://www.redrival.com/dervisan/yazi/misyonerlik.html> Erişim Tarihi:19.06.2003.

⁷⁴⁶Poyraz, *a.g.e.*, 329.

⁷⁴⁷<http://www.armenianhouse.org/bliss/turkey/29-america-turkey.html> Erişim Tarihi:26.05.2005.

⁷⁴⁸ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 715/154.

yapı planını izin almak için İstanbul'a göndermişlerdi.⁷⁴⁹ Ancak bu okul binasının yapılıp yapılmadığına dair elimizde kesin bir bilgi yoktur.

Ayrıca Ermeni Sandıklıyan Okulu'nun karşısında İngiliz Canterbury Ruhban Cemiyeti bir din adamı yetiştiren okul açmıştı. 1908'de 3 öğretmeni olan okulda 12 öğrenci eğitim görmekteydi.⁷⁵⁰ Hakkari (Çölemerik)'ye bağlı Silleyegan köyünde açılan bu okul ilerleyen süreçte çok daha fazla Ermeniye hizmet verebilmek için Van'a taşınmıştı.⁷⁵¹ Ancak hiçbir zaman bu gerçekleşmemiş ve daima çok sınırlı sayıda Ermeni öğrencileri olmuştu.

İngilizler sağlık alanında Van'da ciddi bir etkinlik göstermemişler ve ABCFM tarafından açılıp Dr.Clarence D. Ussher'in yönettiği hastaneye bir gözlemci yollamakla yetinmişlerdi. Louise Bond hastanenin İngiliz temsilcisi ve gözlemcisiydi.⁷⁵²

Diğer misyoner gruplardan farklı olarak yetimhane de açmayan İngilizler özellikle Amerikalıların misyon kurumlarına İngiliz Bible Society (İncil Topluluğu) ve Bible Church (İncil Kilisesi) kurumları aracılığıyla maddi ve manevi destek vermişti.⁷⁵³ Çünkü Amerikalı misyonerler de İngilizler gibi Protestandı ve Amerikan ulusal çıkarlarıyla İngiliz ulusal çıkarları arasında ciddi bir çatışma noktası yoktu. Ancak Amerikalı misyonerlerden farklı olarak İngilizler Ermenilere açık destek vermemişler ve II. İsyan sırası ve sonrasında görünüşte nötr (tarafsız) bir tutum sergilemişlerdir.

5.4. ALMAN MİSYONERLER FAALİYETLERİ

Van'da faaliyet gösteren üçüncü misyoner grubu Alman Deutscher Hülfsbund für Christliches Liebeswerk im Orient(Hülfsbünd)'e bağlı olarak çalışan Protestan misyonerlerdi.

1896 yılına kadar Van'da Almanların etkin olarak çalıştığı söylenemez. Bu tarihten sonra Alman misyoner kurumları Amerikalı misyonerlerden

⁷⁴⁹BOA.ŞD.1894/3.

⁷⁵⁰BOA ŞD.2744/33,lef 15.

⁷⁵¹BOA ŞD.1894/3.

⁷⁵²<http://www.lib.byu.edu/~rdh/wwi/1915/bryce/a02.htm#2> Erişim Tarihi:30.03.2005.

⁷⁵³Engelhardt, *a.g.e.*,67.

Dr.Raynolds'a yetimlerin bakımı ve ihtiyaçları için para yollamaya başlanmıştı.⁷⁵⁴ Ancak şehre gelip misyon istasyonu kurmak gereği duymamışlardı.

1896'da Alman misyonierleri(Hülfsbund) ile Amerikalı misyonierler arasında sorunlar yaşanmış ve Van'ı Hülfsbund'a bırakmak ve çok fazla çocuğa hizmet vermeyen Alman yetimhanesini ABCFM'ye devretmek⁷⁵⁵ gündeme gelmişti. ABCFM misyonierleri bu öneriyi olumlu karşılamışlardı.⁷⁵⁶ Çünkü zaten Alman yetimhanesi Amerikalı misyonierlerin desteği ile hizmet verebilmekteydi.⁷⁵⁷ Ancak bu tasarı hayata geçirilmemiştir.⁷⁵⁸

1901'de⁷⁵⁹ Vaiz Roesler ve Urfa misyonierlerinden Pauline Patrunky⁷⁶⁰ Van'a yeni bir yetimhane kurmak üzere gelmişti.⁷⁶¹ Alman yetimhanesi kısa bir zaman içinde çalışmaya başlamıştı. Ancak personel sayısı daha fazla çocuğa bakmak için yetersizdi. Bunun üzerine 1905'te Deutstches Hülfsbund für Christliches Liebeswerk im Orient (Hülfsbünd)'e bağlı olarak çalışan⁷⁶² İsviçreli Vaiz Johannes Spörri ve Ernest Lohmann 1905'te Van Yetimhanesi'ne gelmiş ve Vaiz Roesler ve Pauline Patrunky ile birlikte çalışmaya başlamışlardı. 1906'da ise Johannes Spörri'nin eşi Frieda Spörri-Knecht ve kızı İrene Van'a gelerek Ermeniler için açılan⁷⁶³ ve Amerikan misyon istasyonuna 5 dakika mesafede olan⁷⁶⁴ yetimhanede görev yapmaya başlamışlardı.⁷⁶⁵

⁷⁵⁴Lukas-Kieser , *a.g.e.*, 325.

⁷⁵⁵ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL717/447.

⁷⁵⁶ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/448

⁷⁵⁷ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/447.

⁷⁵⁸Grace Higgley Knapp, *The Tragedy Of Bitlis, Sterndale Classics*, 2002, *a.g.e.*, 16-17.

⁷⁵⁹İbrahim Ethem Atnur, *Türkiye'de Ermeni Kadınları Ve Çocukları Meselesi (1915-1923)*, Babil Yayınları, Ankara, 2005, 97.

⁷⁶⁰Lukas-Kieser , *a.g.e.*, 325.

⁷⁶¹Lukas-Kieser , *a.g.e.*, 230.

⁷⁶²H.Lukas-Kieser, "Bir Misyonier Hastanesinin Çevresindeki Küçük Dünya: Urfa 1897-1922", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak-Toplumsallık Biçimleri ve Cemaatler Arası İlişkiler (18-20.yy'lar)*,Der:François Georgeon-Paul Dumont, çev. Maide Selen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, 257.

⁷⁶³http://www.agos.com.tr/tr/archiv/bir_zamanlar/van.html Erişim Tarihi: 21.02.2006.

⁷⁶⁴<http://www.lib.byu.edu/~rdh/wwi/1915/bryce/a02.htm#2> Erişim Tarihi: 30.03.2005.

⁷⁶⁵Knapp, *a.g.e.*, 16.

Alman yetimhanesinde çalışan misyoner sayısını artışıyla daha çok sayıda Ermeni yetime bakmak gündeme gelmişti. 1895-1896 isyanından sonra yetim kalan Ermeni çocukları Van ABCFM yetimhanesinden alınmış ve Hülfsbünd yetimhanesine yerleştirilmişti.⁷⁶⁶ Bu tarihten sonra Almanlar 11 yıl boyunca yoğun olarak çalışmışlar ve. Türk birliklerinin Van'a girmesinden hemen önce Hülfsbünd misyonerleri şehri terk etmişlerdi.

Alman misyonerlerinin Van'da faaliyet gösterdikleri dönemde Ermeni nüfuusn fazla olduğu Acem Haço Mahallesi'nde 7 Mart 1909'da açtıkları ve yöneticiliğini Johannes Spörri'nin yaptığı yetimhanedeki⁷⁶⁷ çocuklarla çocuklara ve yetişkinlere eğitim hizmeti ve tıbbi bakım sağlanmıştı. Daha önce açılan fiziki şartları yetersiz olan yetimhanede bakılan kimsesiz çocuklar bu yeni yetimhaneye aktarılmıştı. Eğitim çalışmalarını Hülfsbünd misyonerleri sürdürmüştü. Ancak misyonun doktoru olmadığından tıbbi bakım ve yardım konusunda Amerikalı Dr.Clarence D.Ussher'den⁷⁶⁸ yardım alınmıştı.⁷⁶⁹

Acem Haço Yetimhanesi 300 çocuğa hizmet verebilmek üzere tasarlanmıştı.⁷⁷⁰ Ancak binanın fiziki şartları yeterli değildi ve yeni binalara ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu nedenle Alman misyonerleri girişimlerde bulununca yoğun bir faaliyet gösteren kurumunun çalışmaları hükümet yetkililerinin dikkatini çekmiş ve Van'dan İstanbul'daki resmi makamlara yapılanlar ve ihtiyaç duyulanlar konularında sürekli olarak bilgi verilmişti. 17 Nisan 1324/1909'da Van Valisi Sadaret Makamına bir telgraf çekmiş ve kurum hakkında sadrazamı bilgilendirmişti.⁷⁷¹ Osmanlı yetkililerine kurumun hizmet vermek için gereksinim duyduğu yeni binaların yapımı için izin talep edilen belgeler yollanmış, ve yapımına başlanılan binaların inşaatlarının ne aşamada olduğu, ne tür inşaat malzemeleri kullanıldığı, ve yapıların ne zaman tamamlanacağı hakkında bilgi sunulmuştu. Üzüm bağlarının olduğu bir tarlada bir fırın, bir odunluk, bir samanlık, bir ahır ve bir hamam yapılması gerekiyordu. Dönemin Van Valisi Ali

⁷⁶⁶Knapp,*a.g.e.*, 16-17.

⁷⁶⁷BOA HR.HMŞ İŞO 70/2-7.

⁷⁶⁸Ussher& Knapp, *a.g.e.*, 211.

⁷⁶⁹Ussher & Knapp, *a.g.e.*, 76.

⁷⁷⁰Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 327.

⁷⁷¹BOA. ŞD.1894/2.

Rıza Paşa durumu İstanbul'a 6 Haziran 1324/1904 'de 9655 numaralı telgrafla bildirmiş ve inşaatın devamı ve yeni inşa edilecek binaların ruhsata işlenmesi için bir ruhsat komisyonu kurulması için İstanbul'dan emir istemişti.⁷⁷² İstanbul'dan gelen cevap olumluydu ve bahsi geçen binalar dışında yeni bina yapılmaması koşuluyla Hülfsbünd misyonerlerine gereken inşaat izni verildi.⁷⁷³

Almanların bu kadar ısrarlı bir şekilde Osmanlı makamlarından inşaat izni istemesinin arkasında sadece çok daha fazla sayıda kimsesiz Ermeni çocuğuna bakma düşüncesinin olduğu iddiası tartışılabilir bir tezdur. Çünkü şehirde zaten Fransız ve Amerikan yetimhaneleri hizmet vermekteydi. Kaynakları son derece sınırlı olan Fransız yetimhanesinin aksine Amerikan ABCFM çok daha iyi koşullarda ve İngilizlerin de desteğiyle çalışmaktaydı. Ayrıca misyoner yetimhanelerinde koruma altına alınan çocukların misyoner okullarında eğitildiği gerçeğinden yola çıkılırsa Alman misyonerlerin asıl amacının çok daha fazla Ermeni çocuğa erişerek onları Alman ulusal çıkarlarının gerçekleştirilebilmesi adına yönlendirmek olduğu yargısına varmak yanlış olmayacaktır.

Hülfsbünd misyonerleri Nisan-Mayıs 1915'teki II. Van İsyanından sonra da özellikle yetimhanedeki çalışmalarını aralıksız olarak devam ettirmişti. İsyanıdan sonra kimsesiz kalan 300 Türk ve Müslüman çocuğu da bu yetimhaneye yerleştirilmişti. Ancak bu çocukların akıbeti hakkında belge ya da bilgiye ulaşılamamıştır.

Hülfsbünd misyonerleri sayısı sınırlı olan çalışanları nedeniyle ev misyonerliği çalışmalarına ağırlık vermemişlerdi. Tıpkı Fransız ve İngiliz misyoner grupları gibi daha kısıtlı bir kitleyle çalışmışlar ve daha fazla insana erişebilmek arzusuyla Ermenilerin evlerine kadar gidip onlarla dini ve dünyevi sohbetler gerçekleştirmemişlerdi. 1905'te Vosgepag Köyü'nde bir şube açan Almanlar ancak Genç Türkler'in iktidarında gerçek köy çalışmalarını yapabilmışlerdi.⁷⁷⁴ Ancak yine de bu çalışmalar çok sınırlıydı.

⁷⁷²BOA. ŞD.1894/2.

⁷⁷³BOA ŞD.1893/2.

⁷⁷⁴Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 327.

Alman misyonunda Baron Simeon, hemşire Christine Durer⁷⁷⁵, Bay Spörri'den başka Bayan Spörri⁷⁷⁶ ve kızları İrene(Schwestern Anna) ve hemşire Kathe⁷⁷⁷(Schwestern Martha Kleiss) Kate Ehrhold⁷⁷⁸, Pauline Patrunkey⁷⁷⁹, Ernest Lohmann, Vaiz Roesler⁷⁸⁰ görev yapmaktaydı. Ayrıca 3 bekar bayan misyoner de kurumda hizmet vermektedir⁷⁸¹. Başka bir ifadeyle Hülfsbünd'e bağlı 13 misyoner Van'da yetimhanede çalışmıştı. Ancak Almanların bütün hizmet kadrosu 13 kişiyle sınırlı değildi. İngiliz ve Fransızlardan farklı olarak Alman misyonerler Van'da muhtelif köylerde aralarında Kate Ehrhold'un⁷⁸² da bulunduğu 22 öğretmenle 1000 den fazla öğrenci yetiştirmişler⁷⁸³ ama okul açmamışlar ve Amerikalı misyonerler gibi Protestan olan Hülfsbünd misyonerleri eğitim alanında Amerikalılarla rakip olmak yerine genellikle koordinasyon içinde çalışmışlardı. Okul açmak finansman ve insan kaynağı gerektirmekteydi. Alman misyonerler ABCFM misyonerleri gibi güçlü kaynaklara sahip değildi. Dolayısıyla hizmet alanını genişletmek verilen hizmetlerin nitelik ve niceliğinde azalmaya sebep olabilirdi. Bu ise Hülfsbünd misyonerlerince istenmeyen bir durumdu. Bu nedenle Van'da okul açmayan Almanlar eğitim- öğretim faaliyetlerini diğer hizmet alanları içinde vermişlerdi.

Hülfsbünd tıpkı Katolik Fransız misyonerler gibi daima politik davranmıştı.⁷⁸⁴ Dünya imparatorluğu kurmak ve Osmanlı topraklarını da perde arkasından yönetmek isteyen Almanya ayrılıkçı Ermenileri istememekteydi. Osmanlı ülkesindeki heterojen nüfus yapısını devam ettirmek Alman milli çıkarlarına daha uygundu. Alman misyonerler de hükümet politikasına uygun davranmışlardı.⁷⁸⁵

⁷⁷⁵Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 725.

⁷⁷⁶Lukas-Kieser Alman yetimhanesinde çalışan Sporri çiftinin soy adını Sporri-Knecht olarak vermektedir. Bkz. Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 231.

⁷⁷⁷Knapp, *a.g.e.*, 21.

⁷⁷⁸ Bryce&Toynbee, *a.g.e.*, 190.

⁷⁷⁹Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 325.

⁷⁸⁰Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 325.

⁷⁸¹Knapp, *a.g.e.*, 16.

⁷⁸²Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 627.

⁷⁸³Lukas- Kieser, *a.g.e.*, 626.

⁷⁸⁴Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 505.

⁷⁸⁵Ussher & Knapp, *a.g.e.*, 207.

Ancak kimi zaman ayrılıkçı Ermenilerle organik bağlar da geliştirilmişti. Bu amaçla Alman misyonunda “devrimcilere” yani ayrılıkçı Ermenilere çay partileri verilmişti.⁷⁸⁶ Bu davranışın temel sebebi Ermenilerin yurtdışı destekli bir devlet kurması durumunda da Van’da varlıklarını sürdürebilme ve can güvenliklerini garanti altına almak isteğiydi. Ayrıca misyonerler özelde Vanlı genelde ise Osmanlı tebaası Ermenilerin hareketlerinden haberdar olarak Osmanlı ülkesi hakkında kendi resmi makamlarına ve bağlı bulundukları misyoner kurumuna raporlar yollamaktaydılar. Amaç Alman devletinin herhangi bir karışıklık durumunda kendi çıkarlarına uygun Osmanlı politikaları geliştirmesini sağlamaktı.

Van’da çok daha fazla sayıda Ermeniye ulaşabilmek amacıyla Protestan Hülfsbünd misyonerleri Katolik Fransız misyonerler dışında başka misyoner gruplarıyla işbirliği sağlamaya çalışmıştı. Eşgüdümlü çalıştıkları halde Alman misyonerlerin faaliyetleri Amerikalı misyonerlerce yeterli görülmemekteydi.⁷⁸⁷ Çünkü Alman misyonerleri hem sayı olarak azdı hem de çalışma alanları son derece sınırlıydı. Ayrıca Alman misyonerler koordinasyon içinde çalışmalarına rağmen Amerikalı misyonerlerle organik bağ kurmak istememişlerdi. Daha önce de vurgulandığı üzere misyonerlik çalışmaları 19. yüzyılda basit anlamda din yayma davranışı olmaktan çıkmış ve emperyalist devletler ulusal çıkarları için İnanç’ı ve misyonerleri kullanmaya başlamışlardır. Dolayısıyla her ikisi de Protestan olan Almanlar ve Amerikalıların tamamen uzlaşması ya da ortak teolojik amaçlar için çalışması söz konusu olamazdı. Almanlar ve Amerikalıların tek benzer hedefleri vardı. Her iki misyoner grubu da sadece kendi ulusal çıkarlarını Osmanlı topraklarında gerçekleştirmek arzusundaydı. İlerleyen süreçte Van’da ortaya çıkan ve 1915 senesinde silahlı bir isyana dönüşen Ermeni ayrılıkçı milliyetçiliğine misyonerlerin sunduğu katkı bu durumun en somut olacaktı.

⁷⁸⁶Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 327.

⁷⁸⁷ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/446.

5.5. AMERİKAN MİSYONER FAALİYETLERİ

Van'da çalışan diğ er bir misyon er grubu da ABCFM'ye bağlı Protestan Amerikan misyon erlerdi. 1871- 1917 yılları arasında Van ş ehrinde pek  ok alanda  alışan bu misyon erler Ruslar ve Ermeniler ile birlikte 1917 senesinde ş ehri terk ederek Tiflis'e gitmişlerdi.

Van ABCFM misyon erleri hakkında detaylı bilgi bir sonraki b l mde verilecektir.

6.VAN'DA AMERİKAN MİSYONER FAALİYETLERİ

6.1.VAN ABCFM MİSYONERLERİ

“ABCFM misyonerleri gelenek ve düşünceleri değiştirir”

Rufus Anderson⁷⁸⁸

Osmanlı ülkesindeki en yeni misyon istasyonu⁷⁸⁹ olan Van istasyonu demografik ve stratejik konumu dolayısıyla ABCFM'ye bağlı misyonerler için çok önemliydi.⁷⁹⁰ Yeraltı ve yerüstü kaynaklar açısından zengin, jeopolitik ve jeostratejik konumu dolayısıyla Amerikan ulusal çıkarları için vazgeçilmeyecek kadar önemli olan bölgede yaşayan Ermenilerle din ortaklığı söylemiyle yola çıkarak iyi ilişkiler geliştirmek gerekiyordu.

Gelecekte dünyadaki en büyük Ermeni merkezi haline gelmesi beklenen⁷⁹¹ şehre ABCFM misyonerlerinden Wheeler ve Anadolu'nun pek çok farklı yerinde hizmet veren misyon istasyonlarını düzenli olarak ziyaret eden George C. Raynolds 1871 yılının Eylül ayında bir haftalık bir tatil için gelmiş⁷⁹² ve şehirde bir istasyon kurmaya karar vermişlerdi.⁷⁹³ Van'da 1871'de çok amaçlı bir misyon istasyon açıldı⁷⁹⁴. Bu istasyonda 1917'de Amerikalı misyonerler Ruslar ve Ermenilerle beraber Van'ı terk edene kadar 40 yıl hizmet verilmiştir⁷⁹⁵.

Van'da 1871 senesinde kurulan misyon istasyonun⁷⁹⁶ kurucusu olan Raynolds aralıksız 20 yıl şehirde kalmıştı.⁷⁹⁷ ABD'de 500 USD bağış toplayarak bir

⁷⁸⁸Anderson, *a.g.e.*, 459.

⁷⁸⁹ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/478.

⁷⁹⁰ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/478.

⁷⁹¹ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/197.

⁷⁹²Anderson, *a.g.e.*, 438-439.

⁷⁹³Anderson, *a.g.e.*, 438-439.

⁷⁹⁴William E Strong, *The Story Of The American Board*, The Pilgrim Press, 1910, 223.

⁷⁹⁵ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/486.

⁷⁹⁶İstasyonun açılış tarihi hakkında farklı görüşler vardır. ABCFM tarihi hakkında kapsamlı bir kitap yazan William E. Strong Van istasyonunun 1877 senesinde açıldığını iddia etmektedir.bkz. Strong, *a.g.e.*, 223

⁷⁹⁷Ekler:Raynolds hakkında yazılan bir gazete makalesi,ABCFM Arşivi, ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 715/154.

okul açmış ve yetimhane binası yaptırmıştı.⁷⁹⁸ Aynı zamanda Van istasyonunun mali işler sorumlusu da olan, Van temsilcisi olarak kurumun İstanbul merkez toplantılarına da katılan⁷⁹⁹ ve 1891 yılına kadar misyon istasyonunda farklı birimlerde farklı görevlerle çalışan Raynolds aynı zamanda iyi bir hatipti ve diplomasi diliyle konuştuğu için Osmanlı makamlarıyla sağlanan iyi diyalogun da mimarıydı. Ayrıca G. C. Raynolds kurumun genel çalışmaları hakkında düzenli olarak raporlar yollayarak Van misyon istasyonunun uzun vadeli çalışma planlarının yapılmasını da sağlayan kişiydi.⁸⁰⁰ Raynolds yabancı misyon şefleri ve Van Ermenileri arasındaki iletişimde mütercim-tercümanlık da yapmıştır.⁸⁰¹

Van'daki misyon yapılanması adeta bir köy yapılanması gibiydi.⁸⁰² 1871'de kurulan ancak 1907'de Osmanlı Devleti'nce resmen kabul edilen⁸⁰³, Van'da Amerika Birleşik Devletleri elçiliği olmadığı için⁸⁰⁴ Haçboğan semtinde bulunan⁸⁰⁵ İngiliz Elçiliği'nin⁸⁰⁶hamiliğini üstlendiği ve Aygestan'ın (bağlık-bahçelik alan) güney doğusunda, Arark Mahallesi'nde⁸⁰⁷ olan misyon istasyonunda⁸⁰⁸ bir kilise, bir dispanser, kız ve erkek okulları, bir nakış okulu⁸⁰⁹, bir hastane, bir yetimhane⁸¹⁰ ve bir eczane, bir matbaa⁸¹¹, ve⁸¹² 4 adet misyoner lojmanı bulunmaktaydı.⁸¹³ Misyon istasyonunun mezarlığı yerleşkenin biraz dışındaydı. Misyonerlerin bina almak,

⁷⁹⁸ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 715/154.

⁷⁹⁹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 715/437.

⁸⁰⁰ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 709/275-276, 363-365.; ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 715/50-51, /125-129.

⁸⁰¹ Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 312.

⁸⁰² ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/525-532.

⁸⁰³ BOA Mukteza Defterleri, Nr.30 s.84-92.

⁸⁰⁴ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 715/154.

⁸⁰⁵ Lynch, *a.g.e.*, 82.

⁸⁰⁶ Lynch, *a.g.e.*, 91.

⁸⁰⁷ <http://www.virtualani.org/varagavank/turkish.html> Erişim Tarihi:10.16.2006

⁸⁰⁸ <http://www.lib.byu.edu/~rdh/wwi/1915/bryce/a02.htm#2> Erişim Tarihi:30.03.2005.

⁸⁰⁹ Bryce&Toynbee, *a.g.e.*, 185

⁸¹⁰ Mutlu, *a.g.e.*, 314.

⁸¹¹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 715/599

⁸¹² BOA. ND NR:12 Ş160.

⁸¹³ Knapp, *a.g.e.*, 16.

kiralamak ya da inşa etmek hakları bulunması⁸¹⁴ istasyon yapılanmasının kısa zamanda sağlanmasını mümkün kılmıştı.

Hastane ve dispanser ırk ya da din farkı gözetilmeden talepte bulunan bütün hastalara poliklinik ve yataklı tedavi hizmeti verilmişti.⁸¹⁵ Dr.Clarence Douglas Ussher'in⁸¹⁶ yönettiği eczane; hastane ve dispanser için ilaç üretmekte ve yerli halka da kimi zaman bedelsiz kimi zaman da cüzi bir ücret karşılığında ilaç satmaktaydı.⁸¹⁷ Yetimhanede sadece Ermeni yetim çocuklar kalmaktaydılar.⁸¹⁸ Anaokulları üç taneydi ve bu okullardan birinde sadece Müslüman eşrafın çocuklarına hizmet edilmekteydi.⁸¹⁹ 1917'ye kadar aralıksız varlığını sürdüren kilise bir köy kilisesi olamayacak kadar büyüktü ve yaygın yapı uygulamasının aksine maliyeti daha fazla olan taştan yapılmıştı. Birkaç ailenin barınabileceği kadar büyük olan dört adet misyoner lojmanı istasyon yapılaşmasının diğer önemli parçasıydı.

Bu kadar geniş ölçekli bir yapılanma için gereken finansman desteği ise Amerika Birleşik Devletleri'nde varlığını sürdüren ve misyon hizmetlerinin sürdürüldüğü pek çok ülkede şubeleri olan Congregational Church Of America tarafından sağlanmaktaydı.⁸²⁰ Ayrıca ABCFM tarafından yurt dışından bağış yoluyla toplanan paralar İstanbul'daki kurum saymanlığına aktarılmaktaydı ve istasyonlar tarafından yapılan yazışmalarda istenen meblağlar⁸²¹da saymanlıkça gönderilmekteydi.

⁸¹⁴ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 715/599

⁸¹⁵ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/559-560.; ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/573-579.

⁸¹⁶ <http://www.asteria.fivecollages.edu/findaids/mountholyoke/mshm218.html> Erişim Tarihi: 15.03.2006.

⁸¹⁷ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/559-560.

⁸¹⁸ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/567.; ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/533.

⁸¹⁹ Okulların,kolejin,anaokullarının yerleri birinci ve ikinci el kaynaklarda tam olarak belirlenemedi.Ancak çizeri belli olmayan ve isyan döneminde Osmanlı topçu bataryalarının konuşlandığı yerleri de gösteren bir krokiye göre kız ve erkek okulları ile ana okullarından sadece biri kale surlarının arkasındaki eski şehirdeydi.Sözü geçen kroki çalışmanın sonunda ekler bölümünde verilmiştir.

⁸²⁰ Lynch, *a.g.e.*, 93.

⁸²¹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 709/175-176.

İlk başta Gregoryen Van Ermenileri ABCFM misyonerlerini ve faaliyetlerini benimsememişlerdi.⁸²² Ermenilerin gösterdiği yoğun tepkilere rağmen beş yıl içinde kilisesini açan ABCFM misyon istasyonunda ev misyonerliği çalışması için Evanjelik bir toplum oluşturulmuştu⁸²³. Protestan misyonerler Gregoryen Ermenilere mesajı bire bir iletişim kurarak daha kolay verilebilirdi.⁸²⁴ Özellikle kadın misyonerler ev ziyaretleri yaparak Ermeni kadınlarla ev idaresi ya da çocuk bakımı gibi konularda görüşmüşlerdi.⁸²⁵ Bu şekilde yapılan çalışmaların genel adı ev misyonerliği idi. Ev misyonerliği sayesinde misyonerler insanların önce güvenini kazanmışlar, sonra hedef kitleyi sundukları hizmet ve olanaklardan faydalanmaya ikna etmişler, üçüncü aşamada dini mesajlarını iletmışlerdi⁸²⁶.

Tepki görmeden kabul görmenin tek ama en uzun yolu evanjelizm olduğu için⁸²⁷ misyon istasyonu maddi hiçbir çıkar gözetmeksizin sadece insani yardım sunmaya gelen insanlar topluluğu görünümüne bürünmüş ve ABCFM misyonerleri uzun sürede kazandıkları güveni yitirmemeye azami ölçüde dikkat göstererek çalışmaya devam etmişlerdi.

Evanjelik Protestan Van misyon istasyonunda görev yapan “gönüllü personel”in sayısı azımsanamayacak kadar çoktu. Hedef kitle kalabalıktı, hizmet verilebilecek çok alan vardır ve dini özgürleşme söylemiyle yola çıkıp ayrılıkçı ulusalcılığı körüklemek için Ermeniler bilgi ve faaliyet bombardımanına tutulmalıydı. Hiçbir alanda boşluk kalmamalıydı. Çocuklar ve gençler eğitilmeli, eğitimsiz annelere ulaşılmalı⁸²⁸, Osmanlı Devleti tarafından yaygın olarak sunulamayan sağlık hizmetleri verilmeliydi.⁸²⁹

ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 709/183-184.

ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 709/188-189.

⁸²² ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/549-552.

⁸²³ Strong, *a.g.e.*, 223.

⁸²⁴ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/567.

⁸²⁵ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/544-548.

⁸²⁶ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/520-524.

⁸²⁷ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/567.

⁸²⁸ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/568-572.

⁸²⁹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/542.

Çalışma alanları çeşitlenince personel sayısının da artması kaçınılmaz bir zorunluluk halini aldı. H F. B. Lynch Osmanlı ülkesinde yaptığı seyahatlerini ve izlenimlerini anlattığı *Armenia: Travels & Studies* adlı kitabının ikinci cildinde 1800'lü yılların sonunda Van istasyonunda çok sayıda yetişkin misyoner olduğunu söylemektedir.⁸³⁰ Doğum kontrolü uygulamalarını reddeden ve aileleriyle sürekli bir arada yaşamayı gerçek dini davranışlardan biri sayan misyoner köyünün nüfusu oldukça kalabalıktı. Çalışma süresince erişilebilen birinci ve ikinci el kaynaklarda isimlerine rastlanılan ve işlerine aşkla bağlı olduklarını daima ifade eden⁸³¹ Herbert Marsena Allen⁸³², Helen Rendle Barnum⁸³³, Henry Samuel Barnum⁸³⁴, Lucretia L. Barnum⁸³⁵, Helen P. Barnum⁸³⁶, Jane Yarrow⁸³⁷, Ernest Albert Yarrow⁸³⁸, Lovie⁸³⁹ Bond⁸⁴⁰, Bayan Mc Dowell, Bayan Fraser⁸⁴¹, Joseph K. Greene⁸⁴², Dr.Grace Kimball⁸⁴³, Grace Higgley Knapp, gezici misyoner Grisel McLaren⁸⁴⁴, Bayan Shane⁸⁴⁵, Susan Norton, Dr.George C. Raynolds⁸⁴⁶, Martha W. Tinker-Raynolds(1839- 1915)⁸⁴⁷, Gertrude Rogers, Elizabeth A. Greene⁸⁴⁸ Bayan Seymour⁸⁴⁹, Joseph Scott⁸⁵⁰, Caroline

⁸³⁰Lynch, *a.g.e.*, 94.

⁸³¹ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 715/534.

⁸³²Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 213.

⁸³³Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 155.

⁸³⁴Anderson, *a.g.e.*, 495.

⁸³⁵ Anderson, *a.g.e.*, 495.

⁸³⁶ Anderson, *a.g.e.*, 495

⁸³⁷Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 622.

⁸³⁸Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 77.

⁸³⁹ Bryce & Toynbee, *a.g.e.*, 184.

⁸⁴⁰ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 716/282.

⁸⁴¹Lynch, *a.g.e.*, 92.

⁸⁴²Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 73.

⁸⁴³Lynch, *a.g.e.*, 92.

⁸⁴⁴ Bryce&Toynbee, *a.g.e.*, 186.

⁸⁴⁵ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/125.

⁸⁴⁶Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 269.

⁸⁴⁷Lukas Kieser, *a.g.e.*, 303.;<http://asteria.fivecolleges.edu/findaids/mountholyoke/mshm218.html>

Erişim Tarihi: 15.03.2006

⁸⁴⁸ Anderson, *a.g.e.*, 494.

Silliman, Dr. L. R. Smith⁸⁵¹, Dr.Clarence D. Ussher⁸⁵², Elizabeth Freeman Borrow-Ussher⁸⁵³, Elizabeth Ussher⁸⁵⁴, Neville Ussher, Richard Beverly Ussher⁸⁵⁵, Bayan Shane ve Kontes Alexandra Tolstoy(1884- 1979)⁸⁵⁶ bahsi geçen istasyonda çok uzun yıllar hizmet veren misyonerlerden sadece bir kısmıydı.

Van İstasyonu'nda çalışacak insanlar kurumun Boston'daki merkezi tarafından belirlenmiş⁸⁵⁷ ve istasyonunda çalışmak üzere görevlendirilenler mümkün olan en kısa zamanda Van'a gelmişlerdi.⁸⁵⁸ Amaç hizmetin aksamasını önlemektir. Kimi zaman yeni gelecek misyonerler halen istasyonda çalışanların aile üyeleri de olabilmekteydi.⁸⁵⁹ İhtiyaç duyulması durumunda misyon kurumlarında çalışmak üzere yerli Ermeniler de maaşlı olarak çalıştırılabiliyordu.

Anadolu'nun farklı yerlerinde aynı kuruma bağlı olarak çalışan yeni dünyanın dindar göçmenlerinin⁸⁶⁰ yani misyonerlerin Van istasyonuna çalışmak üzere gelmesi söz konusu olduğunda kurum karar hakkını istasyonda ikamet eden misyonerlere bırakmaktaydı. Van istasyonunda çalışan misyonerler de oylama yaparak karar verilmiş ve oylama sonucunu ivedilikle hem İstanbul hem de Boston merkezlerine bildirmişlerdi. Bu şekilde hem kurumun yer değiştirmelerden haberdar olması sağlanmakta, hem de istasyon bütçesinin belirlenmesi kolaylaşmaktaydı. Çünkü kurum hizmet bedeli olarak planlanan miktarın dışında bir de misyon istasyonunda ikamet eden çalışanların sayısını baz alarak beslenme ve ihtiyaç gideri belirlemektedir ve yeni gelecek misyonerlerin var olan misyon yapısı içinde sorunsuz çalışmaları amaçlanmıştır. Ayrıca misyonerler oylama sonucuna sadık kalmak

⁸⁴⁹ <http://www.armenianhouse.org/bliss/turkey/27-relief-work.html> Erişim Tarihi: 26.05.2005.

⁸⁵⁰ Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 155.

⁸⁵¹ Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 305

⁸⁵² Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 274.

⁸⁵³ Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 73.

⁸⁵⁴ Bryce&Toynbee, *a.g.e.*, 186.

⁸⁵⁵ Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 198.

⁸⁵⁶ <http://asteria.fivecolleges.edu/findaids/mountholyoke/mshm218.html> Erişim Tarihi: 15.03.2006

⁸⁵⁷ Ussher&G. H.Knapp, *a.g.e.*, 76.

⁸⁵⁸ Anderson, *a.g.e.*, 494-495.

⁸⁵⁹ Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 198.

⁸⁶⁰ Lynch, *a.g.e.*, 93.

zorundaydılar.⁸⁶¹ Örneğin Bay ve Bayan Keeman'ın istasyona gelip gelmemesi hakkında yapılan oylama⁸⁶² aile gibi görülen ve çalışmaların hiçbir nedenle aksamaması istenen istasyonun standart uygulamasıydı.⁸⁶³ Başka bir istasyona gitmek ise ancak merkezden gelen emirle ve yeni istasyonda yapılacak oylama sonucunda olabilmekteydi.⁸⁶⁴ Bu katı uygulamaların tek istisnası evlilikti. Evliliği ve evlilik sonrasında şekillenen yaşamı kutsal dışı bir hayat olarak gören Protestanlık düşüncesi⁸⁶⁵ sebebiyle kadınlar evlendikten sonra hayatlarını toplumdan izole olmadan sürdürmekteydiler. Bu nedenle evlilik durumunda kadın misyoner eşinin görev yaptığı istasyona gidiyordu.⁸⁶⁶ Erkeğin evlilikten sonra eşinin yaşadığı misyon istasyonuna gitme hakkı vardı. Ancak bu sık rastlanan bir uygulama değildi.

1 Ocak 1912'de ABCFM aldığı bir kararla misyonerlere görev süresi sınırlandırması getirilmişti. Kurumun amacı rotasyon uygulayarak misyonerlerin farklı merkezlerde dönüşümlü olarak çalışmalarını sağlamaktı. Bu şekilde verilen hizmetlerin nitelik ve nicelik açısından daha iyi olması amaçlanmıştı. Ancak Clarence D. Ussher bu kararı kabul etmediğine dair bir mektubu kurumun İstanbul merkezine yollamıştı. Ussher'e göre bu kararı uygulamak anlamsızdı. Çünkü ancak uzun süre bir bölgede çalışan misyoner başarılı olabilirdi. İnsanların yeni tanıdıkları bir insana güvenmesini sağlamak imkansızdı. Misyon çalışmaları ise bire-bir ilişkilerle sürdürüldüğü için güven sağlayamayan bir misyonerin etkin ve verimli çalışması mümkün olamayabilirdi.⁸⁶⁷ Ermeniler ancak tanıdıkları ve güvendikleri insanlardan etkilenebilirdi. Bu ise ancak hedef kitlenin aile bireylerinden biri gibi olmakla sağlanabilirdi. Evanjelik tebliğ için bu çok önemliydi. Ermenilerle ABCFM misyonerleri arasında güven sağlanması uzun zaman almıştı ve bu süreci tekrar başlatmak misyon çalışmalarını geriletebilirdi.

⁸⁶¹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 715/443

⁸⁶² ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/505.

⁸⁶³ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/568-572.

⁸⁶⁴ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/463.

⁸⁶⁵ Asife Ünal, *Yahudilikte, Hristiyanlıkta Ve İslamda Evlilik*, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, 78.

⁸⁶⁶ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/154.

⁸⁶⁷ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/146.

Van istasyonundaki misyonerler genellikle orta seviyenin altındaki ailelerden gelmekteydiler. Misyonerlerin ortak özellikleri arasında misyoner ailelere mensup olmak da vardı. Örneğin misyon doktoru Clarence D.Ussher'in eşi Elizabeth Freeman Borrows-Ussher Bitlis'te doğmuştu ve anne-babası misyonerdi. Herbert Marsena Allen bir misyonerin oğluydu ve Harput İstasyonu'nda doğmuştu⁸⁶⁸. Ernest Albert Yarrow; Primitive Methodist Church Of America (Amerikan Temel Methodist Kilisesi)'nin Grand Old Man diye tabir edilen büyük rahiplerinden biri olan Dr. William H. Yarrow'un oğluydu.⁸⁶⁹ Ayrıca misyonerlerin önemli bir kısmı Van'da çalışmaya başlamadan önce ABD'de dini eğitim veren kolejlerde eğitim almışlardı. Martha Tinker-Raynolds bu duruma iyi bir örnekti. Raynolds 1859 yılında mezunlarının önemli bir kısmı farklı misyoner teşkilatlarında çalışan Mount Holyke Koleji'nden mezun olmuştu.⁸⁷⁰

Çalışma bölgeleri kurum tarafından belirlenen yeni dünyadaki dindar göçmenler ABCFM'a karşı bazı haklara da sahiptiler.⁸⁷¹ İlk dönem misyonerliğinde temel olarak gönüllülük esas alınmıştır. 1843 senesine kadar misyonerlere maaş ödenmemiş, ABCFM sadece istasyonun masraflarını karşılamıştır⁸⁷². Misyonerler şahsi harcamalarını kendi bütçelerinden yapmaktaydılar. Hastalık durumunda kurum tedavi ücretlerini ödememişti. Ölüm ya da sakatlanma durumunda herhangi bir tazminat ödenmesi veya maaş bağlanması söz konusu değildi. Başka bir ifadeyle Anadolu misyonerliğinde 1843 senesi bir dönüm noktasıydı ve birinci dönem olarak adlandırılmaktadır. 1843 yılından sonra misyonerlere ödeme yapılmıştır. Ancak misyonerlere verilen maaş yetersizdi⁸⁷³. Çünkü yaşam Van'da çok pahalıydı.⁸⁷⁴ Misyonun maddi durumu iyi değildir ve misyonerlerin Van esnafına çok borcu

⁸⁶⁸Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 213.

⁸⁶⁹ http://www.bklyn_genealogy_info_com/newspaper/BSU/1910.Death.html Erişim

Tarihi:10.06.2006.

⁸⁷⁰ <http://www.asteria.fivecollages.edu/findaids/mountholyke/mshm-series.html> Erişim Tarihi:

10.06.2006

⁸⁷¹White, *a.g.e.*, 20.

⁸⁷²White, *a.g.e.*,32.

⁸⁷³ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/497.

⁸⁷⁴ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL.717/496.

vardı⁸⁷⁵. Misyonerlere ve çalışanlara aylık maaş ödemesi yapmak kurumun tek masraf kalemi değildi. Ayrıca malul misyoner ve dul eşlerin sıkıntı çekmemesini sağlama sorumluluğunu da ABCFM yüklenmişti⁸⁷⁶ Bu durumda olan kişilere dul ya da maluliyet maaşı niteliğinde ödemeler yapılmış ve teşkilat tarafından bu şahıslara verilmek üzere özel fonlarda para toplanmıştı.

Van ABCFM misyon istasyonunda çalışan⁸⁷⁷ misyonerlerin günlük hayatı belli ilkelere uygun yaşayan sıradan bir insan topluluğunun hayatından çok farklı değildi. ⁸⁷⁸ Asgari şartlarda iyi bir Hristiyan olmanın 18 ahlaki gereğini⁸⁷⁹ yerine getirmeye çalışarak davranışlarıyla diğer insanlara örnek olmak isteyen⁸⁸⁰ misyonerlerin sorumlusu Ernest Albert Yarrow'du. Günlük çalışmaları, misyon istasyonunda yaşanan ve misyon çalışmalarını etkileyen bütün olayları tüm detaylarıyla ABCFM'nin İstanbul temsilciliğine ve Boston'daki kurum merkezine rapor etmekle sorumlu olan Yarrow, ayrıca istasyonda gerçekleşen bütün doğumları⁸⁸¹ ve ölümleri merkeze bildirmektedir. Bu işlemin iki temel amacı vardı. Amerikan vatandaşlarının uluslar arası anlaşmalardan doğan haklarını korumak ve misyon istasyonuna gelecek olan paranın miktarını gerçekçi olarak belirleyebilmek. Ayrıca misyonda kişiler arasında yaşanan bütün önemli olaylar ve istasyonundaki misyonerlerin sağlık durumu merkeze çok detaylı bir şekilde dini söylemlerle bezenmiş⁸⁸² mektuplar ve çalışma raporlarıyla⁸⁸³ iletilmekteydi. Bu şekilde misyonerlerin merkez ile sürekli iletişim halinde olması sağlanmıştı.⁸⁸⁴ Birimlerde verilen hizmet düzenli olarak ABCFM İstanbul merkezine rapor edilmiş ve

⁸⁷⁵ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/151.

⁸⁷⁶ White, *a.g.e.*, 21.

⁸⁷⁷ Sevinç, *a.g.e.*, 209.

⁸⁷⁸ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/533.

⁸⁷⁹ İlhan Keskinöz, Hristiyanlıkta Oruç, Gerçeğe Doğru Kitapları, İstanbul, 2000.

⁸⁸⁰ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 635/297.

⁸⁸¹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/499.

⁸⁸² ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/141

⁸⁸³ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey 717/173.

⁸⁸⁴ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/446.

gerektiğinde harcama yapılması gereken kalemler listelenilerek birim sorumlusu misyoner tarafından İstanbul'daki saymanlıktan istenmişti.⁸⁸⁵

Van istasyonundaki misyonerlerin kurum merkezi ile yazışmaları sadece misyon çalışmaları konusunda değildi. Bazen misyonerler merkeze şahsi isteklerini de yazmışlardı.⁸⁸⁶ Bu mektuplarda da dini ifadelerle süslenmiş cümleler kullanılmıştı. Burada amaç tüm olumsuzluklara rağmen verilen kutsal mücadeleye ve özverili çalışmalara dikkat çekmek ve bu şekilde istasyona ayrılan finansal payı ve insan kaynaklarını arttırmaktı. Verilen hizmetlere aktarılan her türlü kaynağın artışı hizmet kalitesini yükseltmek, daha fazla insana erişmek ve arzu edilen sonuçlara daha kısa zamanda ulaşmak anlamına gelmekteydi. Bu nedenle misyonerler yazışmalarında teolojik bir ifade kullanmayı tercih etmişlerdi.

İletişime son derece önem veren misyonerlerin istasyon içindeki iletişimleri de ailevi ilişkilere benzemektedir. İlişkilerde katı bir hiyerarşi yoktu. Aile yaşantısı misyonerlerin fazlasıyla önemsedikleri bir kavramdı. Bu nedenle hizmetler verilirken hem yerli halkla hem de diğer misyonerlerle formal ilişkiler kurmak yerine informal bir iletişim geliştirmek tercih edilmişti. Çünkü informal davranışlar geliştirmek hizmet sunulan kitle ile iletişimi güçlendirirken, kimi zaman da zor şartlarda hizmet veren misyonerler arasında güçlü bağlar oluşturmaktaydı. Hizmetin uzun ömürlü ve etkin olması ancak kendilerini büyük bir ailenin parçası gibi gören ve bu şekilde istenmeyen durumlarda bile kendilerinden beklenen davranışları sergileyen misyonerler sayesinde olabilirdi.

Büyük bir aile gibi olan misyon istasyonunda erkek misyonerler evlilik hayatlarında eş ve baba olarak görevlerini yerine getirirler, misyonun iç işlerinde bile eşlerine danışmadan karar vermezlerdi.⁸⁸⁷ Misyonerlerin eşleri misyon faaliyetlerinde rol alır⁸⁸⁸, anne olarak vazifelerini yerine getirir, kızlarla ilgili eğitim faaliyetlerine katılır, ev misyonerliği çalışmaları ve idarecilik yaparlardı.⁸⁸⁹

⁸⁸⁵ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 709/494-495, 504-505, 518, 125-126, 137-138, 143-144, 175-176, 183-184.

⁸⁸⁶ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/460

⁸⁸⁷ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/462.

⁸⁸⁸ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/462.

⁸⁸⁹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/586-588.

Diğer insanlara sadece dini liderlik yapmak yeterli değildi.⁸⁹⁰ Misyon istasyonunda yaşayanların hayatlarıyla örnek olmaları gerekliliği⁸⁹¹ kimi zaman misyonda gerçek Hristiyanlar gibi nikah ve düğün yapılmasını gerektirmişti.⁸⁹² Van'daki ilk misyoner evliliğini Dr.Ussher ile Elizabeth Freeman Barrows yapmıştır. Kilisede kıyılan nikahın ardından Protestan gelenekleriyle yapılan düğünde; yetimlere çay, meyve ve kek dağıtılmıştı.⁸⁹³

Misyonda bütün misyonerlerin hastalık gibi çok özel durumlar dışında katılması mecburi olan ve sınırları ile sorumlulukları oylamayla belirlenen bir işbölümü vardı⁸⁹⁴. Keyfi olarak bu işbölümünün dışına çıkılamaz, yeni bir görev paylaşımı yapılacaksa bu bütün üyelerin katıldığı bir toplantı ve oylamayla gerçekleştirilirdi. Oylamayla belirlenen işbölümünün dışında ayrıca istasyondaki her birim bir ya da birkaç misyonerin sorumluluğuna verilmişti.⁸⁹⁵ Bu şekilde istasyonda görev yapan misyonerlerin verilen hizmetin her aşamasında koordine olmaları amaçlanmıştı. Her hizmet birimi kendisinden beklenen faaliyetleri çalışmanın bütününün başarıya ulaşması için her hangi bir aksamaya mahal vermeksizin yapmak zorundaydı. Hizmetin aksamaması esastı. Her misyoner kendi biriminde sürekli, etkin ve verimli hizmet verilmesinden sorumluydu.

Birim sorumlusu misyonerler kimi zaman öğrencilerin ve misyonerlerin kendi birimini eğitim amaçlı kullanmasına izin vermişler, kimi zaman da bizzat öğretmenlik yapmışlardı. Örneğin ihtiyaç duyulan sebzeleri yetiştirmek görevi istasyon sorumlusu Ernest Albert Yarrow'a verilmiş, Yarrow bu amaç için marangoz dükkanını modernize etmiş⁸⁹⁶ ve misyon okullarının son sınıf öğrencilerine haftada bir gün dört saat el işi dersi vermişti. Başka bir ifadeyle misyonerlerin bir yada birkaç hizmet alanından sorumlu olmaları durumunda çalışmaların başarıya ulaşacağı

⁸⁹⁰ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/568-572.

⁸⁹¹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/525-532.

⁸⁹² ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 711/12-13.

⁸⁹³ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 711/12-13.

⁸⁹⁴ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/549-552.; ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/141

⁸⁹⁵ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/533

⁸⁹⁶ Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 77.

düşünülmüş ve toplumsal işbölümünü küçük bir modeli misyon istasyonunda hayata geçirilmişti.

Günlük yaşamın bütün detayları ile kurum tarafından belirlenen istasyonun misyonerleri arasında her zaman fikir birliği sağlanamıştı⁸⁹⁷ Özellikle maddi konularda yaşanan tartışmalar kimi zaman kurumun İstanbul'daki ve Boston'daki merkezlerine aksettirilebiliyordu.⁸⁹⁸ İstasyon sorumlusu Ernest Albert Yarrow'un Dr.Raynolds'a misyon harcamalarını gösteren resmi bir belge yollanmasını İstanbul'dan istemesi bu durumun kanıtıydı.⁸⁹⁹ Ancak fikir çatışmaları genelde uzun ömürlü olmamıştı. Mutlaka uzlaşmayla sonuçlanan bu durumlar yine de kurumun İstanbul ya da Boston merkezine yansıtılmıştı. Çünkü şahsi sorunların verilen hizmetin kalitesini düşürmesi ihtimaline karşı kurumun bilgilendirilmesi ve onlar tarafından sunulabilecek çözüm önerilerinin değerlendirilmesi gerekmekteydi.

İstasyonun iç ve dış hizmetlerinin aksamaması için çalışanların sağlıklı olmasını kurum çok önemsemekteydi. Sağlıksız gönüllüler verilen hizmeti olumsuz etkileyeceği gibi diğer misyonerleri de olumsuz etkileyerek onların performanslarında istenmeyen düşüşlere sebep olabilecekti. Misyonerlerin sağlık durumundan misyon doktoru olan Clarence D. Ussher sorumluydu. Kimi zaman bir misyonda ihtiyaç duyulan özel bir alanda ihtisaslaşmış doktor başka bir misyon istasyonundan getirilerek tedavi yapılmıştı.⁹⁰⁰ Hasta misyonerin gerektiğinde başka bir istasyona gönderilmesi de doktorun sorumluluğundaydı⁹⁰¹ ve bu konudaki tek söz sahibi tedaviyi sürdüren doktordu.⁹⁰² Şartlara dayanamayarak hasta olduklarında misyonerin misyonda tedavisi imkansız ise teşkilat misyoneri kendi ülkesinde çalıştırmayı garanti etmekteydi. İstasyondaki insanların sağlık durumları düzenli olarak merkeze rapor edilmişti⁹⁰³. Hasta olan misyoner farklı misyon istasyonlarına hava değişimine yollanmış, eğer durumda bir değişme olmazsa İstanbul'a

⁸⁹⁷ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/533.; ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/534-538.

⁸⁹⁸ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/1003-1005.

⁸⁹⁹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/498.

⁹⁰⁰ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/586-588.

⁹⁰¹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/147.

⁹⁰² Knapp, *a.g.e.*, 55.

⁹⁰³ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/534-538, 533, 586-588.

gönderilmiş⁹⁰⁴, Amerika'ya çağırılmış, yada başka bir ülkede sağlık durumuna uygun başka bir göreve atanmışlardı. Misyonerler genellikle sağlık harcamalarını kendi bütçelerinden yaparlardı ve bu konuda kurumdan maddi destek istememişlerdi.⁹⁰⁵

Etkin ve yaygın olarak hizmet vermekle yükümlü olan misyonerler kurum içi bilgilendirme ve eğitim çalışmalarına katılmaktaydı. Amaç hizmet verilen alanlarda en son bilgi ve teknolojiyi hedef kitlede nihai hedefe ulaşabilmek için verimli olarak kullanmaktı. Bu amaçla yapılan yıllık kurum toplantıları birkaç gün sürmüştü. Her istasyondan bir temsilcinin katıldığı bu toplantılarda bütün çalışmalar diğer misyonerlere anlatılırdı. Van misyon istasyonu temsilcisi olan G. C. Reynolds başka misyon istasyonlarına konferans vermek üzere gidiyordu.⁹⁰⁶ Bu toplantılarda misyonerler hem başka misyon istasyonları hakkında bilgi sahibi olmakta hem de güncel gelişmeler konusunda bilgilenmekteydiler.

Yıllık kurum toplantılarının cesaretlendirme da amacı vardı. 1913 Toplantısı'nda Van misyonerlerini onurlandırılması⁹⁰⁷ bu duruma iyi bir örnek teşkil etmekteydi. Van misyon istasyonunda yapılan bütün çalışmalar diğer istasyondan gelen temsilciler tarafından beğeni ile karşılanmıştı.⁹⁰⁸ Hizmet içi eğitim olarak adlandırılabilir bu çalışmalar periyodik olarak ve her seferinde başka bir istasyonda olmaktadır. Bu ise farklı istasyonlarda çalışan misyonerlerin yerinde gözlem yapmasını mümkün kılmıştı.

Alınan bu eğitim nedeniyle kimi zaman misyonerler tarafından yerli halklarda merak uyandıran bazı teknik cihazlar kullanılmıştı. Cihazların temininde kurumun verdiği maddi destek her zaman yeterli olmamıştı.⁹⁰⁹ İhtiyaç durumunda yeni hizmet araçları almak için ABCFM'nin yayın organı olan Bulletin'de konuyla ilgili ve bağış toplamak amacıyla yönelik misyonerler tarafından kaleme alınan yazılar çıkmaktaydı. Kimi zaman da mektuplaşmak yoluyla bire-bir iletişim kurulan şahısların⁹¹⁰ bağışlarıyla hizmetin sürekli olması sağlanmaktaydı.

⁹⁰⁴ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/586-588.

⁹⁰⁵ ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/151.

⁹⁰⁶ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/461.

⁹⁰⁷ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/460.

⁹⁰⁸ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/460.

⁹⁰⁹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/573-579, 1003-1005.

⁹¹⁰ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 711/449-450, 461-462.

Van misyon istasyonundaki hastane binasının finansmanının şahıslarca karşılanması bu durumun iyi bir örneğiydi.

Hizmet içi eğitim olarak adlandırılacak faaliyetler arasında bütün misyonerlere tıp eğitimi vermek de vardı. Bu eğitim sadece çok sayıda doktor yetiştirmeyi amaçlamamıştı. İhtiyaç duyulabilecek özel bir durumda tıbbi müdahale ve bakım hizmeti sunabilecek insan sayısını arttırmak ve yerli Hristiyanlara günlük yaşamlarında ihtiyaç duyabilecekleri bilgileri daha rahat sunmak hedeflenmişti.⁹¹¹ Misyonerlere tıbbi eğitim Beyrut Protestan Tıp Koleji tarafından verilmişti.⁹¹² Beyrut Koleji Osmanlı Devleti'nin güvencesi altındaydı ve kolej tarafından verilen doktor diplomaları Osmanlı makamlarınca kabul edilmekteydi.⁹¹³ Ancak Osmanlı kurumları bünyesinde gönüllü olarak Müslüman halkın tedavisini yapan Van istasyonunda 1898 senesine kadar resmi olarak çalışan misyoner doktor yoktu. Bu durumda hekimlik yapabilmek için getirilen erkek olma şartının da etkisi vardı. Kanunlar gereğince Hristiyan kadın doktorlar resmi olarak mesleklerini icra edememişlerdi. Bununla birlikte Dr. L.R. Smith ve Dr. Grace Kimball⁹¹⁴ kadın olmalarına rağmen gayri resmi olarak Van'da devlet görevlilerinin eşlerine hekimlik yapmaktaydı.

Van misyonunun Anadolu'daki diğer tüm misyonlarla bağlantısı vardı⁹¹⁵. Diğer istasyonlarla sadece yazılı iletişim kurulmamakla yetinilmemişti. Misyonlar arası geziler sayesinde diğer istasyonlar hakkında da fikir sahibi olabilen⁹¹⁶ Van misyonerleri kimi zaman ziyaret ettikleri diğer istasyonların çalışmaları hakkında⁹¹⁷ merkeze övgü dolu bilgiler aktarmışlardı.⁹¹⁸ Bu vesileyle Ermeni ayrılıkçılarının Doğu Anadolu'nun değişik kesimlerindeki faaliyetlerine dair bilgiler de Van misyon

⁹¹¹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/589-590.

⁹¹² ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 718/601.

⁹¹³ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 715/600.

⁹¹⁴ Lynch, *a.g.e.*, 92.

⁹¹⁵ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/135.

⁹¹⁶ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/445.

⁹¹⁷ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 715/163.

⁹¹⁸ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/458.; ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/318-319; ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 715/143.

istasyonu vasıtasıyla merkeze yollanmıştı. Nitekim Bitlis Olayları süresince Bitlis misyonelerince Van'a ulaştırılan bilgiler, Van misyoneleri tarafından İstanbul'daki ABD Diplomatı Alexander W. Terrel'e rapor edilmişti.⁹¹⁹

Burada ilginç sayılabilecek bir durum ortaya çıkmaktaydı. Van misyonundan yapılan yazışmalara bakıldığında, misyon istasyonlarının kendi içinde yada kurum yöneticilerinden herhangi biriyle yazışmalardan tüm misyon birimlerini haberdar ettikleri görülmekteydi.⁹²⁰ Buradaki temel amaç daha sonra ortaya çıkabilecek ve istasyon çalışmalarını engelleyebilecek spekülasyonların önüne geçmek ve bilgiyi birinci elden aktarmaktı.⁹²¹ Kurumun Van'a yolladığı paranın harcanması konusunda ortaya çıkan bir takım spekülasyonlar⁹²² üzerine bu yöntemle başvurulmuştu. Daha sonra da kuruma ait yazışmaların birer kopyasının farklı kişilere yollanması hususunda daima hassasiyet gösterilmişti.

Misyonun diğer misyonlarla veya İstanbul ve Boston'daki merkezleriyle olan yazışmalarının önemli bir kısmı ulaklar vasıtasıyla yapılmıştı. Bu nedenle her misyonun bu iletişimi sağlamakla görevli bir postacısı bulunmaktaydı.⁹²³ Bu postacı yakın bölgelere elden posta dağıtımı yapar, merkeze yada İstanbul'daki iletişim bürosuna gidecek gönderileri yollanmıştı. Van Amerikan misyon istasyonunun postacılarından biri yaşlı bir kadındı ve Arnold Toynbee ve J. Bryce tarafından kaleme alınan Mavi Kitap'a göre elindeki beyaz bayrağı düşürdüğü için Türk askerlerince 1915'teki II. Van İsyanı'nda öldürülmüştü.⁹²⁴ Daha sonra postacılık görevini üstlenen kadın da aynı sonu paylaşmış ve misyoner raporlarına göre misyonun kapısında otururken öldürülmüştü.⁹²⁵ Misyonun haberleşmelerinde bu postacılar yanında bazen özel ulaklar kullanılmıştı.⁹²⁶ Özellikle misyonlar arası para

⁹¹⁹Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 212.

⁹²⁰ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/464.

⁹²¹ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/177.

⁹²²ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/448.

⁹²³ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/567.

⁹²⁴Bryce&Toynbee, *a.g.e.*, 190.

⁹²⁵<http://www.lib.byu.edu/~rdh/wwi/1915/bryce/a02.htm#2> 30.03.2005.

Bu bilgi J. Bryce ve A. Toynbee tarafından kaleme alınan Mavi Kitap'ta (s. 190) da kullanılmıştır. Ancak bilginin doğruluğu Osmanlı Devleti kaynaklarından teyit edilememiştir.

⁹²⁶ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/586-588.

transferinde bu özel ulaklardan faydalanılmıştı. Diyarbakır İstasyonu'ndan Van İstasyonu'na yollanan parayı Katırcı lakaplı bir ulak getirmişti.

Misyonerler ile Osmanlı makamları arasında da kesintisiz bir iletişim vardı.⁹²⁷ İhtiyaç duydukları yeni binaların yapılması ve bu binalarda hizmet verebilmek için ruhsat belgesi istemek gibi konularda sürekli olarak devlet makamlarıyla yazışmışlardı. Ancak Osmanlı Devleti'nin resmi birimlerinden bilgi almak yerine istasyona gelen Ermenilerden haber almayı tercih eden misyonerlerin, Ermenilerin onlara anlattığı her şeye inanmak eğilimindeydiler.⁹²⁸ Bu da var olan problemler ve muhtemel çözümler konusunda tek taraflı ve ön yargılı olmalarına neden olmuştu. Misyonerler Ermenileri ezilen mazlum Hristiyanların kuruyuculuğunu yaptıkları savıyla çalışmalarına hız vermişlerdi.

Ancak yine de misyonerlerin vali ve diğer devlet görevlileri ile iletişim kurmayı başarmışlardı.⁹²⁹ Dr. Ussher'in dönemin Van Valisi ile bir fotoğraf çekirtmesi bu durumun göstergelerinden biriydi.⁹³⁰ Dr.Ussher ve diğer misyonerler sadece Vali Cevdet Paşa ile fotoğraf çekirtmekle yetinmemişti. Ramazan aylarında Vali misyonerleri belli günlerde akşam iftar sofrasına çağırırmıştı. Ussher kitabında bu davetlerden birini şu şekilde anlatmaktaydı:

*“Vali Ramazan 15'te Van'daki Katolik ve Protestan misyonerleri yemeğe çağırdı. Bay Yarrow sıtma olduğu için gelemedi.13 çşit yemeğin sunulmasından sonra tatlı ve et ikramı yapılırken Vali Müslümanlığa davete başladı.”*⁹³¹

Kimi zaman misyonerlerin yemek ve çaya davet edilmesinden⁹³² doğan bu iyi diyaloglar bazı devlet görevlilerinin Hristiyan olduğu şaibelerinin ortaya çıkmasına da sebep olmuştu.⁹³³

Ancak misyonerlerin Osmanlı makamları ile ilişkileri bozulduğu ve bazı misyonerlerin mahkemeye verildiği dönemler de vardı. G. C. Raynolds 1907'de bir kurum içi yazışmasında Van Valisi Ahmet Bey'in vergi adaletsizliği yaptığından

⁹²⁷ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/586-588.

⁹²⁸ Knapp, *a.g.e.*, 17.

⁹²⁹ Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 170.

⁹³⁰ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/178.

⁹³¹ Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 170.

⁹³² Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 261.

⁹³³ Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 181.

bahsedince durum mahkemeye aksetmişti. Ancak bu sırada Van Valiliği emrine Van Gölü üzerinde posta dağıtmak amacıyla ⁹³⁴ motorlu bir tekne (Wolverine Boat) motoru yollanması ve teknenin Dr.Clarence D.Ussher tarafından monte edilmesi üzerine ilişkiler tekrar yumuşamıştı. Vali şikayetini geri almış ve mahkeme olmamıştı.⁹³⁵ 1914 senesinde bir ordu doktoru, bir polis şefi ve sekiz polisin dispansere gelip ilaçlara el koymasıyla başlayan olay misyonerlerin resmi makamlarla yaşadıkları sorunlara başka bir örnektir. Dr. Ussher'in karşı koymasıyla sadece epsom tuzlarını alan ordu doktoru dispansere 20 tane jandarma çağırılması emrini verince olaya Rus konsolosu müdahil olup durumu Valiye aksettireceğini söylemişti. Ertesi gün doktor ve M. A.Kimowitch Valiyi makamında ziyaret ederek olayı anlatınca vali bu durumun tekrarlanmayacağı garantisini vermişti.⁹³⁶

Misyonerler ilerici ve azimli diye tanımladıkları⁹³⁷ Ermenilerle yaptıkları çalışmaları etkin ve verimli sürdürebilmek için politik gelişmeleri de takip etmişlerdi. ABCFM misyonerlerine göre Türkler kendi kendilerini idare etme gücünden yoksundular. Bu nedenle yabancı bir devletin gözetimine ihtiyaç duymaktaydılar.⁹³⁸ Bu devletin kim olacağı misyonerler için hayati önem arz etmekteydi. Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler geliştirmiş olan Almanların, Osmanlı ülkesinde giderek artmakta olan etkisini misyonerler kendileri için bir tehdit olarak algılamamaktaydılar. Tam tersine Almanlar Amerikan misyonerleri için iyi bir çalışma arkadaşı olabilirdi. Bu nedenle 1914 yılında Almanya'nın zafer kazanması beklenmekteydi.⁹³⁹ ABCFM misyonerlerinin bütün siyasi gelişmeleri bu kadar hassasiyetle izlemeleri ve kuruma rapor etmelerinin tek amacı vardı. Çalışmaların aksamasını önlemek ve istasyonun ihtiyaç duyduğu malzemeleri kesintisiz alabilmek için herhangi bir durumda alternatif çözümler üretebilmek.

Misyonerlerin ihtiyaç duyduğu besinler ve ihtiyaç malzemeleri iki şekilde tedarik edilmekteydi. Kurumun Boston merkezi Van misyon istasyonunda kullanılacak tıbbi malzeme, kimyevi madde ve ders araç gereçlerini deniz yoluyla

⁹³⁴Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 122-123.

⁹³⁵Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 321.

⁹³⁶Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 226.

⁹³⁷Bryce&Toynbee, *a.g.e.*, 185

⁹³⁸ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/165.

⁹³⁹ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/177.

göndermekteydi. Trabzon ya da İskenderun limanlarına gelen malzemeler kara yoluyla Van istasyonuna ulaştırılmaktaydı. Bu sevkiyat yıllıkta ancak gereksinim duyulduğunda tekrarlanılmaktaydı ve 1915 yılının ortalarına kadar düzenli olarak gerçekleşmişti.⁹⁴⁰

İkinci yol ihtiyaç duyulan maddeleri yerli halktan satın almaktı.⁹⁴¹ Misyonerler özellikle besin maddelerini nakit para karşılığında Ermeni üreticilerden temin etmişlerdi.⁹⁴² Ancak kurumdan yollanan paranın gecikmesi durumunda alışverişler veresiye yapılabilmekteydi.⁹⁴³ 1910'lu yıllarda misyonerlerin yerli halka borçlanması olağan bir hale gelmişti⁹⁴⁴. Çünkü yaşam Van'da çok pahalıydı⁹⁴⁵ ve misyonun maddi durumu iyi değildi.

Van misyon istasyonunun pek çok kardeş misyon istasyonu vardı. Kardeş misyon istasyonlarına periyodik ziyaretler yapılmış, bu ziyaretlerde diğer istasyon çalışanları ile fikir teatisinde bulunulmuştu. Bu şekilde misyon istasyonlarının ihtiyaç duydukları hizmetleri kurumla yazışmadan, diğer istasyonlarla kurulan informal ilişkiler sayesinde sağlaması amaçlanmıştı.⁹⁴⁶ Farklı zamanlarda özellikle yaz aylarında⁹⁴⁷ başka misyonerler yada din adamları Van misyon istasyonunu ziyarete gelirdi. Amasya Ermeni dini lideri Leonard istasyonu ziyaret eden din adamlarından biriydi.⁹⁴⁸ Bu ziyaretler verilen hizmetlere katkı sağlamak amacıyla da yapılmaktaydı.⁹⁴⁹ Taşıdığı dini kimliği ile cemaat içinde önemli bir yere sahip olan kişilerin misyona gelmesi halkın misyona duyduğu güveni arttırmakta ve bu şekilde verilen hizmetin daha verimli olmasını sağlamaktaydı.

⁹⁴⁰ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 715/599

⁹⁴¹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/549-552, 567.

⁹⁴² ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 632/582.

⁹⁴³ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/586-588.

⁹⁴⁴ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/151.

⁹⁴⁵ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/496.

⁹⁴⁶ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/446.

⁹⁴⁷ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 715/444

⁹⁴⁸ Anderson, *a.g.e.*, 463.

⁹⁴⁹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/142

Van'da Müslüman halkı rahatsız etmeden yaşamaya azami özen göstermişlerdi.⁹⁵⁰ Aksi halde verimli bir şekilde hizmet verebilmek için gerekli olan huzur ve istikrar ortamını sağlamak mümkün olmayabilirdi.⁹⁵¹ Anti-sistemde yani normal koşullarda birlikte yaşamaları mümkün olmayan insanların sistematik bütünlüğünü yıkaabilmek için Müslümanların tepkisini kazanmadan Ermenileri var olan sistemin dışına çıkarmak gerekliydi.⁹⁵² Bu nedenle çalışma alanındaki Müslümanların tepkisini çekmek istemeyen misyonerler içki (şarap) içmemişti.⁹⁵³ Evlerinde Müslüman halkı ve yöneticileri çay içmeye davet etmişlerdi.⁹⁵⁴ Amaç bire-bir ilişkiler kurarak kendilerini rahat ifade edebilmektir.⁹⁵⁵ Ayrıca çalışmada kullanılan belgelerde misyonerlerin istasyonda domuz beslediğine ya da dışarıdan domuz eti satın alma yoluna gittiklerine dair herhangi bir bilgiye rastlanamaması da misyonerlerin Müslüman inançları ile çatışmamak için azami dikkat gösterdiğinin kanıtı olarak görülebilirdi. Bu şekilde hem iletişim kurma hem de kendilerini ifade etme problemi yaşamamışlardı.

Misyonerlerin Müslüman halkla yakınlaşma gayretleri sadece onlarla aynı ortamı mümkün olduğu kadar çok birlikte olmakla sınırlı kalmamıştı. Ayrıca misyon istasyonunun 6 tane çevirmeni ve kurdukları küçük matbaada bastıkları farklı dillerdeki kitapları satma hakları da vardı.⁹⁵⁶ Bu şekilde misyonerler hem dil öğreniyorlar hem de yerli halkla daha etkili iletişim kurma şansı bulmuşlardı.⁹⁵⁷

ABCFM misyonerleri başlangıçta Gregoryen Ermeniler ile sorunlar yaşamalarına rağmen⁹⁵⁸ genelde Ermenilerle geliştirdikleri iyi ilişkileri Kürtlerle kuramamışlardı. Kimi zaman misyonerler saldırıya uğradıkları ve soyuldukları

⁹⁵⁰ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/568-572.

⁹⁵¹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/567.

⁹⁵² L.N.Gumilev, *Etnogenez Halkların Şekillenışı Ve Düşüşü*, (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2003, 483.

⁹⁵³ Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 305

⁹⁵⁴ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/586-588.

⁹⁵⁵ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/533.

⁹⁵⁶ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 715/599

⁹⁵⁷ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/141

⁹⁵⁸ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/316

gerekçesiyle Osmanlı Makamlarına başvurarak Kürtlerden şikayetçi olmuşlardır⁹⁵⁹ Ancak yine de Kürtlerle yakınlaşmak için çaba gösteren misyonerler kimi zaman daha fazla insana erişip, güven sağlayarak kendilerini daha kolay anlatabilmek için Kürtlerle beraber dini yemeklere de katılmışlardı. Misyon doktoru Clarence D. Ussher'in bir müslümana ait türbede verilen yemeğe katılması bu duruma iyi bir örnek teşkil etmekteydi.⁹⁶⁰ Başka bir ifadeyle Amerikalı misyonerlerin bütün inançlara aynı yakınlık ve aynı uzaklıkta olup hizmet vermek⁹⁶¹ söylemleri gerçeği yansıtmamaktaydı. Misyonerler inançlarını tanıtmak arzusuyla kimi zaman Müslümanlarla yukarıda da belirtildiği üzere çok yakınlaşabilmiştir.⁹⁶²

Ermenilerle daha kolay iletişim kurarak daha yaygın ve etkin hizmet vermek arzusunda olan misyonerlerin Van'daki çalışmaları sadece gündelik hayata dair hizmetlerle sınırlı kalmamıştı. Misyonerler kitlelere daha kolay ulaşip mesajlarını ana dilde verebilmek için İncil'i Kürtçe ve Ermenice'ye çevirmişti.⁹⁶³

Edebi çalışmalar olarak tanımlanabilecek faaliyetlerin daha kapsamlı olarak yapılabilmesi için 1912'de misyon istasyonunun yer değiştirmesi gündeme gelmişti.⁹⁶⁴ Ancak bu kadar büyük ölçekli bir yapılanma zaman alacak ve yüksek bir meblağa mal olacaktı. Bu nedenle misyon istasyonu yer değiştirmemişti. Ayrıca 1913'te Harput Toplantısı'nda Van'da ABCFM'ye bağlı başka misyoner gruplarının çalışması ve ikinci BOARD misyon istasyonunun açılması gündeme gelip tartışılmıştı. Bu konuda çalışmaların daha da yaygınlaştırılması ilke kararına varılmasına rağmen Van'da 1917 yılına kadar sadece bir Amerikan misyon istasyonu hizmet vermeye devam etmiştir.

Kış aylarında çok yoğun çalışan misyonerlerin yaz aylarında dinlenerek daha verimli çalışabilmelerini sağlamak düşüncesiyle yola çıkan misyon doktoru Clarence D.Ussher Edremit Yaz Kampı Projesi'nin hayata geçirilmesini sağlamıştı.⁹⁶⁵ Bu kamp Van'ın yaz aylarında sayfiye olarak kullanılan bir ilçesi olan

⁹⁵⁹Knapp, *a.g.e.*,71.

⁹⁶⁰ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/164

⁹⁶¹ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 635/297.

⁹⁶²ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/164.

⁹⁶³Lynch, *a.g.e.*, 95.

⁹⁶⁴ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/148.

⁹⁶⁵Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 625.

Edremit'tedir ve şehre 9 mil uzaktaydı. Misyoner kadınlar ve çocukları baharın başında Edremit'e gitmişler, erkek misyonerler ise tatil yapmak için okulların kapanmasını beklemişlerdi. Edremit Kampı sadece tatil köyü olarak kullanılmazdı. Kimi zaman ABCFM' a bağlı bütün doğu misyonlarının yıllık değerlendirme toplantıları burada yapılmıştı.⁹⁶⁶ Toplantılardan önce ve ilkbaharda kampta gerekli olan tamir ve tadilat işleri misyon yönetimince belirlenen çalışanlarca gerçekleştirilmişti⁹⁶⁷. Kampta sadece evler yoktur. Kamp sakinlerinin sayısı arttığında binalar talebi karşılayamadığında çadırlar kurulmuştu.

Van'da Amerikalı misyonerlerin faaliyetlerini sadece Van Amerikan misyon istasyonuna bağlı olarak çalışan misyonerlerle sınırlamak yanlış olacaktır. 1890'larda Van' gezen iki Protestan Amerikalı rahip Frederick Davis Gren ve Henry Davenport Nortrop herhangi bir istasyona bağlı değildi. Bu iki gezgin misyoner gördüklerini ve yaşadıklarını bölgede çalışan diğer misyonerlerin şahitliklerine de dayandırarak Memalik-i Şahane'de Ermeni Buhranı Ve 1894 Kıtaliyle Vukuat-ı Mukaddimesi Ve Tafsilatı adında bir kitap yazmış ve bu kitap ABD'de basılmıştır.⁹⁶⁸Gezgin misyonerler Van şehrinde herhangi bir alanda uzun süreli hizmet vermemişlerdi.

6.2.VAN'DAKİ AMERİKAN KURUMLARI

6.2.1.OKULLAR

Van'da 1871-1917 seneleri arasında ABCFM misyonerleri tarafından açılan iki kız okulu, iki erkek okulu, bir kolej, bir nakış okulu, ikisi Ermeni çocuklarına biri de Müslüman çocuklara hizmet veren üç anaokulu vardı.

Amerikan Hükümetlerinin 20. yüzyılda John Locke'un felsefesini benimsemeleri ile beraber ABCFM misyonerleri de özellikle eğitim alanında bu filozofun düşüncelerine uygun bir felsefe geliştirmişlerdi. Locke bir Horace hayranıdır. Horace'nin aşağıda verilen şiiri ise filozofun çalışmalarının temeliydi:

Doctrina vires promovet insitas

Rectique cultus pectora roborant

Utcunque deferece mores

⁹⁶⁶Ussher&Knapp, a.g.e., 188.

⁹⁶⁷ Ussher&Knapp, a.g.e., 297.

⁹⁶⁸Antranik Çelebyan, "Antranik Paşa", (çev: Mariam Arpi&Nairi Arek),Peri Yayınları,İstanbul 2003., 53.

Dedecorant deferece culpae⁹⁶⁹

Ahlakın önemini ve ahlaki eğitimin vazgeçilmezliğini vurgulayan bu dörtlük misyonerlerin de adeta sloganı haline gelmişti. Ayrıca misyonerlere göre dini eğitim öğrenime başlarken verilmeliydi. Dini eğitim ailede başlamalı, daha sonra ise kurumlarda dini bilgiye haiz insanlara sunulmalıydı.⁹⁷⁰ Burada İncil'in vazgeçilmezliği ortaya çıkıyordu.⁹⁷¹ Tanrı düşüncesi çocukların ve dolayısıyla nesillerin eğitimi ve tekamülünde elzemdi.⁹⁷² Bu düşüncelerden yola çıkan misyonerler dini ve ahlaki temeller üzerine oturan bir eğitim tekniği uygulamıştı.

6.2.1.1. KIZ VE ERKEK OKULLARI

“Misyonerliğin başarısı için temel şart okullardır. Haddizatında bu da gaye olmayıp vasıtaadır. Şu da bir hakikattir ki misyonerlerin yahut İncilin başka yollarla sokulmaya imkan bulamadığı bir çok yerlere İncil okul vasıtası ile sokulabilmiştir”.

Henry H.Jessup⁹⁷³

Van'da 1890'ların sonuna kadar Osmanlı Devleti'nin eğitim alanında ciddi bir etkinlik göstermemesi, eğitim altyapısının yetersiz olması ve öğretim araçlarının olmaması⁹⁷⁴ Amerikalı misyonerlere yeni ve bakir bir çalışma alanı sağlamıştı.⁹⁷⁵

Gaziantep'te açılan ilk Amerikan Okulu'nun ardından Türkiye'nin pek çok yerinde hızlı bir eğitim yapılanması sağlayan ABCFM misyonerlerinin Van'da Osmanlı Devleti arşiv kaynaklarına göre⁹⁷⁶ 2 kız ve 2 erkek okulu, ABCFM arşivine göre ise 1 kız ve 1 erkek okulu ve 1895- 1896 yılları arasında Van'da bulunan Sadettin Paşa'ya göre ise 1 Amerikan okulu vardı.⁹⁷⁷ Okul sayılarında ihtilaf olması

⁹⁶⁹ Öğretim doğuştan varolan güçleri ateşler/Doğru eğitim göğsü güçlendirir/Ahlakın kıt olduğu yerde/ Kötü iyiyi bozar. John Locke, *Eğitim Üzerine Düşünceler*, (çev. Hakan Zengin), Morpa Yayınları, İstanbul, 2003, 7.

⁹⁷⁰ Locke, *a.g.e.*, 217.

⁹⁷¹ Locke, *a.g.e.*, 203-204.

⁹⁷² Locke, *a.g.e.*, 196.

⁹⁷³ <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/misy.htm> Erişim Tarihi: 06.02.2006.

⁹⁷⁴ Başgöz, *a.g.e.*, .6.

⁹⁷⁵ Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 139.

⁹⁷⁶ Gültekin Ural, *Ermeni Dosyası*, Kamer Yayınları, 1998, 71.

⁹⁷⁷ Sami Önal, *Sadettin Paşa'nın Anıları, Ermeni-Kürt Olayları Van 1896*, Remzi Kitabevi, 2.Baskı, İstanbul, 2004, 70.

nedeniyle gerçek sayıları ortaya çıkarmak amacıyla Osmanlı makamlarınca okullara verilen ruhsat belgeleri ve konu ile ilgili diğer resmi evraklar esas alınmıştır. Sayı ne olursa olsun Türkler için açılan 1 anaokulu dışında bütün ABCFM eğitim kurumlarının ortak özellikleri vardı. Öğrencilerin önemli bir kısmı kimsesiz Ermeni çocuklarıydı.⁹⁷⁸ Bütün okullarda 9 yıllık eğitim verilmişti⁹⁷⁹. Kız ve erkek okullarında eğitim dili Ermenice olduğu için Türk çocukları okullara kayıt olmamıştı.⁹⁸⁰ Türkçe ve İngilizce dersleri veren tek okul Erkek Okulu'dur. Ama bu okulda da hiç Türk öğrenci yoktu.⁹⁸¹

Osmanlı arşiv belgelerine göre Van'da ABCFM tarafından kurulmuş iki tane Amerikan kız okulu vardı. Bu okullardan biri şehir merkezinde, kale surlarının güneyinde ve hükümet binaları'nın yanındaydı. 1290/1874 tarihinde kurulmuş olan bu okul için 1308/1892-senesinde Osmanlı makamlarınca çalışma ruhsatı verilmişti.⁹⁸² Hepsi yatılı 222 kız öğrencisi vardı. Bu durumun temel sebebi misyonerlerin öğrencilerine verdiği dini ve dünyevi bilgilerin hayata geçirilmesini yani teorinin pratiğe geçirilmesini kolaylaştırmaktı. Okul binası sınırlı süre için kiralanmıştı. Kız Okulu'nda Martha W. Tinker Reynolds'tan sonra, Elizabeth Freeman Borrows-Ussher⁹⁸³, daha sonra da Grisel McLaren yöneticilik yapmıştı.

Diğer kız okulu 1303/1887-1888'de kurulmuştur ama ruhsat alışı tarihi belli değildi⁹⁸⁴. Bağlar Mahallesi'nde Ermeni bölgesinde kiralanmış bir binada 160 yatılı 78 gündüzlü kız öğrencisi eğitim görmüştü. 7 Ermeni öğretmen ve kadın misyonerler okulda hizmet vermişti. Okul bünyesinde Ermeni çocuklar için bir anaokulu da vardı. Elizabeth Borrows-Ussher'in uzun süre yöneticiliğini yaptığı⁹⁸⁵ okulun yönetimine 1915'te Gertude Rogers getirilmişti.⁹⁸⁶

⁹⁷⁸ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/539-541, 562-566, 580-581.

⁹⁷⁹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/539-541, 562-566.

⁹⁸⁰ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/154.

⁹⁸¹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/539-541.

⁹⁸² BOA YEE35/232 100/102.

⁹⁸³ Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 76.

⁹⁸⁴ Mutlu, *a.g.e.*, 302.

⁹⁸⁵ Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 71

⁹⁸⁶ Stone, *a.g.e.*, 128.

Van'da ABCFM misyonerleri tarafından açılmış iki erkek okulu vardı. Erkek okullarından biri Ermeni nüfusun yoğun olarak yaşadığı Bağlar Mahallesinde 1290/1874-1875'de kurulmuş ve 1308/1892-1893'te ruhsat almıştı.⁹⁸⁷ Türkçe, Ermenice ve İngilizce eğitim verilen bu okulda 200 öğrenci vardı. Öğrencilerin hepsi Ermeniydi.⁹⁸⁸ 1905'te 120 olan öğrenci sayısı 1910'da 315'e ulaşmıştı. 10'u Gregoryen ve 295'i farklı mezhepten olan öğrencilerin mezhep değiştirerek Protestan olmaları için ABCFM misyonerleri yoğun bir çaba göstermekteydiler.⁹⁸⁹

Van'daki ikinci erkek okulunun kuruluş ve ruhsat alışı yılı bilinmemektedir.⁹⁹⁰ Bu okul şehrin içinde kale surlarının bitişiğindeydi. Erkek Okulu'nu 1904'ten ⁹⁹¹1915'e kadar Ernest Albert Yarrow yönetmişti.⁹⁹² 137 yatılı erkek öğrencisi olan okul kiralık bir binadaydı. Kız okullarından farklı olarak bu okulda hem Türkçe hem de Ermenice eğitim verilmekteydi. Ancak Türk öğrenci yoktu. Eğitim süresi yine 9 yıldır.⁹⁹³ ABCFM misyonerleri bir toplumda erkek bireylerin cinsiyetlerinden kaynaklanan toplumsal rollerinin çok önemli olduğunun farkında oldukları için bu erkek okuluna çok önem vermektedirler.⁹⁹⁴

ABCFM misyonerleri kurumlarına yazdıkları raporlarda okullarında verilecek eğitimin ana hatlarını belirtmekteydi.⁹⁹⁵

“Eğer Müslümanları Hristiyanlaştırmayı başaramazsak katliamlar yine yaşanır. Hristiyan öğretmenlerden eğitim alan Müslümanlar Hristiyanlara düşmanlık beslemez.”

İnsanlara ulaşabilmenin en kolay yollarından biri olan ve daha uzun süre etkilerini sürdürebilecek eğitim faaliyetleri misyoner çalışmalarının odak noktasıdır ve bu alanda muhtemel bir yetersizlik bütünü çıkmaza sokabilirdi.⁹⁹⁶ Bu nedenle

⁹⁸⁷BOA YEE 35/232 100/102.

⁹⁸⁸BOA YA Res, 122/88.

⁹⁸⁹ ABCFM Arch ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/316.

⁹⁹⁰Mutlu, *a.g.e.*, 302.

⁹⁹¹Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 77

⁹⁹²Stone, *a.g.e.*, 128.

⁹⁹³ BOA.YA Res,122/88.

⁹⁹⁴ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/316.

⁹⁹⁵ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/155-156

⁹⁹⁶ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/525-532.

ABCFM misyonerleri kitlelere rahat ulaşabilmek için okullarda ve okul dışı eğitim faaliyetlerinde çok özenli ve yoğun çalışmışlardı.⁹⁹⁷ Temel amaç Ermenilere ulus bilincini eğitimle kazandırmaktı.⁹⁹⁸ Bu konuda BOARD misyonerlerinin müttefiki eğitimin yeni nesiller için ne kadar önemli olduğunu söyleyen eğitimli sivil Ermeniler ve Ermeni din adamlarıydı. Varag kilisesi rahibi kızların en az erkekler kadar eğitilmesi gerektiğini⁹⁹⁹ kızların yeni nesilleri eğiterek geleceği şekillendirecek insanlar olması gerçeğinden yola çıkarak söylemekteydi. Ancak Ermeniler teoride eğitime çok önem vermelerine rağmen pratikte uygulama farklıydı. Bu yüzden Ermeni çocukları ve gençleri okula çekebilmek için alışılmış disiplin uygulamalarının dışında davranışlara rastlanabilmekteydi.¹⁰⁰⁰ Örneğin okulu cazip kılabilmek için öğrencilere kahve ve sigara ikramı yapılmaktaydı.¹⁰⁰¹ Ayrıca okullara kayıt olmayı özendirmek için her sene okul açılışlarında görkemli törenler düzenlenilmekteydi.¹⁰⁰²

Ancak yine de Amerikalıların okullarıyla ilgili en temel sorunları seküler¹⁰⁰³ Gregoryenlerin çocuklarını misyoner okullarına yollamamasıydı.¹⁰⁰⁴ Bu durumu ortadan kaldırmak gerekliydi. Okulların insan hayatında vazgeçilmez olduğu vurgusu sürekli yapılmıştı. Misyonerler Gregoryen aileleri evlerinde ziyaret ederek ikna etmeye çalışmışlardı. Gregoryenler laik düşünceye sahipti. Bu nedenle misyonerlerin açtığı okullara çocuklarını yollamaları için ikna edilmeleri gerçekten çok güçlü. Buna rağmen 1915 yılına kadar ABCFM misyonerleri ev ziyaretlerini sürdürmüşler ve günlük yaşam becerilerinin de öğretildiği okullarına¹⁰⁰⁵ daha fazla Ermeni çocuğun gelmesi için çaba göstermişlerdi.

⁹⁹⁷Paul Vadakumpadan, "Ecclesiological Foundation Of Mission" Following Christ In Mission A Foundational Couse In Missiology, Pauline Books&Media, 1996, s9.

⁹⁹⁸Anderson, *a.g.e.*, 461.

⁹⁹⁹Lynch, *a.g.e.*, 99.

¹⁰⁰⁰ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/525-532.

¹⁰⁰¹Lynch, *a.g.e.*, 98.

¹⁰⁰²ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/316.

¹⁰⁰³ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/316.

¹⁰⁰⁴ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/316.

¹⁰⁰⁵ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/580-581.;ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/539-541.

ABCFM misyonerleri okullarda ihtiyaç duyulan personel sayısını kurum içi yazışmalarla merkeze sürekli olarak bildirmekteydi. Bu konudaki talep mektuplarını Ernest Albert Yarrow yazmaktaydı.¹⁰⁰⁶ İhtiyaç duyulduğunda Ermeni öğretmenlerden de faydalanılmaktaydı.

Her okulun ve okullarda her alt birimin bir misyoner sorumlusu vardı. Yönetici olan misyoner birimdeki bütün çalışmalardan sorumludur. Dilbilgisi eğitimi veren sınıfları Caroline Silliman yönetmişti.¹⁰⁰⁷ Okulların tümünün müzik öğretmeni ve müzik sınıfları sorumlusu Dr. Clarence D.Ussher'in kızı Elizabeth Ussher'di.¹⁰⁰⁸ Elizabeth Freeman Borrows-Ussher ve Clark Erkek Okulunda bazı sınıflara derse girmişlerdi.¹⁰⁰⁹ Yani okullarda görev yapan misyonerlerde cinsiyete göre çalışma alanı belirlenmesi gibi bir uygulama yoktu.¹⁰¹⁰ Okullarda çalışacak misyonerler de oylamayla belirlenmekteydi.¹⁰¹¹ Bu durumun en iyi göstergelerinden birisi Bayan Yarrow'un erkek okulunda çalışmasıydı.¹⁰¹² Cinsiyet ayrımcılığı sadece okullara alınan Ermeni öğrenciler için geçerliydi. Yani kız okulunda sadece kızlar, erkek okulunda ise erkekler öğrenim görebilmişti.¹⁰¹³

Misyonerler sadece kendi kurumlarındaki eğitim-öğretim hizmetlerinde görev almamışlardı.¹⁰¹⁴ Erekteki Ermeni okulunda bir Amerikalı misyoner öğretmenlik yapmaktaydı.¹⁰¹⁵ Amaç Ermenilerin kendi okullarındaki eğitimi de misyonerlerin görmesi, gerektiğinde müfredat ya da öğretim tekniğine kolaylıkla müdahale edebilmek için hizmet döngüsü içinde olmaktı.¹⁰¹⁶

Kız ve erkek okullarının müfredatlarında Fransızca, İngilizce, Türkçe, astronomi, fiziki coğrafya, matematik, anatomi, coğrafya ve tarih dersleri vardı.¹⁰¹⁷

¹⁰⁰⁶ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/474.

¹⁰⁰⁷Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 77.

¹⁰⁰⁸Bryce&Toynbee, *a.g.e.*, 186.

¹⁰⁰⁹ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/507.

¹⁰¹⁰ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/539-541, 562-566.

¹⁰¹¹ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/448

¹⁰¹²<http://www.lib.byu.edu/~rdh/wwi/1915/bryce/a02.htm#2> Erişim Tarihi: 30.03.2005.

¹⁰¹³ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/539-541, 562-566.

¹⁰¹⁴ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/525-532, 542, 549-552.

¹⁰¹⁵Lynch,*a.g.e.*, s98.

¹⁰¹⁶ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/542.

¹⁰¹⁷Lynch,*a.g.e.*, 98.

Bazı dersler uygulamalı olarak verilmekteydi.¹⁰¹⁸ Örneğin el sanatları dersinin atölyesi Ernest Albert Yarrow' un sorumlusu olduğu marangoz atölyesiydi.¹⁰¹⁹ Ayrıca dokumacılık ve fırıncılık dersleri de uygulamalı derslerdi.¹⁰²⁰ Bu parasız eğitimden faydalanan pek çok Ermeni zanaatkar olmuştu.¹⁰²¹

ABCFM misyonerlerinin verdiği eğitim ücretsizdi sadece son sınıf öğrencileri 40 mecdiye ücret ödemekteydi.¹⁰²² Diğer öğrencilerin eğitim masraflarını kurum ya da şahıslar bağış yoluyla karşılamaktaydı.¹⁰²³ Eğitimi kilise fonları da desteklemekteydi.¹⁰²⁴ Okulların üçüncü finansman kaynağı Kızılhaç'tı ve sadece çok ihtiyaç duyulduğunda misyonerler Kızılhaç'tan Van'daki okullarda kullanılmak üzere para talep etmişlerdi¹⁰²⁵.

ABD'den gelen paraya rağmen bir süre sonra kurumun yolladığı para okulların finansmanını karşılayamaz duruma gelmişlerdi. Misyonerler Ermeni öğretmenlere vaat ettikleri parayı ödeyememişler ve malzeme ihtiyacı baş göstermişti.¹⁰²⁶ Ancak tüm yetersizliklere rağmen eğitim faaliyetlerinin aksamaması için azami dikkat gösterilmişti. Burada yapılan hizmetin kutsal olduğu söylemi devreye girmişti. Gönüllük esasıyla hizmet sunmaları için Ermeni öğretmenler ikna edilmiş ve eğitim devam etmişti.¹⁰²⁷

Okulların farklı maddi kaynakları olmasına rağmen yurt dışındaki benzerleri kadar iyi koşullarda olduğunu söylemek mümkün değildi. Ermeni Kız ve erkek çocuklara eğitim verilen okullar benzer fiziksel altyapı şartlarına sahipti.¹⁰²⁸ Sınıfların donanımı yetersizdi. Okullarda sıra bile yoktu. İlk sınıflarda öğrenciler

¹⁰¹⁸ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/580-581.

¹⁰¹⁹ Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 77.

¹⁰²⁰ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/539-541.

¹⁰²¹ Faiz Demiroğlu, *Van'da Ermeni Mezalimi 1895-1920*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ayyıldız Yayıncılık, 1985, 14.

¹⁰²² Lynch, *a.g.e.*, 98.

¹⁰²³ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/562-566.

¹⁰²⁴ Lynch, *a.g.e.*, 96.

¹⁰²⁵ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/125.

¹⁰²⁶ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/152.

¹⁰²⁷ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/586-588.

¹⁰²⁸ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/539-541.

yerde¹⁰²⁹, üst sınıflarda ise öğrenciler genellikle divanlarda oturmaktaydı. Kara tahtalı sınıf sayısı yetersizdi¹⁰³⁰. Bu sınıflarda kullanılan tebeşir de her zaman bulunamamaktaydı. Diğer eğitim öğretim materyallerinin temininde de ciddi sorunlar yaşanmaktaydı.¹⁰³¹ Ders kitaplarının büyük çoğunluğu yurt dışından özellikle de Venedik ve Viyana'dan getirilmişti¹⁰³². Osmanlı ülkesinde basılan ders kitapları tercih edilmemiştir. Bu şekilde Avrupalı kaynaklarla Avrupalı eğitim vermek isteyen misyonerler Sheakspeare ve Milton'un eserlerinin de öğretildiği okullarda öğrencilere çok küçük bir bedelle İncil satılmaktaydı.¹⁰³³ Diğer basılı materyallerden farklı olarak İncil temininde sıkıntı yaşanmamaktaydı. Çünkü Osmanlı ülkesinde farklı yerlerde İncil basılmaktaydı. Başka bir ifadeyle seküler eğitim veriyormuş gibi görünen okullarda dini yönlendirme de yapılmaktaydı. Bu şekilde misyonerler de asli amaçlarından uzaklaşmamışlardı.¹⁰³⁴

Hem dini hem de seküler eğitim yapılan sınıflar hijyen şartlarına uygun değildi ve yeteri kadar havalandırılmadığı için kokmaktaydı.¹⁰³⁵ Öğrencilerde bit gibi parazitler çok yaygındı. Bu nedenle kız okullarında saç bakımı başta olmak üzere kişisel bakım öğretilmekteydi.¹⁰³⁶ Basit gibi görünen bu uygulama aslında çok büyük bir önem arz etmekteydi. Kişisel bakım kurallarını öğrenen ve hassasiyetle uygulayan Ermeni kızlar çevrelerine örnek olacaktı.¹⁰³⁷ Çünkü okullarda eğitilen çocuklar kendi köylerine öğretmen olarak yollanmaktaydı.¹⁰³⁸

Okul yatakhanelerinde genel görünüm sınıflardan farklı değildi. Yatakhanelerde ranza yoktu. Öğrenciler yer yataklarında yatmaktaydılar. Her öğrenci sabah uyandığında yatağını toplamakla mükellefti. Yatak ve yorganlar düzenli olarak

¹⁰²⁹Lynch, *a.g.e.*, 99.

¹⁰³⁰Lynch, *a.g.e.*, 99.

¹⁰³¹ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/539-541, 562-566, 580-581.

¹⁰³²Lynch, *a.g.e.*, 98.

¹⁰³³Lynch, *a.g.e.*, 95.

¹⁰³⁴ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/539-541, 562-566, 568-572.

¹⁰³⁵Lynch, *a.g.e.*, 99.

¹⁰³⁶Stone, *a.g.e.*, 127.

¹⁰³⁷ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/562-566.

¹⁰³⁸ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/318.

yıkanamamaktaydı. Bu durum yatakhanelerde salgın hastalıkların kısa zamanda yayılmasını sağlamaktaydı.¹⁰³⁹

Yemekhanede uygulama biraz daha farklıydı. Bir tabağı iki kişi paylaşılmaktaydı. Ancak herkesin şahsına ait bir çatal ve kaşığı vardı. Yemek uzun masalarda, belli saatlerde bütün öğrenci, öğretmen ve okul çalışanlarının katılımıyla toplu olarak yenilmekteydi. Öğrenciler dönüşümlü olarak yemekler hazırlanırken ve bulaşıklar yıkanırken mutfakta çalışmaktaydı.¹⁰⁴⁰

Sadece okulların değil öğrencilerin de fiziksel şartları da yetersizdi. Kıyafetleri eskiydi ve fonksiyonel olmaktan uzaktı. Başka bir ifadeyle çocukları soğuktan ya da sıcaktan koruyabilecek durumda olmayan giysileri ancak örtünmelerini sağlamaktaydı. Öğretmenlerin tek tip üniforma tarzındaki kıyafetleri de farklı durumda değildi. Son derece kalitesiz kumaşlardan dikilmiş olan bu elbiseler yukarıda da belirtildiği üzere sadece örtünme amacına hizmet etmekteydi. Şehirdeki kız okulunda öğrenciler ve öğretmenler kendilerine sadece yıkanmış olarak gelen koyun yünü işleyerek kıyafetlerini kendileri üretmek zorundaydılar.¹⁰⁴¹ Başka bir ifadeyle işbölümüne çok özen gösterilen okullar adeta birer küçük üretim birimi gibi çalışmaktaydı. Çünkü okulların kendine yeterli bir üretim birimi haline getirilmesi arzulanmaktaydı. Bu şekilde okullarda eğitilen Ermeniler hizmetlerin devamı için gereken paranın bir kısmını ürettikleriyle kazanabilirler ve günlük hayatta gereken temel üretim becerilerini kazanabilirlerdi.¹⁰⁴² Rus Modeli olarak adlandırılan bu sistemi ABCFM çalışanlarından Bay Welsh önermiş ve kurum da kendisine bağlı olan bütün eğitim birimlerinde bu sistemi hayata geçirmeye çalışmıştı.¹⁰⁴³ Amaç hem masrafları düşürmek hem de artı üretim değeri sağlamaktı. Öte yandan kızlara temel örgü ve dikiş teknikleri öğretilerek kızların bu bilgileri ev hayatlarında da uygulaması amaçlanmıştı. Nakış okulu öğretmenleri çalışmalar esnasında öğrencilere rehberlik etmişlerdi. Bu çalışmalar sonucunda üretilenler Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderilmiş ve kermeslerde satılan ürünlerin paraları

¹⁰³⁹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/542.

¹⁰⁴⁰ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/525-532, 539-541, 562-566, 580-581.

¹⁰⁴¹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/562-566.

¹⁰⁴² ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/580-581.

¹⁰⁴³ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 715/257.

yine misyonerler eliyle Van'a getirilmişti. Satılan ürünlere ABD'deki alıcılar yüksek fiyatlar vermişlerdi. Paranın kutsal bir amaç için mazlum Ermenilerce kullanılacağı fikri fiyatların yüksek olmasının nedeniydi. 1830 Seyr-i Sefain Anlaşması ile Amerikalılara tanınan gümrük muafiyeti nedeniyle ülkeye giriş ve çıkışta bu el işlerinden vergi alınmamaktaydı. Gümrük muafiyeti de ABD'den yollanan paraların önemli bir bölümü hiçbir kesintiye uğramadan üretici Ermeni kadınların eline geçmişti. Gelen paranın bir kısmı bağış adı altında okulların bütçesine eklenmişti.¹⁰⁴⁴

Bütün eğitim çalışmaları içinde müzik öğretiminin misyonerler için ayrı bir önemi vardı. Müziği insan ruhuna ulaşmanın en kolay yollarından biri olarak değerlendiren misyonerler bir takım dini ve dünyevi nedenlerle bu alandaki çalışmalara büyük önem vermişlerdi. Müzik kitle ruhunun ürünüydü ve aynı zamanda grup bilincini güçlendirirdi. Yapay bir kitle olan kilise için bu nedenle müzik vazgeçilmezdi.¹⁰⁴⁵ Ermenice ya da İngilizce söylenen ilahilerin ruhu besleyip inancı güçlü tuttuğuna inanan misyonerler teolojik bilgi birikimine sahip olmayan insanların dini ritüellere katılabilmesini ve kendilerini kilisenin önemli bir parçası gibi hissetmesinin en önemli yolu olarak müziği görmekteydiler. Öte yandan ruhsal ya da fiziksel tehlike altında bulunan zamanlarda müzik grubu daha yüksek bir moralle bir arada tutabilir ve nihai amaca ulaşmak için kitleyi cesaretlendirebilirdi. Hristiyanlığın yeni ülkeler doğurmasının ardında yatan gerçek buydu.¹⁰⁴⁶ Misyonerlerin çok önemseddiği müzik eğitimi okullar bünyesinde müzik sınıflarında veriliyordu ve müzik sınıflarının sorumlusu misyon doktoru Clarence D.Ussher'in kızı Elizabeth Ussher'di.¹⁰⁴⁷

Amerikalıların açtığı okullarda 160'ı kimsesiz 620 kız ve 200'ü yetim 537 erkek öğrenci eğitim görmekteydi.¹⁰⁴⁸ 1914 yılına gelindiğinde sayı 1260 olmuştu.¹⁰⁴⁹ Ancak bu sayı tebliğciler için yeterli değildi. ABCFM misyonerleri çok sayıda Ermeni çocuğuna ulaşmalarına rağmen daha fazla insana erişmek

¹⁰⁴⁴ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/534-538, 586-588.

¹⁰⁴⁵ Sigmund Freud, *Kitle Psikolojisi*, (çev. Kamuran Şipal), Cem Yayınevi, Psikoloji Dizisi, İstanbul, 2000, 24,38.

¹⁰⁴⁶ Eriş, *a.g.e.*, 192.

¹⁰⁴⁷ Bryce&Toynbee, *a.g.e.*, 186.

¹⁰⁴⁸ BOA YA Res 122/88.

¹⁰⁴⁹ Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 631.

düşüncesiyle davranmaktaydılar. 1911’de yeni bir okul açıldı.¹⁰⁵⁰ Ancak bu okulun yeri, öğrenci sayısı ve müfredatına dair elimizde bilgi yoktur. Bu okul misyonerlerin açmayı tasarladıkları son eğitim merkezi değildi. 1912 senesinin sonunda okul olarak kullanılmak üzere yeni bir bina yapılması gündeme gelmişti. Uygulanan plan ihtiyaç duyulduğunda genişletilebilecek tarzda çizilmişti. Okulun tamamlanması için 2000 dolara ihtiyaç vardı.¹⁰⁵¹ Ayrıca Türk kızları için de 2 okul açılması düşünülmüştü. Bunun için 400 dolara ihtiyaç vardı.¹⁰⁵² Misyonerler ihtiyaç duydukları parayı temin etmek için kuruma ve sivil finansörlerine istek mektupları yazmışlardı. Fakat belgelerden anlaşıldığı kadarıyla ABCFM misyonerlerinin son iki okul tasarısı hayata geçirilememişti.

Osmanlı makamları azınlık ve misyoner okullarının sayısının hızla artmasından rahatsızdı. Okullar düzenli olarak kontrol edilmesi gerekiyordu¹⁰⁵³ ama teftiş politik şartlar nedeniyle periyodik olarak yapılmıyordu. Okullarda verilen eğitimle ilgili raporlar düzenli olarak kuruma rapor edilmekteydi.¹⁰⁵⁴ Diğer yandan Osmanlı makamlarına okullar konusunda sürekli bir bilgi akışı vardı. Ruhsata tabii olan okullarda yapılan bütün değişiklikler ve düzenlemeler Van’daki devlet görevlileri tarafından hem sadaret makamına hem de maarif nezaretine bildirilmekteydi¹⁰⁵⁵. Öte yandan Amerikalı misyonerler Osmanlı Devletine güven vermek için öğrencilerin seçiminde “devrimci olmamak” şartının arandığı beyan etmekteydiler.¹⁰⁵⁶ Ancak gerçek daha farklıydı ve ABCFM okulları Ermeni ulusal kimliğinin ortaya çıkmasında anahtar bir rol oynadı.¹⁰⁵⁷ Okullar zaman içinde birer ayrılıkçı Ermeni üssü haline geldi.¹⁰⁵⁸ Ermeni din adamları ile birlikte çalışan

¹⁰⁵⁰ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/447.

¹⁰⁵¹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 715/448.

¹⁰⁵² ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/153.

¹⁰⁵³ Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, c.2., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, no.15., Ankara, 1998, 254.

¹⁰⁵⁴ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/153.

¹⁰⁵⁵ BOA YA Hus 471/20.

¹⁰⁵⁶ Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 315.

¹⁰⁵⁷ H. Nazım Paşa, *a.g.e.*, 252.

¹⁰⁵⁸ Tülay Duran, “*Talori Olayları Sonrasında Siyasi Gelişmeler*” ,*Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi, Ermeni Meselesi*, II., Tarihi Araştırmalar Ve Dökümantasyon Merkezleri Kurma Vakfı, 1989, 423.

misyonerler Türk ve Müslüman düşmanı Ermeniler yetiştirdiler.¹⁰⁵⁹ Ancak bu okullarda hiçbir zaman ciddi bir denetim yapılmadı. Bu durumun sebebi devletin yasalarla düzenleme yapmaması değildi. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin¹⁰⁶⁰ 1.,3., 18., 33., 42., 129., 130., ve 131. maddeleri¹⁰⁶¹ bu duruma yasal sınırlama getirmiş ve bu okulların görev alanlarını ve faaliyetlerini sınırlandırmıştı. 1915'te kabul edilen Mekatib-i Hususiye Kanunu'nun¹⁰⁶² 6. maddesi ile bütün okullarda Türkçe eğitim zorunluluğu getirilmiş ve Türkçe, Türk Tarihi ve coğrafya derslerini Türk öğretmenler okutacaktır¹⁰⁶³ hükmü kanuna konulmuştu. Ancak ekonomik ve siyasi olarak ciddi bir etkinlik gösteremeyen ve emperyalist devletlerin müdahalelerine karşı koyamayan devlet ABCFM tarafından açılan bu okullarda hiçbir zaman tam bir kontrol kuramamıştı.

Sonuç olarak ABCFM misyonerlerinin kız ve erkek okullarında verdiği eğitim Ermeni çocuklara ayrılıkçı ulusal bilinç vermek amaçlıydı. Öncelikle okullarda eğitim dili Ermeniceydi. Osmanlıca ise erkek okulunda sadece ders olarak okutulmaktaydı. Halbuki Osmanlı coğrafyasında yaşayan Ermenilerin gerçekliği çok farklıydı. Çocuklarına Türkçe isimler verebilen ve günlük hayatta genellikle Türkçe konuşan Ermenilerin kendi dillerini kullanamamaları ya da bu konuda her hangi bir resmi yasaklama söz konusu değildi. Ermeniler kendi dillerini hiçbir baskı ve kısıtlamaya maruz kalmaksızın öğrenebilir, öğretebilir ve konuşabilirlerdi. Ermenilere Türkçe daha yaygın olarak kullanıldığı halde Ermenice eğitim verilmesi ulusal bilinç kazandırma amacına yönelikti. Osmanlı topraklarında yaşamsal hiçbir kaygıları olmayan ve Müslüman toplumla kendi değerlerini yitirmeksizin ve asimile edilmeksizin yüzyıllardır yaşayan Ermeni nüfusun çoğunluğunun böyle bir talebi yoktu.

Ayrıca Amerikan okullarında eğitilen çocukların büyük bir kısmı kimsesiz yatılı öğrenciydi. Bu şekilde gün içinde derslerde öğretilenlerin çocuklar tarafından hayata geçirilip geçirilmediği de kontrol edilebilmişti. Burada misyonerlerin

¹⁰⁵⁹ Bayram Kodaman, "Üç Ermeni Şarkısı Ve Ermenilerin Türklere Bakışı", *Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar*, yay.haz. Erhan Afyoncu, Tarih Ve Tabiat Vakfı, İstanbul, 2001, 115.

¹⁰⁶⁰ <http://www.meb.gov.tr/dergiler/144/akyüz.htm> Erişim Tarihi: 16.03.2006

¹⁰⁶¹ Koçer, *a.g.e.*, 206-209.

¹⁰⁶² <http://www.turkcebilgi.com/Sozluk/İstanbul%20Adaları> Erişim Tarihi: 16.03.2006

¹⁰⁶³ Koçer, *a.g.e.*, 210.

öğrencilerde beklediği yeni davranışların sadece kişisel bakım olmadığını söylemek olasıydı. Misyonerler tamamen farklı bir genç kitle oluşturmak beklentisindeydi ve ailesi olmayan çocukları yönlendirmek daha kolaydı.

Okulların Ermeni nüfusun yoğun olarak yaşadığı mahallelerde bulunmasını ABCFM misyonerlerinin sadece seküler eğitim ve dini yönlendirme yapmak amacıyla olmadıklarının başka bir kanıtı olarak görülebilir. Bu şekilde ders saatleri dışında da Ermeni çocuklarla bir arada olunmuş ve misyoner-Ermeni iletişimin kesilmesi önlenmişti.

Ders kitaplarının büyük çoğunluğunun Osmanlı ülkesi dışından getirilmesi misyonerlerin eğitimden farklı beklentileri olduğunu göstergesiydi. Çünkü eğitim ve öğretimin asli amacı öğrencilere ileriki yaşamlarında kullanacakları bilgi ve becerileri kazandırmaktı. Osmanlı topraklarında ise yaşam Avrupa kökenli kitaplarda anlatılanlardan bütünüyle farklıydı. Misyonerler batılı eğitimle seçkinleşmiş bir kitle yaratmak amacındaydı. Ancak Van Ermenileri Avrupa kültürü ve yaşam tarzından çok uzak değildi. Müslüman ahaliye oranla daha zengin olan Ermenilerin bir kısmı zaten çocuklarını Avrupa'ya eğitim amacıyla yollayabilmekteydi.

Amerikan okullarında üretilen kıyafetlerin ve diğer tekstil ürünlerinin yine misyonerler eliyle Osmanlı ülkesinin dışında satılarak elde edilen gelirin bir kısmının üreticiye bir kısmının da okul bütçelerine aktarılması da ayrıca dikkate değer bir husustur. Mamul maddenin Osmanlı ülkesinde Pazar bulması mümkündür. Ancak misyonerler çok daha fazla paraya satış yapabilmek için ülke dışına götördükleri bu ürünleri “Müslüman baskısı altında inleyen zulme uğrayan mazlum Ermenilerin ürettikleri” şeklinde propagandalarla satmaları da asıl amaçlarının Ermenilere el becerisi kazandırmak olmadığını bir kanıtı olarak görülebilir. Çünkü Osmanlı ülkesinde yaşayan Ermeni tebaa zaten ticari hayatta söz sahibidir.

Öte yandan misyonerler okullarına öğrenci kabul etmek için tek şartlarının devrimci olmamak olduğunu beyan etmekteydiler. Lakin ilköğretim çağındaki çocukların ne kadar “devrimci” olacakları da tartışma konusuydu.

Müzik eğitimine hassasiyet gösterilmesi önemli diğer bir detaydı. Burada amaç müzisyen bir kitle oluşturmak değildi. Müziğin kitleler üzerindeki etkisini çok

iyi bilen misyonerlerin amacı müzikle Ermeni nüfusu ruhsal ya da fiziksel tehlike altında bulunan zamanlarda müzik daha yüksek bir moralle bir arada tutmak ve nihai amaca ulaşmak için kitleyi cesaretlendirmektir. Hristiyanlığın yeni ülkeler doğurmasının ardında yatan gerçek bu olduğu için ABCFM misyonerleri müzik eğitimi konusunda itinalı davranmışlardır.

6.2.1.2. VAN KOLEJİ

“İlk misyoner okuldur”.

Katolik Cizvitleri¹⁰⁶⁴

ABCFM misyonerleri Van’da kız ve erkek okulları açmakla yetinmemişlerdi. Onlar için bölgede bir kolej açmak düşüncesi çok cazipti. Çünkü var olan okullarda eğitim verilen çocuklar hedef kitlenin sadece küçük bir parçasıydı. Van’da açılacak bir kolejle farklı yaş gruplarındaki pek çok insanı bir çatı altında toplayamamaları mümkün olabilecekti¹⁰⁶⁵ Ayrıca daha yaygın ve kapsamlı eğitim yapabilmek söz konusuydu. Misyonerlerin amacı sadece genç nüfusa hayatları boyunca ihtiyaç duyacakları bilgi ve beceriyi kolejde vermek değildi. Onlara göre Ermeni milliyetçiliği fikriyle donatılmış çok sayıda genç Ermeninin yaşadığı hayallerdeki Van ancak bir kolej ile mümkündü.¹⁰⁶⁶ Kız ve erkek okullarında verilen eğitim çalışılan grubun yaş aralığından dolayı bu amaca ulaşmak için tek başına yeterli değildi. Bu okullarda temel bilgilerle donatılmış çocuklar kolejde verilecek “ileri eğitimle” birer Ermeni milliyetçisine dönüşecekti. Bu sebeple bölgede bir kolej açılması nihai amaca ulaşmak yani Ermenileri ulusal bilince eriştirmek için çok önemliydi.

Van Koleji’nin açılması için finansal desteğe ihtiyaç vardı. Kurumun bütün Osmanlı coğrafyasına yayılmış misyon istasyonlarına para yollaması nedeniyle Van Koleji fikrinin hayata geçirilmesi için gereken bütün kaynağı sağlaması mümkün değildi. Bu nedenle 1908’de ve 1909’da Van istasyonundan ABCFM’ye ciddi miktarlarda bağışlarda bulunan finansörlere 2 adet mektup yazılarak bu konuda

¹⁰⁶⁴ <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/misy.htm> Erişim Tarihi:06.02.2006.

¹⁰⁶⁵ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/486.

¹⁰⁶⁶ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 715/259.

yardım talebi dile getirilmişti.¹⁰⁶⁷ Finansörlerin arzu edilen miktarlarda katkı sağlayamaması nedeniyle 1910 yılına kadar kolejin açılması yönünde ciddi bir çalışma yapılamamıştı. Ancak Van ABCFM misyonerleri kolej açma düşüncesinden vazgeçmemişlerdi.

1910 ABCFM Yıllık Toplantısı'nda Van Koleji ihtiyacı dile getirilmişti.¹⁰⁶⁸ Ancak yine kolejin açılması konusunda somut adımlar atılamamıştı. Bu nedenle Dr.George C. Raynolds 1913'te destek sağlamak amacıyla ABD'ye gitmişti ¹⁰⁶⁹. Finansörlerle bu konuda görüşen Raynolds somut bir destek sağlayamamıştı. 28 Haziran 1913'te Van istasyonunda çalışan misyonerlerden biri olan Ernest A. Yarrow Bulletin'de paraya ihtiyaç duyduklarını belirten bir ilan yayınlamıştı¹⁰⁷⁰. Bu ilan ABCFM bağışçıları hareketle geçirmiş ve kolej için yaparak bağış toplamaya başlanmıştı.¹⁰⁷¹ Van Koleji Bağış kampanyasının sorumlusu E. Albert Yarrow'du ve para ABCFM görevlisi F.H.Wiggin tarafından toplanmaktaydı.¹⁰⁷² Para bağışında bulunanların isimleri yayın organları olan Bulletin'de periyodik olarak yayınlanmıştı.¹⁰⁷³ Bu şekilde hem finansörlerin bağış miktarları ilan edilerek teşekkür edilebiliyor hem de insanlar “kutsal bir amaç için” bağış yapmaları konusunda yönlendirilmişti. Bulletin'de yayınlanan bu ilan sonrasında kolej için gereken 10.000USD 'nin 6.000 USD'lik kısmı sağlanmıştı. Fakat hala 4000 USD'lik bir finansal açık vardı.¹⁰⁷⁴ Van Koleji düşüncesinin hayata geçirilebilmesi için ivedi olarak kalan meblağın da tamamlanması gerekiyordu.

Kimi zaman bağış talepleri kişilerle bire-bir görüşerek de yapılmaktaydı.¹² Temmuz 1913'te Ernest. A. Yarrow Bay Case ile görüşüp kolejin faaliyetlerini anlatıp maddi destek istemişti.¹⁰⁷⁵ Ancak Yarrow'un talep ettiği paranın kuruma aktarılıp aktarılmadığı konusunda netlik yoktur.

¹⁰⁶⁷ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 711/449-450, 461-462.

¹⁰⁶⁸ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 715/436.

¹⁰⁶⁹ Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 320.

¹⁰⁷⁰ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/491.

¹⁰⁷¹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/487.

¹⁰⁷³ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/486, 491.

¹⁰⁷⁴ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/486.

¹⁰⁷⁵ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/488.

Van Koleji'nin finansal kaynakları bağışlarla sınırlı değildi. Kurumun üst yönetim organı olan Puridential Committee de okula düzenli olarak para vermeyi vaat etmişti. Bu liberal bir yardımdı.¹⁰⁷⁶ Komitenin yardımı liberal olarak yorumlaması da dikkate değer bir durumdu.

Van Koleji'nin açılması için toplanan para ancak okul binasının temini ve çalışacak personelin maaşlarının ödenmesi için yeterliydi. Kolejde eğitim araçları için daha fazla para gerekiyordu.¹⁰⁷⁷ Bu duruma rağmen misyonerler yine de koleji açma kararlarından vazgeçmemişlerdi.

1913'te misyonerlerin kendi beyanlarına göre sınırlı olanaklarla açılan Van Koleji'nin çalışmaları merkezden yollanan paranın azlığına rağmen sürmekteydi. Fiziki şartların yetersizliğine rağmen misyonerlerin kendi beyanlarına rağmen çalışanların özverisiyle kısa zamanda Van'daki en etkin eğitim kurumlarından biri olan Van Koleji'nin ¹⁰⁷⁸ gereken para yollanmazsa kapanması kaçınılmaz olabilirdi.¹⁰⁷⁹ Bulletin'de yayınlanan ilana rağmen gereken paranın tümü bağış yoluyla toplanamamış ve ABCFM'nin da vaat ettiği parayı zamanında yollamaması Yarrow'un teşkilatın Kolej ile ilgili sıkıntıları olduğunu düşünmesine sebep olmuştu. Bu nedenle Yarrow merkeze bir mektup yazmış ve BOARD'ın kolejle ilgili hoşnutsuzluğu varsa bunu kendisine yazması gerektiğini belirtmişti.¹⁰⁸⁰

ABCFM misyonerleri Van Kolej'inin kusursuz olması için çok emek veriyorlardı. Kolej'in de yöneticisi olan Ernest Albert Yarrow bu amaçla diğer misyoner kolejlerinden ve merkezden kolej yönetimi, müfredatı, çalışmaların notla değerlendirilmesi, öğrencilerin kabul edilme şartları, öğretmenlerin asgari yeterlilikleri, hazırlık sınıfı ve okulun mali kaynakları gibi konularda bilgi almak için 4 sayfalık bir sorgulama formunu diğer misyonlara ve merkeze Mart 1914'te yollamıştı.¹⁰⁸¹ Ancak kolejde bu anket sonuçlarına göre yeni bir düzenleme yapıp yapılmadığına dair elimizde somut bir bilgi yoktur.

¹⁰⁷⁶ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/487.

¹⁰⁷⁷ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/478.

¹⁰⁷⁸Şenol Kantarcı, "Tarihi Boyutuyla Ermeni Sorunu", *Ermeni Sorunu El Kitabı*, Türk-Ermeni İlişkileri Milli Komitesi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2003, 16.

¹⁰⁷⁹ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/495.

¹⁰⁸⁰ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/496.

¹⁰⁸¹ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/501, 502, 503, 504.

Van misyon istasyonundan kolej konusunda yollanan tek çalışma raporu 1913 yılında yazılmıştı. Bu raporda okulun varlığı için yollanan paranın miktarının yeterli olmadığı ve eğitim araç-gereçlerine olan ihtiyaç vurgulanmış, bütün alt yapı yetersizliklerine rağmen kolejin çalışmalarının tatmin edici olduğu belirtilmişti.¹⁰⁸² Raporda Van Koleji'nde çalışan misyonerlerin adları zikredilmemiş ve eğitim müfredatı hakkında bilgi sunulmamıştı. Ancak elde bulunan ABCFM arşiv belgelerinin ışığında kolejde de diğer okullardaki uygulamaların benzerlerinin gerçekleştirildiği sonucuna varmak olasıdır. Çünkü kurumun eğitim politikası Van'daki bütün okullarda aynıydı.¹⁰⁸³ Misyonerlerin temel beklentisi Ermenileri güncel bilgiyle donatırken, ayrılıkçı ulusalcılık fikirlerinin tohumlarının atılmasıydı.

6.2.1.3. ANAOKULLARI

Anaokulları yerli halkla iletişim kurmak ve çocuklara erişebilmenin en iyi yollarından biriydi.¹⁰⁸⁴ Bu nedenle Van'da çalışan ABCFM misyonerleri anaokullarına çok önem vermişlerdi.

ABCFM Susan Norton'u¹⁰⁸⁵ 1906'da Van'a yollayarak okul öncesi eğitim faaliyetlerinde çalışmak üzere görevlendirmişti. Bu tarihten önce okul öncesi eğitim kurumlarında çalışmak üzere herhangi bir misyonerin bu amaçla şehre yollandığına dair bir kayda rastlanamamıştır. Başka bir ifadeyle çalışmada kullanılan BOARD belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla ilk anaokulu 1906'da kurulmuştu.

Şehirde misyonerler tarafından Ermeniler için açılan iki anaokulu vardı. Bu anaokullarından birisi Bağlar Mahallesi'ndeki kız okulu bünyesindeydi.¹⁰⁸⁶ Kurum öğrenci sayısının sürekli arttırılmasını istemekteydi. 1910'da anaokullarında 80 Ermeni çocuğa eğitim verilmekteydi. Ancak kurum sayının mümkün olan en kısa zamanda önce 400'e, daha sonra da 700'e çıkarılmasını planlamaktaydı.¹⁰⁸⁷

¹⁰⁸² ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/1003-1005.

¹⁰⁸³ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/539-541, 562-566, 568-572.

¹⁰⁸⁴ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/155-156

¹⁰⁸⁵ Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 76.

¹⁰⁸⁶ Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 71

¹⁰⁸⁷ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/317.

Sadece Ermeni çocuklarına ulaşmak misyonerler için yeterli değildi.¹⁰⁸⁸ Misyonerler Müslüman çocuklara da erişip onların kafalarında misyonerler ve Hristiyanlık hakkında oluşan ve oluşabilecek kötü yargıları silmek arzusundaydılar. Yetişkinlerin yargılarını değiştirmek zordu. Halbuki çocuklarda durum farklıydı. Bu nedenle Türk- Müslüman çocukları için de bir anaokulu açılması gündeme gelmişti. Ancak misyon istasyonunun Türkler için bir anaokulu kurmak amacıyla paraya ihtiyacı vardı. Bu okul için yaklaşık 100 Pound gerekiyordu.¹⁰⁸⁹ Finansal destek isteği ABCFM merkezine iletilmişti.¹⁰⁹⁰ Kurumun bağış yoluyla yolladığı para ve kendi öz kaynakları ile 1913'te Türkler için bir anaokulu açılmıştı.¹⁰⁹¹ Fakat bu okulda kaç çocuğa eğitim verildiği ve okulun hangi mahallede olduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Van'da misyonerlerin açtığı anaokullarında Türk ve Ermeni çocuklarına verilen eğitimin içeriği hakkında ABCFM arşiv belgelerinde anaokulundaki derslerde İncil okunduğu¹⁰⁹² dışında her hangi bir bilgiye rastlanamamıştır. Ancak muhtelif zamanlarda Van istasyonundan İstanbul ve Boston'daki merkezlere yollanan raporlarda anaokullarında sürdürülen çalışmaların verimli olduğuna dair kısa cümleler kullanılmıştır. Yıllık hizmet raporlarında okul öncesi eğitim kurumlarının çalışmaları için ayrı bir bölüm ayrılmamış, sadece okul ya da faaliyet raporlarında birkaç cümlede anaokullarının bahsi geçmiştir.¹⁰⁹³ Ayrıca okullarda hizmet veren misyonerlerin isim listelerine de rastlanamamış, sadece 1906-1915 yılları arasında ana okullarını Susan Norton'un yönettiği ve 1915 yılında bu görevi Caroline Silliman'ın üstlendiği¹⁰⁹⁴ bilgisine erişilebilmiştir.

¹⁰⁸⁸ ABCFM Arch ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/155-156.

¹⁰⁸⁹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/155-156

¹⁰⁹⁰ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/153.

¹⁰⁹¹ Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 624.; Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 78.

¹⁰⁹² ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 155-156.

¹⁰⁹³ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/533, 534-538, 542, 567, 582-583, 586-588.

¹⁰⁹⁴ Stone, *a.g.e.*, 128.

6.3. SAĞLIK KURUMLARI

6.3.1 HASTANE VE DİSPANSER

Doktorluğa ihtiyaç olan yerde de misyonerlik için uygun bir fırsat vardır¹⁰⁹⁵ Bu konuda Türk Misyonlarına Yardım Cemiyeti'nin yayınladığı bir kitapta hastanelerin rolü şu şekilde belirtilmiştir:¹⁰⁹⁶

“Tıbbi Misyonlar İncil öğretiminin öncüleridir. Bunlar, başka bir evanjelizm ağacı dikilmesi imkansız olan yerlerde fidan yetiştirebilirler. Doktor, diğer misyonerlerle ne bir münasebeti olan ne de münasebeti isteyen bir çok insanı doğrudan doğruya kabul edebilir. Bir hekim nerede olursa olsun bir dispanser açtığı zaman şifa verici mahareti yüzünden kendisine başvurularla kuşatılır. Bu yobaz bir İslam mollası veya bir fakir onun elini öpecek; kör, topal, mefluç insanların, can çekişen ana babaların İsa'ya hazin yakarışlarına andıran bir sesle ona yalvaracaklardır”.

Van misyon istasyonu kurulduğunda G.C. Raynolds bir hastane kurulması gerekliliğinin farkındaydı. Ancak istasyonda varolan hizmet birimlerinin mümkün olduğu kadar kısa zamanda açılması gerekliliği ve kurumun Van'a Osmanlı makamlarınca da kabul görecektir bir doktoru sürekli şehirde kalmak üzere hemen gönderememesi nedeniyle hastanenin açılması ertelendi.

Misyon istasyonunda müstakil hastane bulunmaması misyonda doktor olmadığı anlamına gelmemektedir. Van misyon istasyonunda ilk 22 yıl sürekli çalışan bir doktor yoktu.¹⁰⁹⁷ Ancak ihtiyaç duyulduğunda yani misyonerlerden birinin hastalanması durumunda yakın misyonlardan birinden Van istasyonuna hekim gelmekte ya da hasta misyoner en yakın misyon istasyonuna yollanmıştı. Bu bölgede yaşayan yerli halkla ihtiyaç duyulan her anda sağlık hizmeti sunamamak demektir. Hem misyonerler hem de yerli halk için istasyonda daima bir hekim olmalıydı. Bu amaçla ABCFM adına çalışan Dr.Grace Kimball 1893'te Van'da doktor olarak çalışabilmek için izin almak istemişti. Ancak yabancı kadın doktorların diplomalarını onaylamama şeklindeki resmi tutum nedeniyle isteği geri

¹⁰⁹⁵ Anna A.Milligan, *Facts And Falsks In Our Abroad*, Philadelphia, 1921, 131.

¹⁰⁹⁶ Erol Güngör, “Türkiye’de Yabancı Kültürü II”, *Türk Yurt Yurdu*, s.2., c.1., 34.

¹⁰⁹⁷ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/525-532.

çevrilmişti.¹⁰⁹⁸ Diploması onaylanmayan Dr. Kimball Van ABCFM misyon hastanesinde gayri resmi olarak çalışmaya devam etmiş ve kimi zaman dönemin Van valisi tarafından valinin eşinin tedavisini yapmak üzere hareme çağırılmıştı.

Misyona 1898 senesinde Dr. L. R. Smith¹⁰⁹⁹ gelmişti. Dr. Smith de kadın olduğu için diplomasını onaylatamamıştı. Ancak tıpkı Dr. Kimball gibi O' da yasal olmayan bir şekilde çalışmaya devam etmişti. İlk dönem olarak adlandırabileceğimiz ve 1898'e kadar süren zaman diliminde misyon istasyonunun müstakil hastanesi yoktu.¹¹⁰⁰ Doktorlar ihtiyaç duyulduğunda hastanın evine gitmişler ve sadece ayakta tedavi yapmışlardı.

Van'daki ilk misyoner hastanesi istasyona yakın bir yerde¹¹⁰¹ kiralanan bir binada 1898'de Van'a gelen¹¹⁰² Dr. Clarence D.Ussher tarafından kurulmuştu ve 20 yataklıydı.¹¹⁰³ Hastalara hemşireler bakmaktaydı.¹¹⁰⁴ Kadın personel çalıştırılmayan misyoner hastanesinde daha sonra bu uygulama değiştirilmiş ve kadın ve erkek hemşireler birlikte çalışmaya başlamıştı.¹¹⁰⁵ Örneğin Clarence D. Ussher'in cerrahi hemşiresi Varanush adında bir Ermeni kadındı.¹¹⁰⁶ Hastanenin diğer cerrahi hemşiresi ise Garabet adında bir erkekti.¹¹⁰⁷ Van'daki ABCFM misyon hastanesine Ermeniler Haig¹¹⁰⁸, hastanenin doktoru Dr. Clarence D.Ussher'e ise hekimbaşı demekteydiler¹¹⁰⁹.

Hastanede sadece misyoner Amerikalılar ile hemşire ve hastabakıcı olarak çalışan Ermeniler yoktu.¹¹¹⁰ Louise Bond hastanenin İngiliz temsilcisi ve

¹⁰⁹⁸Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 273.

¹⁰⁹⁹Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 305.

¹¹⁰⁰ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/573-579.

¹¹⁰¹Ussher&GKnapp, *a.g.e.*, 80.

¹¹⁰²Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 305.

¹¹⁰³ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/559-560.

¹¹⁰⁴Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 93.

¹¹⁰⁵Strong, *a.g.e.*, 327.

¹¹⁰⁶ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/561.

¹¹⁰⁷ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/561.

¹¹⁰⁸ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/534-538.

¹¹⁰⁹ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/589-590.

¹¹¹⁰ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/573-579.

gözlemcisiydi.¹¹¹¹ Bayan Bond çok özel bir durum gelişmedikçe sürekli hastanedeydi.¹¹¹²

Van hastanesi diğer ABCFM misyon hastaneleri gibi American Medical Association(Amerikan Tıp Birliği) ile işbirliği içindeydi. Bu koordinasyon sayesinde Osmanlı ülkesinde ABCFM'ye bağlı olarak çalışan bütün hekimler birbirlerinden ve verilen bütün sağlık hizmetlerinden haberdardı. İhtiyaç durumunda farklı misyonlarda görev yapan doktorlar bilgi ve tecrübelerini aktarmak amacıyla geçici süre başka hastanelerde çalışmaktaydı. Bütün ABCFM misyon hastaneleri merkeze bağlı olmakla beraber her hastane tek doktorun denetimindeydi.¹¹¹³ Hastaneye ihtiyaç durumunda gelen hekim de hastane sorumlusu olan doktorun emri altına girmektedir.

Uzun bir süre çok geniş bir bölge halkına hizmet veren¹¹¹⁴ Van misyon hastanesinde ¹¹¹⁵ gün İncil okunması ve duayla başlamaktaydı.¹¹¹⁶ Cerrahi operasyonlardan önce de dua edilmişti.¹¹¹⁷ Dr. Ussher'in hastanesinde hastaların dini ihtiyaçlarına da cevap verilmekteydi. Sadece günlük dini uygulamalar yapılmamaktaydı. Hastalara “Gerçek İnanç” da öğretilmekteydi. Bununla yetinmeyen misyonerler kimi zaman hastalarını da tebliğ amaçlarına ulaşabilmek için kullanmışlardı. Örneğin bir Türk askeri hastanede tedavi amacıyla kaldığı sürede İncil'in Türkçe çevirisini yapmıştı. Bu çeviri pek çok Türk ve Müslümanın misyonerlere ve Hristiyanlığa bakışını değiştirmişti.¹¹¹⁸

Hastanede periyodik olarak dini ritüeller yapılması ortak inanç söylemiyle yola çıkan Protestan Amerikalılar ile Gregoryen Ermeniler arasında bir güven bağının oluşmasını sağlamaya yetmemişti. Farklı tıbbi uygulamalar yapılması ve hastanede çalışanların farklı bir mezhepten olması nedeniyle Van'lı Ermeniler

¹¹¹¹ <http://www.lib.byu.edu/~rdh/wwi/1915/bryce/a02.htm#2> Erişim Tarihi:30.03.2005.

¹¹¹² ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/589-590.

¹¹¹³ ABCFM Arch ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 629/472.

¹¹¹⁴ Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 137.

¹¹¹⁵ Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 95.

¹¹¹⁶ Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 97.

¹¹¹⁷ Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 98.

¹¹¹⁸ Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 100.

hastaneye ve Dr.Clarence D.Ussher'e pek de sıcak bakmamışlardı¹¹¹⁹. Bu nedenle hastane ilk açıldığında talep yok denecek kadar azdı. Ermenilerin hastaneye güvenmesi zaman almıştı.¹¹²⁰ Ölmek üzere olan bir Gregoryen'i iyileştiren Ussher halkın güvenini sağlamaya başlamıştı.¹¹²¹ Zatürreeden ölmek üzere olan ikisi dilenci 3 Ermeni'yi de iyileştiren Ussher'in saygınlığı iyice artmıştı¹¹²². Bu iyiliğine karşılık Ermeniler kurulacak misyoner okuluna yardımcı olacaklarını ve bir Ermeni öğretmeni bu okulun hizmetine vereceklerine vaat etmişlerdi.¹¹²³ Ussher'in ölümü beklenen hastaları kısa zamanda iyileştirmesi hem hastane çalışanlarına yerli Ermenilerin bakışını değiştirmiş hem de hastaneye olan talebin artmasını sağlamıştı. Başlangıçta hastaneye hasta gelmemesinden şikayetçi olan misyonerler ilerleyen süreçte talebi karşılamakta sıkıntılar yaşamaya başlamışlardı.

Kısa bir zaman sonra hastane aşırı talebi karşılamakta yetersiz kalınca yeni bir hastane binası inşa etmek gereği ortaya çıkmıştı.¹¹²⁴ Martha Tinker Raynolds-Ussher ve Bayan Rogers hastanede çok zor şartlarda hizmet vermekteydiler.¹¹²⁵ Daha çok hastaya hizmet verebilecek bir hasta yatakhane, tıbbi malzeme ve donanımlı personel ihtiyacı büyüktü.¹¹²⁶ Van Valisi'nin desteğini alan Dr. Ussher yeni bir hastane binası inşa etmek için çalışmalara başlanılmıştı.¹¹²⁷ Osmanlı Devleti yöneticilerinin Amerikalılara duyduğu sempaticiden faydalanarak 6 ayda gereken izinlerin alınabileceği düşünülmüş ama zamanında izin alınamamıştı.¹¹²⁸ Hastane inşaatı başladıktan kısa bir süre sonra Van'lı doktor Fethi Bey izinsiz hastane yapıldığı gerekçesiyle şikayette bulununca İstanbul'dan müfettiş gelmiş ve çatısı kapatılıp bitme aşamasına gelen inşaat durdurulmuştu.¹¹²⁹ Van Valisi 24 saat içinde

¹¹¹⁹ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern TurkeyREEL 712/525-532.

¹¹²⁰ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern TurkeyREEL 712/559-560.

¹¹²¹ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern TurkeyREEL 712/559-560.

¹¹²²Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 83.

¹¹²³Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 81.

¹¹²⁴ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/589-590.

¹¹²⁵Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 271.

¹¹²⁶ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/589-590.

¹¹²⁷ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/589-590.

¹¹²⁸Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 84-85.

¹¹²⁹Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 85.

ferman getirilmezse hastanenin kapatılacağını söyleyince Dr. Clarence Douglas Ussher Amerikan Elçiliği'ne telgraf çekmişti.¹¹³⁰ Sorun çözülmüş, hastane binası bitirilmiş ve hizmete başlanmıştı. Yeni hastanenin finansmanını şahıslar karşılamıştı.¹¹³¹ Bağış toplanmış ve İstanbul'da bulunan ABCFM mali işler sorumlusu yeni hastanede harcanmak üzere Dr. Ussher'e 100 Lira yollamıştı.¹¹³² Amerikan hastanesinin tek finansman ve malzeme kaynağı kurumun bağış yoluyla topladığı paralar ve ABCFM'nin öz kaynakları değildi. Dr.Ussher hastaneye yapılan bütün bağışları kabul etmekteydi. Cambridge Üniversitesi'nde çalışan Prof. Rendle Haris Van'daki hastaneyi ziyarete geldiğinde 300 Pound bağış yapmıştı. Profesör Haris daha sonra da kargoyla 8 hasta yatağı yollamıştı.¹¹³³ Ayrıca Dr. Ussher hastane için Kızılhaç'tan fon bulmaya çalışmıştı.¹¹³⁴

Yeni hastane binası hizmete açıldıktan sonra Martha Tinker Raynolds-Ussher ve Bayan Rogers'le beraber Schwester Martha Kleiss ve Bayan Mc Laren hastanede çalışmaya başlamıştı.¹¹³⁵ Ayrıca hastanede bir Arap ve bir Türk cerrah çalışmaktaydı.¹¹³⁶

Van ABCFM misyon hastanesinin en yoğun çalışma alanı salgın hastalıkların tedavisiydi.¹¹³⁷ Çünkü şehirde içme suyu kaynaklarının dezenfektasyonu sağlanamamakta ve bu nedenle salgın hastalıklar özellikle tifo hızla yayılmaktaydı. Tifodan sonra çiçek hastalığı en sık görülen hastalıktır ve sadece çocuklar arasında değil yetişkinler arasında da ölümlere neden olmaktaydı.¹¹³⁸ Dr.Ussher kalsiyum sülfat kullanarak çiçek hastalığını tedavi etmiş ve hastanede uygulanan 4 günlük karantina da başarılı sonuçlar alınmasını sağlamıştı.¹¹³⁹

¹¹³⁰Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 231.

¹¹³¹Strong, *a.g.e.*, s.406.

¹¹³²Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 232.

¹¹³³Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 88.

¹¹³⁴Knapp, *a.g.e.*, 22.

¹¹³⁵Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 229.

¹¹³⁶Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 228.

¹¹³⁷ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/ 525-532, 549-552.

¹¹³⁸ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/573-579.

¹¹³⁹Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 94-95.

Karantina uygulaması Van'da ilk defa uygulanmaktaydı¹¹⁴⁰ ve Ussher'in başarısının arkasında yatan en önemli faktördü.¹¹⁴¹

Hastanede tedavisi yapılan diğer yaygın salgın hastalıklar sıtma ve zatüreeydi. Dr.Ussher hastanede bu hastalıklardan ölenlerin yataklarını yaktırmıştı. Askeri kışlada da yaygın olan bu hastalıklara karşı Ussher yatak yakma uygulamasını tekrarlamış ve asker barakalarının %4'lük bakır sülfat solüsyonu ile yıkanmasını sağlamıştı. Yatak yakma uygulaması başlangıçta garip karşılanmıştı. Ancak Dr. Ussher'in hastalıkların yayılmasını önlemesi nedeniyle salgın hastalıklar nedeniyle ölenlerin sağlıklı başka insanlar tarafından kullanılabiləcək bütün şahsi eşyalarının yakılması uygulamasına ara verilmeden devam edilmişti. Aromatik sülfirik asit sıtma tedavisinde kullanıldı ve çok kısa bir zamanda Türk askerleri arasında hastalığın yayılması önlendi.¹¹⁴²

Van hastanesinin hasta portföyü sadece Ermenilerden oluşmamaktaydı.¹¹⁴³ Hastaneden bütün Van halkı yararlanabilmiştir. Müslümanlar da çocuklarını tedavi ettirmek için hastaneye getirmişlerdi.¹¹⁴⁴ 1913-1914 yılları arasında verilen sağlık hizmetlerinin yer aldığı hastane raporuna göre 927 Van'lı ve 517 başka yerli hastaya 5800 kez klinik hizmeti verilmişti. Büyük çoğunluğu Ermeni hastalar olmak üzere 250 kişiye cerrahi müdahalede bulunulmuştu. 1800 hasta binlerce kez dispansere gelmişti.¹¹⁴⁵ 2216 hasta kimi zaman çok uzakta olan evlerinde Dr. Ussher ve hemşireleri tarafından ziyaret edilmişti.¹¹⁴⁶

Hastanede kimi zaman Van Vali'sinin emriyle Dr.Clarence D.Ussher'in gözetiminde otopsi ya da Türk askerleri arasında sağlık taraması da yapılmıştı.¹¹⁴⁷ Dr. Ussher iyi eğitim almış ve güncel tedaviler hakkında bilgi sahibi olan bir hekimdi. Harput'da¹¹⁴⁸ dahil olmak üzere Medical Missionary Association Of

¹¹⁴⁰ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/573-579.

¹¹⁴¹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/573-579, 589-590.

¹¹⁴² ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/589-590.

¹¹⁴³ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/573-579.

¹¹⁴⁴ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/155-156

¹¹⁴⁵ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/589-590.

¹¹⁴⁶ Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 95.

¹¹⁴⁷ Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 90.

¹¹⁴⁸ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/586-588.

Turkey (Türkiye Tıbbi Misyonerler Birliği)'nin ¹¹⁴⁹ düzenlediği pek çok tıp kongresine katıldı ve öğrendiği yeni uygulamaları Van'da hayata geçirdi. Bu nedenle gereksinim duyulduğunda Müslümanların ya da Türk askerlerinin rahatsızlıklarında kendisine teşhis ve tedavi için başvurulmaktaydı. Dr. Ussher'in otopsi uygulaması başlangıçta hem misyonerlerden hem de Osmanlı doktorlarından ciddi tepkiler almıştı. Durum kurumun Boston'daki merkezine intikal ettiğinde Ussher artık Van'da çalışmak istemediğini ve Erzurum'a gitmek arzusunda olduğunu bildirmişti. Bu durum üzerine 29 Temmuz 1912 tarihinde kurum Van'a bir mektup yollayarak otopsi uygulamasının doktorun şahsi tercihi olduğu, bu nedenle yer değiştirmesinin mümkün olmadığı ve Ussher'in sadece tıbbi hekim değil pek çok insan için ruhani bir hekim ve rehber olduğu belirtilmişti. Ayrıca doktorun eşi olan Elizabeth Freeman Borrows-Ussher'in de son derece asil ve çalışkan biri olması nedeniyle Van'da çok faydalı olduğu da ifade edilmişti. ¹¹⁵⁰

Ayrıca 200 askerin tedavi gördüğü Türk Askeri Hastanesi'nde ihtiyaç duyulduğunda Dr.Clarence D. Ussher periyodik olarak muayene ve tedavi hizmeti vermekteydi. ¹¹⁵¹ Türk askerleri arasında salgın hastalıklar son derece yaygındı. Çünkü askeri kışla hijyen şartlarından yoksundu. 1904 sonbaharında askerler arasında salgın bir hastalık olan Asya kolerası görülmeye başlayınca vali Ussher'den yardım istemişti. Ussher hastalığı hemen teşhis etmiş ve valiye tedavi için gereken koşulları ve kimyasalları bildirmişti. Türk doktorlar hastalığın Asya Kolerası olduğunu kabul etmemişlerdi. ¹¹⁵² Ancak bir Türk askerden ekmek alan bir Ermeninin misyon hastanesinde üç saat içinde ölmesi ve Dr. Ussher'in hastanede yaptığı otopsi sonucunda hastalığın kesinlikle Asya Kolerası olduğu kesinleşti. Dr. valiye Ermeninin kolera nedeniyle öldüğünü rapor etmişti. Bu durum üzerine Türk doktorlar ve polis cesedi almış ve Ussher'in inceleme yapması yasaklanmıştı. ¹¹⁵³ Artık Ussher hastanede valinin özel izni ve emri olmaksızın otopsi ya da benzeri incelemeler yapamayacaktı. Ancak bu Ussher'in Türk askerlerinin veya

¹¹⁴⁹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/589-590.

¹¹⁵⁰ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 639/149.

¹¹⁵¹ Knapp, a.g.e., 21.

¹¹⁵² ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/573-579.

¹¹⁵³ Ussher&Knapp, a.g.e., 90.

Müslümanların ihtiyaç duyulduğu zaman tedavisini üstlenmeyeceği anlamına gelmemekteydi.¹¹⁵⁴ Çünkü Van bölgesinde hastalıkların özellikle de epidemik diye adlandırılan salgınların önüne geçmek var olan koşullar hemen değiştirilmediği sürece mümkün değildi.

Kimi zaman İstanbul'dan salgın hastalıklarla mücadele etmek için yollanan Türk hekimlerle sorunlar yaşanmıştı.¹¹⁵⁵ Bazen de yanlış teşhis yapan Türk doktorlar Clarence D. Ussher'in teşhis ve tedavilerini kabul etmemişler ve Ussher'e sempati beslememeye başlamışlardı.¹¹⁵⁶ Yine böyle bir durum yaşanınca Osmanlı sarayından gelen emir doğrultusunda Osmanlı ordu doktoru hastanede yatan hastaların hastalıklarını, tedavilerini ve hastane çalışanlarının adlarını kaydedince Dr. Clarence D. Ussher hemşirelere bu konuda dikkatli olmalarını öğütlemişti.¹¹⁵⁷

Birkaç sorun yaşanmasına rağmen Osmanlı makamları misyon doktorundan hoşnuttu ve Van Valisi tifo salgınındaki başarılı çalışmalarından dolayı Dr.Ussher'e resmi bir teşekkür belgesi yollamıştı.¹¹⁵⁸

Van misyon hastanesinde sadece hasta bakımı ve tedavisi yapılmamıştı. 1914'te Dr. Clarence Douglas Ussher'in eğitim verdiği bir Kızılhaç İlk Yardım Kursu ABCFM hastanesinde açıldı ve Ermenilere temel tıbbi bakım ve acil müdahale dersleri verildi.¹¹⁵⁹

Hastanedeki bütün uygulamalar kurumun İstanbul ve Boston merkezine düzenli olarak raporlar halinde aktarılmaktaydı¹¹⁶⁰. Bunun iki sebebi vardı: Kurumu bilgilendirmek ve ihtiyaç duyulan personel ve tıbbi malzemeyi kurumdan istemek. Van istasyonundan kurum yetkililerine iletilen bu raporları ABCFM yayın organı olan Bulletin'de yayınlayarak daha fazla bağış toplamayı amaçlamaktaydılar.¹¹⁶¹

¹¹⁵⁴ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/589-590.

¹¹⁵⁵ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/589-590.

¹¹⁵⁶ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/589-590.

¹¹⁵⁷ Ussher & Knapp, *a.g.e.*, 2.30.

¹¹⁵⁸ Ussher & Knapp, *a.g.e.*, 201.

¹¹⁵⁹ Ussher & Knapp, *a.g.e.*, 97.

¹¹⁶⁰ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/534-538, 549-552, 559-550, 589-590.

¹¹⁶¹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 709/25-26, 32-33, 46-47, 63-65, 125, 126, 228-229, 237-238, 250-251, 283-286, 390-400, 401-402, 420-421, 424-427, 435-

Misyonerler her iki amaçlarına da bu uygulama sayesinde ulaşabilmişlerdi. ABCFM İstanbul merkezinden hastaneye kimi zaman misyonerler tarafından yetersiz bulunsa da düzenli olarak para aktarılmış ve Osmanlı ülkesi dışındaki sivil finansörlerin Van misyon hastanesine karşı kayıtsız kalmaları da önlenmişti.

5.3.1.ECZANE

Van'da Amerikan misyon hastanesi başta olmak üzere devlet kurumlarıyla da çalışan ve ABCFM misyonerlerinin kurup işlettiği bir eczane vardı.¹¹⁶² Eczaneyi Dr.Clarence D.Ussher'in yönettiği ve hastanede ihtiyaç duyulan kimyasalları halkın cüzi bir ücret karşılığında bu eczaneden temin ettiği¹¹⁶³ bilgilerinin dışında kullanılan birinci ve ikinci el kaynaklarda konu ile ilgili başka bir bilgiye erişilememiştir.

6.4.YETİM HANE

Van'da Protestan ABCFM misyonerlerinin çalıştıkları altıncı birim yetimhaneydi. Bağlar Mahallesi'nde Ermeni bölgesinde 160 kız, 200 erkek çocuğa bakım sağlanan bir ABCFM yetimhanesi hizmet vermişti. Yetimhanede kalan bütün çocuklar Ermeniydi ve Amerikan okullarında eğitim görmüşlerdi.¹¹⁶⁴ Dr. George C. Raynolds ve eşi Martha Tinker-Raynolds 'un yönettiği yetimhane 400 çocuğa hizmet verebilecek durumdaydılar.¹¹⁶⁵

Yetimhane çalışmaları tıpkı diğer bütün misyon çalışmaları gibi kuruma ayrıntılı olarak rapor edilmişti. Kimi zaman da misyonerler Bulletin'e yazılar yollayarak Van Yetimhanesi hakkında bilgiler vermişler ve yetimhanenin sivil finansörlerinin kuruma ilgisini sürekli canlı tutmuşlardı.¹¹⁶⁶ Bu sayede yetimhaneye

436,437-438,441-445,455-456, 466-467, 468-470, 476-477, 494-495, 504-505.;ABCFM Arch.

ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 711/449-450, 461-462.;ABCFM Arch.

ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey

REEL 712/525-532, 534-538,542, 549-552, 589-590.

¹¹⁶²BOA ŞD.601/61.

¹¹⁶³ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/559-560.

¹¹⁶⁴BOA. YA Res,122/88.

¹¹⁶⁵ Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 73.

¹¹⁶⁶ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 709/125-126,137-138,143-144, 175-176, 183-184, 188-189.

sürekli bir para akışı sağlanmıştı. Kimi zaman İstanbul'daki merkezden gelen paranın tümü yetimhaneye aktarılmıştı.¹¹⁶⁷ İhtiyaç duyulan malzemenin temininde misyonerler hiçbir konuda ciddi bir sıkıntı yaşamamışlardı. Örneğin misyon doktoru Clarence D. Ussher yetimhanede kullanılmak üzere Rusya'dan bir vagon satın almış¹¹⁶⁸ ve hiçbir engellemeyle karşılaşmaksızın bu vagonu Van'a getirmişti.

Yetimhanede bakılan Ermeni çocuklar kimi zaman misyonerlerle beraber kısa süre için yurtdışına gitmişlerdi.¹¹⁶⁹ Ancak misyonerlerin bu çocuklarla beraber yurt dışına çıkmalarının sebebi tam olarak bilinmemektedir.

ABCFM misyonerlerinin yetimhane çalışmaları sadece kendilerinin açtığı yetimhane ile sınırlı kalmamıştı. Yetimhanenin sorumlusu olan Bayan Mc Laren ihtiyaç duyulduğunda Alman yetimhanesine giderek orada çalışmalara katılmıştı.¹¹⁷⁰ Ayrıca Alman yetimhanesine ABCFM yetimhanesi çalışanları sürekli hizmet sunmaktaydı¹¹⁷¹. Bu nedenle Hülfsbünd bir süre sonra Alman yetimhanesinin Amerikalı misyonerlerin yönetimine bırakılması projesi geliştirmişti.¹¹⁷² Dr. Clarence Douglas. Ussher Van'daki bütün yetim çocukların bakım ve sorumluluğunu alabileceklerini beyan etmişti.¹¹⁷³ Ancak bu tasarı yani ABCFM yetimhanesinin Alman yetimhanesi ile birleştirilmesi fikri hayata geçirilmemiştir.

Amerikalı misyonerler Van'dan 1917'de ayrıldıktan sonra bile Van Yetimhanesini ayakta tutmaya çalışmışlardı. Fiziki ve politik şartlar nedeniyle bu durumun imkansızlığı ortaya çıkınca Rusya'da Van Ermenilerine hizmet verecek bir yetimhane açılması gündeme gelmişti. Finansman bulmak isteyen misyonerler Rusya'dan kurumun Boston'daki merkezine mektuplar yazarak para talep ettiler.¹¹⁷⁴ Fakat kurumun bu isteğe verdiği cevap net olarak bilinmemektedir.

¹¹⁶⁷ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 715/259.

¹¹⁶⁸Ussher&Knapp, *a.g.e.*, s.114.

¹¹⁶⁹Ussher& Knapp, *a.g.e.*, 138.

¹¹⁷⁰Knapp, *a.g.e.*, 16-17.

¹¹⁷¹ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/447.

¹¹⁷²ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/447.

¹¹⁷³ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/448.

¹¹⁷⁴ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 715/258.

6.5. KADIN ÇALIŞMALARI

Yeni nesilleri şekillendiren en önemli faktörün anneler olduğu gerçeğinden yola çıkan misyonerler “Kadınlar İçin Çalışan Kadınlar” düşüncesiyle yola çıktılar¹¹⁷⁵. Misyonerlerin eşleri evlere giderek Ermeni kadınlarıyla çalışmışlardır¹¹⁷⁶ ve kendilerini bu çalışmalarda başarıya ulaşmış saydılar.

Misyonerler ev çalışmalarında sadece günlük hayatta ihtiyaç duyulabilecek bilgileri vermekle yetinmemişler ve Hristiyanlığı yaymak amaçlı faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.¹¹⁷⁷ Bire-bir iletişim en etkili iletişim kurma yoluydu ve evlerinde ziyaret edilerek önemli oldukları hissettirilen Ermenilerle diyalog kurmak son derece kolaydı.

. Evanjelik tebliğ çalışması olarak tanımlanabilecek ev ziyaretlerini yapacak bayan misyonerler tıpkı diğer ABCFM kurumlarında olduğu gibi oylamayla belirlenmekteydi ve Bayan McLaren köy kadınlarıyla yapılan çalışmaların sorumlusuydu.¹¹⁷⁸ Elizabeth-Borrows-Ussher de bu çalışmalara katılmıştı.

Ev ziyaretleri sadece misyoner kadınlar tarafından yapılmamıştı. Kız Okulu öğrencileri de köylere eğitim amaçlı ziyaretler gerçekleştirdiler.¹¹⁷⁹ Öğrenciler kimi zaman yanlarında bir bayan misyonerin refakatinde kimi zaman ise yalnız çalışmışlardı.

ABCFM misyonerlerinin Van’da sürdürdüğü kadın çalışmaları ev ziyaretleriyle sınırlı kalmamıştı. Kadınları üretime katmak için Elizabeth Borrows-Ussher 1905 yılında tekstil üretim atölyesi açarak (nakış okulu)¹¹⁸⁰ 100 dul kadın ve yetim kıza el işi yapmayı öğretmişti.¹¹⁸¹ Üretilen el işleri Amerika ve İngiltere’de misyonerler tarafından satılmış, bu şekilde Ermeni kadınlarının para kazanması sağlanmıştı.¹¹⁸² El işlerinde kullanılmak üzere İrlanda’dan özel bir yün ithal

¹¹⁷⁵ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/520-524.

¹¹⁷⁶ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/525-532.

¹¹⁷⁷ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/544-548.

¹¹⁷⁸ Ussher& Knapp, *a.g.e.*, s.77

¹¹⁷⁹ Stone, *a.g.e.*, 128.

¹¹⁸⁰Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 624.

¹¹⁸¹ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/520-524.;ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/525-532.

¹¹⁸²Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 73.

edilmişti.¹¹⁸³ Bu durum Van elişleri atölyesinde üretilen ürünlerin daha kalifiye olmasının arzulandığının göstergesi olarak tanımlanabilir.

Kadınların el üretimini organize eden ve yöneten Armenian Industrial Relief Bureu (Van Dini Endüstriyel Üretim Bürosu)adındaki misyoner birimi Ermeni kadınların üretimleri ile ilgili bilgileri yabancı bazı kurumlara rapor etmekteydi.¹¹⁸⁴ Ayrıca misyoner kadınlar yaptıkları bütün bilgilendirme ve el işi çalışmalarını bütün detaylarıyla kuruma raporlar halinde sunmaktaydı.¹¹⁸⁵Çünkü kadınların üretime katılmasını sağlamak misyonerlerin amaçlarından sadece biriydi. Ermeni kadınlarının siyasete katılmaları da gerekliydi.¹¹⁸⁶Bu nedenle Van istasyonundan kimi zaman kadın çalışmalarının para ve personelle desteklenmesi talebiyle ABCFM İstanbul merkezine yazılar gönderilmişti.¹¹⁸⁷ ABCFM'nin kadın misyonerlerinin evanjelik tebliğleri kısa zamanda arzulanan sonuçlara ulaşmış ve Miss Bond'un kadınlarla yaptığı çalışmalar kadınlar arasında muhalefet ruhunun doğmasını sağlamıştı.¹¹⁸⁸

6.6.KİLİSE

ABCFM'nin kurum politikası tam bir Protestan yaşamı kurma amacına yönelikti. Bu yaşamda misyonerlik kaçınılmazdı. Mezhebin kurucusu olan Martin Luther'de bastırdığı 300.000 adet sayfayı dağıtarak tebliğ görevini üstlenmiş ve ardıllarına miras olarak bırakmıştı.¹¹⁸⁹ Misyonerler için tebliğin en etkili yapılabileceği yer olan kilise evrensel, cemaat ise vazgeçilmezdi¹¹⁹⁰. Misyonerlere göre kişisel yorumlara açık olan İncil'in en sağlıklı yorumlanabileceği yer¹¹⁹¹

¹¹⁸³Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 624.

¹¹⁸⁴ <http://www.armenianhouse.org/bliss/turkey/27-relief-work.html> Erişim Tarihi: 26.05.2005.

¹¹⁸⁵ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern TurkeyREEL 712/584-585.

¹¹⁸⁶ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern TurkeyREEL 712/567.;ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/533.;ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/586-588.

¹¹⁸⁷ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/448.

¹¹⁸⁸ Hans Lukas-Kieser kadınların bilinçlendirilmesi için çalışan bayan misyonerin adını Miss Bush olarak zikrediyor.Ancak başka bir kaynakta bu isme rastlanamadı. Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 316.

¹¹⁸⁹ Berce, *a.g.e.*, 25.

¹¹⁹⁰ Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, 313.

¹¹⁹¹ Arnold Rothstein, *The Jesus Idea*, Prometheus Books, New York,1993, 23.

misyonerin kalesi¹¹⁹² olan misyon kilisesiydi. Bu nedenlerle bütün ABCFM misyon istasyonlarında mutlaka bir kilise vardı.

Van ABCFM misyon istasyonunun kilisesi Dr. G. C. Raynolds tarafından Osmanlı Devleti'nden alınan parayla yaptırılmıştı.¹¹⁹³ Dr. Raynolds misyon kilisesinde Pazar günleri vaaz vermişti.¹¹⁹⁴ Kilisedeki tek vaiz Raynolds değildi. İstasyondaki üç erkek misyoner sırayla şehirdeki iki Ermeni kilisesinde vaaz vermektedir. Pazar ayının sonrakı Pazar Okulu'nda bütün misyonerler çalışmaktaydı.¹¹⁹⁵ Kilisede vaizlik yapma görevi de tıpkı diğer verilen hizmetlerde olduğu gibi oylama ile verilmekteydi.

Kiliseye Protestan Ermeniler maddi destek vermişlerdi. Ancak Gregoryenlerin kiliseye katkısı yok denecek kadar azdı.¹¹⁹⁶ Kiliseye yapılan bağışların artması için Protestan Ermenilerin sayısının artırılması gerekliydi. Bu da kilisede çalışan misyonerlerin daha fazla insana erişerek mezhep değiştirmelerini sağlamakla sağlanabilirdi. Protestan inancının diğer inançlara üstünlüğü anlatılmalıydı. Bütün ibadetlerin ana dilde yapılması sadece Protestanlıkla mümkündü¹¹⁹⁷. Böylece sarf edilen her cümle anlaşılacak ve cemaat büyüyecekti. Ayrıca kitleler ulusal kimliklerini sadece bu mezheple sağlayabilirlerdi.¹¹⁹⁸ Bu ise Ermeniler için çok önemliydi. Misyonerlere göre yıllarca Osmanlı tebaası olarak yaşayan ve ulusal bilinç geliştiremeyen Ermeniler; sadelik fikrini esas alan¹¹⁹⁹ ve bir başkaldırıyla başlayan¹²⁰⁰ Protestanlıkla kendilerini ifade edebilirlerdi. Çünkü toplumları harekete geçiren en önemli güç¹²⁰¹ kitle psikolojisi yaratan¹²⁰² inançtı ve Protestan inancı kitle psikolojisi

¹¹⁹²Adam Wolanin, "Trinitarian Foundation Of Mission"Following Christ In Mission A Foundational Couse In Missiology, Pauline Books&Media, 1996, 48.

¹¹⁹³ Ussher&Knapp, a.g.e., 78.

¹¹⁹⁴ Ussher&Knapp, a.g.e., 69.

¹¹⁹⁵Ussher&Knapp, a.g.e., 77.

¹¹⁹⁶ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/316.

¹¹⁹⁷ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul,1972, .23.

¹¹⁹⁸ Anderson, a.g.e., 467-468.

¹¹⁹⁹ Pazarlı, a.g.e., 129.

¹²⁰⁰ Pazarlı, a.g.e.,125.

¹²⁰¹ Lev Nikolayeviç Tolstoy, *Din Nedir?*, (çev. Murat Çiftkaya), Kaknüs Yayınları, 4.Baskı, İstanbul,1998, 17.

yaratmak için iyi bir araçtı. Ermeni halkı yabancı boyunduruktan kurtularak kurtuluşa ¹²⁰³sadece inancın yarattığı birliktelik düşüncesiyle erişebilirdi. Ermeniler çok uzun yıllardır Osmanlı idari yapısında çok önemli görevler üstlenmekteydi. Ermeni halkının geneli ticaret yaptığı için diğer azınlıklara göre daha iyi bir yaşam standardına sahipti. Bu nedenle var olan şartlardan duyulan hoşnutluğu ortadan kaldırmak gerekliydi. Bu ise sadece inançla sağlanabilecek ve tarihin akışı değiştirilebilecekti¹²⁰⁴. Çünkü misyonerlere göre; bir ulus yaratma sürecinde yani benim özgürlüğüm yerine bizim özgürlüğümüz diyebilmek için¹²⁰⁵ kilise yapılanması, din referansı¹²⁰⁶ ve insan hakları inançtan ve dinden doğardı.¹²⁰⁷ Ayrıca dini azınlıkların devletin resmi dininin gölgesinden kurtarılmasının¹²⁰⁸ yani Osmanlı devleti'nin uygulamadığı politik otorite dini özgürlükleri sağlar ilkesinin¹²⁰⁹ hayata geçirilmesinin tek yolu mümkün olduğu kadar çok insanı kiliseye çekmekti. Bu şekilde özgürleşen insanlar kabul ya da red etmek hürriyeti ve politik olarak kontrol edilebilir grup bilinci¹²¹⁰ kazanacaktı.¹²¹¹

¹²⁰² Pazarlı, *a.g.e.*, 118

¹²⁰³ Marx, *a.g.e.*,23.

¹²⁰⁴ Eileen Barker, "The Protection Of Minority In Eastern Europe", *Protecting The Human Rights Of Religious Minorities In Eastern Europe*, ed.by. Peter G.Danchin &Elizabeth A.Cole, Columbia University Press, New York, 2002, .61

¹²⁰⁵ Barker, *a.g.m.*, ,60

¹²⁰⁶ Peter G. Danchin, "Religion, Religious Minorities And Human Rights: An Introduction" *Protecting The Human Rights Of Religious Minorities In Eastern Europe*,ed.by.Peter G.Danchin &Elizabeth A.Cole,Columbia University Press,New York,2002, 3

¹²⁰⁷ Danchin, *a.g.m.*, 3.

¹²⁰⁸ David Little, "Religious Minorities And Religious Freedom: An Overview", *Protecting The Human Rights Of Religious Minorities In Eastern Europe*", ed.by.Peter G.Danchin &Elizabeth A.Cole,Columbia University Press, New York,2002, 39.

Ted Stankhe "Equality And Religious Preferences: *Theoretical, International & Religious Perspectives*",*Protecting The Human Rights Of Religious Minorities In Eastern Europe*, ed.by. Peter G.Danchin &Elizabeth A.Cole, Columbia University Press, New York, 2002, 96.

¹²⁰⁹ Peter G. Danchin, "External Monitoring And The International Protection Of *Freedom Of Religion Or Belief*", *Protecting The Human Rights Of Religious Minorities In Eastern Europe*,ed.by.Peter G.Danchin &Elizabeth A.Cole,Columbia University Pres,New York,2002., 131

¹²¹⁰ Johan Van Der VYER , "Self-Determination And The Right To Secession Of Religious Minorities Under International Law", *Protecting The Human Rights Of Religious Minorities In Eastern Europe*,

Bu ise ulusallaşma sürecini hızlandıracaktı. Bu nedenlerle ABCFM misyonerleri kiliseye ve kilise çalışmalarına çok değer vermişlerdi.

Kilisede yapılan ayinler, cemaatin sayısı ve Pazar ayini sonrasında eğitim veren Pazar Okulu'nun çalışmalarını hakkında çalışma süresince ulaşılabilen kaynaklarda her hangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

ed. by. Peter G.Danchin &Elizabeth A.Cole, Columbia University Press, New York, 2002, 251.

¹²¹¹ Peter G. Danchin&Lisa Forman, "The Evolving Jurisprudence Of The European Court Of Human Rights And The Protection Of Religious Minorities", *Protecting The Human Righths Of Religious Minorities In Eastern Europe*, ed.by.Peter G.Danchin &Elizabeth A.Cole,Columbia University Press, New York, 2002.s.205.

7.İSYANLARDA VE RUS İŞGALİ SIRASINDA MİSYONERLERİN ETKİNLİKLERİ

“Ermeniler asil savaşçılardır.”¹²¹²

Dini bir amaçla insani hizmet verme söylemiyle yola çıkan misyonerler politikadan uzak kalamamışlardı. Çünkü din sadece diğer dünyayla değil yaşanan hayatla da bağlantılıydı ve dinin politik öğretisi de vardı.¹²¹³ Bu nedenle siyasetle iç içe olan İngiliz, Fransız, Alman Hülfsbünd misyonerleri ile Amerikan ABCFM misyonerleri çıkarlarına hizmet ettikleri emperyalist devletlerden özellikle de Amerikan ve İngiliz Hükümeti’nden para ve malzeme yardımı görmüşlerdi.¹²¹⁴ Yardımlar para ve malzeme ile sınırlı kalmamış, politik yardımlar diğer alanlarda verilen desteği güçlendirmişti. Uluslar arası politik arenada en büyük destek Amerika Birleşik Devletleri’nden gelmişti. Uluslar arası basın yoluyla gösterilen işbirliği bütün diğer yardım kalemlerinden daha önemliydi.

Dış basın, finansman ve insan kaynakları desteği başlangıçta Osmanlı ülkesindeki Ermeni dini otoriteleri endişeye sevk etmişti. İstanbul’daki Ermeni Patrikliği Osmanlı yetkililerine başvurarak misyoner çalışmalarının kendi cemaatlerine zarar vereceğini beyan etmiş ve misyonerlerin Ermeniler arasında çalışmalarının engellenmesini istemişti.¹²¹⁵ Yeşermekte olan Ermeni ayrılıkçı milliyetçiliğine verilen dış destek kendi cemaati içinde etkinliğini¹²¹⁶ kaybetmekten korkan patrikhaneyi rahatsız etmekteydi. Bu nedenle de rahatsızlığını resmi ve gayri resmi kanallardan ifade etmekteydi.

Öte yandan gayri resmi yollardan misyonerlere destek vermek patrikhanenin dini yayılcılık politikası ile bire bir örtüşmekteydi. Çünkü Patrik Ormanyan’ın söylediği gibi kilise kayıp ülkenin görünen ruhuydu.¹²¹⁷ Ulusal bir devlet yapısı din temelli bir hareketle sağlanabilirdi. Bağımsız bir Ermenistan kilisenin etkinlik alanını

¹²¹² ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 714/498.

¹²¹³Meiklejohn, *a.g.e.*, 4.

¹²¹⁴Yavuz-Toksoy, *a.g.m.*, 51.

¹²¹⁵Açıkses, *a.g.m.*, 4.

¹²¹⁶ *Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi*, Ermeni Sorunu, c.I , 55.

¹²¹⁷Binark, *a.g.e.*, 11.

arttıracak ve inanç hizmetleri daha fazla kişiye sunulabilecekti. Bu durum da Ermeni kilisesinin diğer kiliseler arasındaki konumunu ve saygınlığını arttıracaktı. Bu yüzden misyoner çalışmaları hayati önem arz etmekteydi. Misyoner çalışmalarına gizli destek vererek kilise yeni kurulması tasarlanan devlette de güç sahibi olması ve muhtemel devlet yapısında tıpkı Ortaçağ'da olduğu gibi belirleyici faktör haline gelmesi tasarlanılmaktaydı.

Misyonerler özellikle de ABCFM misyonerleri için de durum aynıydı. Kiliseye yakın duran misyonerler uzun vadede Ermeni kilisesiyle sağlanan iyi ilişkilerden faydalanma arzusundaydılar. “Ermeni Kilisesinin Sebastopolü” olarak adlandırılan Van İstasyonu’ndaki ABCFM misyonerlerinin Osmanlı Devleti’nden ayrılıp müstakil bir devlet kurma ya da Ermenistan’la tek bayrak altında birleşme düşüncesinde olan Ermeni kiliseleriyle hem dini hem de sosyal alanda organik bağları mevcuttu. Dünyaya karşı insani yaklaşımların olumlu bir yönde değiştirilmesi¹²¹⁸, mesaj iletilirken çağın gereklerine uygun davranılması gerekliliği,¹²¹⁹ amaca ulaşmak için insanlara hem dünyevi hem de ruhani hizmet sunulması zorunluluğu ve İncil’e inananlar çoğalması¹²²⁰ kurallarıyla yola çıkan ABCFM misyonerleri Ermeni kiliseleri ile işbirliği yapmıştı.¹²²¹ Çünkü misyonerlere göre Mesih İsa’nın dünyaya geleceği ve sonsuz krallığını kuracağı gün¹²²² olan 7.Gün’e hazırlanırken yerli insanlar ve din kurumlarıyla çalışmak gerekliydi. 1888’de gerçekleri yaymak için yerli halkları eğittiğini söyleyen ABCFM Dış İşleri Sekreteri Judson Smith¹²²³ kurumun politikasının ipuçlarını vermektedir:

“Verilen mesajın elçisi olma niteliğine uygun olan .ve ortak amaca hizmet eden yerli çalışanlar vazgeçilmezdir.”¹²²⁴

¹²¹⁸ Keskinöz, a.g.e., 9.

¹²¹⁹ Güngör, a.g.e., 248.

¹²²⁰ Kerimoğlu, a.g.e., 17.

¹²²¹ Mustafa Gül, “Van’da II. Ermeni İsyanı”, *Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, yayın no.6, Ankara, 1990, 227.

¹²²² Özkan, a.g.e., 28.

¹²²³ Jonathan J. Bank, *The Theory And Practice Of Missionary Identification 1860-1920*, Studies In The History Of Missions , v.2., The Edwin Melen Press Ltd., 1989, s.160.

¹²²⁴ White, a.g.e., 18.

ABCFM misyonerlerinin ayrılıkçı Ermeni kiliseleri ile kurduğu ilişkinin en belirgin kanıtı kilise desteği alan ayrılıkçı Ermenilerin devlete karşı organize olmaya başladığı 1895-1896 kışında Van'da misyoner faaliyetleri genişlemeye¹²²⁵ başlamasıydı. Başka bir ifadeyle misyonerler Ermeni ayrılıkçılarla eş zamanlı olarak daha etkin ve yoğun çalışmaya başlamışlardı.

Protestan Amerikan misyonerlerinin çalışmalarını bu durumdan yola çıkarak 3 bölümde incelemek mümkündür: II.İşyan öncesi, II.İşyan süresi ve İşyan sonrasındaki işgal dönemi.

7.1.İSYAN ÖNCESİ MİSYONER FAALİYETLERİ

“Bizim bu asil hizmetlerimiz Ermeni milletini bize karşı sonsuz sevgi ve şükran duygularına gark etti ve Ermenilerin yüreklerini çelik bir çengelle misyonerlere bağladı. Artık Ermeni milleti bu koruyucularının ve velinimetlerinin ellerinde bir balmumu parçası gibidir.”¹²²⁶

Judson Smith

ABCFM Boston Merkezi Genel
Sekreteri

Van Ermenileri yabancı devletler için kışkırtılabilecek, yönlendirilebilecek ve bu devletlerin Osmanlı toprağı üzerindeki amaçları için kullanılabilecek bir gruptu. Osmanlı otoritesinin 19. yüzyılın ortalarından itibaren ekonomik, siyasi ve askeri nedenlerle zayıflamaya başlamasıyla beraber batılı emperyalistlerin devletin iç işlerine sürekli karışması Ermenileri cesaretlendirmiş¹²²⁷ ve Van Ermenileri arasında misyonerlerin de yönlendirmesiyle dış destekli bir hareketlenme başlamıştı.

Van'da bir Ermenistan kurmak isteğı emperyalistlerin insani kaygılarının ve her milletin kendi devletine sahip olabilmesi ilkesinin sonucu değildi. Van pek çok

¹²²⁵ A. Alper Gazigiray, *Osmanlı'dan Günümüze Kadar Vesikalarla Ermeni Terörünün Kaynakları*, A.Alper Gözen Yayınları, İstanbul,1982, 178.

¹²²⁶ http://www.maltepe.edu.tr/GunaydinMarmara/ermeniu_rolu.asp. Erişim Tarihi: 21.02.2006.

¹²²⁷ Rahmi Hüseyin Ünal, “Türk Döneminde Van”, *Van*, Kültür Bakanlığı Yayınları:62, Ankara, 1995, 109.

açından önemli bir şehirdi. Rusya ve İran'a yakın olması nedeniyle yadsınamaz bir jeopolitik ve jeostratejik öneme sahipti. Ayrıca yeraltı ve yer üstü kaynaklar açısından son derece zengindi. Petrol bulunan bölgede Amerikan Standard Oil Kerozen Şirketi petrol arama ve işleme hakkına sahipti.¹²²⁸ Ayrıca demir, bakır, soda, kaynak tuzu, perlit, pomza, jips, kükürt, kömür, maden suyu, perlit, kurşun, krom, sodyum tuzu, amyant, çinko¹²²⁹, diatromit¹²³⁰ madenleri de bölgede bulunmaktaydı. Avrupa ve ABD'de değişen üretim teknikleri ve endüstrinin gelişmesi nedeniyle bu maddelere ihtiyaç duyulmaktaydı.

Van'da 1871-1917 yılları arasında kimi zaman çok zor şartlarda çalışarak sadece insani yardım sunduklarını beyan eden misyonerlerin gerçek amaçları başkaydı. Başka bir ifadeyle dini çalışmalar başka beklentilerle yapılmaktaydı. Ekonomik beklentilerle hareket eden Amerikalılar için misyonerlik sadece etkili bir araçtı yargısına varmak yanlış olmayacaktır.¹²³¹ Çünkü bölgede çok sayıda Amerikan şirketi bulunmakta ve farklı alanlarda üretim yapmaktaydı. Bu şirketlerin ortak bir özelliği vardı. Bu firmalar kendi alanlarında tektir ve onlarla rekabet edebilecek bir Osmanlı şirketi ya da oluşumu yoktu. Örneğin Van'da sadece Standard Oil Kerozen Company gaz lambalarında kullanılan¹²³² gaz yağını üretmekteydi. Bir Singer acentası da dikiş makinesi satmaktaydı.¹²³³ Amerikan şirketlerinin Osmanlı ülkesinin doğusunda yer alan bu şehirde varlığının tek sebebi vardı. Amerikalılar Van şehrinin yer altı ve yerüstü kaynaklarını kullanmayı ve Van'da bir pazar oluşturmayı amaçlamışlardı.¹²³⁴ Bu amaca ulaşabilmek için Ermeniler sadece ortak din paydasında bir araçtı. I.Dünya savaşı öncesinde ABCFM Dışişleri sorumlusu James L.Barton 40 milyonluk gayri menkul yatırımları ve 8 milyonluk finansmanları olduğunu¹²³⁵ ifade ederken özellikle Ermenilerle çalışan ve

¹²²⁸ Parlar, a.g.e., 16,202.

¹²²⁹ *İlimiz Van*, Özgül Yayınevi, Isparta, 32-33.

¹²³⁰ Alper, a.g.e., 139-139.

¹²³¹ Kocabaşoğlu, "Doğu Sorunu Çevresinde...", 66.

¹²³² Yeşim Gökçe, "Gaz Lambaları", *Skyline Dergisi*, Doğan Ofset Matbaacılık, İstanbul, Mayıs, 2006, 95.

¹²³³ Lukas-Kieser, a.g.e., 304.

¹²³⁴ Genelkurmay ATASE Arşivi Klasör no:537 E.Dosya No1125, Y.Dosya no2096 Fihrist no47/1

¹²³⁵ Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışları", *OTAM*, s.3., 1993., 13.

kendisini sadece dini bir misyona hizmet etmeye adanmışlığını beyan eden bir kurumun gerçek amacını ortaya koymaktaydı. Bu önemli bir göstergeydi. ABD Osmanlı ülkesine yatırım yapmaktaydı ve bu yatırım dini olmaktan öte ticari amaçlarla gerçekleştirilmişti. Çünkü Van ve çevresi asla elden çıkarılmaması gereken bir coğrafyaydı. Emperyalistler Arminius Vambéry'in daha önce kullanılan "önce misyonerler sonra bayrak" söyleminin gerçekliğinin farkındaydılar. Bu yüzden misyonerlere açık ya da gizli sürekli maddi ve manevi destek vermişlerdi. Misyonerler de kendilerine sunulan bütün olanaklardan faydalanarak Ermeniler arasında ayrılıkçı milliyetçiliğin yayılmasını sağlamışlardı.

Van'da Ermeniler tarafından 1872 senesinde Birlik Ve Kurtuluş Örgütü kurulmuştu.¹²³⁶ Bunu 1878 senesinde ırkçı bir örgüt olan Karahaç Cemiyeti¹²³⁷ ve 1885 senesinde ayrılıkçı Armenekan Partisinin¹²³⁸ Portakalcıyan önderliğinde kurulması izlemişti.¹²³⁹ Bu partiler kurulmaya başladıktan sonra şehirde sürekli kundaklamalar yapılmış ve bu durum ilde yaşayan insanlar arasında gerginliğe sebep olmuştu.¹²⁴⁰ Van'da yaşayan ayrılıkçı Ermenilerin partiler bünyesinde örgütlenmeye başlaması ABCFM misyonerlerine amaçlarına ulaşmaları için uygun şartları sunmuştu. Var olan ayrılıkçı potansiyeli değerlendiren misyonerler özellikle eğitim kurumlarında eğitim verdikleri çocuk ve gençlere Ermeni ulusalcılığını kazandırmak için daha çok uğraş vermişlerdi.

1896 İsyanı Van'da o güne kadar halkla ve devletle çok iyi bir entegrasyon sağlayan Ermenilerin artık başka beklentiler içine girmeye başladıklarının göstergesiydi. İsyan çok yayılmadan bastırılmış, fakat 1896 senesinde yaşanan isyandan sonra Osmanlı makamları isyana karışan insanlara karşı gereken tedbirleri almamıştı. Siranuş Simon Tütüncüyan'ın anılarında bu konuyla ilgili kayda değer

¹²³⁶ *Cumhuriyetin 75. Yılında Van*, Van Valiliği Kültür Varlıklarını Araştırma , Derleme, Tanıtma Ve Yayınlama Merkezi Yayınları ,52.

¹²³⁷ Yusuf Halaçoğlu, "Ermenilerin Kışkırtması, Ermeni Komiteleri, Ermeni İsyanları Ve Terörü Ermeni Meselesiyle İlgili Birkaç Rus Kaynağı", *Yeni Türkiye* 38, Ermeni Sorunu Özel Sayısı, II., Ankara, 2001, 737.

¹²³⁸ Cengiz Kürşat, "Ermeni Terörü", *Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi, Ermeni Sorunu*, c.I., Tarihi Araştırmalar Ve Dökümantasyon Merkezleri Kurma Ve Geliştirme Vakfı, 1989, 11.

¹²³⁹ Oktay , "Ermeni Komitecilerinin Katlettiği ...", 823.

¹²⁴⁰ *Van İl Yıllığı*, 30, 77.

detaylar bulunmaktaydı. Tütüncüyan'ın babası 1895-1986 olaylarına katılan; Van'da, Trabzon'da ve Erzurum'da ticaret haneleri olan bir tüccardı. Babası ilk isyandan sonra bir süre dağlarda saklanmış, ancak daha sonra evine dönerek yaşamına eskisi gibi devam etmişti. Aram Paşa ve Paramaz sık sık Tütüncüyan'ın evinde konuk olmuştu. Gönüllü birlikleri şehre geldiğinde onları evinde 250 kişi kapasiteli bir odada konuk eden Tütüncüyan'ın babası Grigor da Ermeni ayrılıkçı hareketinde önemli bir figürdü. Terzibaşyan tarafından Paris'te yayınlanan “ Kartal Kendi Renginde” başlıklı yazıda Grigor Tütüncüyan'ın muhtar seçilmesi hakkında bir makale yayınlanması bu duruma somut bir kanıttı.¹²⁴¹Bütün bunlara rağmen Osmanlı makamlarının Tütüncüyan'a ciddi bir ceza vermemesi Ermenilerin ikinci ayaklanmaya cesaretlendirilmesi olarak varsayılabilir. Ayrıca bu misyonerlere ve onları kendi amaçları doğrultusunda kullanan emperyalistlere artık Osmanlı'nın olaylara müdahale gücünün kalmadığını da hissettirmişti.

1908 yılında Van'lı Türkler tarafından Çaldıran Gazetesi kurulmuş ve şehirde gerçekleşen ayrılıkçı çalışmalar bu gazete sayesinde Müslüman halka anlatılmıştı¹²⁴². Ancak Çaldıran Gazetesi fiziksel olanaksızlıklar nedeniyle çok başarılı olamamıştı. Van Osmanlı Devleti açısından jeopolitik ve jeostratejik olarak çok önemli bir yerdi. Buna rağmen Çaldıran Gazetesi'nin devletten yardım görmemesi hem ayrılıkçıları hem de ayrılıkçılığı dini hizmet sunma söyleminin ardında yaymaya çalışan ABCFM misyonerlerini daha fazla cesaretlendirmişti.

Ermeniler ise daha fazla gazete çıkarmaya başlamışlardı. 1910-1914 yılları arasında Van'da basılan Askhatang dergisi ve Avadaper¹²⁴³, Eşhadank,ve Vandos gazeteleri¹²⁴⁴ Ermeni ayrılıkçı milliyetçiliğinde çok önemli bir yere sahipti.¹²⁴⁵ Amaç mümkün olduğu kadar çok sayıda insana erişmektir. Çalışma süresince bu gazetelerin herhangi bir nüshasına erişilememekle beraber gazetelerin çıktığı tarihler göz önüne alındığında ayrılıkçı yayınlar yaptıklarını söylemek olasıydı. Van Ermenilerinin bağımsızlık kazanmak üzere yurt içi ve dışında çok yoğun olarak basın yoluyla

¹²⁴¹ <http://www.Ermeni.org/turkce/vkayutyun.php?tp=ea&Ing=tr&nmb=32>Erişim Tarihi: 01.06.2005

¹²⁴² *Van İl Yıllığı*, 32.

¹²⁴³ Parlar, *a.g.e.*, 158.

¹²⁴⁴ *İlimiz Van*, s.56.

¹²⁴⁵ Oktay , “Ermeni Komitecilerinin Katlettiği ...”, 825.

propaganda yaptıkları bir süreçte ve sadece 4 yıl içinde 3 gazete ve 1 periyodik dergi yayınlanması dikkate değerdi. Van'da Çaldıran Gazetesi başarısızlığından sonra Ermenilerin bu kadar çok sayıda gazete çıkarabilmesi misyonierlerin beklentilerinin gerçekleşebilir olduğunun göstergesiydi. Çünkü Osmanlı makamları konuya müdahale etmemişti.

1914 yılı sonlarında Van'daki 33. Fırka'nın Tutak civarına yollanması askeri bir boşluk yaratmıştı.¹²⁴⁶ Bu Ermenilere ve işbirlikçilerine çok ciddi bir askeri müdahale olmaksızın ayaklanma şansı sunabilirdi. Rusya'dan gelen bir grup Ermenileri isyana teşvik etmeye çalışmış¹²⁴⁷ ama başarılı olamamıştı.¹²⁴⁸ Ancak daha sonra Rusya'nın başaramadığını çıkarlarına hizmet ettikleri emperyalist devletlerden yardım gören¹²⁴⁹ ve kutsal ittifak mantığı ile hareket eden¹²⁵⁰ misyonierler gerçekleştirmişti.¹²⁵¹

Van misyonierleri arasında en etkin ve yoğun çalışan grup Amerikan ABCFM'ye bağlı olarak çalışan Protestanlardı. Bu nedenle 1915'te Van'daki II. Ermeni isyanı ve sonrasında gerçekleşen olayları anlatırken ABCFM misyonierlerine vurgu yapmak kaçınılmaz olmaktadır. Başka bir ifadeyle aslında Van misyonierleri içindeki en etkin grup Amerikalılar olduğu için onların faaliyetleri daha büyük önem arz etmekteydi.

Bağımsız bir Ermenistan kurmak için başlatılan¹²⁵² II. Van İsyanı öncesinde misyonierlerin basın yoluyla yaptıkları propaganda son derece büyük bir önem arz etmekteydi. Çünkü Ermenilere emperyalist ülkelerin halklarının bakışını değiştirmiş ve daha sonra çıkarılacak olan isyanı meşrulaştırmak adına ilk çalışmalar bu

¹²⁴⁶ Ali İhsan Sabis, *I. Dünya Harbi*, Nehir Yayınları, 2. Baskı, c. II., İstanbul, 1992, 50.

¹²⁴⁷ Sabis, *a.g.e.*, 41

¹²⁴⁸ Karabekir, *Hayatım*, 39.

¹²⁴⁹ Yavuz-Toksoy, *a.g.m.*, 51.

¹²⁵⁰ Ergünöz Akçora, "Ermeni Sorunu Ve Türklere Yaptıkları Katliamlarda Ermenilerin Yeri", *Yeni Türkiye* 38, Ermeni Sorunu Özel Sayısı, II., Ankara, 2001 747.

¹²⁵¹ Salahi Sonyel, "Hristiyan Azınlıklar Ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Durumu", *Osmanlı II.*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 143.

¹²⁵² Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı Devleti Neden Tehcir Uyguladı?", *Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler*, ed. Türkaya Ataöv, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları:94, Ankara, 2002, 106.

gazetelerde yapılmıştı. Başka bir ifadeyle misyonerlere sunulan en etkili destek basın yoluyla verilmişti. Bu ise beklenebilir bir sonuçtu. Çünkü misyonerlerin kendi beyanları ABCFM misyonerlerinin bütün enerjilerini Ermeniler için kullandığı yönündeydi¹²⁵³. Dış politikada “Sürekli Tarafsızlık” ilkesine dayanan Monroe Doktrini terk eden Amerikan Hükümeti¹²⁵⁴ belirgin bir şekilde taraflı davranmaya başlamıştı¹²⁵⁵ ve resmi ve gayri resmi kanallarla misyonerlere ihtiyaç duydukları bütün desteği sağlama çabasıındaydı. Bu nedenle gazetelerin yayınlaması için gereken izin ve maddi destek de A.B.D hükümetleri tarafından sağlamaktaydı. Amerika Birleşik Devletleri’nde günlük ve periyodik yayınlarda misyonerlerin yolladığı mektuplar yayınlanılmaktaydı.¹²⁵⁶ Bu mektuplar sayesinde misyonerler kendilerini daha rahat ifade etme ve bütün dünyada çalışmalarını anlatma şansı bulmuşlardı. Ancak misyoner imzalı haberler sadece verilen hizmetlerin anlatılması ile sınırlı kalmamış, misyonerler tebliğ çalışmalarını sürdürdükleri ülkelerin iç sorunları ile ilgili yazılar da yazmışlardı.

Ayrıca sadece ABD’de değil, dünyanın farklı noktalarında da Amerikan misyonerleri Van haberlerinin yayımlandığı gazete ve bültenler çıkarmışlardı. 1885’te Adadapaper (İyi Haber Getiren) adlı bir gazete eş zamanlı olarak ve aynı içerikle Amerika ve Osmanlı ülkesinde yayınlanmaya başlamıştı.¹²⁵⁷ Amerika’da Kaprilian tarafından yayınlanan Haik Gazetesi’¹²⁵⁸ Ermenilerin en önemli yayın organıydı.¹²⁵⁹ Bu gazetede misyoner raporları ve mektupları yayınlanmıştı.¹²⁶⁰ New York’ta çıkan Evening Sun Gazetesinde de Ermeni propagandası yapılmaktadı.¹²⁶¹

¹²⁵³ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 629/1021.

¹²⁵⁴Barr, *a.g.e.*, 232.

¹²⁵⁵ Lawrence Evans, *Türkiye’nin Parçalanması Ve ABD Politikası 1914-1924*, (çev. T. Alaya-N. Uğurlu&Ö. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004, s.20-21.

¹²⁵⁶J. McCarthy, *a.g.e.*, 168.;Evans, *a.g.e.*, 13.

¹²⁵⁷Levon Panos Dabağyan, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul , 2003,175.

¹²⁵⁸<http://www.os-ar.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=501432> Erişim Tarihi:15.03.2006

¹²⁵⁹C. B. Norman, *Ermenilerin Maskesi Düşüyor*, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara,1993, s.57.

¹²⁶⁰Norman, *a.g.e.*, 57.

¹²⁶¹*Ermeni Komitelerinin A’mal Ve Harakat-ı İhtilaliyyesi İlan-ı Meşrutiyetten Evvel Ve*

Misyonerlerin uluslararası kamuoyu oluşturma çalışmaları gazeteler ve kitaplarla sınırlı kalmamıştı. ABCFM'nin yayın organı Missionary Herald'da¹²⁶² 1880'lerden sonra Doğu misyonerlerinin çekmiş olduğu fotoğraflar yayınlanmıştı.¹²⁶³ Misyonerler Van'dan ekonomik ve politik sorunları kötü yönetimin sonucu olarak gördüklerini ifade ettikleri raporlar ve mektuplar¹²⁶⁴ göndermişlerdi.¹²⁶⁵ ABCFM merkezine "Ermeni Sorunu" sorunu ve Osmanlı reformları ile ilgili araştırma raporları ve makaleler de yollanmıştı¹²⁶⁶. Bu raporlar, makaleler ve mektuplar sadece ABCFM merkezine ya da başka misyonlara değil Anadolu'daki yabancı ülke temsilcilerine de yollanmaktaydı.¹²⁶⁷ Türklerin Ermenilere zulmettiği yolundaki fikirlerin ana kaynaklarından biri Amerikalı misyonerlerin bu rapor ve mektuplardı.¹²⁶⁸

Avrupa'da büyük bir okuyucu kitlesi bulan romanlar ve misyoner raporları ve seyahatnameler Avrupa kamuoyunda Ermenilerin zavallı Hristiyanlar olduğu düşüncesini yaratmıştı. Bu şekilde sadece Avrupalı halkın değil aynı zamanda idarecilerin ve politikacılar ile düşünürlerin dikkati konuya çekilmişti. 1890'da doğuda isyanlar başlayınca Fransa'da yayınlanan Pro-Armenia Dergisi'nde¹²⁶⁹ Clemenceau, sosyalist lider Joures ve yazar Anatoel France misyoner beyanlarından

Sonra, Haz. H.Erdoğan Cengiz, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1983, 289.

¹²⁶²http://www.globalministers.org/index.php?option=com_content&task=view&id=988&Itemid=34

Erişim Tarihi:15.03.2006

¹²⁶³Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 43.

¹²⁶⁴Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri 1856-1880*, (çev. Şinasi Orel), Bilgi

Yayınevi, Ankara, 1986, 100.

¹²⁶⁵Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 315.

¹²⁶⁶Tamamı okunamayan ve Barnum Tarafından yazılan Ermeni Sorunu Makalesi için bkz.

ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 720/211-212.;Barnum

tarafından Harput misyon istasyonunda kaleme alınan Türk Reformları konulu makale için bkz.

ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 720/84-85.

¹²⁶⁷Şimşir, *a.g.e.*, 185.

¹²⁶⁸Justin Mc.Carthy, "I.Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası Ve Bryce Raporu", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2000, 32.

¹²⁶⁹<http://www.questia.com/search/turkey-armenia-history>Erişim Tarihi:15.03.2006;

<http://www.armeniandiaspora.com/links/main.html>Erişim Tarihi: 15.03.2006

etkilenerek ayrılıkçı Ermenileri destekleyen yazılar yazmıştı¹²⁷⁰. Kilisenin de desteğini alan¹²⁷¹ misyonerlerin yazılarında kullandıkları ifadeler ve Avrupa’da kamuoyu yaratmak için verdikleri uğraş onların Ermenilerle yaptıkları işbirliğini açık bir şekilde ortaya koymaktaydı. Başka bir ifadeyle Van’daki Amerikalı misyonerler sadece Ermenilerin “ulusal bilinç”e erişmesine katkıda bulunmamışlar, “korkunç Türk” söylemleriyle¹²⁷² aynı zamanda adeta ayrılıkçı Ermenilerin basın sözcüsü gibi davranmışlardı¹²⁷³. Gazete yazılarında Ermeniler adeta özgürlükleri ve şerefleri için insanüstü mücadele veren kahramanlara dönüştürülmüştü.¹²⁷⁴ Üstelik bu gönüllü vazifeyi sadece yurt dışında yapmamışlar ülke için de faaliyetlerde bulunmuşlardı. 2-3 Haziran 1896 tarihinde çıkan I. Van İsyanı’ndan sonra¹²⁷⁵ 26 Haziran 1896’da Van’da yaşanan vahşeti Ermeniler lehine protesto etmek için misyonerler tarafından bir açıklama yapılacağı bilgisi Osmanlı Sultanı’na ulaşmıştı.¹²⁷⁶ Bu bilgi periyodik yayınlarda da yer almıştı.

Gazetelerde yapılan propaganda Avrupa’da basılan kitaplarla da güçlendirilmişti. Kimi zaman Ermenilere yapıldığı iddia edilen kötü muameleler misyonerler tarafından romanlaştırılmıştı. 1896’da ABD’de basılan ve yine misyonerlerin tanıklıklarıyla oluşturulan Türk düşmanı 3 kitap vardı. Rahip Edwin M. Blais’nın yazdığı *The Armenian Atrocities*, A. W. Williams’ın *Bleeding Armenia* adlı eseri ve Frederic Davis Grene tarafından basılan *Armenian Massacres Or The Sword Of Muhammed*.¹²⁷⁷ Kitapların en belirgin ortak özelliği Ermenileri, Müslüman diktatörlerin hakimiyetinde ve zor şartlarda köleler gibi yaşayan insanlar olarak lanse etmeleriydi. Diğer yandan mazlum diye adlandırıp uluslar arası

¹²⁷⁰Kocabaş, *a.g.e.*, 75.

¹²⁷¹ Tülay Duran, “Talori Olayları Belgeleri”, *Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi, Ermeni Sorunu*, c.I., Tarihi Araştırmalar Ve Dökümantasyon Merkezleri Kurma Ve Geliştirme Vakfı, 1989, 354.

¹²⁷² Justin Mc Carthy, “Ermeni Terörizmi Zehir Ve Panzehir Olarak Tarih”, *Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi, Ermeni Sorunu*, c.I., Tarihi Araştırmalar Ve Dökümantasyon Merkezleri Kurma Ve Geliştirme Vakfı, 1989, 75.

¹²⁷³Gürün, *a.g.e.*, 38.

¹²⁷⁴ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 714/498.

¹²⁷⁵ Oktay, “Ermeni Komitecilerinin Katlettiği ...”, 823.

¹²⁷⁶Ergun Göze, *Siyonizm’in Kurucusu Theodor Herzl’in Hatıraları Ve Sultan Abdülhamid*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1985, 641.

¹²⁷⁷ <http://www.satemer.sakarya.edu.tr/abd.html> Erişim Tarihi: 19.06.2003.

kamuoyunda lehlerine propaganda yaptıkları Ermenilerin Osmanlı Hükümeti'nin izni ve bilgisi olmaksızın silahlanmaya başladıkları bilgisini de raporlarına eklemişlerdi.¹²⁷⁸

Misyonerlerin özellikle 1915 senesindeki II.Van İsyanı öncesi etkinliklerini ve Ermeniler üzerindeki etkinliklerini göz ardı etmek mümkün değildir. En kuvvetli misyoner teşkilatı İngiliz misyoner organizasyonu olmasına rağmen ¹²⁷⁹en etkin grup 1819'dan beri iyi ilişkiler geliştirilen Amerikalılardır.¹²⁸⁰ ABCFM misyonerleri ile ayrılıkçı Ermeniler arasında sürekli bir iletişim vardı¹²⁸¹. İsyanadan hemen önce Ermeniler Van ABCFM istasyonunda kalan bayan misyonerlere ilerleyen günlerde istasyondan ayrılmamalarını, aksi halde özellikle geceleri dışarı çıkarlarsa Türklerin onları öldüreceğini söylemişlerdi.¹²⁸² Bir Ermeni doktor tutuklu olarak Askeri Hastane'ye getirildiğine o esnada hastanede olan Dr. Ussher'e uzun süredir isyana hazırlandıklarını söylemişti. ABCFM misyonerleri kendilerine çok güvenen Ermenilerin bütün isyan hazırlıklarından anında haberdar olmuşlardı. İsyanlardan önce Ermenilerin kullanması için gelen silahların Rusya'dan yollandığını Van Konsolosu Yüzbaşı Clayton misyonerlerden öğrenmişti.¹²⁸³ Misyonerler isyancı Ermenilerin her hareketinden haberdardı. Misyon doktoru Dr. C. D. Ussher bir savunma olarak gördüğü isyanın bütün aşamalarını *An American Physician In Turkey* adlı 1917'de ABD'de basılan kitabında anlatmıştı. Lord Bryce ve Arnold Toynbee tarafından misyoner tanıklıklarına dayanarak kaleme alınan ve Mavi Kitap olarak da bilinen Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele adlı kitapta da isyan öncesi ile ilgili sadece ayaklanmaya bil-fiil katılan insanların erişebileceği bilgiler yer almaktaydı.¹²⁸⁴

Ancak sadece Amerikalı misyonerler değil Van'daki yabancıların pek çoğu isyanlarda Ermenilere akıl hocalığı yapmışlardı ¹²⁸⁵ve ayrılıkçı Ermenilerle ilişkileri

¹²⁷⁸ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/156.

¹²⁷⁹ Karabekir, *Gizli Harp İstihbarat*, .53.

¹²⁸⁰ Kodaman "Ermeni Yanılgıları", 17.

¹²⁸¹ Bailyn,Dallek,Davis,Donald,Thomas&Wood., *a.g.e.*, 391.

¹²⁸² Knapp, *a.g.e.*, 17.

¹²⁸³ Gürün, *a.g.e.*, 127.

¹²⁸⁴ Bryce&Toynbee, *a.g.e.*, 191,225,226.

¹²⁸⁵ Ural, *a.g.e.*, 265.

reddedilemeyecek kadar açıktaydı. Alman Hülfsbünd misyonerlerinin de Ermeni ihtilalcilerle organik bağları vardı. Alman misyonunda “devrimcilere” çay partileri vermişlerdi.¹²⁸⁶ Alman ve İngiliz misyonerlerin Ermenilerle kurduğu ilişki hiçbir zaman çok fazla alanda çok sayıda misyonerle yaygın ve etkin hizmet veren ABCFM misyonerleri kadar güçlü olamamıştı. Bu durum Amerikan İncil Kilisesi ihtilalci Hınçak Fırkası’yla birlikte çalışıyor olmasının doğal bir sonucuydu.¹²⁸⁷ Hınçak Fırkası tarafından Amerika’dan Ermenilere dağıtılmak üzere yollanan para Hükümetin bilgisi dahilinde misyonerler tarafından dağıtılmıştı.¹²⁸⁸ Van merkez köylerinden biri olan Yukarı Bakraçlı Köyü’nde bulunan Varakganvank(Yedi Kilise)’deki yapı kompleksinde sergilenen, ABCFM misyonerlerinin de yer aldığı fotoğraflar misyonerler ile ayrılıkçı Ermeniler arasındaki bağın başka bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Osmanlı ülkesinde inşa edilen ilk Gregoryen kilisesi olan Yedi Kilise, 1800’lerin sonundan itibaren ayrılıkçı Ermenilerin üssü haline gelmiş, yapı kompleksinde bulunan okulda militer Ermeniler öğretmenlik yapmış ve II. İsyanın sevk ve idaresinde Akdamar Manastırı ile birlikte önemli bir yere haiz olmuştu. Başka bir ifadeyle Ermeni ulusal hareketinde Yedi kilise hem sembolik, hem de işlevsel bir anlama sahipti.¹²⁸⁹ Böyle bir mekanda çektirilen fotoğrafların masumiyeti de tartışmaya açık bir konudur.

Misyonerler kendi kurumları ve basın yoluyla propaganda yapmakla ve yurt dışından gelen parayı Ermenilere dağıtmakla yetinmemişlerdi. Genellikle Ermeni tüccarların satış yaptığı Pazar yerindeki bütün mallar ve erzağa seferberlik ilanından hemen sonra ordunun el koyduğunu¹²⁹⁰ ve şehirdeki 21-45 yaş arasındaki bütün erkeklerin silah altına alınması nedeniyle yaşam şartlarının Ermeniler için çok zorlaştığını raporlarında ifade eden misyonerler Yeni Kilise’nin papazı Nerses, Set Efendi, ve Kapamacıyan Rusdovni ile birlikte valiliğe giderek Ermeniler ve devlet arasında uzlaşma sağlayabilmek için aracılık yapmışlardı¹²⁹¹. Bu durum

¹²⁸⁶Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 327.

¹²⁸⁷*Ermeni Komitelerinin A'mal Ve Harekat-ı İhtilaliyesi, İlan-I Meşrutiyet'ten Evvel Ve Sonra*, 148.

¹²⁸⁸Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, Bab-ı Ali Kültür Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul, 2004, 87.

¹²⁸⁹www.agos.com.tr/archiv/bir_zamanlar/VanErisim_Tarihi:11.03.2005.

¹²⁹⁰Bryce&Toynbee, *a.g.e.*, 211

¹²⁹¹Bryce&A. Toynbee, *a.g.e.*, 221.

misyonerlerin kendilerini Ermenilerin koruyucusu olarak gördüklerinin kanıtlarından biriydi.

Misyonerlerin Ermeni ayrılıkçılara verdikleri destek arabuluculukla¹²⁹² sınırlı kalmamıştır. ABCFM misyonerleri kitlelere rahat ulaşabilmek için okullarda ve okul dışı eğitim faaliyetlerinde çok özenli ve yoğun çalışmışlardır.¹²⁹³ Bu faaliyetin temel amacı Ermenilere ulus bilincini eğitimle kazandırmaktır.¹²⁹⁴ Başka bir ifadeyle misyon okulları ayrılıkçı milliyetçilik düşünceleriyle donanmış bir Ermeni gençliği oluşmasını sağlamıştı. ABCFM misyonerleri tarafından öğrencilerin seçiminde “devrimci olmamak” şartının arandığı beyan edilmişti.¹²⁹⁵ Ancak okullar Ermeni ulusal kimliğinin ortaya çıkmasında anahtar bir rol oynadığı açıktı.¹²⁹⁶ Misyoner okulları zaman içinde birer ayrılıkçı Ermeni üssü haline gelmişti.¹²⁹⁷ Ermeni din adamları ile birlikte çalışan Amerikalı misyonerler Türk ve Müslüman düşmanı Ermeniler yetiştirmişlerdi.¹²⁹⁸ Başka bir deyişle misyonerler eliyle verilen eğitimle ayrılıkçı fikirleri benimseyen genç bir nesil yaratılması ABCFM misyonerlerinin Ermeni ulusalcılığına ve II. Van İsyanı’na önemli bir katkısıydı. Fransızların açtığı Péres Dominicains Kız Okulu, Présentation Rahip Okulu Péres Dominicains Erkek Okulu, İngilizlerin hizmet verdiği din adamı yetiştiren okul, Amerikalıların 2 kız okulu, 2 erkek okulu, 1 kolej ve 3 ana okulunda yetişen genç Ermeniler Ermeni milliyetçiliği düşüncesiyle donanmışlardı. Ayrılıkçı Van Ermenilerinin misyonerler eliyle yapılan 12 okuldaki eğitime ne kadar çok önem verdiklerini Van İhtilal Cemiyeti’nin 5. Genel Kurulu Toplantısı Tutanaklarındaki 1. madde açıklamaktaydı:

*“Açıktan sistematik dersler ve hazır bulunanların bilgisini arttırıp zayıf olunan meselelere önem vermek...”*¹²⁹⁹

¹²⁹²Bryce&A. Toynbee, *a.g.e.*, 221.

¹²⁹³Vadakumpadan, *a.g.m.*, 9

¹²⁹⁴Anderson, *a.g.e.*, 461.

¹²⁹⁵Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 315

¹²⁹⁶H. Nazım Paşa, *a.g.e.*, 252.

¹²⁹⁷Duran, *a.g.m.*, 423.

¹²⁹⁸Kodaman, “Üç Ermeni Şarkısı Ve Ermenilerin ...ı”, 115.

¹²⁹⁹Hasan Oktay,, “Ermeniler Ve Van İhtilal Örgütü 1896-1915”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Bahar, Ankara, 2002, 108.

Bu madde aynı zamanda misyonerler eliyle yapılan eğitim ve öğretim faaliyetlerinin İhtilalci grupların arzuladığı ortamın yaratılmasında çok önemli bir rol üstlendiğini de kanıtlamaktaydı. Van'da çalışan ABCFM misyonerleri Ermenilere okullarda verilen eğitim ve kadın çalışmalarıyla ulusal bilinç kazandırmıştı. Miss Bond'un kadınlarla yaptığı çalışmalar kadınlar arasında muhalefet ruhunun ve ayrılıkçı Ermeni milliyetçiliğinin doğmasını sağlamış¹³⁰⁰ ve misyoner okulları Ermenilere Türk düşmanlığı aşılamıştı.¹³⁰¹

İsyana hazırlanmak için ideoloji yeterli değildi. Ermenilerin paraya da ihtiyacı vardı. Misyonerler bu noktada da önemli roller üstlenmişlerdi. Kadınları üretime katmak için Elizabeth Borrows-Ussher 1905 yılında tekstil üretim atölyesi açmıştı.¹³⁰² Bu atölyede 100 Ermeni dul kadın ve yetim kıza elişi yapmayı öğretmişti.¹³⁰³ Üretilen el işleri Amerika ve İngiltere'de misyonerler tarafından satılmış, bu şekilde Ermeni kadınlarının para kazanması sağlanmıştı.¹³⁰⁴ Satılan ürünlere ABD'deki alıcılar yüksek fiyatlar veriyorlardı. Paranın kutsal bir amaç için mazlum Ermenilerce kullanılacağı fikri fiyatların yüksek olmasının nedeniydi. 1830 Seyr-i Sefain Anlaşması ile Amerikalılara tanınan gümrük muafiyeti nedeniyle ülkeye giriş ve çıkışta bu el işlerinden vergi alınmamaktaydı. Gümrük muafiyeti de ABD'den yollanan paraların hiçbir kesintiye uğramadan üretici Ermeni kadınların eline geçmesini sağlamaktaydı.

Muhtemel bir isyan öncesinde asgari tıbbi bilgilere çok sayıda insanın varlığı hayati önem arz etmekteydi. İsyana hazırlığında olan Ermenilerin temel tıbbi bakım ve uygulamaları öğrenmeleri gerekmektedir. Bu nedenle 1914'te Dr. C.D.Ussher'in eğitim verdiği bir Kızılhaç İlk Yardım Kursu Van'da açılmış ve

¹³⁰⁰.Hans Lukas-Kieser kadınların bilinçlendirilmesi için çalışan bayan misyonerin adını Miss Bush olarak zikrediyor.Ancak başka bir kaynaktan bu isme rastlanamadı.Bkz. Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 316

¹³⁰¹M. Hanifi Bostan, "I.Dünya Savaşı Sırasında Ermenilerin İskan Meselesi Ve Bazı Gerçekler", *Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar*, yay. haz. Erhan Afyoncu, Tarih Ve Tabiat Vakfı, İstanbul, 2001, 201.

¹³⁰²Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 624.

¹³⁰³ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/520-524.;ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/525-532.

¹³⁰⁴Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 73.

Ermenilere temel tıbbi bakım ve acil müdahale dersleri verilmişti.¹³⁰⁵ Yine misyonerler önderliğinde bir Kızılhaç Kolu oluşturulmuştu. Misyonerlerin ayrılıkçılarla yaptığı işbirliği etkin ve yaygın hizmet verme gücünden yoksun isminden dolayı uluslar arası destek alabilecek ve koruma altında olan bir sağlık ünitesi yaratılmasını sağlamıştı. Bölgede zaten Amerikan Kızılhaçı, Fransız ve İngiliz sağlık kurumları organize çalışmaktaydı ve bu kurumlar ihtiyaç duyulan yerlere personel ve tıbbi malzeme sağlamaktaydı.¹³⁰⁶ Başka bir ifadeyle Van'da yeni bir sağlık birimine gereksinim yoktu. Ermenilerin 1915 yılı ortalarında kurduğu Kızılhaç Kolu misyonerlerin daha önce hayata geçirmeye çalıştıkları bir projeydi. 1914'te Ussher Van misyon Hastanesi'ni Kızılhaç Hastanesi haline dönüştürmek ve Van'da bir Kızılhaç temsilciliği kurmak için girişimlerde bulunulmuştu.¹³⁰⁷ Bu rast gele bir girişim değildi. Misyonerler büyük bir isyan çıkmasını beklemekteydiler. Muhtemel bir isyanda ayrılıkçı Ermenilere sağlık hizmeti vermek için hastane uluslar arası bir kimlik kazanmalıydı. Van'da kurulacak Kızılhaç temsilciliği hem sağlık hizmetlerini organize edecek, hem finansman sağlayacak, hem de ihtiyaç duyulabilecek sağlık personeli ve malzemelerin Van'a gelişi uluslararası güvence altına alınacaktı. Bu durum misyonerlerin ayrılıkçı Ermenilerle sadece pratik alanda ilişkiler geliştirmediğini, teorik anlamda da aynı paydada uzlaştıklarını göstermekteydi.

İhtilalci fikirlerle donanmış bir genç kuşak hazırlamak, isyan için para kaynağı yaratmak ve Ermenilere acil sağlık hizmetleri verme becerisi kazandırmak ABCFM misyonerlerinin icraatlarının bütünü değildi. II.İsyan öncesinde Ermeni ayrılıkçılar yönetim, denetim, yargı ve askeri organları olan bir Geçici Hükümet oluşturmak için misyonerlerden yardım istemişlerdi.¹³⁰⁸ Ermenilerin Van'ı Türklerden daha iyi yönetebileceğini düşünen Ernest Albert Yarrow¹³⁰⁹ ve bazı ABCFM misyonerleri ¹³¹⁰bu hükümetin oluşturulmasına düşünsel destek

¹³⁰⁵Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 97.

¹³⁰⁶ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 629/139.

¹³⁰⁷ Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 636.

¹³⁰⁸ Süslü A. , Ögün G., Törehan S., *a.g.e.*, 5.

¹³⁰⁹<http://www.lib.byu.edu/~rdh/wwi/1915/bryce/a02.htm#2> Erişim Tarihi:30.03.2005.

¹³¹⁰Bryce&Toynbee, *a.g.e.*, 1225.

vermişlerdi.¹³¹¹ Burada dikkate değer bir durum ortaya çıkmaktaydı. Bütün misyonerler Ermenileri kendilerini yönetme hakkına sahip olmaları konusunda desteklerken geçici hükümetin kurulmasına bazı misyonerler onay vermemişlerdi.¹³¹² Başka bir ifadeyle Amerikan ABCFM misyonerleri arasında ayrılıkçı Ermenilerin korunması konusunda tam bir fikir birliği yoktu. Bazı misyonerler ayrılıkçı unsurları desteklemenin onların asli amacı olan İsa'nın Krallığı'nın kurulması için hazırlık yapma çalışmalarına zarar vereceği düşüncesindeydi. George C.Raynolds kararlı bir devrim karşıtı tutum almıştı.¹³¹³

20 Nisan 1915'te geçici hükümet oluşturulmasından sonra yine E. A. Yarrow öncülüğü ve Van eski belediye başkanı Bedros Bey ile Mozyon yönetiminde bir yardım derneği kurulmuştu. Derneğin amacı Ermenilere ihtiyaç duydukları bütün yardımı en kısa zamanda sunmaktı.¹³¹⁴ Ayrıca İngiliz konsolosu Williams da Van'da fakirseverler cemiyeti kurmuştu.¹³¹⁵ Bu durum misyoner destekli Ermenilerin çok kısa bir zaman içinde ayaklanmayı tasarladıklarının göstergesiydi. Çünkü misyonerlerden sürekli maddi destek gören ve Müslüman halka oranla çok daha iyi şartlarda yaşayan Ermenilerin paraya ihtiyacı yoktu. Ayrıca kimi zaman bağış yoluyla gelen paralar da misyonerler ve yabancılar tarafından dağıtılmıştı. 1895'te Christian Herald adlı gazete tarafından toplanan bağışlar W.Howard tarafından Van İstasyonu'nda Ermenilere verilmişti.¹³¹⁶ Londra'dan gelen bağışlar misyonerler tarafından düzenli olarak Ermenilere dağıtılmaktaydı.¹³¹⁷

ABCFM misyonerleri Van'daki Ermeni meskun sayısını arttırmak için para, ekmek¹³¹⁸ ve elbise dağıtmaya başlayınca çok kısa bir zaman içinde şehrin nüfusu artmıştı¹³¹⁹. Sadece Van'ın köylerinden değil, çevre illerden de çok sayıda Ermeni

¹³¹¹Knapp., *a.g.e.*, 17.

¹³¹²Bryce&Toynbee, *a.g.e.*, 190.

¹³¹³Lukas-Kieser, *a.g.e.*, s.317.

¹³¹⁴Bryce&Toynbee, *a.g.e.*, 225.

¹³¹⁵Demiroğlu, *a.g.e.*, 12.

¹³¹⁶Kılıç, *a.g.e.*, 264-265.

¹³¹⁷Kılıç, *a.g.e.*, 263.

¹³¹⁸Önal, *a.g.e.*, 2004.

¹³¹⁹Ergünöz Akçora, *Van Ve Çevresinde Ermeni İsyanları 1896-1916*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994, 34.

para alabilmek için şehre gelmişti. Muhtemel bir isyan öncesinde ayaklanmayı planlayan grubun sayısının çok olması başarıya ulaşmayı sağlayabilirdi.¹³²⁰ 4 Nisan 1897’de Van Valiliği’nden İstanbul’a yollanan telgrafta Amerikalıların Ermenilere yardıma başladığı rapor edilmekteydi.¹³²⁰ BOARD misyonerleri tarafından dağıtılan paranın çok sayıda insanı Van’a çekmesi şehrin asayışı için sorun yaratmaya başlayınca Van’da bulunan Sadettin Paşa toplanan Ermenilerin kontrol edilmesi gerektiğini misyonerlere bildirmişti.¹³²¹ Dağıtılan para sadece BOARD ’ın parası değildi. Yurt dışından toplanan bağışlar da misyonerlerce kullanılmaktaydı.¹³²² Van’da Vanlı olmayan Ermeni sayısı her geçen gün artmaktaydı. Çünkü misyonerler para dağıtırken ihtiyaç duyuluyor olması gerekliliğini göz ardı etmişti. İstasyondan dağıtılan paradan alabilmek için Ermeni olmak gereken tek özellikti. Van’da ABCFM Misyonerlerinden yardım alanlar arasında Ermeni hırsızların da var olduğu Van’ı 1800’lerin sonunda ziyaret eden ünlü seyyah F. B. Lynch tarafından da müşahade edilmişti.¹³²³ Bu insanlar sadece Türklerin değil Van’lı Ermenilerin de para ve eşyalarını çalmışlar ve güvensiz bir ortam oluşmasında büyük bir rol oynamışlardı. Misyonerler para dağıtmaya başlarlarken muhtemel sonuçları da göz önüne almış olmalıydılar. Geri ödemesiz para almak cazipti ve sadece Ermenilere verilen para onların Van şehrine toplanmasını sağlayacaktı. Bu durum ayrılıkçılara daha fazla insan arasında fikirlerini yayma şansı sunacak ve ayrılıkçı harekete katılan kişi sayısı artacaktı.

Bu süreçte Kurum tarafından bütün misyon istasyonlarına yollanan bir genelgede Osmanlı hükümetinin “savaş” durumundan kaynaklanan bazı hassasiyetlerine saygı duyulması istenmekteydi. Yabancılar ait kurumlar bile olsa devlet görevlileri hoşgörü göstermeyebilirdi. Yerel yöneticiler insani çalışmalarda işbirliğine yanaşmayabilirlerdi. Merkezden misyonerlere yollanan bir yazıda istenmeyen durumlarla karşılaşmamak için dikkatli olmaları istenmişti.¹³²⁴

¹³²⁰Mehmed Hocaoglu, *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi Ve Ermeniler*, Anda Dağıtım, İstanbul, 1976, 352.

¹³²¹Hocaoglu, *a.g.e.*, 326.

¹³²²Altan Deliorman, *Türklere Karşı Ermeni Komitecileri*, Boğaziçi Basım-Yayınevi, İstanbul, 197, 41.

¹³²³Lynch, *a.g.e.*, .90.

¹³²⁴ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 670/1124.

İstenmeyen durum Ermenilerle misyonerlerin kurduğu organik bağlar yüzünden Osmanlı ülkesinde çalışan misyonerlerin etkinliklerinin devlet makamlarınca kısıtlanmasıdır. Bu nedenle misyonerler çok temkinli olmak zorundaydılar. Ancak ABCFM misyonerleri ayrılıkçılara daima destek vermişlerdi.

Misyonerler ayrılıkçı Ermenilere her türlü desteği sunarken aynı zamanda da Osmanlı makamlarıyla sorun yaşamamak için azami dikkat göstermişler, özellikle Van Valileri ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmışlardı. Çünkü hizmetlerin aksamaması için yerel yöneticilerle uzlaşılmalıydı.¹³²⁵ Bu durumun en iyi kanıtlarından biri Vali Tahsin Bey'in Erzurum'a atanınca Amerikalı misyonerlere bir veda çayı vermesi ve teşekkür etmesiydi.¹³²⁶ Ayrıca ABCFM hastanesinin alt katında 1915 yılı başında yapılan bir müzik dinletisine Vali Cevdet Bey de katılmış ve BOARD misyonerlerine ve Amerikan Kızılhaç'ına Van'da verdikleri hizmetler için teşekkür etmişti.¹³²⁷ ABCFM misyonerlerinin Osmanlı devlet adamlarıyla kurdukları yakın ilişki ve dostluk sadece görüntüdeydi. Misyonerlerin devlet görevlileri ile uzlaşma çabaları, kimi zaman misyon için geriye dönük ödemeler devlet yetkilileri tarafından istenmesine¹³²⁸ engel olmamıştı. Bu misyonerlerce istenmeyen bir durumdu. Gerçi İngilizler misyon istasyonuna finansal yardım yapmışlardı.¹³²⁹ Ama misyonerlerin kendi kurumlarının yolladığı para azdır ve temel ihtiyaçları bile karşılamaktan acizdi.¹³³⁰ İstasyonun bütün yazışmalarında Osmanlı idaresini kötülemiş ve sonuç ne olursa olsun sonuna kadar sadece kendilerini korumaya çalıştıkları söylenen Van Ermenilileri¹³³¹ ile bir arada olacaklarını beyan edilmişti.¹³³² Bu durum misyoner-Ermeni- Ermeni müttefikleri ittifakının başka bir kanıtıydı. Ayrıca 3 Aralık 1913 tarihinde BOARD'a yollanan bir bilgi notunda Van ve Bitlis'e saldırıyı planlayan Ruslarla bir görüşmenin Dr. Clarence Ussher tarafından

¹³²⁵ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 670/1124.

¹³²⁶ Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 634.

¹³²⁷ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/179.

¹³²⁸ Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 624.

¹³²⁹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 715/257.

¹³³⁰ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/460.

¹³³¹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/238.

¹³³² Bryce&Toynbee, *a.g.e.*, 194

yapıldığı ve muhtemel bir karışıklıkta Rusların duruma müdahale edeceğini vaad ettiği bilgisi yer almaktaydı.¹³³³

İsyan öncesinde ayrılıkçı Ermenilere destek verenler sadece misyonerler değildi. İngiliz Konsolosu bayrak çekmek suretiyle ABCFM misyonunu konsolosluk arazisi ilan etmişti.¹³³⁴ Bu şekilde istasyona uluslar arası bir koruma sağlanmış olmaktaydı. Osmanlı güçleri İngilizlere ve İngilizlerin resmi koruması altında olan yer ve bu mekanlarda olan kişilere hiçbir şekilde müdahale edemeyecekti. Bu ise misyonerlere daha rahat hareket edebilme şansı vermişti. Nitekim isyan başladıktan sonra İngiliz konsolosunun bu davranışı sayesinde Ermeni ayrılıkçılar istasyona vur-kaç eylemlerinden sonra sığınacaktı.

Van'da yaşayan Müslüman halk misyonerlerin ve Van'daki yabancı ülke diplomatlarının yıkıcı faaliyetlerinden haberdardı. İlk Ermeni isyanı çıktığında Van'da yaşayan Türkler Amerikalıların Ermenilerin tarafında olduğunu ve onları örgütlediklerini fark etmişlerdi. Hükümet binasının çevresinde toplanan 6.000 kadar Türk haber almak amacıyla oraya gelen Amerikan ABCFM misyon doktoru Dr.Clarence D. Ussher'e tepki göstermişler ve "casus" diye bağırıyorlardı.¹³³⁵ 1915 yılındaki II. İsyanda da Dr.Ussher yine resmi görevlilerle iletişimi kesmeyip olaylar hakkında haber almaya çalışmıştı.¹³³⁶ Ancak Osmanlı makamları uluslar arası anlaşmalarla belirlenen kurallara uymak gayretindeydi. İlk isyanda misyonerler Osmanlı Devleti'nce korunmuşlardı. Van Valisi Ussher'e şehirden misyona kadar güvenli olarak gitmesi için eşlik etmek üzere 4 jandarma vermeyi önermişti.¹³³⁷ ABCFM misyonerlerinin çalışmalarına rağmen onların can güvenliğini sağlamak için uğraşmışlardı. Van Valisi Cevdet Bey Aygestan'ın Ermeni Mahallesi'nde olan misyonu korumak için 10 günlüğüne bütün silah ve teçhizatlarıyla 50 kişilik bir Türk birliği vermeyi önermiş¹³³⁸ ve Çakılbend Karakolu misyonerlerin korunmasıyla görevlendirilmişti.¹³³⁹ Ancak ABCFM misyonerleri bu talebi geri çevirmişti. Çünkü

¹³³³ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/158.

¹³³⁴ Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 308.

¹³³⁵ Ussher& Knapp, *a.g.e.*, 130.

¹³³⁶ Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 132-133.

¹³³⁷ Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 134.

¹³³⁸ Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 239.

¹³³⁹ H. Nazım Paşa, *a.g.e.*, 252.

misyonun Ermeni dostları bunu istememişti. Misyonerlerin istediği sadece 5 kişilik askeri koruma talebini de vali geri çevirmişti.¹³⁴⁰ Bütün bu hoşgörüyü rağmen misyonerler faaliyetlerine aralıksız olarak devam etmişlerdi.

ABCFM'nin kurum içi yazışmalarına bakıldığında misyonerlerin muhtemel bir isyana hazırlanmaya başladıkları söylenebilir. 1913 yılının sonunda hastane ve dispanser için daha fazla paraya ihtiyaç olduğu misyonerler tarafından kuruma rapor edilmişti. Çünkü Van şehrinde salgın hastalıklar çok yaygındı ve özellikle içme suyu kaynaklarının temiz olmaması hastalıkların artışını arttıran en önemli unsurdu. Paraziter hastalıkların da yaygınlaşmaya başlaması teşhis ve tedavi süreçlerinin maliyetini arttırmaktaydı. Bu nedenle kurum tarafından yollanılması istenen para çalışmaların devamlılığı açısından hayati bir önem arz etmekteydi.¹³⁴¹ 1914 yılı yazışmalarında misyonerler beklentilerini karşılayan bir yıl olduğunu beyan etmişlerdi. Fakat Van'ın içme suyu problemi tamamen çözülmemişti ve salgın hastalıklar hala yaygındı. Burada misyonerlerin gerçek amaçlarının ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Şehirde var olan şartlarda düzelme sağlanamamıştı. Dolayısıyla sadece insani kaygılarla hareket ettiklerini beyan eden misyonerlerin yılsonu raporunda olumlu ifadeler kullanması mümkün olamayacaktır. Öte yandan şayet misyonerlerin çalışmaları yeterliyse verilen sağlık hizmetinin kalitesini arttırmak ihtiyacının ortaya çıkıp çıkmayacağı da tartışmaya açık hale gelmektedir.

II.İşyan öncesinde ABCFM misyonerlerinin kurumlarına yolladıkları faaliyet raporlarının birinde yer alan bir ifade de kayda değerdi. Misyonerler okullarında çok sayıda zanaatkar yetiştirmekle övünmüşlerdi.¹³⁴² Burada ilginç bir durum ortaya çıkmaktadır. Zanaatkarlar arasında Müslüman yoktu ve Ermeniler arasında zaten zanaatkarlık yaygındı. Eğer misyonerlerin gerçek amacı zanaatkar yetiştirmek olsa idi kendilerine çalışacak büyük bir kitle bulma olasılıkları çok zayıftı. Zanaatkarlık yani el sanatları usta-çırak ilişkisiyle öğrenilmekteydi. Ermeni el sanatçılarının sayısı kendi milletlerinden gençlere eğitim vermek için yeterliydi.

¹³⁴⁰Bryce&A. Toynbee, *a.g.e.*, 188.

¹³⁴¹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL717/152.

¹³⁴² Davut Kılıç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dini Ve Siyasi Mücadeleler*, ASAM Avrasya-Bir Vakfı, Ankara, 2000, 120.

II. İsyân'dan önce Genel Merkezin hazırladığı ve misyonerlerin bildirdiği ihtiyaç listelerini temel aldığı bir gereksinim listesinde ilk sırayı farklı yiyecekler almaktaydı. Ayrıca paraya, keresteye ve farklı ihtiyaç kalemlerinde bağış ve gönüllü çalışmaya ihtiyaç vardı.¹³⁴³ İhtiyaç listesindeki maddeler dikkat çekiciydi. Misyon yapılanmasını tamamlayan istasyonun kereste ihtiyacı olması yeni binalar yapılacağını göstergesiydi. Ancak Van'da 1915'te misyon istasyonunun yapıları yeterliydi. Bu durum misyoner ile ayrılıkçı Ermeniler arasındaki işbirliğinin kanıtı olarak görülebilirdi. Çünkü gereksinim listesinde yer alan ihtiyaç kalemleri aslında muhtemel isyana hazırlıklı olmak için istenmekteydi.

7.2. 1915'TE İSYAN SIRASINDA MİSYONER ETKİNLİKLERİ

“Ermeniler ulusal kimliklerini Protestanlıkla kazandılar.”¹³⁴⁴

Rufus Anderson

Van'da yaşayan misyonerler ve yabancı ülke diplomatlarının Ermeni ayrılıkçı hareketine katkıları sadece II. İsyân öncesinde verilen destekle sınırlı kalmamıştı. II.İsyân sırasında da tıpkı isyan öncesinde olduğu gibi ayrılıkçı Ermenilerle “en iyi diyalog” ABCFM misyonerleri tarafından kurulmuştu. Van Amerikan misyonerleri Ermeni isyancılar ile isyan sırasında da iletişimlerini ve işbirliklerini devam ettirmişlerdi. G. C. Raynolds Ermeni ihtilalcilerin postalarını kendi mührüyle mühürledikten sonra postalaması¹³⁴⁵ bu duruma iyi bir kanıttı.

İsyandan önce ve isyan sırasında sadece Amerikalı misyonerler Ermenilerle birlikte çalışmamıştı. Aynı zamanda Osmanlı ülkesi dışından gelen Ermeni yanlıları da ABCFM misyon istasyonda konuk edilmiş ve bu kişiler misyon çalışmalarında görev almışlardı. Bunlardan biri de kontes Alexandra Tolstoy'du.¹³⁴⁶

İsyanda yabancıların Ermenilere verdiği desteğin ve kurdukları kesintisiz iletişimin en iyi kanıtlarından birisi ayrılıkçıların isyan başlar başlamaz misyon

¹³⁴³ ABCFMArch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 670/1123.

¹³⁴⁴ Anderson, *a.g.e.*, 467-468.

¹³⁴⁵ Kılıç, *a.g.e.*, 268.

¹³⁴⁶ Bryce & Toynbee, *a.g.e.*, 198.

binalarına sığınmasıydı. 2000 Ermeni Hülfsbünd binasına¹³⁴⁷ ve 6000 Ermeni Amerikan Misyonuna gelmişti.¹³⁴⁸ İsyanın başlamasından hemen sonra Amerikan müesseselerine sığınanların sayısı konusunda muhtelif görüşler mevcuttu. Van misyonerlerince yazılan bir raporda sayı 10.000 olarak verilmekteydi.¹³⁴⁹

II. İsyan başladığında ABCFM misyon istasyonundaki okul binası, misyoner lojmanları ve kilise Ermenilere ikametgah¹³⁵⁰ haline dönüştürülmüştü.¹³⁵¹ Amerikalıların dokunulmazlığı olduğu için bu insanların Türk kuvvetlerince teslim alınması mümkün olmamaktaydı. Öte yandan silahlı Ermeniler Müslümanlara zarar verdikten sonra Amerikan misyon istasyonuna sığınmışlardı. Çatışmalar tüm hızıyla sürerken istasyon doktoru Ussher Vali'den Hacı Bekir Kışlası'ndaki askerleri atış yönleri konusunda dikkatli olmaları için uyardıklarını istemişti.¹³⁵² Çünkü Van Valisi daha önce Ermeni asilerin misyona yakın noktalarda siperler kazdığını ve bu siperlerden tek bir el ateş edilse bile karşılık verileceğini misyona yazılı olarak bildirmişti.¹³⁵³ Kışla'nın karşısında bulunan misyon istasyonu Van misyonerlerinin asilerle aralarında organik bağlar olmadığını¹³⁵⁴ gazete ilanlarıyla duyurmasına¹³⁵⁵ ve Osmanlı makamlarına da açıklamasına rağmen¹³⁵⁶ Osmanlı birliklerince bombalanınca istasyondaki binalar tahrip olmuş¹³⁵⁷, ancak can kaybı olmamıştı.¹³⁵⁸ Amerikan Misyon istasyonunda Bayan Raynolds'un evinde kalan Ermeni bir çocuk dışında kimse zarar görmemişti.¹³⁵⁹

İsyan devam ederken ABCFM misyonerleri ile isyancı Ermenilerin iletişiminin başka bir kanıtı 6 Mayıs 1915 tarihli ve kurumun Boston'daki merkezine

¹³⁴⁸Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 266.

¹³⁴⁹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/234.

¹³⁵⁰ <http://www.lib.byu.edu/~rdh/wwi/1915/bryce/a02.htm#2> Erişim Tarihi:30.03.2005.

¹³⁵¹Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 251-252; Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 313.

¹³⁵²Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 262.

¹³⁵³Bryce&Toynbee, *a.g.e.*, 189.

¹³⁵⁴Knapp, *a.g.e.*, 17.

¹³⁵⁵Kılıç, *a.g.e.*, 264.

¹³⁵⁶Knapp, *a.g.e.*, 17.

¹³⁵⁷ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/239.

¹³⁵⁸ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/232.

¹³⁵⁹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/247.

yollanan bir rapordu.¹³⁶⁰ Raporda yer alan bazı cümleler şüpheyi yer bırakmaksızın Amerikan-Ermeni gönül bağına ortaya koymaktaydı:

“Ermeniler evlerini ve hayatlarını korumakta kararlılar. Sürekli dua ediyorlar. Ermeniler avantajlı durumdadır. Ne olursa olsun, sistematik bir soykırım olsa da vazgeçmeyecekler.”

“Hükümetin planı köylüleri şehirden çokarıktan sonra operasyon yapmak.Türklerin bazıları bu kasaplığı hoşgörüyor. Çünkü Vali onlara yağma sözü vermiş.”

ABCFM raporlarında Ermenilerin silah ve mühimmat durumları ve isyanda çarpışan Ermenilerin toplam sayısı hakkında da bilgi verilmekteydi¹³⁶¹:

“Ermeniler çok iyi organize olmuş durumdadır. Günde 2000-3000 fişek yapıyorlar. İstasyonda kalıp da savaşan en az 5000 Ermeni var.”

1915 yılı ortalarında isyan başlayınca Van’da ciddi bir yiyecek sıkıntısı yaşanmaya başlanmıştı. İsyana süresince şehrin dışında bir pazar açıldı ve misyonerler de bu pazardan alış veriş etmekteydiler.¹³⁶² Ancak pazar ihtiyaçları karşılamayacak kadar küçüktü. Aile bireyleri ile birlikte sayıları ciddi bir miktara ulaşmış olan misyonerler de çareyi İran’dan buğday getirtmekte bulmuşlardı. Fakat İran’dan talep ettikleri miktarda hububat alamamışlardı.¹³⁶³ Misyonerlerin İran’dan bu kadar büyük meblağlarda mal alması mümkün değildi. ABCFM istasyonunun imdadına yetişen Rus Hükümeti gerekli yiyecekleri temin etmeleri için misyonerlere para yollamıştı.¹³⁶⁴ Ancak bu para da yetersizdi. Çünkü istasyona yerleştirilen 6000 Ermeninin¹³⁶⁵ iadesini de misyonerler karşılamaktaydı.

Misyonerlerin ayrılıkçı Ermenilerle yaptıkları ittifak isyan başladıktan sonra da devam etmişti. Misyonerlerin kendi ifadelerine göre çalışan ve savaşan güçlerin dışında her gün 13.000 kişiye¹³⁶⁶ ABCFM misyonunda yemek

¹³⁶⁰ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/234.

¹³⁶¹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/233.

¹³⁶² Peter Gartrell, *A Whole Empire Walking Refugees In Russia During World War I*, Indiana University Press,1999, 153.

¹³⁶³ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 632/582.

¹³⁶⁴ Knapp, a.g.e., 97.

¹³⁶⁵ Knapp, a.g.e., 17.

¹³⁶⁶ Bryce&A. Toynbee, a.g.e., 228.

verilmişti¹³⁶⁷. Ayrıca sadece çorba yapılan bir mutfak da istasyonda sürekli faaliyettedir. İaşe dağıtımının aksamaması için Ermenilerin elinde bulunan bütün tahıllar geçici hükümet vasıtasıyla misyonierlerin kullanımına sunulmuştu.¹³⁶⁸ Şehirde açılan üç fırından Ermenilerin aile bireylerinin tümüne yetebilecek kadar ekmek alabilmeleri için ekmek karneleri.¹³⁶⁹ bastırılıp dağıtılmıştı¹³⁷⁰. Amaç misyonun iaşe işlerinde bir aksama söz konusu olursa Ermenilerin aç kalmasını önlemektir. Misyonla gelerek yemek yiyebilecek durumda olmayan Ermenilere günlük tayan yine misyonierlerce dağıtılmaktaydı. Bebek ve çocukların beslenmesi sorumluluğunu yine istasyon çalışanları üstlenmişti. Elizabeth Borrows-Ussher Bayan Rogers¹³⁷¹ ve Bayan Silliman¹³⁷² her gün Ermeni üreticilerden süt ve yumurta toplanmasından sorumluydu¹³⁷³. Misyonierler tarafından kız okullarında eğitilen kızlar ise sütün kaynatılarak pastörize edilmesi ve şişelenerek, pişirilmiş yumurtalarla birlikte, liderliğini misyon doktoru C. D. Ussher'in oğlu Neville Ussher'in¹³⁷⁴ yaptığı erkek izci grubu tarafından ¹³⁷⁵190 bebeğe ve emziren annelere ulaştırılmasıyla ilgilenmişlerdi.¹³⁷⁶

İsyancıların ihtiyaçlarının giderilmesi konusunda sadece ABCFM misyonierleri çalışmamıştı. Signor Sbordone isimindeki bir banker Alman kurumlarında 30 kadar Ermeniye bakılması için kuruma para ödemekteydi.¹³⁷⁷

İsyanda sadece istasyondaki misyonier kadınlar ve çocukları değil, pek çok misyon çalışanı da aktif olarak çalışmıştı. Şusanis Köyü'nün savunmasında misyonierlerin Köy Okulları sorumlusu Kuyumcuyan da görev almıştı. 100 kadar yaralı Ermeni gece gizlice Şusanis'ten kuşatma altındaki şehre sokulmuştu.

¹³⁶⁷Önal, *a.g.e.*, 53-54.

¹³⁶⁸Bryce&Toynbee, *a.g.e.*, 191.

¹³⁶⁹Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 252.

¹³⁷⁰Önal, *a.g.e.*, 160.

¹³⁷¹<http://www.imprescriptible.fr/documents/lepsius/p1c2sp6.htm>Erişim Tarihi: 15.03.2006

¹³⁷²<http://www.lib.byu.edu/~rdh/wwi/1915/bryce/a02.htm>Erişim Tarihi: 15.03.2006

¹³⁷³Bryce&Toynbee, *a.g.e.*, 191.

¹³⁷⁴ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL717/244.

¹³⁷⁵ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/244

¹³⁷⁶Bryce&Toynbee, *a.g.e.*, 191.

¹³⁷⁷ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/233

İsyan süresince misyonerler acil hizmetler vermekle yetinmemişlerdi. Şehir merkezinde bulunan okula ihtiyaç nedeniyle yeni eklentiler yapılması gündeme gelmiş ve yeni odalar yapılmaya başlanılmıştı. Ancak var olan şartlar nedeniyle inşaat tamamlanamamıştı. Biten az sayıda oda ise hastane hizmetine verilmişti.¹³⁷⁸

İsyan süresince misyonerlerin çalışma alanları iâşe dağıtımı ve askeri hizmetle sınırlı kalmamıştı. Çatışan Ermenilere mümkün olabilecek bütün katkıyı sağlamaya çalışmışlardı. Neville Ussher'in oluşturduğu¹³⁷⁹ Erkek Okulu Okul bandosu çatışmaların en yoğun olduğu yerlere doğru Ermenileri cesaretlendirmek için yürüyüşe geçmişti.¹³⁸⁰

II. İsyan başladığında misyoner hastanesi çatışmalarda yaralanan Ermeni ayrılıkçılara bakmaya başlandı. İsyan patlak verdiğinde misyoner hastanesi yetersiz kalmıştı. Bunun üzerine misyonerler hastane yakınlarındaki bir Ermeni okulunda klinik açma kararı alınmıştı.¹³⁸¹ Çatışmalarda yaralanan Ermenilerin tedavilerini yapabilmek için var olan misyon hastanesi ve küçük dispanser yetersizdi. Ermeni zenginlerden toplanan bağış ve Rus Hükümeti tarafından illegal olarak yollanan parayla Van'daki misyon hastanesi bir günde 167 yataklı bir hastaneye dönüştürülmüştü.¹³⁸² Tek doktor Ussher'di ve gün doğumundan gece yarısına kadar çalışan Ussher yine de bütün hastalarla ilgilenememişti.¹³⁸³ Ancak bu hastanede de şartlar ihtiyaca cevap verememişti. Hastalar yerlerde yatmaktaydı.¹³⁸⁴ Dr.Ussher'in öğretmenlik yaptığı Kızılhaç Kursu'nda eğitilen Ermeni gençler geçici hastanelerde hemşirelik yapmışlar¹³⁸⁵ ve isyanda misyoner hastanesindeki Ermeni ayrılıkçı milliyetçi yaralılar çatışmalarda yaralanan diğer Ermenileri hastaneye taşımışlardı.¹³⁸⁶ Ayrıca Dr.Ussher hastaneye acil tıbbi bakıma ihtiyaç duyan 33 kişi getirmişti. Bu kişilerin banyo yapmaları ve karınlarını doyurmalarını Bayan Bond ve

¹³⁷⁸ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 715/257.

¹³⁷⁹ <http://www.cilicia.com/armo10nc-nyt19150731.htm> Erişim Tarihi:15.03.2006

¹³⁸⁰ Ussher&Knapp, a.g.e., 253.

¹³⁸¹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/247.

¹³⁸² Ussher&Knapp, a.g.e.,269.

¹³⁸³ Ussher&Knapp, a.g.e.,270.

¹³⁸⁴ <http://www.lib.byu.edu/~rdh/wwi/1915/bryce/a02.htm#2> Erişim Tarihi: 30.03.2005.

¹³⁸⁵ Ussher&Knapp, a.g.e., 269.

¹³⁸⁶ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/149.

diğer hemşireler sağlamıştı. İsyanın ilk 3 haftasında hastanede 20 Ermani bebek doğmuş, bebeklere ve annelerine hastanede bakılmıştı. Hastanede sadece çatışmalarda yaralanan Ermenilere bakılmamıştı. Türk asker de hastanede tedavi edilmişti.¹³⁸⁷ Ancak hastanede tedavi edilenlerin çoğu ayrılıkçı Ermenilerdi.

İsyanın başında yazılan bir raporda misyonerler istasyona sığınanlar arasında salgın hastalıkların başladığını belirtip kurumdan bu konuda yardım istemişti.¹³⁸⁸ Ancak bu hastalıklardan muzdarip olanlar arasında hastanede tedavi edilen Türk askerlerinin olup olmadığına dair elimizde bilgi yoktur.

İnsani amaçlarla Van'da olduklarını her fırsatta ifade eden misyonerlerden bazıları ve Türk ve Ermeni bütün doktorlar geçiçi süre için ihtiyaç nedeniyle¹³⁸⁹ isyan başladıktan hemen sonra Osmanlı Ordusu hizmetine alınmıştı. Askeri hastanenin karşısında, misyon istasyonuna yakın küçük bir ev Grace McLaren'e tahsis edilmişti. Emrine bir de Türk askeri verilen McLaren askeri hastanedeki cerrahi operasyonlarda Osmanlı doktorlarına yardım etmekle yükümlüydü ve Osmanlı makamları askeri hastanede çalışmak üzere bir misyoner talep edince istasyonda yapılan oylama sonrasında¹³⁹⁰ görevlendirilmişti.¹³⁹¹ Yine Hülfsbünd'den Martha Kleiss Askeri Hastanede gönüllü olarak çalışmak istemiş ve Vali bu isteği kabul etmişti.¹³⁹²

İsyan süresince İngiliz konsolosu ve G. C. Raynolds ile Kapamacıyan Rusdovni¹³⁹³ asi Ermeniler ve Osmanlı makamları arasında arabulucu olarak çalışmıştı.¹³⁹⁴ Bu durum onların Ermenilerin her hareketinden haberdar oldukları izlenimini uyandırmaktaydı. Öte yandan Osmanlı makamları ile iletişim kurmak için hiçbir zaman gayrimüslim tebaa aracıya ihtiyaç duymamıştı.

İsyan süresince de misyonerler eliyle yapılan basın propagandası devam etmişti. Misyonerler isyan dönemi hakkında tuttıkları ve kurumlarının yayın organı

¹³⁸⁷ Ussher&Knapp, *a.g.e.*,230.

¹³⁸⁸ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/241.

¹³⁸⁹Ussher&Knapp, *a.g.e.*,228.

¹³⁹⁰Knapp, *a.g.e.*, 16.

¹³⁹¹ Knapp,*a.g.e.*, 24.

¹³⁹²Lukas-Kieser, *a.g.e.*, 636.

¹³⁹³Bryce&Toynbee, *a.g.e.*, 221.

¹³⁹⁴Demiroğlu, *a.g.e.*, 36.

olan Bulletin’de ve diğer Avrupa gazetelerinde yayınlanan raporlarda yaşanan olayları İncil’de yer alan bazı olaylarla benzerlikler kullanarak anlatılmıştı.¹³⁹⁵ Burada amaç olaya kutsal bir nitelik kazandırmaktı.

Siyasete bu kadar çok bulaşan ve adeta politikacıların elinde kuklaya dönen misyonerler umutlarını Van’ı yabancı bir devletin silahlı güçleriyle işgaline bağlamışlardı. Van şehri kuşatma altındaydı ve¹³⁹⁶ Rusların Van’a gelmesi misyonerler için tek kurtuluş ümidiydi.¹³⁹⁷ Çünkü General Nicolaieff’in özel ulaklarla yolladığı mesajlar dışında kuşatma döneminden beri misyonun dışı dünyayla bağlantısı kimi zaman kesilmekteydi.¹³⁹⁸ Ancak Van’dan dışarıya bu özel ulaklarla sağlanan sürekli bir bilgi akışı vardı.¹³⁹⁹ Misyonerlerin özel ulak olarak kullandığı ve kurum tarafından Van’a gönderilen Bulletin’i de getiren bir haberci Türk güçleri tarafından öldürülünce¹⁴⁰⁰ Signor Sbordone’nin tavsiyesiyle Van’dan giden Ermenilerle¹⁴⁰¹ Ruslara verilmek üzere bir not yollayan misyonerler can güvenliklerinin olmadığını ve bu durumdan ABD’nin haberdar edilmesini istemişlerdi.¹⁴⁰² 10 Mayıs 1915’te sınıra 3 mesaj daha yollanılmıştı.¹⁴⁰³ Misyonerler için bu tek yoldu. Zira Van’da muhtelif yerlerde bulunan 9 adet telgrafhane yakılmıştı.¹⁴⁰⁴

21 Nisan 1915’te Rus Çarı II.Nikola Ermeni Devrim Komitesi’ne bir telgraf çekmiş ve emeği geçen herkese teşekkür etmişti¹⁴⁰⁵. Bu durum misyonerlerin Van’daki faaliyetlerinin önemli bir göstergesiydi. Çünkü İsyanı hazırlayanlar görünürde Ermeniler gerçekte ise misyonerlerdi. 6 Mayıs 1915’te Petrograd’a

¹³⁹⁵ Bryce&Toynbee, *a.g.e.*, 196.

¹³⁹⁶ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/498.

¹³⁹⁷ Ussher& Knapp, *a.g.e.*, 273.

¹³⁹⁸ Ussher& Knapp, *a.g.e.*, 293.

¹³⁹⁹ <http://www.armenianhouse.org/bliss/turkey/26-religious-persecution.html> Erişim Tarihi: 26.05.2005.

¹⁴⁰⁰ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/242.

¹⁴⁰¹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/242.

¹⁴⁰² Sonyel, *a.g.e.*, 124

¹⁴⁰³ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/243.

¹⁴⁰⁴ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/239.

¹⁴⁰⁵ <http://nesam.iatp.az/nesam/soyqirim.htm> Erişim Tarihi: 15.03.2006

Van'dan telgraf çeken misyonerler gelişmelerden Rus Hükümetini haberdar etmişti.¹⁴⁰⁶

19 Mayıs 1915'te misyonerler Van'a girmek üzere olan 4000 kişilik Rus birliğini karşılamak üzere Ermeniler tarafından davet edilmişti.¹⁴⁰⁷ Misyonerlerin hangilerinin bu davete icabet ettiğine dair elimizde net bir bilgi yoktur. Ancak 24 Mayıs'ta ise misyonerler Rus askeri yetkilileri ve Ermenilerle kendi ifadelerine göre "keyifli" bir sohbet yaptıkları¹⁴⁰⁸ bilgisinden yola çıkacak olursak Rus birliğini karşılayan misyoner sayısının az olmadığı sonucuna varmak mümkündür.

30 Mayıs günü misyonda General Nicolaieff'in onuruna verilen resepsiyonda şehrin anahtarları Ruslara teslim edilmişti. Ertesi gün ise general ve maiyetindekiler için yive Van ABCFM misyon istasyonunda bir yemek daveti verilmişti.¹⁴⁰⁹ Misyonerlerin beklentisi gerçekleşmiş ve Mayıs ayı sonunda Van'da Rus garantörlüğünde bir hükümet kurulmuştu.¹⁴¹⁰

7.3.İŞGAL DÖNEMİNDE MİSYONER ÇALIŞMALARI

Genelde bütün misyonerlerin özelde ise Protestan ABCFM misyonerlerinin Ermenilere ulus bilinci kazandırmak için yaptıkları faaliyetler neticeye ulaşmış ve Rus Ordusu'nda görev yapan 3000 Ermeni gönüllü 6 Mayıs 1915'te Rus Ordusu'yla beraber Van'a girmişti.¹⁴¹¹

Ruslar Van'a girince Osmanlı ülkesinde Protestanların çalışmasına izin vermeyeceklerini şifahi olarak misyonerlere bildirmişlerdi. Dr.Schauffler buna uymayacaklarını söylemişti.¹⁴¹² Ancak genel anlamda Ruslar Amerikalı misyonerler

¹⁴⁰⁶ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL717/245.

¹⁴⁰⁷ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/249.

¹⁴⁰⁸ ABCFM Arch ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/250.

¹⁴⁰⁹ Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 287.

¹⁴¹⁰ Sonyel *a.g.e.*, 110.

¹⁴¹¹ Karabekir, *Ermeni Dosyası*, 210-211.

Ruslar'ın Van'da giriş tarihi ihtilaflı bir konudur. Cengiz Alper tarihi 20 Mayıs 1915 olarak vermektedir. Burada karışıklığa neden olan zannımızca il sınırlarına giriş ile şehir merkezine giriş tarihlerinin net olarak verilmemesidir.bkz. Cengiz Alper, *Çeşitli Yönleriyle Van*, Yargıçoğlu Matbaası, 2. Baskı, Ankara, 1983, .26.

¹⁴¹² ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/196.

ve faaliyetlerine hoşgörü göstermişlerdi.¹⁴¹³ Bu hoşgörünün bir sonucu olarak misyonun dış dünya ile haberleşmesini Rus general sağlamıştı.¹⁴¹⁴

Rus işgalinden sonra hizmetleri düzenlemek için ABCFM merkezinden bir yönerge yollanılmış¹⁴¹⁵ ve Amerikan Kızılhaçı ile İngiliz ve Fransız hastaneleri koordinasyon içinde çalışılması istenilmişti.¹⁴¹⁶ Bu yönergede misyonerlerin yapması gereken işler listelenmiş ve hizmeti aksatacak her hangi bir duruma mahal verilmemesi istenmişti.

ABCFM yönergesiyle istenilen çalışmaları yapmak misyon istasyonunda çalışan tebliğcilerin öncelikli hedefiydi. İsyan sonrasında Amerikalı misyonerler 40 köye yakın olan Haiots Tsore denen bölgeyi çalışma alanı olarak seçmişlerdi.¹⁴¹⁷ Misyon istasyonun yerinde değişiklik yapılmamış ama çalışmaların çoğu bahsi geçen bölgede gerçekleşmişti.¹⁴¹⁸ Ancak çalışmaları etkin ve verimli olarak sürdürebilmek var olan şartlar nedeniyle oldukça zordu. Şehrin nüfusu azalmamış aksine artmıştı. Van'daki II.İsyan ve sonrasında Rus-Ermeni işgali dönemlerinde Van'da sadece yakın bölgelerde yaşayan Ermenilerin şehre gelmesinden ve Müslüman nüfusun gitmesinden kaynaklanan bir göç hareketi yoktu. Bazı Suriye'liler Van'a getirilerek rehabilite edilmişti.¹⁴¹⁹

İsyan sonrasında misyonerlerin öncelikli işi cesetlerin toplanıp yakılmasına refakat etmek olmuştu. Morgenthau anılarında 55.000 Ermeninin naaşlarının yakılmasına bizzat Dr. Clarence Ussher'in katıldığını yazmaktaydı.¹⁴²⁰ Sayının abartılı olduğu açıktır. Öte yandan yakılan cesetler arasında Müslümanların da bulunması mümkündür. Çünkü kullanılan arşiv kaynakları ve ikinci el kaynaklarda ölen Müslümanların defnedildiğine dair bir bilgi yoktur.

¹⁴¹³ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern TurkeyREEL 632/579.

¹⁴¹⁴ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern TurkeyREEL 717/635.

¹⁴¹⁵ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern TurkeyREEL670/1123.

¹⁴¹⁶ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL629/139.

¹⁴¹⁷ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern TurkeyREEL 632/580.

¹⁴¹⁸Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 271.

¹⁴¹⁹ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 670/1122.

¹⁴²⁰ Morgenthau, *a.g.e.*, 223.

İsyân ve işgal süresince yakılıp yıkılan¹⁴²¹, şehre daha önce Van'dan ayrılan Ermeniler de dönünce ciddi bir besin sorunu yaşamıştı. Var olan kaynaklar hem Rus Ordusunu hem de sivil halkı beslemek için yetersizdi.¹⁴²² Köylülere para vererek hububat aldırان misyonerler İran'dan uzun bir süre yetecek kadar tahıl almak istemiş ama bu çabaları sonuçsuz kalmıştı.¹⁴²³ 15 Nisan 1916 tarihinde Mr. Gracey ve F. W. McCallum Van'a gelmişlerdi. Geliş amaçları Van'da yaşanabilecek muhtemel bir besin kıtlığına karşı para ve ihtiyaç malzemesi dağıtmaktı. Ordunun ihtiyacı sebebiyle sivillerin tohum ve havyan alış- verişı yasaklanmıştı. Ancak Gracey ve Mc Callum aldıkları özel izinle İran'dan Van'a canlı hayvan ve ihtiyaç maddeleri getirmişlerdi.

Et dışında diğer yiyecekleri bulmakta zorluklar yaşansa da ciddi bir açlık sorunu ortaya çıkmamıştı. Misyonerlerin ihtiyaç duyduğu et İran'dan getirilmekteydi.¹⁴²⁴ Ermenilere para ve ihtiyaç duydukları diğer maddelerin sağlanmasına devam edilmişti. Her biri 150 Ruble değerinde olan 400 öküz 600 aileye ortak kullanılmaları şartıyla dağıtılmıştı. Ayrıca dul kadınlar, yetimler ve küçük çocuğı olan aileler ihtiyacı olanlar listesinde en başa konulmuş, bu durumdaki kişi ve ailelere inek dağıtılmıştı.¹⁴²⁵ 1916 sonbaharına kadar gereken yiyecekler sınırlı olanaklarla temin edilmişti.¹⁴²⁶ Besin maddelerini ve diğer ihtiyaçları taşımak için misyon pek çok öküz arabası satın almıştı. Aynı amaç için eşekler de kullanılmaktaydı. Bütün işlerin iki finansal destekleyicisi vardı: BOARD ve Rus Hükümeti.¹⁴²⁷ Ruslar ihtiyaç duyulan okullarda kullanılmak üzere misyonerlere 3500 Ruble para vermişlerdi.¹⁴²⁸

Bütün olumsuzluklara rağmen genel anlamda misyon istasyonun çalışmalarında bir değişiklik olmamıştı. Dini hizmetler ve eğitim faaliyetleri sürmüştü. Ancak sosyal alanda yapılan çalışmalar çeşitlenmeye başlamıştı. Değişen

¹⁴²¹ ABCFMArch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 632/579.

¹⁴²² ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 670/1122.

¹⁴²³ ABCFMArch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 632/582.

¹⁴²⁴ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 632/580.

¹⁴²⁵ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 632/581.

¹⁴²⁶ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 632/583.

¹⁴²⁷ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 632/584.

¹⁴²⁸ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/251.

politik ve fiziksel şartlar misyon istasyonunda çalışan misyonerlerin kimi zaman asli vazifelerinin dışında işlerde çalışmalarını zorunlu kılmıştı.¹⁴²⁹ İsyandan sonra Van şehrinin özellikle Müslümanların yaşadığı mahalleleri yıkıntı haline gelmişti. Yollar kullanılamayacak hale gelmiş, şehre içme suyu sağlayan kanallar kullanılamayacak kadar kirlenmişti. Van merkezli Ermeni Devleti kurulması için önce Van şehrinin tekrar imarı gerekliydi. Başka bir deyişle yıkılan şehri yeniden ayağa kaldırmak istasyonun sosyal çalışmalarında ilk sıradadır ve öncelikli amacıydı. Bu amaçla II. İsyandan sonra Van istasyonunda çok fazla yerli insan çalışmaya başlamıştı. 50 kişi yolların tamiri ve su kaynaklarının temiz tutulmasında ¹⁴³⁰ misyonerlerin gözetiminde çalışmaktaydı. Misyonerler malzeme taşımak için çok sayıda öküz arabası satın almıştı. Finansman kaynakları Rus Hükümeti'ydi.¹⁴³¹ Ayrıca daha fazla sayıda misyonere ihtiyaç vardı. II.İsyan sonrasına Mc Gracey Van'a gelip misyonerlerle çalışmaya başlamıştı.¹⁴³²

Kaledeki okullar dışında Amerikalıların kurdukları bütün Ermeni okulları tekrar faaliyete başlamıştı.¹⁴³³ Okulların akıbeti hakkında elimizde net bir bilgi yoktur. Ancak II.İsyan ve sonrasında kale civarında varolan yerleşim birimlerinin kullanılamayacak kadar tahrip olduğu gerçeğinden yola çıkılırsa kaledeki okulların da diğer yapılarla aynı kaderi paylaştığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Yetimhane çalışmaları da aksamadan devam etmekteydi. İsyan sonrasında kimsesiz kalan Ermeni çocuklarının sayısının fazla olması nedeniyle yetersiz kalan yetimhanenin genişletilmesi gündeme gelmişti.¹⁴³⁴ Ancak yetimhane binasının genişletilip genişletilmediği hakkında elimizde kesin bir bilgi yoktur. ABCFM misyonerleri hizmetlerin aksamadan sürdürülebilmesi amacıyla gereken 275.000 USD miktarındaki paranın kendilerine yollanmasını Türk ordusunun şehre girmesinden hemen önce istemişlerdi. Lakin bu para gelmemişti. Ayrıca misyonerler endüstriyel üretim yapan bir yetimhane açılması gerekliliğini de kurumlarına rapor

¹⁴²⁹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/142.

¹⁴³⁰ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 632/583.

¹⁴³¹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 632/584.

¹⁴³² ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 632/580.

¹⁴³³ Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 289.

¹⁴³⁴ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL715/257.

etmişler.¹⁴³⁵ Kız ve erkek okullarında uygulanan kendine yeten birim projesinin yetimhanede de uygulanması sayesinde artı değer elde edileceğini düşünen misyonerler bu şekilde yetimhane harcamalarını da azaltmayı düşünmüşlerdi. Ancak kurum bu projeyi de hayata geçirememiştir.

İşgal döneminde yetimhanede kalan çocukların ihtiyaç duyduğu kıyafetlerin tedariki konusunda da sıkıntılar yaşanmıştı. 20500 adet yün çorap işgalin ilk başladığı günlerde acele ile üretilmişti. Amaç sadece yetimhanede kalanların ihtiyaçlarını gidermek değil aynı zamanda şehirde yaşayan diğer Ermenilere de bu çoraplardan kış başlamadan hemen önce verebilmektir. Yetimhanede bulunan pamuk işleme atölyesinde eski model araçlarla çalışan Ermeni kadınlara günlük ücret ödenmişti. Bu şekilde kadınların aile bütçelerine katkıda bulunmak misyonerlerin tek amacı değildi. ABCFM misyonerleri 1000 kadar çocuğa daha bakmak istegindeydi.¹⁴³⁶ Atölyede üretilen iyi kalitedeki çoraplar misyonerler vasıtasıyla pazarlanılmakta ve kazanılan para yetimhane bütçesine eklenmekteydi.

İşyan sonrasında şehirde kalan Müslüman kadın ve çocuklara hizmet vermek misyonerlerin diğer bir çalışma alanıydı. İşyan sonrasında Alman misyonunda kalan Türk hastalar botlarla Bitlis'e gönderilmişti.¹⁴³⁷ Amerika'da yayınlanan Gonçak Gazetesi'nde¹⁴³⁸ *"II.İşyan'dan sonra Van'da 1500 kadar Türk kadın ve çocuktan başka Müslüman kalmadı.Bunlara Amerikan bölgesinde bakılıyor"* ifadesinin yer aldığı 24 Mayıs 1915 tarihli bir bilgi notu yer almış ve bu notu ABCFM misyonerleri yollamıştı.¹⁴³⁹ 1915 senesindeki II.İşyan ve sonrasında Amerikan misyon istasyonuna sığınan Rus işgali süresince¹⁴⁴⁰ Kızılhaç hastanesinde¹⁴⁴¹ Grace Higgley Knapp¹⁴⁴² gözetiminde bakılan 1000-1500 kadar

¹⁴³⁵ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern TurkeyREEL717/558.

¹⁴³⁶ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern TurkeyREEL717/559.

¹⁴³⁷ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern TurkeyREEL 717/248.

¹⁴³⁸ Aktan, *a.g.m.*, 262.

¹⁴³⁹ Hocaoglu, *a.g.e.*, 643-644.

¹⁴⁴⁰ Knapp, *a.g.e.*, 94.

¹⁴⁴¹ Knapp, *a.g.e.*,17.

¹⁴⁴² A. Rüstem Bey, *a.g.e.*, 113.

Türk mülteci ¹⁴⁴³ arasında tifo salgını başlamış ve karantina uygulamasında yetersiz kalınmıştı. ¹⁴⁴⁴ Bu durum çok sayıda insanın ölmesine neden olmuştu.

İşgal süresince hastanede verilen hizmet de kesintisiz olarak devam etmekteydi. Ancak hastanenin fiziksel altyapısı yetersiz hale gelmişti. Ruslar Van'daki hastaneyi yetersiz bularak yeni bir hastane açmışlardı. Bay Yarrow Rus General Nicolaieff'e Kızılhaç çağırması önerisinde bulunmuştu. Ancak Kızılhaç çalışanları Türklerle çalışmayı yada Türklere yardım etmeyi istemediler. ¹⁴⁴⁵ Van'da Rus doktorlarla beraber çalışan bir Ermeni doktor vardı. Tifüsten hastalanan misyonerlere Edremit'te bu doktor bakmıştı. ¹⁴⁴⁶

Van'da yaygın olan salgın hastalıklar isyan öncesi ve sonrasında misyonerleri de etkilemişti. ¹⁴⁴⁷ Özellikle isyandan sonra istasyon doktoru Dr.Ussher'de dahil olmak üzere ¹⁴⁴⁸ pek çok misyoner uzun süre hasta yatmış ¹⁴⁴⁹ ve Elizabeth F. Borrows-Ussher 14 Temmuz 1915'te tifüsten ölünce ¹⁴⁵⁰ misyon mezarlığına gömülmüştü. Hastalanan misyonerlere yine aynı istasyonda çalışan misyonerler bakmıştı. Miss Bond bu süreçte hasta misyonerlere bakan Ermeni hemşireleri yönetmişti. ¹⁴⁵¹

Rus işgal güçlerinin Van'dan ayrılmak zorunda kalması misyonerlerin de şehirden ayrılmaları sonucunu beraberinde getirmişti. Osmanlı idaresine karşı silahlı ayaklanma yolunu seçen Ermenilerin misyonerlerden destek görmesi ABCFM tebliğcilerini zor duruma düşürmüştü ve misyonerler Türk ordusu şehre girdiğinde daha önce Müslümanlardan gördükleri hoşgörüyle karşılaşmayacaklardı. Bu nedenle şehrin Türklerin eline geçmesinden önce Van'dan misyonun Ermeni çalışanlarıyla beraber ayrılmak gerekliydi. Ancak kurum binalarının Türklerin işine yaramayacak

¹⁴⁴³ A. Rüstem Bey, *a.g.e.*, 113.

¹⁴⁴⁴ Ussher& Knapp, *a.g.e.*, 296.

¹⁴⁴⁵ Ussher& Knapp, *a.g.e.*, 295.

¹⁴⁴⁶ Ussher& Knapp, *a.g.e.*, 293.

¹⁴⁴⁷ Ussher& Knapp, *a.g.e.*, 170.

¹⁴⁴⁸ Ussher& Knapp, *a.g.e.*, 200.

¹⁴⁴⁹ Ussher& Knapp, *a.g.e.*, 299-300.

¹⁴⁵⁰ ABCFM Arch. Eastern Turkey Mission, vol 25/B 1008.; ABCFM Arch Eastern Turkey Mission vol25/A 1075.

¹⁴⁵¹ Ussher& Knapp, *a.g.e.*, 298.

kadar tahrip edilmesi gerekmekteydi. Van Valisi Cevdet Bey'in 10.08.1915 tarihli telgrafında Van'ın tahliyesi sırasında Amerikan müessesesine sığınanların binalarla birlikte yakıldığı anlatılmaktaydı.¹⁴⁵² Binaların tahrip edilmesi misyonerlerin Van'daki son icraatlarıydı ve artık şehirden ayrılmaları gerekmededi.

Türk ordusu 1917 yılında Van şehrine girmeden hemen önce şehirden ayrılanlar sadece Ermeni ayrılıkçılar değildi. ABCFM misyonerleri istasyonda birlikte çalıştıkları Ermeniler ile birlikte göç kafilesinin Tiflis yolculuğuna¹⁴⁵³ 3 Ağustos 1915'te katılmıştı. Bayan Bond, Clarence D.Ussher, Neville Ussher, Elizabeth Ussher, Ernest Albert Yarrow, Bayan Yarrow ve dört çocuğu, George C.Raynolds, Martha Tinker-Raynolds, Grace H. Knapp ile 2 Amerikalı ve 10 Ermeni şehri terk etmişti.¹⁴⁵⁴ Yardım sundukları insanlardan bulaşan salgın hastalıklar nedeniyle Ernest Albert Yarrow ve bazı misyonerlerin rahatsız olması bile bu yolculuğu ertelemelerine neden olmamıştı. Türk ordusu şehre girmeden önce göç başlamalı ve sadece misyonerler değil, birlikte çalıştıkları Ermeniler de güvenli bir yere gitmeliydi. Bu nedenle Rus komutan General Nicolaieff'in emriyle 2 ambulans Van'ı terk eden misyonerlere tahsis edilmişti.¹⁴⁵⁵ Yolculuk kolay olmamıştı. Çoğu hasta olan misyonerler için bu araçlar yetersizdi.¹⁴⁵⁶ İki Rus Kızılhaç doktoru misyonerlerin güvenlik içinde Iğdır'a gitmelerini sağlayacaklarını garanti etmişti.¹⁴⁵⁷ Gerçekten de Muradiye'de Kürtlerin kafiyeyle talan amaçlı saldırısından başka ciddi bir olay yaşanmamıştı. Bu duruma rağmen misyonerler tedirgindi. Yolculuk en kısa zamanda tamamlanmalıydı. Misyonerler bu nedenle Tiflis'e giden trene binene kadar kıyafetlerini bile değiştirememişlerdi.¹⁴⁵⁸ Tiflis yolculuğu çok ciddi bir sorun yaşanmadan bitmişti.¹⁴⁵⁹ Ancak zor şartlarda devam eden yolculuk sırasında

¹⁴⁵²Ramazan Çalık, "Talat Paşa'yı Vuran Teröristin Affının Alman Basınındaki Yankısı" , *Pax Ottomana, Studies In Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, ed.by. Kemal Çiçek, Sota&Yeni Türkiye Yayınları, Haarlem& Ankara, 2001, s.497.

¹⁴⁵³ Gartrell, *a.g.e.*, 19.

Ussher& Knapp, *a.g.e.*, 305.

¹⁴⁵⁵Ussher& Knapp, *a.g.e.*, 303.

¹⁴⁵⁶ Ussher& Knapp, *a.g.e.*, 306.

¹⁴⁵⁷ Ussher& Knapp, *a.g.e.*, 307-308.

¹⁴⁵⁸ Ussher& Knapp, *a.g.e.*, 316.

¹⁴⁵⁹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern TurkeyREEL 716/282.

misyonerlerin bazıları ciddi rahatsızlıklar ve kazalar yaşamışlardı. Kağnıdan düşerek bacağını kıran ve iyileşmeyen Bayan Raynolds Tiflis'te bu kırığın yarattığı komplikasyonlar nedeniyle ölmüştü.¹⁴⁶⁰ Misyonerler çıktıktan 3 saat sonra Ruslar Van'ı boşaltmıştı.¹⁴⁶¹ Misyonerlerin Van'dan Rus korumasında ve Ermenilerle beraber ayrılması onların Ermenilerle kurduğu organik bağın başka bir kanıtıydı.

ABCFM misyonerleri ile Van Ermenileri arasındaki işbirliği ve gönül bağı şehirden tebliğcilerin ayrılmasından ve Tehcir Yasa'sının ilanından sonra Ermenilerin başka yerlere yollanmasından sonra bile devam etmişti. Van'dan ayrılan misyonerler şehir ile iletişimlerini kesmemişler ve Ermenilere “insani yardım” sunmaya çalışmışlardı. Van'da zarar gören Ermenilerin isimleri ve yeni ikamet yerlerinin belirlenip, maddi yardımda bulunulması için Ernest Albert Yarrow 1917 yılında ABCFM'den yardım istemişti.¹⁴⁶² Ancak bu talebin karşılanıp karşılanmadığına dair elimizde bilgi ya da belge yoktur. Amerikan Near East Relief ve İngiliz British Society Of Friends Of Armenia para yardımı yapmıştır.¹⁴⁶³ İran'dan Samuel Wilson ve Richard Hill, İstanbul'dan Dr. F.W.Callum, Urfa'dan F. George Gracey, Van'dan Raynolds ve Yarrow ve Bitlis'ten Bayan Harrison A.Maynard Rusya'da bir araya gelip mültecilerin durumunu görüşmüşlerdi.¹⁴⁶⁴ Rusya'dan 120 bin Ruble Van göçmenlerine dağıtılmak üzere misyonerlere verilmişti.¹⁴⁶⁵ Ayrıca ABCFM Turkey Bulletin basmış ve Van'dan haberler vermişti.¹⁴⁶⁶

Ayrıca şehirden ayrılanlara ait üzüm bağları ve bahçeler Ruslar'dan kiralanmış ve tarımsal üretimin devam ettirilmesi amaçlanmıştı. Bu çalışmalardan elde edilecek gelirle yardım çalışmalarının finansmanına katkı sağlamak amaçlanmıştı.¹⁴⁶⁷ Ancak bu proje hayata geçirilememişti.

Ussher& Knapp, *a.g.e.*, 319-320.

¹⁴⁶¹ Ussher&G. H. Knapp, *a.g.e.*, 312.

¹⁴⁶² ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/562.

¹⁴⁶³ Gartrell, *a.g.e.*, 193.

¹⁴⁶⁴ Knapp, *a.g.e.*, 97.

¹⁴⁶⁵ ABCFM Arch ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL715/246.

¹⁴⁶⁶ ABCFM Arch ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL715/246.

¹⁴⁶⁷ F. Gencer, *a.g.e.*, 83.

Misyonerlerin şehirden ayrıldıktan sonra bile Van ile ilgili beklentileri hala canlıydı. Van Koleji'ni tekrar açmak amacıyla olan Bay White ve Dr.Raynolds bu amaca ulaşabilmek için çok uğraşmışlardı. Dr.Raynolds Petrograd'a giderek destek aramışlardı¹⁴⁶⁸. Ancak başarılı olamadılar¹⁴⁶⁹. 4 Mart 1918 tarihinde Türkiye'de çalışan misyonerlere Charles E.Riggs tarafından yollanan bir mektupta Van'da çalışan okulların tekrar açılmasının ya da başka bir yere taşınmasının mümkün olup olmadığı sorulmuştu.¹⁴⁷⁰ ABCFM'ye bağlı olarak Van'da eğitim veren okulların Anadolu'da başka bir merkeze taşınması 1918'de gündeme gelmişti. Charles Riggs farklı misyon istasyonlarında çalışan misyonerlere bu konuda mektuplar yazarak fikir almaya çalışmıştı.¹⁴⁷¹ Ama bu tasarı da hayata geçirilememiştir.

Van'dan ayrılan misyonerler farklı coğrafi alanlarda çalışmaya başlamışlardı. Başka bir ifadeyle Van Misyon istasyonunda çalışanlar için Van son görevleri olmamıştı. Farklı kurumlarla koordineli olarak Rusya'nın farklı şehirlerinde çalışmaya başlayan misyonerler Amerikan Kızılhaçı'ndan maddi ve manevi destek görmüşlerdi.¹⁴⁷² Ernest Albert Yarrow Erivan'da Bireysel Yardım Çalışmaları Komisyonu Başkanı olurken¹⁴⁷³ George C. Raynolds yine Erivan'daki erkek çocuklar yetimhanesinde yönetici olmuştu.¹⁴⁷⁴ Ernest Albert Yarrow gibi bazı misyonerler kendi ailelerini misyon istasyonu bulunan ama kendilerinin çalışmadığı ülkelere yollamışlardı¹⁴⁷⁵. Van'da 1915'e kadar çalışan misyonerler daha sonra uzun süre birbirleriyle ve Ermenilerle iletişimi kesmemişlerdi¹⁴⁷⁶. Birbirlerinin tanıklıklarına dayanarak kitaplar ve raporlar yazmışlardı.¹⁴⁷⁷ Grace Higgley Knapp'ın Van'da da çalışmış olan ve Çatak Olayından sonra Türk Hastanesi'nde

¹⁴⁶⁸Stone, *a.g.e.*,129.

¹⁴⁶⁹Ussher&Knapp, *a.g.e.*, 321.

¹⁴⁷⁰ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 635/298.

¹⁴⁷¹ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 635/298.

¹⁴⁷²ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/565.

¹⁴⁷³ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL ,717/564.

¹⁴⁷⁴ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/564.

¹⁴⁷⁵ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/635.

¹⁴⁷⁶ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 714/273.

¹⁴⁷⁷ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 714/275.

görev yapan ¹⁴⁷⁸Miss McLaren ve Miss Shane'nin anlattıklarından yola çıkarak yazdığı Bitlis Trajedisi adlı kitap bu iletişimin kanıtıydı. Ayrıca yine Van'daki misyonerlerin tanıklıkları da kullanılarak ailesinde pek çok misyoner olan Arnold Toynbee¹⁴⁷⁹ ve Lord Bryce tarafından Mavi Kitap yazılmıştı. Almanya'nın İstanbul büyükelçisi Wangenheim'in 1919 yılında Potsdam'da Julius Lepsius tarafından basılan Van Raporu¹⁴⁸⁰ da kısmen misyoner ifadelerine dayanmaktaydı.

Van'da Amerikalılar tarafından yapılan çalışmalar sadece ABCFM ile sınırlı kalmamıştı. ABCFM ile organik bağları olduğu düşünülen Near East Relief(Yakın Doğu Yardım Komitesi) adlı bir kurum 1916 raporuna Van'ı dahil etmiştir. Bu raporda şehirde besin sıkıntısı yaşanabileceği belirtilmiş, ve bu duruma çözüm önerileri getirilmişti.¹⁴⁸¹

Amerikan misyonerlerinin ve dolayısıyla Amerikan Hükümeti'nin Ermenilerle geliştirdiği organik bağın kanıtlarından birisi de Antranik ve askerlerine ayda 10 USD'nin ödeneceği teminatının 1917'de Bogos Nubar aracılığıyla Antranik'e verilmesiydi.¹⁴⁸² Nubar Paris ve Londra'da yapılan Ermeni yanlısı propagandanın da fikir babasıydı.¹⁴⁸³ Antranik Ermeni ayrılıkçı milliyetçiliğinin adeta sembolü gibiydi. Propaganda ve eğitim çalışmalarında görev alan ve silahlı çatışmalarda lider olan Antranik ABD tarafından finanse edilmekteydi.

ABCFM misyonerlerinin pek çoğu Van Olaylarından sonra Anadolu'yu terk ettiği halde bazı misyonerler gitmemişti. Çünkü ABCFM misyonerleri Anadolu'dan ayrılmayı hiçbir zaman düşünmemişlerdi. Bu misyonerler kurumun İstanbul'daki merkezinde çalışmaya başlamışlardı. Herbert Marsena Allen ve Helen Rendle Barnum bu duruma örnek verilebilir. Allen ve Barnum İstanbul'da ölümlerine kadar çalışmış ve Feriköy Protestan Mezarlığı'na defnedilmişlerdir.

¹⁴⁷⁸C. D. Ussher&G. H. Knapp, a.g.e., s.241.

¹⁴⁷⁹Arnold Toynbee, Hatıralar: Tanıdıklarım, çev. Deniz Öktem, Klasik Yayınları, İstanbul, 2005, s.5

¹⁴⁸⁰Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Ermeniler Hakkında", Yeni Türkiye 38, Ermeni Sorunu Özel Sayısı, II., Ankara, 2001, s.635.

¹⁴⁸¹F. Gencer, a.g.e., s.76-77.

¹⁴⁸²A. Çelebyan, a.g.e., s.212.

¹⁴⁸³K. Karabekir, "Ermeniler Nereden Geldiler...", s.72.

8.SONUÇ

19.yüzyıl hem dünya tarihinde hem de Osmanlı Devleti tarihinde bir dönüşümü ifade eder. Üretim ilişkilerin farklılaşmaya başlaması ve Avrupa devletlerinin ulusal devletlerini kurması sonrasında varolan hammadde ve pazar ihtiyacı yayılmacı devletlerin gözlerini dünyanın farklı noktalarına çevirmesine sebep olmuştur. Ortaya çıkan yeni dünya düzeninde emperyalistlerin savaşmadan başka toprakları işgalini sağlayan en kayda değer faktör misyonerliktir.

Hristiyan inancının temel taşlarından biri olan ve kaynağını İncil’de yer alan ifadelerden aldığına inanılan misyonerlik; başlangıçta sadece din yayma davranışı olarak ortaya çıkmıştır.

Hristiyan olanların inançlarını saflaştırmak ve henüz Hristiyan olmayanlara dini tebliğ yapmak amacıyla başlatılan misyonerlik çalışmaları ilk aşamada Papa’nın desteği ile yapılmıştır. İlerleyen süreçte daha fazla coğrafyada daha fazla insana erişmek arzusuyla misyoner kurumları oluşturulmuş ve pek çok farklı Hristiyan mezhebine mensup misyonerler tüm dünyada çalışmaya başlamışlardır. Okullar, yetimhaneler ve sağlık hizmeti veren birimler kurulmuştur ve bu birimler misyoner örgütlerince finanse edilmiştir. Çalışılan coğrafyada insanların misyonerlere güven duyması sağlandıktan sonra misyonerlerin asli vazifesi olan dini tebliğ yapılmıştır.

Osmanlı ülkesinin misyonerlik çalışmaları içinde kayda değer bir yeri vardır. Misyonerler Anadolu topraklarını daima Hristiyan öze sahip ama özünden uzak bir yer olarak görmüşlerdir. Bu nedenle Anadolu topraklarının özüne dönmesi onlar için çok önemlidir. Değişimin misyoner faaliyetleri sonucunda gerçekleşebileceğine duyulan inanç 1800’lerden sonra çok sayıda misyonerin bu coğrafyaya gelmesine neden olmuştur.

Sanayileşme sonrasında ekonomik dengelerin değişmesiyle misyonerler mensubu oldukları milletlerin başka ülkelerdeki memurları gibi çalışmaya başlamışlardır. Başka bir ifadeyle dini tebliğ fikriyle yola çıkan misyonerler zaman içinde dünyevi çıkarlara hizmet etmeye başlamışlardır.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin siyasal, askeri, ekonomik ve sosyal sıkıntılar yaşamaya başlaması ve Avrupa kamuoyunda Doğu Sorunu olarak adlandırılan ve aslında hilal- haç çatışması sorunu olmayıp, sadece Doğu

topraklarının değil bütün Osmanlı ülkesinin ve enerji kaynaklarının paylaşılması probleminin ortaya çıkması ile misyonerlerin mensubu bulundukları devletin ulusal çıkarlarına hizmet etmek gayesiyle çalışmaya başlamasıyla eş zamanlıdır. Osmanlı Devleti tebaası olan gayrimüslimlerle çalışan misyonerler bu grupları ulusal bilince erişip kendi devletlerini kurmaları yolunda cesaretlendirmişlerdir. Misyonerlerin faaliyetleri bilinçlendirme ile sınırlı kalmamış, misyoner kurumlarında yetiştirilen öğrencilerle bu hareketlere taze kan sağlanmış ve isyan çıkması durumunda gayr-i resmi yollardan ayrılıkçılara her türlü destek verilmiştir. 1850 senesinde padişah fermanıyla Osmanlı lkesindeki Protestanların müstakil millet olarak kabulü, 29 Mart 1863'te hazırlanan Ermeni Milleti Nizamnamesi ve 1864 yılında İstanbul'da ilk Protestan kilisesinin açılması misyonerlerin ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla yaptıkları çalışmaların sonucudur. Burada temel amaç Osmanlı ülkesinde varolan çatışmaları körükleyerek misyonerlerin kendi milletlerinin çıkarlarına hizmet edecek gruplar yaratmaktır. Öte yandan tebaa içindeki bazı gruplara yakın durarak muhtemel bir parçalanma halinde yine ulusal çıkarlarına aykırı durumların oluşmasını engellemek istenmiştir.

Osmanlı devletinin mali kaynaklarının verimli kullanamaması sonucunda gerçekleşen dış borç alımları misyonerlere ve onların hamisi olan devletlere Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma şansı vermiştir. 20.12.1881 tarihli Muharrem Kararnamesi ile kurulan Duyun-u Umumiye (Genel Borçlar İdaresi)'ye alacaklılar adına borç tahsil etme yetkisi verilmiştir. Ancak burada çok önemli bir nokta vardır. İdare ile yabancı şirketlerin özellikle de demiryolu şirketleri ve Avusturya hükümetinin geliştirdiği Sancak Demiryolları Projesi'yle organik bağları mevcuttur. Bu bağlar Duyun-u Umumiye sayesinde İngilizlerin, Rusların, Almanların, Fransızların ve Amerikalıların devletin iç işlerine kolayca karışmasını sağlamıştır.

İngiltere'nin 19. yüzyılda Yakın Doğu ve Orta Doğu'da en belirgin beklentisi Hindistan yolunu güvence altına almaktır. Bunu için Osmanlı topraklarında etkinlik göstermesi ve bu şekilde Orta Doğu'da belirleyici unsur olmaktır.

Kapitalist- mutlakiyetçi Rusya, ar Petro'nun "Sıcak Denizlere İnmek" düşüncesini hayata geçirmek isteğindedir. Küçük Kaynarca Anlaşması ile Ortadoksları himaye hakkı ve Hristiyan hacıların güvenliklerinin sağlanması söz

hakkı kazanan Rusya Osmanlı ülkesinde Rus ulusal çıkarlarına hizmet edecek bir grup yaratma şansı sunmuştur. Muhtemel müttefik Ermenilerdir. Çünkü Ermenilerle din ortaklığı vardır ve Ermeniler yeni filizlenmeye başlayan ayrılıkçı milliyetçilik fikirleriyle Ruslara istedikleri fırsatı yaratabilecek Osmanlı tebaası gayri müslim gruptur.

Almanya Drang nach Osten yani Osmanlı'yı etki altına almak arzusundadır. Alman imparatoru bu nedenle Osmanlı-Alman ilişkilerini şahsen yönlendirmek ihtiyacı duymuş ve diğer emperyalistlere karşı Osmanlı Devleti ile yakınlaşma politikası sürdürmüştür. Öte yandan gayrimüslim tebaanın hareketlerini Osmanlı toprağındaki uzun vadeli beklentilerine erişebilmek gayesiyle ciddiyetle takip etmektedir.

Rusya ile gizli bir rekabet halinde olan Fransa'nın beklentisi Ermeniler arasında Katolik inancını yaymak ve bu şekilde ortak bir paydada buluşulan bir müttefik azınlık grubu yaratmaktır.

Dünyanın pek çok bölgesinde kukla devletler yaratma arzusu ABD'li yöneticilerin gözlerini Osmanlı toprağına çevirmesine neden olmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti içinde pek çok etnik grup kendi ulusal devletlerine sahip olmayı istemektedirler. Locke'un siyasi otorite dini özgürlüğü sağlamalı düşüncesini ilke edinen ABD hükümetler ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek için Osmanlı ülkesindeki ayrılıkçıları özellikle de Ermenileri misyonerler vasıtasıyla desteklemiş, ancak Osmanlı makamları ile iyi ilişkiler geliştirmeye özen göstermiştir.

1915 senesinde patlak veren II: Van İsyanı Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu olumsuz şartlar nedeniyle, misyonerlerin Osmanlı ülkesindeki ayrılıkçılara verdikleri desteğin ve misyonerlerin emperyalist yaklaşımlarının somut kanıtlarından biridir.

Jeopolitik ve jeostratejik önemi çok büyük olan Van'da 1800'lerin ortalarından itibaren misyonerler etkinlik göstermeye başlamışlardır. Protestan Alman Hülfsbünd misyonerleri, Katolik Fransız misyonerler ve Protestan Amerikan ABCFM misyonerleri şehirde uzun yıllar hummalı bir çalışma sürdürmüştür. Bu gruplar arasında en etkin olan ABCFM misyonerleridir.

1871 senesinde misyon istasyonunun kurulmasından 1915 yılına kadar Van'da kalan Amerikalı misyonerler kurdukları iki kız okulu, iki erkek okulu, üç ana

okulu, nakış okulu ve Van Koleji'nde Ermeni milliyetçiliği fikrinin gençler ve çocuklar arasında filizlenmesini sağlamışlardır. Eğitim kurumları adeta birer atölye gibi çalışmış, özellikle Nakış Okulu'nda üretilen el işleri misyonerler tarafından Osmanlı ülkesinin dışında pazarlanmıştır. Gümrük muafiyeti olan misyonerler el işlerinden kazanılan parayı Van'lı üreticilerine vermiş, ve söz konusu meblağların bir kısmı okul bütçelerine aktarılmıştır. Bu şekilde ABCFM'nin yolladığı para ve bağış yoluyla gelen finansman kaynağı dışında yeni bir gelir kaynağı yaratılmıştır. Açılan hastane ve eczane vasıtasıyla sağlık hizmeti vermişlerdir. Kimi zaman Osmanlı askerlerine bile tıbbi bakım sunulmuş ve verilen bu hizmet vasıtasıyla Ermeniler arasında güven sağlanmıştır.

ABCFM misyonerleri kurumlarından gelen paranın bir kısmını Van'da ikamet eden Ermenilere dağıtmaya başlayınca Van çevresindeki vilayetlerden şehre Ermeniler göç etmeye başlamışlardır. Bu durum şehirdeki nüfus dağılımını değiştirmiştir.

Ayrıca misyonerler “asil savaşılar”¹⁴⁸⁴ olarak gördükleri Ermeni ayrılıkçılara gayr-i resmi olarak her türlü desteği vermişlerdir. Osmanlı ülkesi dışında özellikle Avrupa'da basın-yayın organları yoluyla “Mazlum Ermeniler –Zalim Türkler” konulu bir karalama kampanyası başlatılmıştır. O dönemde Avrupa siyasetinde söz sahibi olan kişilerin desteğini de arkalarına alan misyonerler, devlet tarafından Ermenilere yapıldığını varsaydıkları mezalimi romanlaştırmıştır. Bunlarla yetinmeyen ABCFM misyonerleri kurumlarının yayın organı olan Bulletin'de Van'da yaşayan Ermenilerin durumlarını konu alan ve rivayet yoluyla elde edilen bilgilerle süslenen yazılar yazmışlardır. Ancak kurum belgelerinde Ermenileri özgürlükleri ve onurları için savaşan mazlumlar olarak tanımlayan misyonerlerin bazıları Ermenilere verdikleri desteği gizleme kaygısıyla var olan durumu başka şekillerde de kaleme almışlardır. Dr. Clarence Ussher'in An American Physician adlı kitabı bu duruma verilebilecek en somut örnektir.¹⁴⁸⁵

“Bazı kişiler Ermenileri isyan etmeleri için cesaretlendirdi. Sonra silahlar çıktı. Ermeni toplulukları yardım alamadı.”

¹⁴⁸⁴ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 714/498.

¹⁴⁸⁵ Ussher&Knapp, a.g.e., 161.

Van'da Ermenileri kışkırtan tek misyoner grubu ABCFM misyonerleri değildir. Alman misyonerler kendi ifadeleriyle “devrimcilere çay davetleri” vermiştir. Ancak Ermenileri yönlendirme açısından en etkili misyonerler Amerikalılardır.

1915 İsyanı öncesinde Ermenilerin bilinçlenmesinde, organize olmasında ve isyana hazırlanmasında önemli katkıları olan ABCFM misyonerleri isyan süresince de Ermenilere desteklerini sürdürmüşlerdir. İsyanın başında kurulan Ermeni Geçici Hükümeti'nin fikir babası misyoner E. Albert Yarrow'dur. Ermeni kadın ve çocukların günlük iâşe sorumluluğunu üstlenen misyonerler; misyon istasyonunda 6000 kadar Ermeni'yi iskan etmişlerdir. Türk mevzilerine vur-kaç eylemleri düzenleyen Ermenileri de istasyona kabul etmişler, misyon istasyonunun uluslar arası anlaşmalardan doğan hakları nedeniyle söz konusu kişilere koruma sağlamışlar ve Amerikalı misyonerlere destek veren İngiliz Elçiliği sayesinde müdahale edilmesini önlemişlerdir. ABCFM hastanesi Ermeni yaralıları hizmet vermeye başlamış ve Kızılhaç desteği ile söz konusu şahısların tedavileri yapılmıştır. Öte yandan Osmanlı toprakları dışında yayınlanan gazetelerde ve Bulletin'de Ermeni yanlısı yazılar yayınlamaya devam edilmiş, bu şekilde Avrupa kamuoyunun dikkatini uyanık tutmak amaçlanmıştır.

İsyan sonrasında Rus general Nikolayev, misyonerlere şehirde artık çalışamayacaklarını söylemiş, ancak daha sonra misyonerlere çalışma şehirde kalan Müslüman kadın ve çocuklara ABCFM misyonerleri tarafından bakılmış, ancak çok kısa bir zamanda pek çok insanın şüpheli bir şekilde ölmesine engel olunamamıştır. İsyan süresince yıkılan şehrin imarı ve içme suyunun dezenfektasyonu işlerini misyonerler yapmış, yerli Ermeniler kendilerine yardım etmiştir. Rusya'dan gönderilen paranın Ermenilere dağıtılması işini de üstlenen misyonerler ayrıca yine Rusya'dan ve kendi kurumlarından yollanan paranın bir kısmıyla çok sayıda sığır satın almışlar ve Ermenilere dağıtmışlardır. Yetimhane ve okullar faaliyetlerini sürdürmüştür. İsyan başlamadan önce Van'a gelen Ermenilere hizmet verilmiştir. Ayrıca Suriye'den gelip Van'da yaşamaya başlayan insanlara da hizmet götürülmüştür.

Türk ordusunun şehre yaklaştığı bilgisini alan general Nikolavey misyonerleri bu konu hakkında bilgilendirmiş ve giderken kullanmaları amacıyla

araç tahsis etmiştir. Bu durum misyonerlerin Rus amaçlarına uygun davranmaları sebebiyle Ruslar tarafından sevildiğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Van'dan ayrılan misyonerlerin bir kısmı Tiflis'e gitmiş, bazıları ise İstanbul'a giderek orada çalışmaya devam etmiştir.

9.ÖZET

Bu çalışmada 19. yüzyılda Van'da faaliyet gösteren misyoner gruplarının Ermeni isyanlarındaki rolü konusu Osmanlı Devleti Tarihi'ndeki önemi ve belirleyiciliği nedenleriyle özellikle ABCFM belgeleri kullanılarak incelenmiştir.

Çalışma altı bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde misyon ve misyoner kavramları açıklanmış, misyoner çalışmalarının tarihi hakkında bilgi verilip misyoner kurumlarının genel faaliyetleri anlatılmıştır.

İkinci bölüm misyonerlerin Osmanlı coğrafyasına girişi ve çalışmaları hakkındadır.

Üçüncü bölümde misyonerlik ve emperyalizm bağlantısı kurulmuş, İngiltere, Rusya, Almanya, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'nin emperyalist Ermeni ploitikaları hakkında bilgi verilerek söz konusu devletlerin misyoner çalışmalarına bakışı tanımlanmıştır.

Dördüncü bölümde Van'da misyonerlik faaliyetleri hakkında genel bir durum değerlendirilmesi yapılmış ve Van Ermenilerinin sosyo-ekonomik durumu anlatılmıştır. Ancak bu bölümde ABD'li misyonerlerin faaliyetleri hakkında detaylı bilgi verilmemiş, bu konuya ABCFM misyonerlerinin diğer misyonerlere kıyasla daha yoğun çalışması ve isyan sürecinde daha etkin olması nedenleriyle ayrı bir bölüm ayrılmıştır.

ABCFM misyonerlerinin çalışmalarının anlatıldığı beşinci bölümde Amerikan kurumları hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Bu kısımda ayrıca Amerikan okulları, Amerikan sağlık kurumları ve yetimhanesi ile kilise çalışmaları ve kadın çalışmaları anlatılmıştır. Altıncı bölüm isyanda ve Rus işgali sırasında misyoner çalışmaları hakkındadır.

Altıncı bölümde üç alt başlıkta; isyandan önce, isyan sırasında ve isyan sonrasındaki gelişmeler detaylandırılmıştır.

Yedinci ve son bölüm sonuç bölümüdür. Sonuç bölümünde konunun gelişim süreci anlatılmış ve misyonerlerin ayrılıkçı Ermeni hareketinin mimarı olduğu yargısına varılmıştır.

10.ABSTRACT

In this master thesis, the subject “Missionary institutions and the effects of those on the Armenian Separatist Movements In Van in the 19th. Century” was examined owing to the importance on the Ottoman history by using especially ABCFM Archives.

The study consisted of seven parts. In the first chapter the terms “mission” and missionary” was explained. Missionary institutions were defined and history of missionary activities were examined.

Second chapter was about the entrance of missionaries to the Ottoman lands.

In the third chapter, relation between imperialism and missionary activities was explained. Also British, Russian, French and American policies on the subject examined.

Fourth chapter was about missionaries of Van. Their studies were explained clearly. Institutions built by them were told.

In the fifth chapter, the activities of ABCFM missionaries in Van between 1871-1917 was examined. Also in this chapter, the American institutions and their works were defined clearly.

The sixth chapter was divided into three parts. In the first part before the Van Revolt II, the missionary Works were examined. In the Second part, the activities of the missionaries were told during the Revolt. In the third part, the general situation of Van after the Revolt was summarized.

Seventh and the last chapter was is conclusion chapter in which the process was summarized. The thesis based on the fact that the missionaries effected Armenians was emphasized.

11.EKLER

Ek.1.Van'ın Yabancılar Tarafından Yapılan Krokileri (Armenia, Travels&Studies., Lynch, v.II.s.81)

Ek.2.Van Şehri'nin Görünümü (Armenia,Travels&Studies.,Lynch, v.II.)

Ek.3.Abdülhamit Döneminde Doğu Anadolu Misyonları Haritası(Iskalanmış Barış,Hans Lukas Kieser,s .263.)

Ek.4.Hülfsbünd Misyonerleri (Iskalanmış Barış,Hans Lukas-Kieser,s.359.)

Ek.5. At Sirtında Sporri Ailesi ((Iskalanmış Barış,Hans Lukas Kieser, s.726)

Ek.6.Varak Manastırı'nda Bir Sofra(Iskalanmış Barış,Hans Lukas-Kieser,s.725.)

Ek.7.İngiliz Okulu Projeleri.

Ek.8.Sporri'nin Yemek Daveti(Iskalanmış Barış,Hans Lukas Kieser,s.726.)

Ek.9.Vali A.Rıza Paşa'nın Alman Misyonunun ruhsatının yenilenmesi amacıyla İstanbul'a yolladığı telgraf (BOA ŞD1894/2)

Ek.10.ABCFM Misyonerleri tarafından yapılan Doğu Anadolu haritasının Van kısmı (ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL676/520)

Ek.11.1873'te ABCFM Doğu Vilayetleri Misyonerleri (Iskalanmış Barış,Hans Lukas Kieser, s.155)

Ek.12.1903 senesinde Van ABCFM Misyon İstasyonu (Iskalanmış Barış,Hans Lukas Kieser,s.362.)

Ek.13.Bağlar Mahallesi Erek Kilisesi Meydanı(İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 90795)

Ek.14.ABCFM Misyonerlerinin Padişah Koruması Altında Olmasına Dair ABCFM Belgesi (ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey 718/489)

Ek.15. Yedi Kilise Duvarlarında Asılı Olan ABCFM Misyonerlerinin Resimleri

Ek.16. Akdamar Manastırı'nın Önünde Çekilmiş Misyonerlerin Ve Ziraat Okulu Öğrencilerinin Resimleri (2 Adet)

Ek.17.Clarence D.Ussher(An American Physician İn Turkey,Ussher&Knapp)

Ek.18.Elizabeth Borrows-Ussher(An American Physician İn Turkey,Ussher&Knapp)

Ek.19. G.C.Raynolds ve Martha Raynolds ((Iskalanmış Barış,Hans Lukas Kieser, s.303)

Ek.20.G.C.Raynolds hakkında yazılan ve ABCFM Arşivi'nde yer alan gazete makalesi (ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 715/154.)

Ek.21. Elizabeth-Borrows-Ussher'in Ölüm Raporu (Eastern Turkey Mission Vol 25A 1075)

Ek.22. George Scott Barnum'un Van Müzesi Deposunda Olan Mezar Taşı

Ek.23. Bayan Raynolds Ve Edremit Kampındaki Okul Öğrencileri (An American Physician In Turkey, Ussher&Knapp, s.74.)

Ek.24. ABCFM Kız Okulu Öğrencileri (An American Physician In Turkey, Ussher&Knapp, s.148.)

Ek.25. ABCFM Misyona Hastanesi (An American Physician In Turkey, Ussher&Knapp, s.88)

Ek.26. ABCFM Misyona Kilisesi (An American Physician In Turkey, Ussher&Knapp, s.278.)

Ek.27. Bitlis Yakınlarındaki ABCFM Yaz Kampı (An American Physician In Turkey, Ussher&Knapp, s.188.)

Ek.28. Partiotic Picnic (Merzifon 4 Temmuz 1898)'da çekilen fotoğraf (Iskalanmış Barış, Hans-Lukas Kieser, s.363.)

Ek.29. 1912'de ABCFM Misyonerleri Tarafından Yazılan Ve Ermenilerin Silahlanmaya Başladıklarını Bildiren Rapor (ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/156)

Ek.30. Amerikalıların Bütün Enerjilerini Ermeniler İçin Kullandıklarına Dair ABCFM Belgesi (ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 629/1021)

Ek.31. Rusların Muhtemel Bir Karışıklıkta ABCFM Misyonerlerine Yardım Edeceklerine Dair ABCFM Belgesi (ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/158)

Ek.32. II. İsyana sırasında şehirdeki Binaların Adlarını Gösteren Ve Amerikalılar Tarafından Ermenice Ve İngilizce Yapılan Kroki (Paulo Cuneo, "Etude Sur La Topographie et L'Iconographie Historique de la Van", Armenian Studies Etudes Armeniennes in Memoriam Haig Berberian, Lisboa, 1986)

Ek.33. İsyana Döneminde Ermenilerin ABCFM Misyona İstasyonunda Kalması Hakkında ABCFM Belgesi (ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/233)

Ek.34. Bombardıman Sonrası Abcfm Misyona İstasyonunun Durumuna İlişkin ABCFM Belgesi (ABC:16 The Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/234)

Ek.35.Bombardıman Sonrası ABCFM Misyona Hastanesi(An American Physician İn Turkey,Ussher&Knapp,s.88.)

Ek.36.ABCFM Misyona Doktoru Clarence D.Ussher'in Lojmanın Bombardıman Sonrasındaki Durumu(An American Physician İn Turkey,Ussher&Knapp,s.278.)

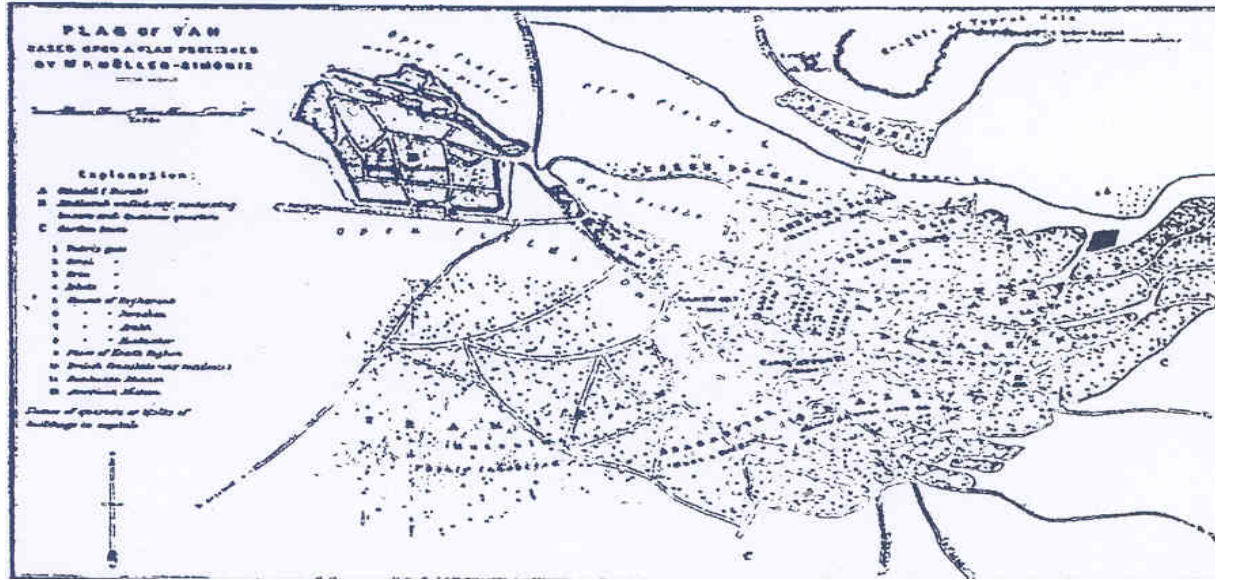
Ek.37. İşgal Döneminde ABCFM Misyonerlerinin Faaliyetleri Hakkındaki ABCFM Belgesi (ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 632/581)

Ek.38. Van Misyonerleri Kurum Ve Hizmetleri Çizelgesi

Ek.39.Van ABCFM İstasyonunda Farklı Zamanlarda Çalışmış Olan Misyonerlerin İsim Listesi

Ek.40 . Van ABCFM Misyona İstasyonundan Yapılan Yazışmalar

11.EKLER

Ek.1. Van'ın yabancılar tarafından yapılan krokisi(Armenia Travels&Studies, Lynch, v.II., S. 81)

Ek.2. Van Şehri'nin Görünümü

Ek.3.Abdülhamid Dönemi Doğu Anadolu Misyonları Haritası(İskalanmış Barış, H.L. Kieser, s.263)

Ek.4.Hülfsbünd Misyonerleri (İskalanmış Barış,Hans Lukas-Kieser,s.359.)

Ek.5. At Sirtında Sporri Ailesi ((Iskalanmış Barış,Hans Lukas Kieser, s.726)

Ek.6.Varak Manastırı'nda Bir Sofra(Iskalanmış Barış,Hans Lukas-Kieser,s.725.)

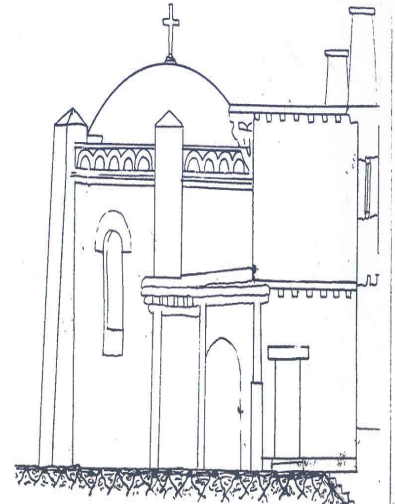
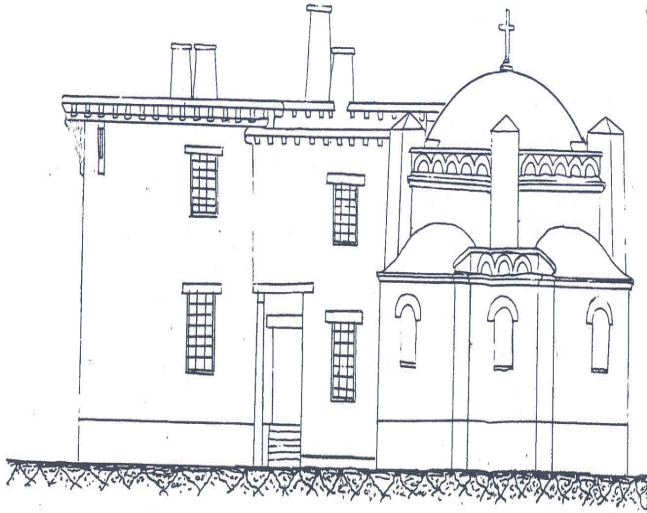
80A
RD 1894 /3

ب۔ ۶۔ ۱۰۰۰ کوئیٹہ

۵۔ ۱۰۰۰ کوئیٹہ

۱۰۰۰ کوئیٹہ

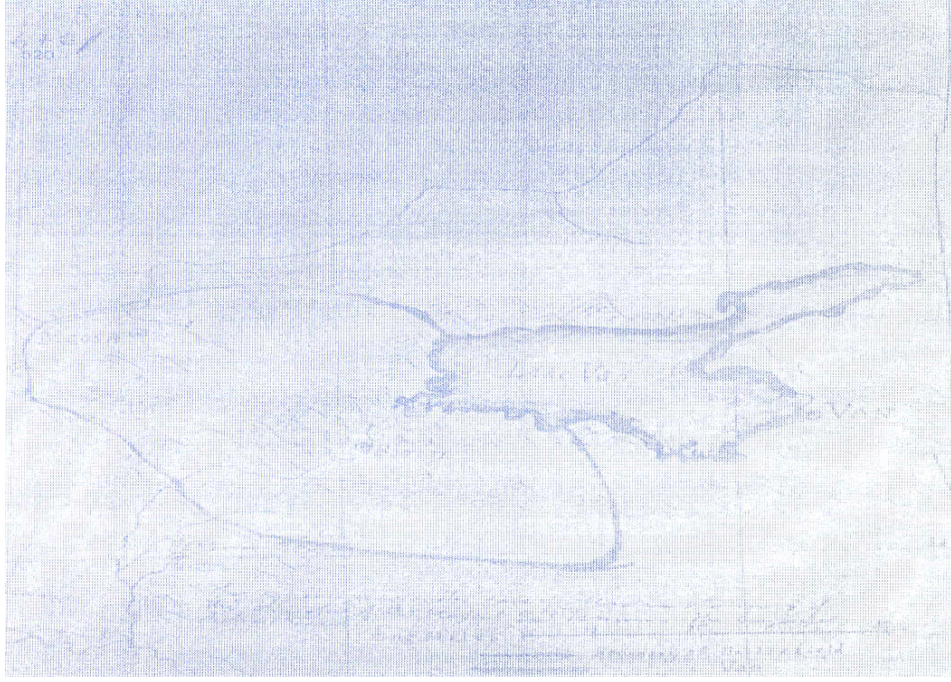

Ek.7.İngiliz Okulu Projeleri.

Ek.7.İngiliz Okulu Projeleri.

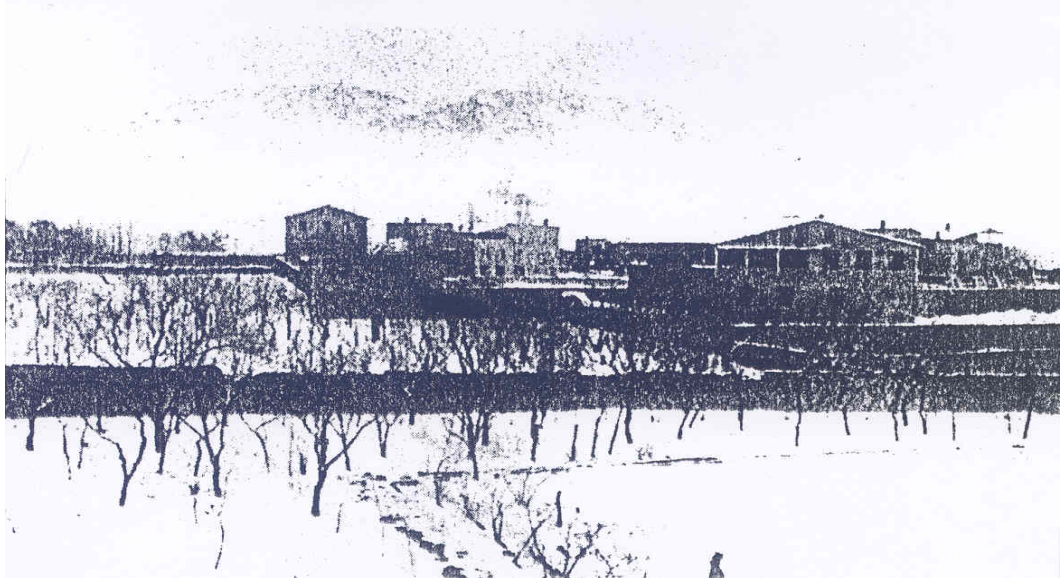
Ek.8.Sporri'nin Yemek Daveti(Iskalanmış Barış,Hans Lukas Kieser,s.726.)

Ek.10. ABCFM Misyonerleri tarafından yapılan Doğu Anadolu haritasının Van Kısım (ABC:16 The Near East 16.9.9. Eastern Turkey Reel 676/520)

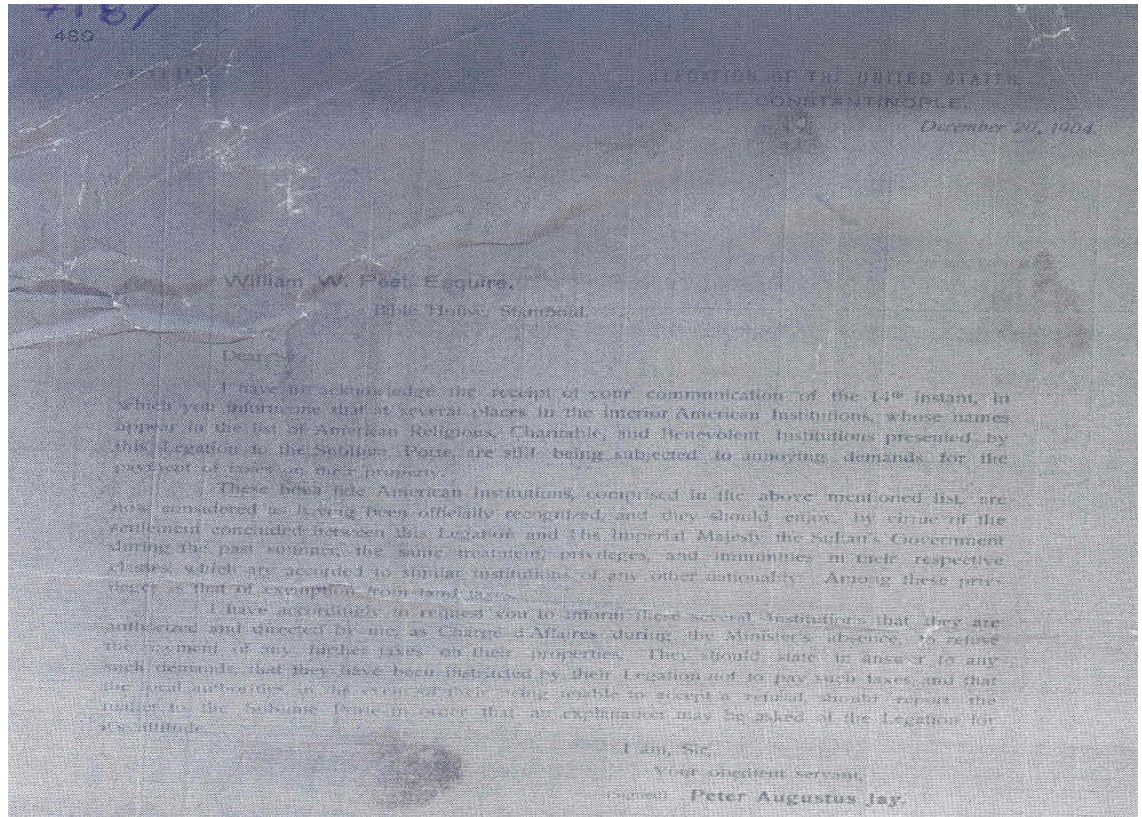
Ek.11. 1873'te ABCFM Şark Vilayetleri Misyonerleri (Iskalanmış Barış, H.L.Kieser, s.155)

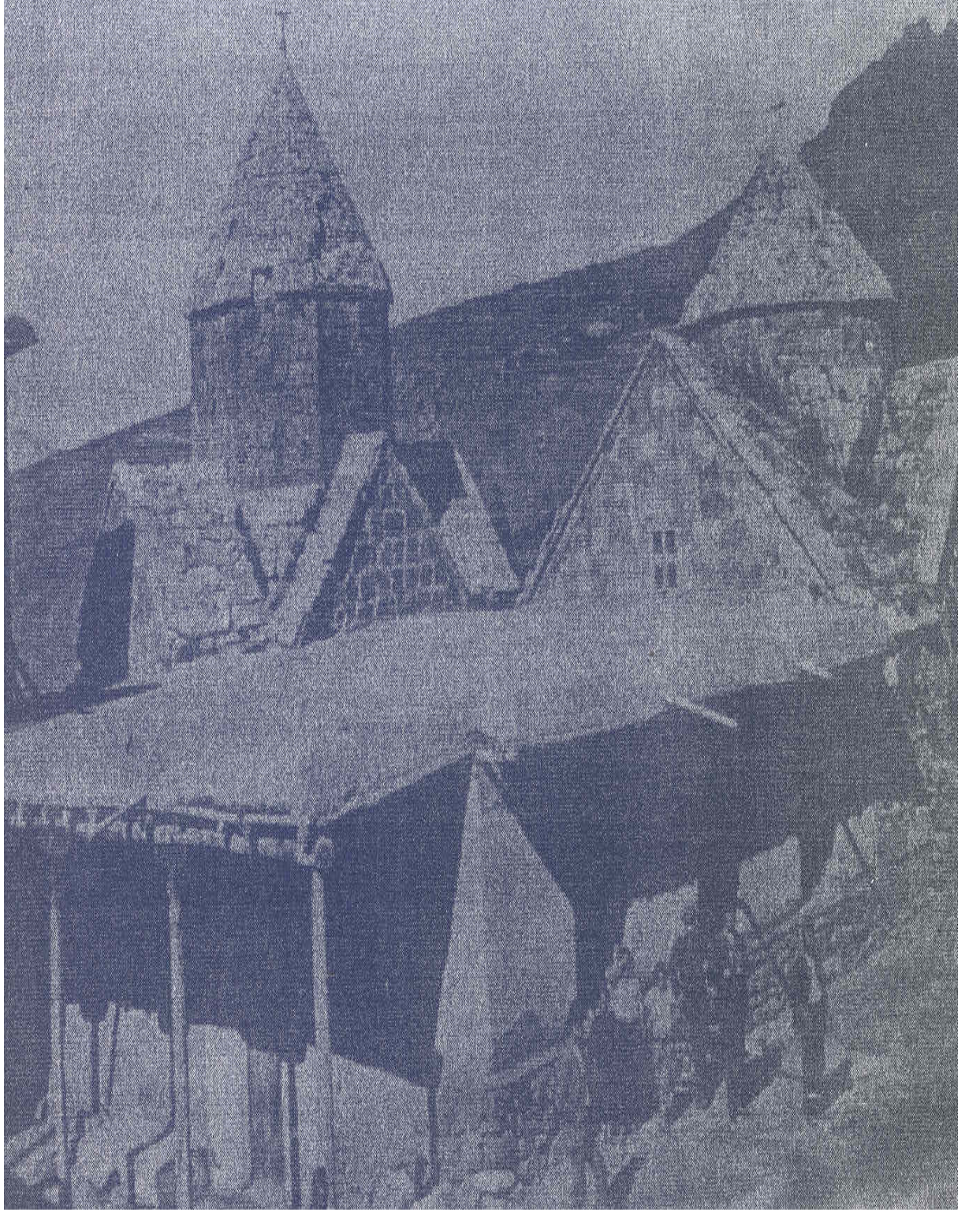
Ek.12.1903 senesinde Van ABCFM Misyon İstasyonu (Iskalanmış Barış,Hans Lukas Kieser,s.362.)

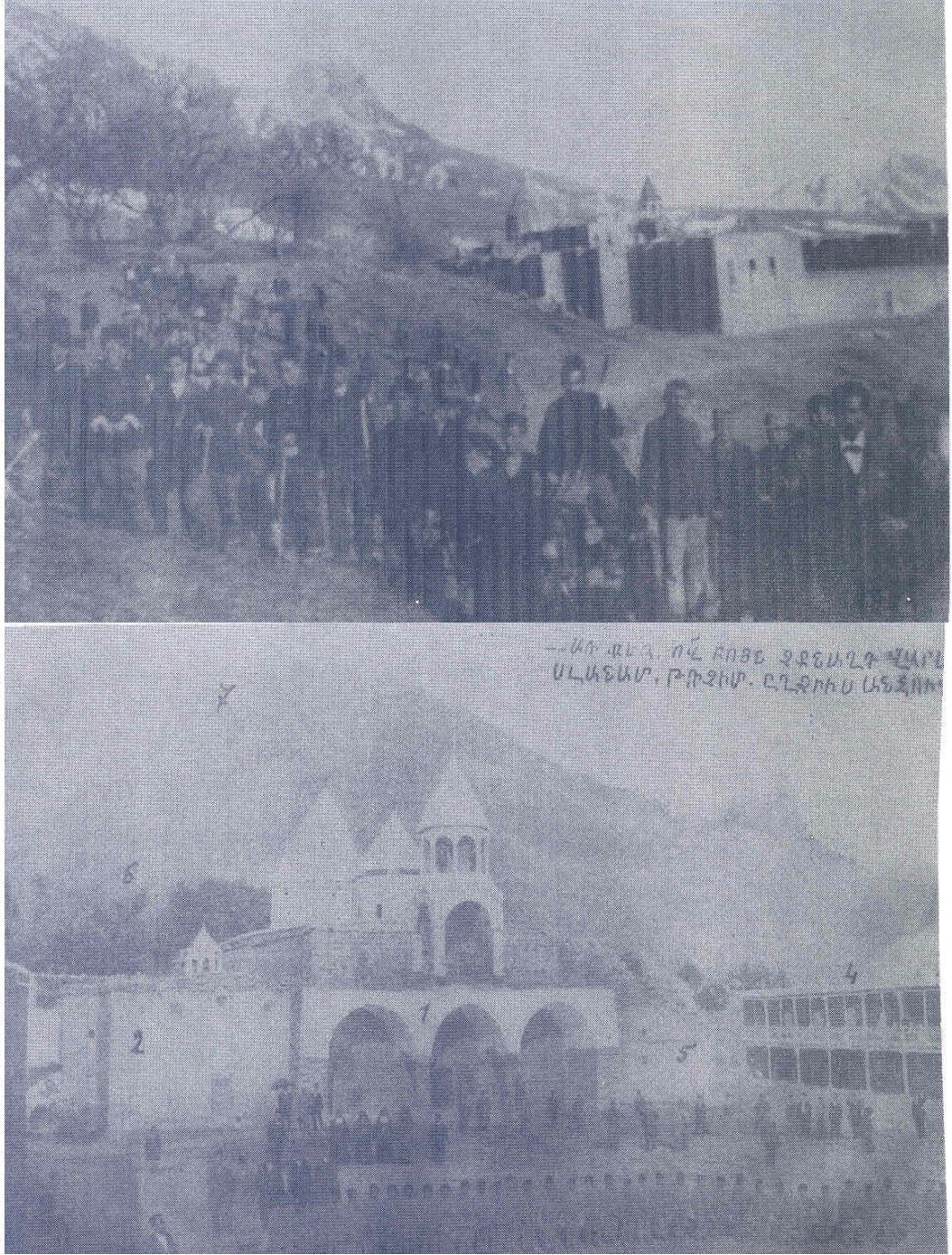
Ek.13. Bağlar Mahallesi Ereğli Kilisesi Meydanı (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 90795)

Ek.14. ABCFM misyonerlerinin Padişah koruması altında olmasına dair ABCFM belgesi(ABC:16.The Near East 16.9.9. Eastern Turkey Reel 718/489)

Ek.15. Yedi Kilise duvarlarında asılı olan ABCFM misyonerlerinin resimleri

Ek.16. Akdamar Manastırı'nın önünde çekilmiş misyonerlerin ve ZiraatOkulu öğrencilerinin Resimleri (2 Adet)

Ek.17. Clarence D. Ussher (An American Physician In Turkey, Ussher&Knapp)

Ek.18.Elizabeth Borrows Ussher(An American Physician In Turkey, Ussher&Knapp)

Ek. 19. G.C Reynolds ve Martha Reynolds(Iskalanmış Barış, H. L. Kieser, s.303)

AMERICAN MISSIONARY FROM VAN VISITS HERE

**Rev. Dr. George C. Reynolds
Comes to United States for
First Time in 20 Years—Half-
Century in Work—Built School
with Indemnity Paid Him by
Turkey.**

For nearly half a century the Rev. Dr. George C. Reynolds, who is now visiting in this country, has been doing missionary work in Van, in northernmost Turkey, and he has been greatly instrumental in the development of its industrial and educational life, as well as evangelistic work there. He has also been through the hardships and privations of the Armenian massacres.

Dr. Reynolds, 52, an officer of the United States Army, was born in 1862. He was educated at Williams College from which he was graduated in 1885, and from which he received his D. D. in 1911. He passed through a course in medicine after graduation, and served two years as medical officer in the army, where he served with the first of the war. Shortly afterward he married and in 1891 he went to Istanbul, Turkey, as a representative of the American Board, where he remained for two years, when he was transferred to Van, where he has been since, with frequent exceptions to Baghdad. He came to Van in 1891 and is the first for 20 years though he has been back in Europe in the meantime.

Van is on the eastern frontier of Turkey in Asia, close to the border of Persia and Russia, and close to the foot of Mount Ararat. The city of Van is about the size of New Haven and much like it is practically a fortress. Dr. Reynolds has carried on both educational and medical work, all alone most of the time, but in some ways with the assistance of an American associate. In 1909 and four years later there was an other division, so that Dr. Reynolds has lately been able to devote his attention more especially to evangelistic work.

Wounded by Kurds with Sword.

In the early years of his experience the missionary had a dispute with a Kurd, and found on his head the scar made by a blow from a sword in the struggle of one of those wild encounters. A claim for indemnity was made against the Turkish government, but nothing was done with it for some years.

After the Armenian massacres, Dr.

The Rev. Dr. George C. Reynolds, American Missionary at Van.

Reynolds, but bought an indemnity from the United States government, for which it paid an unusual price and included in the price were considered some indemnities. When Dr. Reynolds was needed in the department of state that there was \$100 to his credit, he used that money in building a school.

After the Armenian massacres in 1915 the work of the mission was somewhat modified. There were literally thousands of homeless Armenian children to be cared for. These refugees came under the British flag, as there was no American consul at Van. The streets were filled with women and children and the relief measures necessary to care for them were the first and most important thing.

From that developed an industrial reorganization, where the children spun and wove cotton and wool and made their own clothes, lamped skins and made their own shoes, did their own cooking, and eventually erected the school buildings.

Built Orphanage and School.

So, orphanages, a school house and a church were erected, and of these Dr. Reynolds was the architect and master-builder, the style of architecture being something entirely different from what these people were accustomed to.

After the famine conditions had been relieved and the relief work disposed of, the establishment of a college was launched. This institution opened its doors in September, 1914, with a class of 25 young men and 12 instructors. These are all natives and the principal professor has a degree from the University of Edinburgh.

Van lies close by the war zone, not

far from the path of the Russian advance in the Russo-Turkish war and in the present war. It is an ancient walled city, and on a great rock near by are enormous inscriptions of Kerkas. While the city itself has not suffered from the war the wounded from the battlefields not far away have been brought to the Van hospitals.

In spite of the war the educational and evangelistic work is going on as usual, and even the Turkish kindergartens have not been disturbed. The Turks are generally desirous of extending educational advantages and ready to support institutions like the schools and colleges at Van.

Ek.20. G.C.Raynolds hakkında yazılan ve ABCFM Arşivinde yer alan gazete makalesi(ABC:16 The Near East, 16.9.9. Eastern Turkey Reel 715/154)

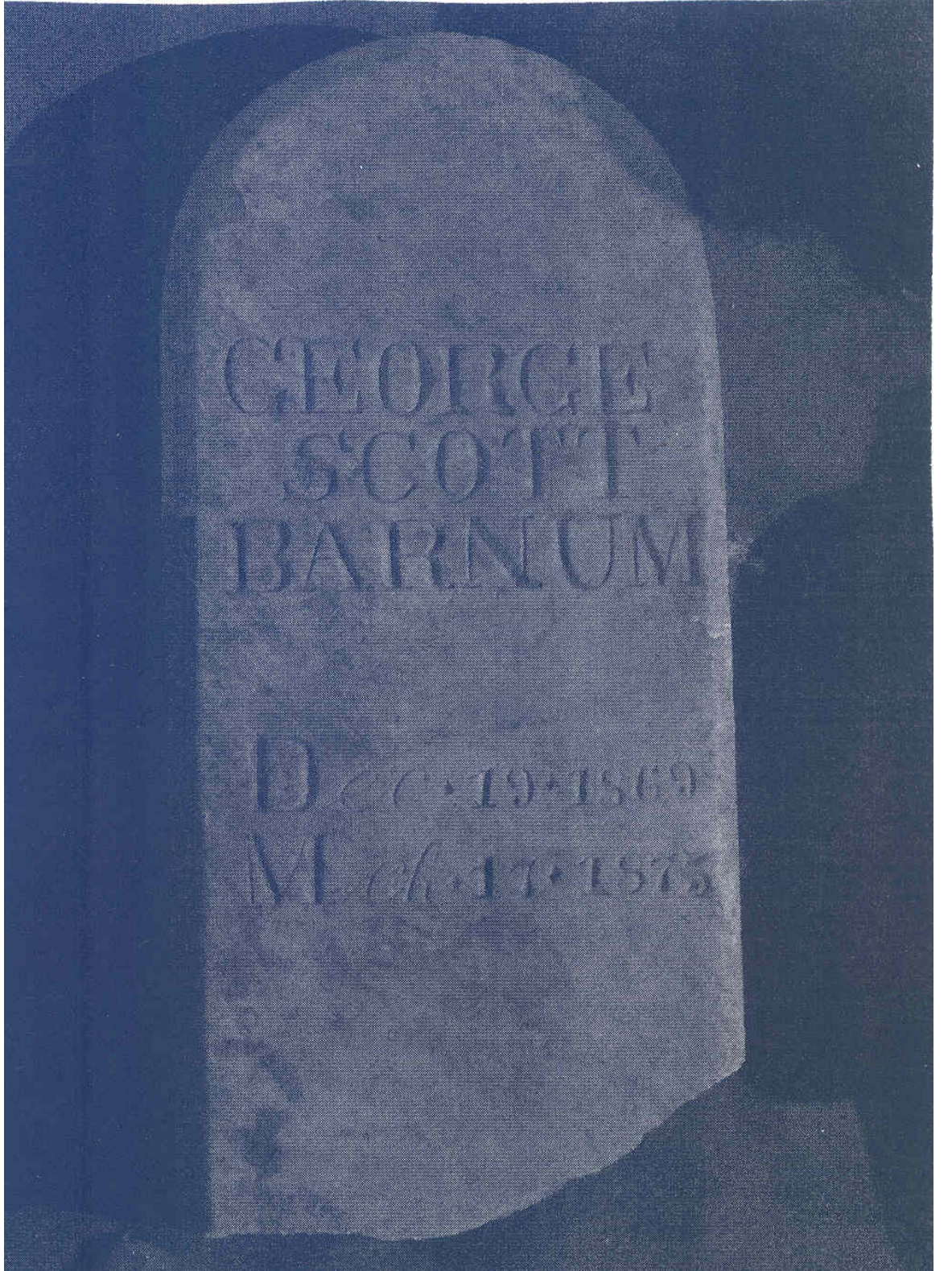
Consult General Instruction No. 338 when executing this form. 25A/1075

REPORT OF THE DEATH OF AN AMERICAN CITIZEN.
AMERICAN CONSULAR SERVICE.

December 15, 1915.

Name in full: ELIZABETH P. BARROWS USSHER Age: 43
Native or naturalized: Native
Date of death: July of August, 1915.
Place of death: Van, Turkey.
Cause of death: Typhus.
Disposition of the remains: Probably buried at Van.
Local law as to disintering remains: There is probably no intention of removing her remains from Van.
Disposition of the effects: I have no information about this.
Person or official responsible for custody of effects and accounting therefor: ?
Accompanied by relatives or friends as follows:
NAME ADDRESS RELATIONSHIP
Clarence D. Ussher, M. D. American Board, Boston, Husband.
Address of relatives (so far as known):
NAME ADDRESS RELATIONSHIP
1. Clarence D. Ussher, M. D. American Board, Boston, Husband.
2.
Notification sent to:
American Board, Boston, by mail on December 15, 1915.
This information, ~~no inventory of the effects, accounts, etc., have~~ has been recorded in full in the Miscellaneous Record Book, pages 234, and copies placed under File 330 in the correspondence of this office.
Remarks: The incompleteness of the above report and the delay in making it are due to the lack of all communication with Van during the last few months. The foregoing information has been furnished me by Miss Myrtle O. Shane who has just come from Bitlis to Harput.
Leslie A. Davis
American Consul, Harput.
ISEAL
No fee prescribed.
(To be sent in duplicate to the Department of State.)

Ek. 21. Elizabeth Barrows-Ussher'in Ölüm Raporu (Eastern Turkey Mission Vol 25A 1075)

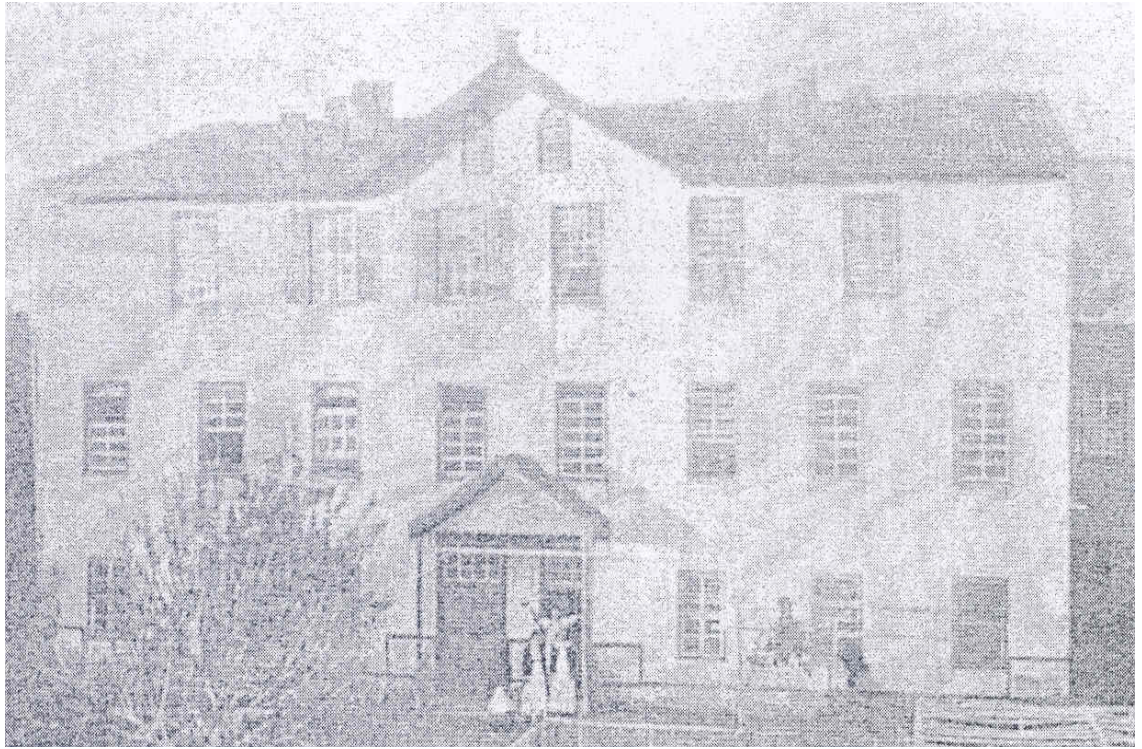
Ek.22. George Scott Barnum'un Van Müzesi Deposu'nda Olan Mezar Taşı

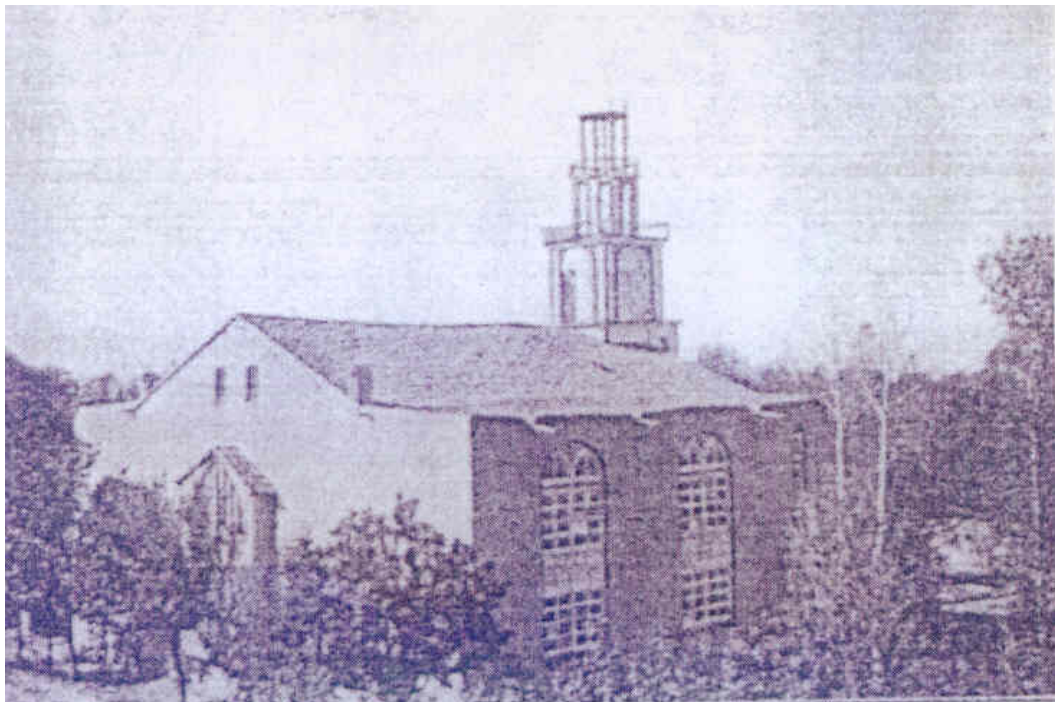
Ek.23.Bayan Raynolds Ve Edremit Kampındaki Okul Öğrencileri(An American Physician İn Turkey,Ussher&Knapp,s.74.)

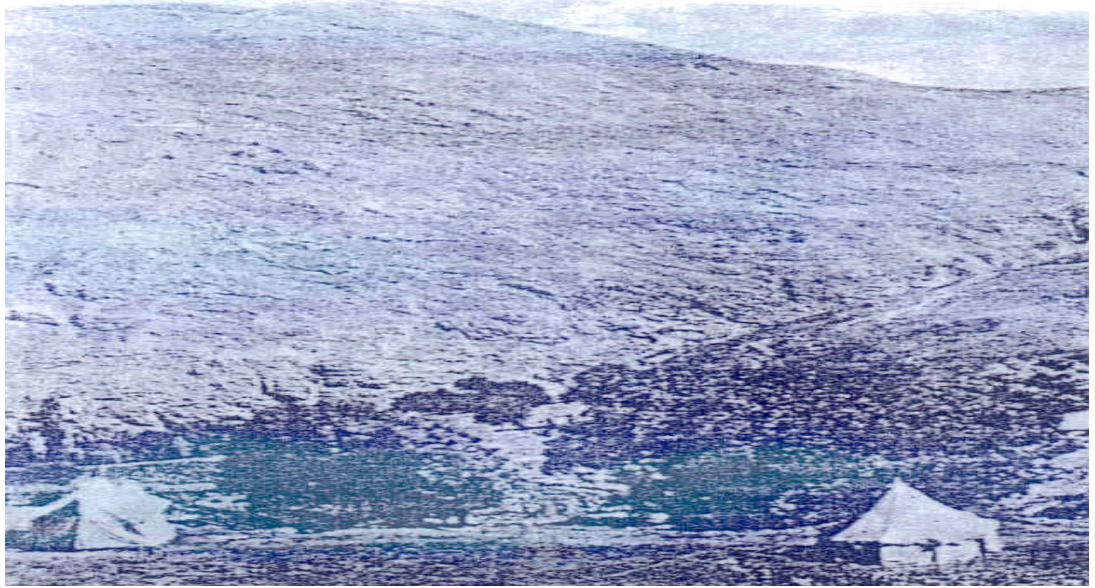
Ek.24. ABCFM Kız Okulu Öğrencileri(An American Physician İn Turkey,Ussher& Knapp,s.148.)

Ek.25. ABCFM Misyon Hastanesi(An American Physician In Turkey,Ussher&Knapp, s.88.)

Ek.26. ABCFM Misyon Kilisesi(An American Physician In Turkey,Ussher&Knapp,s.278.)

Ek.27.Bitlis Yakınlarındaki ABCFM Yaz Kampı(An American Physician İn Turkey,Ussher&Knapp,s.188.)

Ek. 28. Patriotic Picnic- 4 Temmuz 1898-Merzifon (Iskalanmış Barış, H.L.Kieser, s.363)

Dr. Uesher left as he planned on the 23rd, and is probably now at Tillamook with the ladies whom Mr. Peck said were to reach there to-day. He shall ex-

action by the American missionaries, and especially by the late
 Rev. Herbert M. Allen, whose daughter is a member of our expedition
 on her way to Van, and whose sister has been working in Constantinople
 in relief work all through the war.

Following this, there was a second address in English by Mr.
 Percy Mason, the Civil Commissioner of the Protestant Community in
 Turkey. This is itself was a fitting honor to be shown by the
 Christian Church to a layman in the Protestant community; and the
 entire occasion showed the great change that has come in the relations
 between the Orient and Protestantism since the year, seventy-five years
 ago, when the ancient Church first came into contact with the West
 of syncretical tendencies.

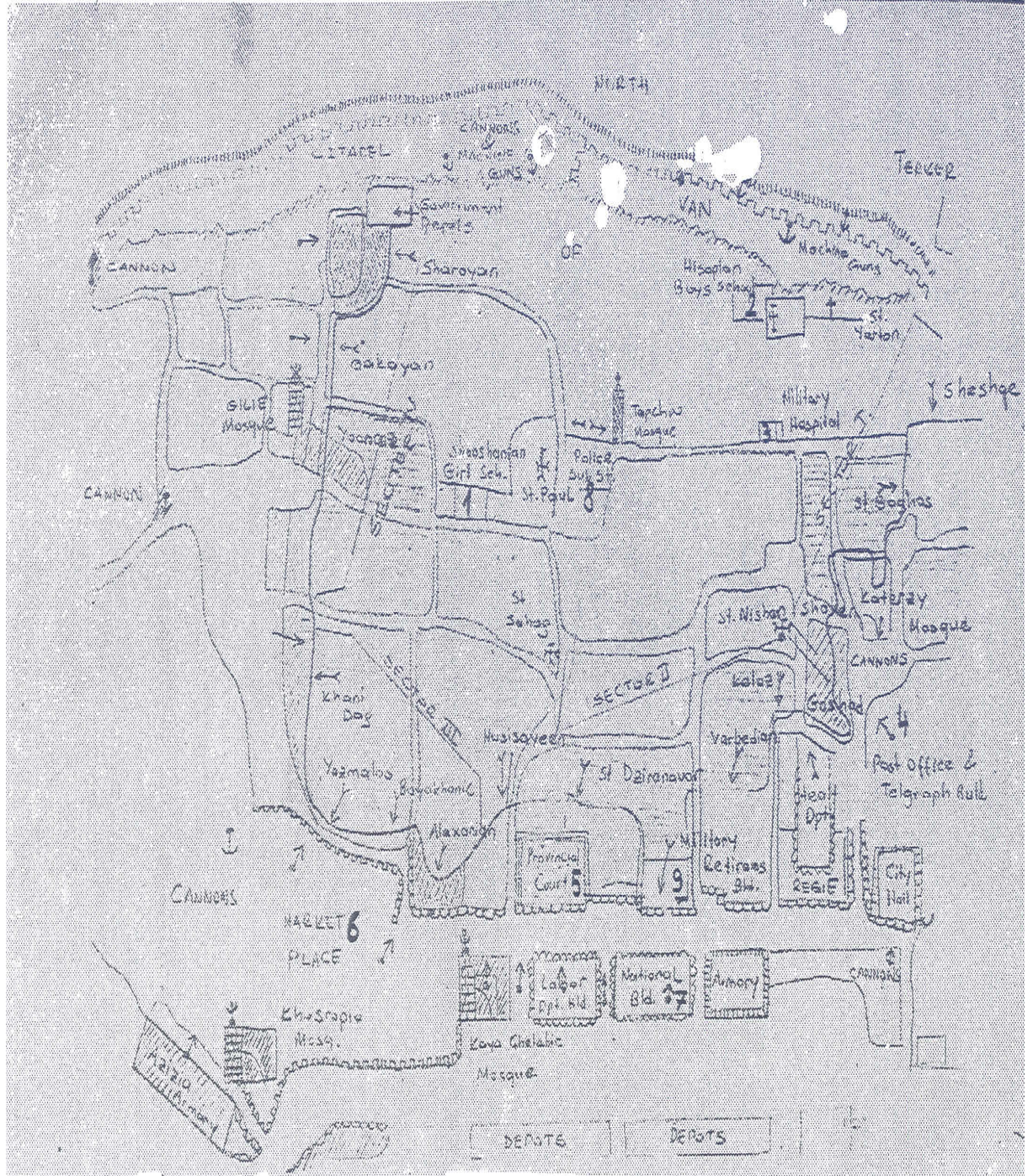
In the service which the service closed, each one of the
 twenty-nine who had been mentioned by name. As the American guests
 left the church they were of the most beautiful and the most
 beautiful of the community. - a further and with an
 equal confidence.

// Thus, at the very beginning of our mission of relief, the American
 church has shown us its deep and very real gratitude for what has been done
 and is being done for its people. Absolutely the era of intolerance and
 bigotry has passed and the spirit of cooperation prevails. We see
 this every day. Our efforts will be greatly aided by this friendliness
 on the part of both clergy and laity. His Holiness the Patriarch has but
 recently returned from exile, and shows from his own experience the way
 in which the Americans have so practically shown their eagerness to help
 the suffering. He and all his clergy are quite ready to do their part in

Extract from letter of Rev. C. D.
Decher, M.D., Van, Turkey in Asia, dated
Dec. 3rd, 1913, addressed to Mr. Frank H.
Wiggin, Treasurer.

"We are glad to report all quiet
and safe here but understand there is great
fear in Bitlis. I expect to leave for
Bitlis to-night to see some patients and to
try to encourage both Missionaries and
people. I do not think there is great
danger but as a physician I am on good terms
with some of the leading Kurds and shall have
a chance to tell them of something I saw in
Russia and how many Russian soldiers are
waiting on the Persian border ready for an
excuse to occupy the vilayettes of Van and
Bitlis. And that they have promised to do

Ek.31. Rusların muhtemel bir karışıklıkta ABCFM misyonerlerine yardım edeceklerine dair ABCFM belgesi (ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/158)

Ek.32. II. İsyân sırasında şehirdeki Binaların Adlarını Gösteren Ve Amerikalılar Tarafından Ermenice Ve İngilizce Yapılan Kroki (Paulo Cuneo, “Etude Sur La Topographie et L’Iconographie Historique de la Van”, Armenian Studies Etudes Armeniennes in Memoriam Haig Berberian, Lisboa, 1986

if it has fifty patients, now 140 are under its roof, many lying on quilts spread to the dining room, reception room and on the floor of the wards and even in the halls and kitchen. There are at least five thousand refugees on the premises and so many more in the near vicinity. The German composed reception camp and Turkish beds between thirty and forty at his table.

Do you ask how we care for such a crowd? Fortunately we have very little responsibility for them aside from caring for the sick and wounded and doing what we can to make all less miserable. The Armenians themselves have a fine organization of a dozen or more committees who attend to every phase of life in our refugee camp. One committee attends to the housing of the fleeing villagers, another organizes them to send children in need of tickets for bread, another reports to the doctor those who are sick or hurt to send at once to the hospital, another requisitions food from the stores brought in, a force of fifty workmen guard doors, cook and carry food and keep the premises clean. This last is a great job and one in which the boy recruits are rendering good service. Others are volunteer nurses and helpers while most of the rest of the able bodied men are fighting in their eighty "scouts" or positions, firing trenches or taking ammunition. The Armenians have shown wonderful ingenuity in making explosives, dynamite bombs and veritable bullets. They made a mortar to throw bombs and now are at work on four others, the only ones the Turks have which they have not. I visited their cartridge factory last week. It was most interesting to see the process from the start when discs of copper were cut from plates to the finished product of a polished cartridge with even English lettering on the end. Everything was hand made but between ten and three thousand cartridges is the daily output. I never imagined that I could be so interested in munitions of war or hope so fervently that the revolutionists should win but it is now a question of saving the

Ek. 33.İsyan Döneminde Ermenilerin ABCFM Misyon İstasyonunda Kalması Hakkındaki ABCFM Belgesi (ABC:16 The Near East 16.9.9. Eastern Turkey Reel 717/233)

717/

234

-5-

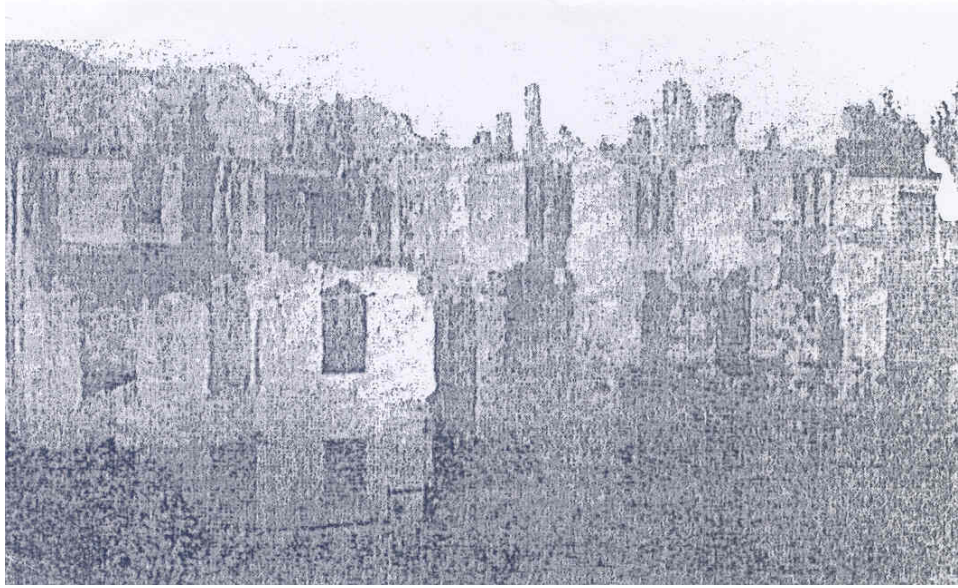
remnant of the people from massacre and starvation, of defending their lives and homes from fiendish cruelty and we exist over every advance of the little band and pray that in some way permanent help may come to them.

Aug 11. It was three weeks ago today that fighting began in the city and the Armenians here the advantage. By then you see the Wali has not succeeded in his diabolical purpose to wipe them out in three days. He must be surprised at such unheard of resistance, but they say that this time they are determined if they are finally overpowered the Turks shall pay as dearly as possible for their victory. There is hope that here in the city a strong resistance may be made especially if no is really and heartily expected the Muslims come to our rescue. But in the defenceless villages the story is very different. There the tragedy is too awful to describe. It is nothing but wholesale and systematic massacre of as many as possible and the taking of many prisoners and sending them later to the hand of the revolutionists to be fed. In this way starvation will finish the slaughter.

It is evident now that there was a well laid plan of the government to wipe out all the villages of the vilayet and then crush the city rebels. Before trouble began here many outlying villages had been burned and their inhabitants either killed or driven away. So from the first the most of our refugees were villagers come from many miles away. Numerous families could hold no more the houses near by and protected by the positions held by the revolutionists were filled. It is estimated that there are at least 10,000 fugitives who are being fed in the gardens. It is impossible to do justice to their condition. Fleeting without time to collect even their food, they come to us ragged, bare foot, hungry and half sick from exposure and fear.

Many of the regular Turkish soldiers are averse to this butchery so the Wali has promised plunder and glory to the lawless

Ek.34. Bombardıman Sonrası ABCFM Misyon İstasyonunun Durumuna İlişkin ABCFM Belgesi
(ABC:16 The
Near East, 16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/234)

Ek.35.Bombardıman Sonrası ABCFM Misyon Hastanesi(An American Physician İn Turkey,Ussher&Knapp,s.88.)

Ek.36.ABCFM Misyon Doktoru Clarence D.Ussher'in Lojmanın Bombardıman Sonrasındaki Durumu(An American Physician İn Turkey,Ussher&Knapp,s.278.)

632/581

3

a yoke of oxen to each three families and care was taken to group together only such families as would probably get on harmoniously. Our hope is that later we may be able to give a yoke of oxen to every two families.

We do not give the animals outright, but take a note from each recipient, by which he promises to pay to us or to any committee or person designated by us, the value of the animals received. Payment is to be made in three annual instalments, beginning Nov. 1, 1917. In fixing the price we take off from 25 to 50 per cent of what we have paid, as the price of oxen is now from 3 to 5 times greater than under normal conditions.

Cows are given chiefly to widows, orphans and to families where there are little children.

The Governor and the General-in-command very kindly give an official document to all who get animals, confirming their possession and forbidding their requisition for any purpose whatever.

We gave plowshares, shovels and sickles to the families which got oxen or buffaloes. In the month covered by this report, we gave 400 oxen to 600 families, 100 cows to 200 widows, orphans, invalids and infants, and, 50 buffaloes to 75 families. The prices we charged averaged 150 rubles (\$10) for a buffalo, 120

Ek.37. İşgal Döneminde ABCFM Misyonerlerinin Faaliyetleri Hakkındaki ABCFM Belgesi (ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 632/581)

Ek.38 VAN MİSYONERLERİ, KURUM VE HİZMETLERİ ÇİZELGESİ

Misyoner Grubu: Katolik Fransız Misyonerleri.

Bağlı Oldukları Misyoner Kurumu

Van'a Geliş Tarihleri:1881.

Misyonerlerin İsimleri: Rahip Rhetore, Peder Hyancinthe.

Hizmet Verilen Birim Sayısı:4.

Peres Dominicains Kız Okulu.:Ruhsat Tarihi:1901, Öğrenci Sayısı:675.

Peres Dominicains Erkek Okulu:Yeri:Bağlar Mahallesi, Ruhsat Tarihi:1893.

Presentation Rahip Okulu.

Yetimhane:Kapasite:295 Kız-170 Erkek(1904 yılı).

Misyoner Grubu:Protestan İngiliz Misyonerler

Bağlı Bulundukları Misyoner Kurumu: Bible Society (Church Missionary Society)..

Van'a Geliş Tarihleri:

Misyonerlerin İsimleri: Louise Bond

Hizmet Verilen Birim Sayısı:2.

Cantenbury Ruhban Okulu:Öğrenci Sayısı:12(1908 yılı).

Ermeni Mahallesi'ndeki Okul.

Misyoner Grubu: Protestan Alman Misyonerler.

Bağlı Bulundukları Misyoner Kurumu: Deutstches Hülfsbünd Für Christliches Im Orient.

Van'a Geliş Tarihleri:1901.

Misyonerlerin İsimleri: Vaiz Roesler, Pauline Patrunky, Johannes Spörri, Ernest Lohmann, Kathe Spörri(Schwestern Martha), İrene Spörri(Schwestern Anna), Frieda Spörri-Knecht, Christine Durer, Baron Simeon, Kate Erhold.

Hizmet Verilen Birim Sayısı:1

Yetimhane:Yeri:Acem Haço Mahallesi, Ruhsat Tarihi:7 Mart 1909 ,

Kapasite:300.

Misyoner Grubu: Protestan Amerikan Misyonerler.

Bağlı Oldukları Misyoner Kurumu: American Board Of Commissioners For Foreign Missions(ABCFM).

Van'a Geliş Tarihleri: 1871.

Misyonerlerin İsimleri: Helen Rendle Barnum, Herbert Marsena Allen, Henry Samuel Barnum, Lucretia L. Barnum, Helen P. Barnum, Bayan McDowell, Ernest Albert Yarrow, Jane Yarrow, Dr .L. R.Smith, Dr.Grace Kimball, Grace Higgley Knapp, Grisel McLaren, Bayan Shane, Susan Norton, Kontes Alexandra Tolstoy, Bayan Fraser, Joseph K. Grene, Dr. Clarence D.Ussher, Elizabeth Freeman Borrows-Ussher, Dr.George C.Raynolds, Martha W.Tinker-Raynolds, Gertrude Rogers, Elizabeth A. Grene, Bayan Seymour, Bayan Shane, Richard Beverly Ussher, Joseph Scott, Caroline Silliman, Neville Ussher.

Hizmet Verilen Birim Sayısı:11

Kız Okulu:Kuruluş:1874-1875, Ruhsat Tarihi: 1892, Öğrenci Sayısı: 222.

Kız Okulu:Kuruluş:1887, Öğrenci Sayısı: 238.

Erkek Okulu:Kuruluş:1874, Ruhsat Tarihi:1892, Yeri:Bağlar Mahallesi, Öğrenci Sayısı:200.

Erkek Okulu: Yeri:Şehir Merkezi, Öğrenci Sayısı:137.

Matbaa.

Hastane&Dispanser:Yeri:Misyon İstasyonu, Kuruluş:1898,Yatak Sayısı:20, Toplam Klinik Hizmet Sayısı:5800, Cerrahi Müdahale Sayısı:250, Hizmet Verilen Toplam Hasta Sayısı:1800.

Yetimhane:Yeri:Bağlar Mahallesi, Kapasitesi:160 Kız-200 Erkek

3 Ana Okulu.

Ermeniler İçin Anaokulu:Kuruluş Tarihi:1906, Öğrenci Sayısı:80(1910 yılı).

Ermeniler İçin Ana Okulu:Yeri:Kız Okulu Bünyesinde.

Türkler İçin Anaokulu:Kuruluş:1913.

Van Koleji:Kuruluş:1913

Ek.39. VAN ABCFM MİSYON İSTASYONUNDA FARKLI ZAMANLARDA ÇALIŞMIŞ OLAN MİSYONERLERİN İSİM LİSTESİ*

Herbert Marsena Allen.¹⁴⁸⁶

Helen P. Barnum.¹⁴⁸⁷

Helen Rendle Barnum.¹⁴⁸⁸

Henry Samuel Barnum.¹⁴⁸⁹

Lucretia L. Barnum.¹⁴⁹⁰

Bayan Bond.¹⁴⁹¹

Bayan Fraser.¹⁴⁹²

Elizabeth A. Grene.¹⁴⁹³

Joseph K. Grene.¹⁴⁹⁴

Bay Keeman.¹⁴⁹⁵

Bayan Keeman.¹⁴⁹⁶

Dr. Grace Kimball.¹⁴⁹⁷

Grace Higgley Knapp.¹⁴⁹⁸

Grisel McLaren.¹⁴⁹⁹

Susan Norton.¹⁵⁰⁰

¹⁴⁸⁶H. Lukas-Kieser, a.g.e., s.213.

¹⁴⁸⁷ R.Anderson, a.g.e.,s.495

¹⁴⁸⁸H.Lukas-Kieser, a.g.e., s.155.

¹⁴⁸⁹R. Anderson, a.g.e., s.495.

¹⁴⁹⁰ R.Anderson,a.g.e.,s.495.

¹⁴⁹¹ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 716/282.

¹⁴⁹²H.F.B. Lynch, a.g.e., s.92.

¹⁴⁹³ R. Anderson, a.g.e., s.494.

¹⁴⁹⁴C. D. Ussher&G. H. Knapp, a.g.e., s.73.

¹⁴⁹⁵ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/505.

¹⁴⁹⁶ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/505.

¹⁴⁹⁷ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL708/3,4.

¹⁴⁹⁸ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 715/70,71.

¹⁴⁹⁹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL716/347.

¹⁵⁰⁰ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 708/544-545.

Dr. George C. Raynolds.¹⁵⁰¹
 Martha W.Tinker-Raynolds¹⁵⁰²
 Gertrude Rogers¹⁵⁰³
 Joseph Scott .¹⁵⁰⁴
 Bayan Seymour.¹⁵⁰⁵
 Bayan Shane.¹⁵⁰⁶
 Caroline Silliman.¹⁵⁰⁷
 Dr. L.R. Smith.¹⁵⁰⁸
 Kontes Alexandra Tolstoy.¹⁵⁰⁹
 Dr.Clarence Douglas Ussher.¹⁵¹⁰
 Elizabeth Freeman Borrow-Ussher.¹⁵¹¹
 Elizabeth Ussher.¹⁵¹²
 Neville Ussher.¹⁵¹³
 Richard Beverly Ussher.¹⁵¹⁴
 Ernest Albert Yarrow.¹⁵¹⁵
 Jane Yarrow.¹⁵¹⁶

¹⁵⁰¹ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 715/164.

¹⁵⁰² ABCFM Arch. ABC:16 The Near East;16.9.9.Eastern Turkey REEL715/320, 321, 322, 323, 324, 325.

¹⁵⁰³ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL709/906-910.

¹⁵⁰⁴H. Lukas-Kieser, a.g.e., s.155.

¹⁵⁰⁵ <http://www.armenianhouse.org/bliss/turkey/27-relief-work.html> 26.05.2005.

¹⁵⁰⁶ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 717/125.

¹⁵⁰⁷ Ussher C.D.&KnappG. H. ,a.g.e., s.305

¹⁵⁰⁸ H. Lukas-Kieser, a.g.e., s.77.

¹⁵⁰⁹ <http://asteria.fivecolleges.edu/findaids/mountholyoke/mshm218.html> 15.03.2006

¹⁵¹⁰ H. Lukas-Kieser, age., s.305

¹⁵¹¹http://www.umd.umich.edu/dept/armenian/facts/gen_bibl.htm 15.03.2006

¹⁵¹² J. Bryce&A. Toynbee, a.g.e., s.186.

¹⁵¹³ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL717/244.

¹⁵¹⁴C. D. Ussher&G. H. Knapp, a.g.e.,s.198.

¹⁵¹⁵ ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL711/442.

¹⁵¹⁶H.Lukas-Kieser, age., s.622.

Ek.40.VAN MİSYON İSTASYONUNDAN YAPILAN YAZIŞMALAR*

G.C.RAYNOLDS-J.L.BARTON YAZIŞMALARI

ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 709/2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 27, 28, 29, 30, 31, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 66, 67, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124,127, 128, 129, 130, 131, 139, 140, 141, 142, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 159, 160, 161, 162,167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 185, 186, 187, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 235, 236, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 282, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 428, 432, 433, 434, 439, 440, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 364, 465, 471, 472, 473, 474, 475, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 520, 522, 530, 531, 532, 533, 552, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565

ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 715/3, 4, 5, 9, 10, 11, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 112, 113, 114, 120, 121, 125, 126, 127, 128, 129.

G. C. RAYNOLDS'UN BULLETİN'DE DE YAYINLANAN BAĞIŞ TALEPLERİ

1900 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL709/25-26, 32-33, 46-47, 63-65.

1904 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL709/228 229709/237-238, 250-251, 283-286, 390-400, 401-402, 420-421, 424-427, 435-436, 437-438.

1905 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL709/441-445, 455-456, 466-467, 468-470, 476-477.

G. C. RAYNOLDS'UN BAĞIŞ TOPLAMAK AMACIYLA YAPTIĞI YAZIŞMALAR

ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL709/494-495, 504-505, 709/518.

1902 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL709/125-126, 709/137-138, 709/143-144.

1903 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL709/175-176, 709/183-184, 188-189.

G. C. RAYNOLDS-ADRAS YAZIŞMALARI

1902 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL709/132-133.

G. C. RAYNOLDS-E.F.BELL YAZIŞMALARI

1900 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL709/519, 530-532, 544-547.

1901 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL715/6-8, 11-15, 121-122.

G. C. RAYNOLDS- E. BLISS YAZIŞMALARI

1902 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL709/84-85, 87-89.

G. C. RAYNOLDS-CARNEGIC YAZIŞMALARI

1903 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL709/156-158.

G. C. RAYNOLDS –DANIELS YAZIŞMALARI

1903 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL709/78-79.

G. C. RAYNOLDS-PEET YAZIŞMALARI

1905 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL709/294-299.

G. C. RAYNOLDS-PIYERPOUT YAZIŞMALARI

1903 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL709/163-166.

G. C. RAYNOLDS-W.RIGGS YAZIŞMALARI

1910 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL715/39-41.

G. C. RAYNOLDS-SMITH YAZIŞMALARI

1900 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 709/76-77, 80-81, 82-83.

G. C. RAYNOLDS-STRONG YAZIŞMALARI

1900 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL709/388-389.

1901 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 709/405-407.

1902 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL709/422-423.

G. C. RAYNOLDS- C. D. USSHER YAZIŞMALARI

1909 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL709/523-526.

G. C. RAYNOLDS-WHITE YAZIŞMALARI

1909 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL709/539-543.

G. C. RAYNOLDS'UN ÖZEL YAZIŞMALARI

Raynolds'tan babasına ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey
REEL711/14-16

Raynolds'tan arkadaşlarına ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey
REEL709/68-69.

Raynolds'tan arkadaşlarına ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey
REEL715/46-49.

Raynolds'tan arkadaşlarına ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey
REEL715/58-61.

Raynolds'tan arkadaşlarına ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey
REEL715/67-69.

E. A. YARROW-BARTON YAZIŞMALARI

1900 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL711/397-402, 403-409,
410-412, 413-416, 417-418, 419, 420-421, 421-429, 446, 447, 711/448, 452-454, 455.

1909 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL711/446, 447, 448

E. A. YARROW-BARTON YAZIŞMALARI

1908 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 711/463, 464-465,
466, 467, 468, 469, 470.

1916 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL716/538-539,
716/540

E. A. YARROW'UN BAĞIŞ TOPLAMAK AMACIYLA YAPTIĞI YAZIŞMALAR

1908 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL711/449-450

1909 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL711/461-462

E. A. YARROW-HIPPIN YAZIŞMALARI

1908 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL711/456-457

E.A.YARROW'UN ÖZEL YAZIŞMALARI

Yarrow'dan babasına mektup 1907 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern
Turkey REEL711/442.

Yarrow'dan babasına mektup 1907 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern
Turkey REEL711/443-445.

GRACE KIMBALL-BARTON YAZIŞMALARI

1901 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL708/3-4, 490-493, 494-495.

1902 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL708/511-514, 515-517, 518-522.

GRACE KIMBALL-BARTON YAZIŞMALARI

1903 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL708/523-526, 527-530, 531-535, 536-538,539-541.

1905 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL708/546-547, 548, 549-550.

1906 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL708/551-555.

1907 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL708/560.

MARTHA TINKER-RAYNOLDS-BARTON YAZIŞMALARI

1901 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL709/566-570, 571-573.

1902 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL709/574-580, 581-582, 583-587.

MARTHA TINKER-RAYNOLDS'UN ÖZEL YAZIŞMALARI

M. Tinker-Raynolds'tan Arkadaşlarına Mektup 1910 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 715/316-319.

M.C.RAYNOLDS-M.TINKER RAYNOLDS YAZIŞMALARI

1915 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL715/320-325, 326-327.

KNAPP-G.C.RAYNOLDS YAZIŞMALARI

1911 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL715/70-71

SUSAN NORTON-BARTON YAZIŞMALARI

1901 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL708/544-545, 629-632, 633-637, 638-641

1905 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL708/642, 644-645, 646-647, 648-649, 650-651

1906 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL708/652-654, 742-746.

1907 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL708/735, 740-741.

1908 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL708/736-739.

GERTRUDE ROGERS-BARTON YAZIŞMALARI

1908 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL709/911.

GERTRUDE ROGERS-BELL YAZIŞMALARI

1910 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL716/248-249.

1911 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL716/247-248.

GERTRUDE ROGERS-PATTON YAZIŞMALARI

1908 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL709/906-910.

GRISELL McLAREN YAZIŞMALARI

1916 ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL716/347.

İSTASYONUN FAALİYET RAPORLARI

KONU	TARİH	BELGE NUMARASI		
İstasyon Çalışma Raporu	1909	ABC:16	The	Near
East,16.9.9., Eastern Turkey REEL712/525-532				
1909-1910 Köy Çalışmaları Raporu	1910	ABC:16	The	Near
East,16.9.9., Eastern Turkey REEL712/520-524				
1910 Yılı Erkek Okulu Raporu	1910	ABC:16	The	Near
East,16.9.9., Eastern Turkey REEL712/539-541				
1910 Yılı Yıllık Rapor Önsözü	1910	ABC:16	The	Near
East,16.9.9., Eastern Turkey REEL712/543				
1910 Yılı Köy Çalışmaları Raporu	1910	ABC:16	The	Near
East,16.9.9., Eastern Turkey REEL712/544-548				
1910 Yılı İstasyon Çalışmaları Raporu	1910	ABC:16	The	Near
East,16.9.9., Eastern Turkey REEL712/549-552				
1910 Yılı Rapor Eklentisi	1910	ABC:16	The	Near
East,16.9.9., Eastern Turkey REEL712/553-558				
1911 Yılı Çalışma Ve Etkinlik Raporu	1911	ABC:16	The	Near
East,16.9.9., Eastern Turkey REEL712/542				
1911 Yılı Hastane Raporu	1911	ABC:16	The	Near
East,16.9.9., Eastern Turkey REEL712/559-560				
1910-1911 Yılları Kız Okulu Raporu	1911	ABC:16	The	Near
East,16.9.9., Eastern Turkey REEL712/562-566				
1911 Van Yıllık Raporu	1911	ABC:16	The	Near
East,16.9.9., Eastern Turkey REEL712/568-572				

1911-1912 Çalışma Ve Etkinlik Raporu 1912 East,16.9.9., Eastern Turkey REEL712/567	ABC:16	The	Near
1911-1912 Yılları Hastane Ve Dispanser Raporu 1912 East,16.9.9., Eastern Turkey REEL712/573-579	ABC:16	The	Near
1913 Yılı Çalışma Ve Etkinlik Raporu 1913 East,16.9.9., Eastern Turkey REEL712/533.	ABC:16	The	Near
1912-1913 Yılları İstasyon Raporu 1913 East,16.9.9., Eastern Turkey REEL712/534-538.	ABC:16	The	Near
1912-1913 Yılları Erkek Okulu Raporu 1913 East,16.9.9., Eastern Turkey REEL712/580-581.	ABC:16	The	Near
1912-1913 Yılları Özet Raporu 1913 East,16.9.9., Eastern Turkey REEL712/582-583.	ABC:16	The	Near
1913 Yılı Endüstriyel Çalışma Raporu 1913 East,16.9.9., Eastern Turkey REEL712/584-585.	ABC:16	The	Near
Van Koleji Raporu 1913 East,16.9.9., Eastern Turkey REEL712/1003-1005.	ABC:16	The	Near
1913-1914Yılları İstasyon Raporu 1914 East,16.9.9., Eastern Turkey REEL712/586-588.	ABC:16	The	Near
1913-1914 Yılları Hastane Ve Dispanser Raporu 1914 East,16.9.9., Eastern Turkey REEL712/589-590.	ABC:16	The	Near

KURUM TARAFINDAN DÜZENLENEN ÖZEL BELGELER

KONU	TARİH	BELGE NUMARASI		
Ussher çiftinin evlilik belgesi East,16.9.9., Eastern Turkey REEL711/12-13.	1900	ABC:16	The	Near

*Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Arşivi'nde bulunan ve tasnifi tamamlanan ABCFM belgeleri baz alınmıştır.

12.KAYNAKÇA

12.1.ARŞİV BELGELERİ

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

BOA. YA Res,122/88.

BOA ŞD.601/61.

BOA ŞD.2744/33,lef 15.

BOA YEE35/232 100/102.

BOA DH-ŞFR.63/276.

BOA. ND NR:12 Ş160.

BOA HR.HMŞ İŞO 70/2-7.

BOA YA Hus 471/20.

BOA Mukteza Defterleri, Nr.30 s.84-92

BOA ŞD.1899/15.

BOA ŞD.1894/3.

BOA. ŞD.1894/2.

.BOA ŞD.1893/2.

GENELKURMAY ATASE ARŞİVİ

Genelkurmay ATASE Arşivi Klasör no:537 E.Dosya No1125, Y.Dosya no2096

Fihrist no47/1

ABCFM ARŞİVİ

ABCFM Arch. Eastern Turkey Mission, vol 25/B 1008.

ABCFM Arch Eastern Turkey Mission vol25/A 1075.

ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 629/139,472, 1021.

ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 632/579,580, 581, 582, 583, 584.

ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 635/297, 298.

ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 639/149.

ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 670/1122, 1123, 1124.

ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 708/3, 4, 544, 545.

ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL709/25, 26, 32, 33, 46, 47, 63, 64, 65, 125, 126, 137, 138, 143, 144, 175, 176, 183, 184, 188, 189, 228, 229, 237, 238, 250, 251, 275, 276, 283, 284, 285, 286, 363, 364, 365, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 420, 421, 424, 425, 427, 435, 436, 437, 438, 441, 442, 443, 444, 445, 455, 456, 466, 467, 468, 469, 470, 476, 477, 494, 495, 504, 505, 518, 906, 907, 908, 909, 910.

ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL711/12, 13, 442, 449, 450, 461, 462,

. ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 712/520, 521,522, 523, 524, 525, 526,527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 1003, 1004, 1005.

ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 714/273, 275, 498.

ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL715/ 50, 51, 70, 71, 125, 126, 127, 128, 129, 143, 164, 165, 246, 257, 258, 259, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 436, 437, 443, 444, 445, 446, 534, 599, 600.

ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL716/ 282, 347.

ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL717/125, 135, 141, 142, 146, 147, 148, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 164, 165, 173, 177, 178, 179, 196, 197, 232, 233, 234, 238, 239, 241, 242, 244, 245, 247, 248, 249, 250, 251, 257, 316, 317, 318, 319, 447, 448, 458, 460, 461, 462, 463, 464, 474, 478, 486, 487, 488, 491, 495, 496, 497, 498, 499, 501, 502, 503, 504, 505, 507, 558, 559, 560, 561, 562, 564, 565, 635.

ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 718/601.

ABCFM Arch. ABC:16 The Near East,16.9.9., Eastern Turkey REEL 720/84, 85.

12.2.KİTAP VE MAKALELER

A Foundational Course In Missiology, Pauline Books, Boston, 1996.

AÇIKSES Erdal, “*Van Ve Çevresinde Yabancı Devletlerin Faaliyetleri Ve Beklentileri*”, *Yakın Tarihimizde Van Uluslar arası Sempozyumu*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, no:6.,Ankara, 1990.

-----, “Göçün Ermeni Meselesindeki Rolü Üzerine”, *Ermeni Araştırmaları, I.Türkiye Kongresi Bildirileri*, c.II., ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2003.

ADANIR Fikret, “I.Abdülhamid Döneminde Yabancıların Toprak Sahibi Olmaları Konusunda Osmanlı Kaygıları”, *Osmanlı II.*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

ADIYEKE A. Nükhet, “XVII.Yüzyıl Girit (Resmo)Kadı Sicillerinde Zımmi Davaları”, *Pax Otomana, Studies In Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, ed.by. Kemal Çiçek, Sota&Yeni Türkiye Yayınları, Haarlem& Ankara, 2001.

AHMAD Feroz, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu Ve Büyük Güçler*, Ed. Marian Kent, (çev. Ahmet Fethi), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

Ahmet Rasim, *Osmanlı*, c.VII., Düzenleyen. Metin Hasırcı.

Ahmet Rasim, *Osmanlı*, c.VIII., Düzenleyen. Metin Hasırcı.

Ahmed Rüstem Bey ,*Cihan Harbi Ve Türk-Ermeni Meselesi*, (çev:Cengiz Aydın), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.

Ahmet Saip, *II.Abdülhamid’in Evail-i Saltanatı* ,Sadeleştiren: Ruhi Turfan, İstanbul, 1982/83.

AKARLI Engin, “II. Abdülhamid’in Hayatı ve İktidarı”, *Osmanlı II.*, Ed Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

AKÇORA Ergünöz, *Van Ve Çevresinde Ermeni İsyanları 1896-1916*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994.

-----, “Ermeni Sorunu Ve Türklere Yaptıkları Katliamlarda Ermenilerin Yeri”, *Yeni Türkiye* 38, Ermeni Sorunu Özel Sayısı, II., Ankara, 2001.

- AKGÜN Seçil, “Amerikalı Misyonerlerin Anadolu’ya Bakışları”,*OTAM*, s.3.,1993.
- AKSU Şener, “Uluslaşma Süreçleri Açısından Ermeni Sorunu”,*Bilim Ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*,XXXVIII.,Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003.
- AKŞİN Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi (1789-1890)*, İmaj Yayıncılık, 3.Baskı, Ankara, 1998.
- AKTAN Gündüz, “Devletler Hukukuna Göre Ermeni Sorunu”, *Osmanlı’nın Son Döneminde Ermeniler*, ed.Türkkaya Ataöv, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları:94, Ankara, 2002.
- AKYILDIZ Ali, “II.Abdülhamid’in Çalışma Sistemi, Yönetim Anlayışı ve Bab-ı Aliyle(Hükümet)İlişkileri”, *Osmanlı II.*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- AKYILMAZ Gül, “Osmanlı Devleti’nde Gayr-i Müslimlerin Hukuki Statüsü”, *Ermeni Araştırmaları, I.Türkiye Kongresi Bildirileri*, c.II.,ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2003.
- AKYÜZ Yahya, “Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde Ve Öğretim Yöntemlerinde “Gelişmeler”, *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları XXVI.Dizi-Sa5, Türk Tarih Kurumu Basımevi , Ankara, 1994.
- , *Türk Eğitim Tarihi, Başlangıçtan 1999’a Kadar*, Alfa Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 1999.
- ALAKOM Rohat, *Orta Anadolu Kürtleri*, Evrensel Basım Yayın,Kürt Tarihi Ve Kültürü Dizisi:7,İstanbul, 2004.
- ALPER Cengiz, *Çeşitli Yönleriyle Van*, Yargıçoğlu Matbaası, 2. Baskı, Ankara, 1983.
- ALTINDAL Aytunç, *Üç İsa Paganlık Musevilik Hristiyanlık Laiklik*, (çev.Sibel Özbudun), Anahtar Kitaplar, İstanbul, 1993.
- ALTINDAL Meral, *Osmanlı’da Kadın*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994.

- ALTINTAŞ Hayrani ,“Tarih Ve Psikoloji”, *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi Ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolokiyumu*, Elazığ, 1990.
- AMICIS Edmondo de, *İstanbul*, (çev. Beynun Akyavaş), Kültür Bakanlığı Yayınları:320., Ankara, 1981.
- ANDERSON Matthew Smith, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslar arası ilişkiler Üzerine Bir İnceleme*, (çev. İdil Eser), Yapı Kredi Yayınları,Tarih Dizisi,I.Basım, İstanbul, 2006.
- ANDERSON Rufus, *History Of The Missions Of The American Board Of Commissioners For Foreign Missions To The Oriental Churches – Republication Of The Gospel In Bible Lands*, v.II.,Boston, 1872.
- ARIKAN Gülay, “Osmanlılarda Tanzimat Döneminde Kadınlarla İlgili Gelişmeler”,*Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları XXVI.Dizi-Sa5, Türk Tarih Kurumu Basımevi , Ankara, 1994.
- ARMAOĞLU Fahir, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.
- , *Siyasi Tarih, 1789-1960*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1964.
- ARRIGGHI Giovanni, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, (çev. Recep Boztemur), İmge Yayınevi, Ankara, 2000.
- ARSEL İlhan, *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına Şariat Devletinden Laik Cumhuriyete*, 3. Baskı, İstanbul, 1994.
- AŞGIN Sait , “Sözde Soykırım İddiaları Ve Tarihsel Gerçekler”, *Ermeni Araştırmaları*, I.Türkiye Kongresi Bildirileri, III., ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara ,2003.
- ATALAR Münir, “Sözde Soykırım İddiasına Reddiye”, *Ermeni Araştırmaları*, I.Türkiye Kongresi Bildirileri,c.III.,ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları,Ankara ,2003.
- ATAÖV Türkkaya, “Yahudi Soykırımı Ve Ermeniler”, *Osmanlı’nın Son Döneminde Ermeniler*, ed.Türkkaya Ataöv, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları:94, Ankara, 2002.

- ATNUR İbrahim Ethem, *Türkiye’de Ermeni Kadınları Ve Çocukları Meselesi (1915-1923)*, Babil Yayınları, Ankara, 2005.
- AYDIN Fuat , “Mormonlar İsa Mesih’in Son Gün Azizleri’nin Kilisesi”, *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 2004.
- AYDIN Mehmet, “Türkiye’ye Yönelik Katolik Misyonerliğin Dünü Ve Bugünü”, *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 2004.
- AYDOĞAN Metin, *Türkiye Üzerine Notlar 1923-2005.*, Umay Yayınları, 2. Basım, 2005.
- AYTEPE Oğuz, “Türk-Amerikan İlişkileri Çerçevesinde Manda Sorunu Ve Harbord Misyonu”, *Prof.Dr.Abdurrahman Çaycı’ya Armağan*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1995.
- AYVERDİ Semiha, *Misyonerlik Karşısında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1969.
- BAILYN B., DALLEK, DAVIS D. B ,DONALD D. ,THOMAS H., J. L.& WOOD G. S , *A Great Republic A History Of American People*, D.C.Heath&Company, 3rd.ed., Canada, 1985.
- BANK Johnthan J, “The Theory And Practice Of Missionary Identification 1860-1920”, *Studies In The History Of Missions* ,V.2.,The Edwin Melen Pres Ltd.,1989.
- BARBIR Karl K., “Bellek, Miras Ve Tarih:Arap Dünyasında Osmanlı Mirası”, *İmparatorluk Mirası Balkanlarda Ve Ortadoğu’da Osmanlı Damgası*,ed. L. Carl Brown, (çev. Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- BARKER Eileen, “The Protection Of Minority In Eastern Europe”, *Protecting The Human Rigths Of Religious Minorities In Eastern Europe*, ed.by. Peter G.Danchin &Elizabeth A.Cole, Columbia University Press, New York, 2002.
- BARR Stringfellow, *The Pilgrimage of The Western Man*, Brace&Company, 1949.
- BAŞ Mustafa, *Türk Ortodoks Patrikhanesi*, Aziz Andaç Yayınları, Ankara, 2005.
- BAŞGÖZ İlhan, *Türkiye’nin Eğitim Çıkmazı Ve Atatürk*, T.C. Kültür Bakanlığı Başvuru Kitapları, Ankara, 1995.

- BAŞKAYA Fikret, *Sömürgecilik Emperyalizm Küreselleşme*, Öteki Yayınevi, II.Basım, İstanbul, 1997.
- BAYDUR Mithat, “Osmanlı-Alman İlişkilerinde Anadolu Ve Bağdat Demiryolları’nın Yeri”, *Osmanlı II*, ed. Güler Eren Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- BAYRAK Meral, “Osmanlı Arşivleri Işığında Rum İsyanı Sonrasında Avrupa Devletlerinin Tutumu”, *Osmanlı II*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- BEBİROĞLU Murat, *Tanzimattan II. Meşrutiyete Ermeni Nizamnameleri*, Ohan Matbaacılık, İstanbul, 2003.
- BELIN M., *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Tarihi*, (çev. Oğuz Ceylan), Gündoğdu Yayınları, Ankara, 1999.
- BERCE Yves-Marie, *Modern Avrupa’da Ayaklanmalar Ve Devrimler*, (çev. Muna Cedden), İmge Yayınevi, Ankara, 2003.
- BERGER Peter L., *Kutsal Şemsiye Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları* , (çev.Ali Coşkun), Rağbet Yayınları, İstanbul, 2000.
- BERKES Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, yay.haz.Ahmet Kuyaş , YKY Yayınları, İstanbul, 2003.
- BİNARK İsmet, *Ermenilerin Türklere Yaptığı Mezalim Ve Soykırımın Arşiv Belgeleri*, T.B.M.M. Kültür Ve Sanat Yayın Kurulu, no.92., Ankara, 2001.
- BOSTAN M. Hanifi, “I.Dünya Savaşı Sırasında Ermenilerin İskan Meselesi Ve Bazı Gerçekler”, *Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar*, yay. haz. Erhan Afyoncu, Tarih Ve Tabiat Vakfı, İstanbul, 2001.
- BOZKURT Nejat, *20.Yüzyıl Düşünce Akımları Yorumlar Ve Eleştiriler*, Morpa Yayınları, İstanbul, 2003.
- BRIDGE F.R., “Habsburg Monarşisi Ve Osmanlı İmparatorluğu, 1900-1918”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu Ve Büyük Güçler*, Ed. Marian Kent, (çev. Ahmet Fethi), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- BROWN L. Carl, “Çerçeve”, *İmparatorluk Mirası Balkanlarda Ve Ortadoğu’da Osmanlı Damgası*, ed. L. Carl Brown, (çev. Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

- BRUNEISSEN Martin von, *Ağa Şeyh Devlet*, (çev. Banu Yakut), İletişim Yayınevi, İstanbul, 2003.
- BRYCEE James & TOYNBEE Arnold, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, (çev. Ahmet Güner), c.I., Pencere Yayınları, İstanbul, 2005.
- BRYSON Thomas A., *Tars Turks And Tankers, The Role Of The United States Navy In The Middle East 1800-1979*, The Scarecrow Press, London, 1980.
- BURNABY Fred, *At Sirtında Anadolu*, (çev. Fatma Taşkent), İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- BUZPINAR Ş. Tufan, "Arap Milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti'nde Gelişim Süreci", *Osmanlı II.*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- CELİL Celile, *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler*, (çev. Mehmet Demir), Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1992.
- CHAMBERLAIN Waldo, "Statement On The Behalf Of The National Church Of Churches Of Christ In The U.S.A", *United States Foreign Aid: Readings In The Problem Area Of Wealth*, ed. by. De Vere E. Pentony, Howard Chandler Publisher, California, 1960.
- Cumhuriyetin 75. Yılında Van*, Van Valiliği Kültür Varlıklarını Araştırma, Derleme, Tanıtma Ve Yayınlama Merkezi Yayınları.
- CHADWICK Owen, *19. Yüzyılda Avrupa'da Aklın Sekülerleşmesi*, Birey Yayınları, 2004.
- CUINET Vital, *La Turquie D'Asie, Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée De Chaque Province De L'Asie Mineure*, Tome I- II, Ernest Leraux Éditeur, Paris, 1892.
- CUNEO Paulo, "Etude Sur La Topographie et L'Iconographie Historique de la Van", *Armenian Studies Etudes Armeniennes in Memoriam Haig Berberian*, Lisboa, 1986.
- ÇABUK Vahid, *Kuruluşundan Cumhuriyete Büyük Osmanlı Tarihi*, c.9, Emre Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- ÇALIK Ramazan, "Talat Paşa'yı Vuran Teröristin Affının Alman Basınındaki Yankısı", *Pax Ottomana, Studies In Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*,

- ed.by. Kemal Çiçek, Sota&Yeni Türkiye Yayınları, Haarlem& Ankara, 2001.
- ÇANLI Mehmet, “Eytam İdaresi- Sandıkları ve Osmanlı Devletinde Yetimlerin Ekonomik Haklarının Korunması”, Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler, ed.Emine Gürsoy-Naskali& Aylin Koç, İstanbul, 2003.
- ÇAĞDAR Tevfik, *Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu*, Ant Yayınları:29, İstanbul, 1970.
- ÇELEBYAN Antranik, *Antranik Paşa*, (çev:Marıam Arpi&Nairi Arek), Peri Yayınları, İstanbul, 2003.
- ÇELİK Hüseyin, “The Armenian Revolt In Van: Eyewitness Testimony”, *The Armenians In The Late Ottoman Period*, ed.by. Türkkaya Ataöv, The Turkish Historical Society For The Council Of Culture And Arts, Publications Of The Grand National Assembly Of Turkey, Ankara,2001.
- , “1915 Görgü Tanıklarınca Van Ve Çevresinde Ermeni Olayları”, *Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler*, ed.Türkkaya Ataöv, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları:94, Ankara, 2002.
- ÇETİNKAYA M. Necati, “ Tarihten Günümüze Ermeniler Ve Ermeni Sorunu”, *Yeni Türkiye* 37, Ermeni Sorunu Özel Sayısı I.,Ankara, 2001.
- ÇİÇEK Kemal, “Cemaat Mahkemesinden Kadı Tercihine Zimmilerin Yargı Tercihi”, *Pax Otomana, Studies In Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, ed.by. Kemal Çiçek, Sota&Yeni Türkiye Yayınları, Haarlem& Ankara, 2001.
- DABAĞYAN Levon Panos, *Sultan Abdülhamid Han ve Ermeni Meselesi*, Kum Saati Yayınları, İstanbul,2001.
- , *Türkiye Ermenileri Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul , 2003.
- DANCHIN Peter G. &FORMAN Lisa , “The Evolving Jurisprudence Of The European Court Of Human Rights And The Protection Of Religious Minorities”, *Protecting The Human Rights Of Religious Minorities In Eastern Europe*, ed.by.Peter G.Danchin &Elizabeth A.Cole,Columbia University Press, New York, 2002.

- DANCHIN Peter G., “Religion, Religious Minorities And Human Rights: An Introduction” *Protecting The Human Rigths Of Religious Minorities In Eastern Europe*, ed.by.Peter G.Danchin &Elizabeth A.Cole, Columbia University Press, New York, 2002.
- DANCHIN Peter G., External Monitoring And The International Protection Of Freedom Of Religion Or Belief”, *Protecting The Human Rigths Of Religious Minorities In Eastern Europe*, ed.by.Peter G.Danchin &Elizabeth A.Cole,Columbia University Press,New York,2002.
- DAVISON Roderick H., “Osmanlı Diplomasisi Ve Bıraktığı Miras”, *İmparatorluk Mirası Balkanlarda Ve Ortadoğu’da Osmanlı Damgası*,ed. L. Carl Brown, (çev. Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- DAWSON Christopher, *İlerleme Ve Din Karşılaştırmalı Medeniyetler Tarihi I.*, (çev, Yusuf Kaplan&Aylin Doğan), Açılım Kitap, İstanbul, 2003.
- DELİORMAN Altan, *Türklere Karşı Ermeni Komitecileri*, Boğaziçi Basım-Yayınevi, İstanbul, 1973.
- DEMİR Uğur, *Hürriyet Tarih Dergisi*, 9 Şubat 2005.
- DEMİRCİ Kürşat, “Hristiyan Misyonerliğinin Tarihi Boyutu”, *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 2004.
- DEMİROĞLU Faiz, *Van’da Ermeni Mezalimi 1895- 1920*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ayyıldız Matbaacılık, 1985.
- DERİNGİL Selim, *İktidarın Sembolleri Ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, (çev. Gül Çağalı Güven), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- DJUARA Trandafir G., *Türkiye’nin Paylaşılması Hakkında 100 Proje*, (çev. Pulat Tacar), Gündoğan Yayınları, Ankara, 1999.
- Doğu Araştırma Merkezi- Sratejik Araştırma Grubu, “Türkiye’de Alman Askeri Misyonu (III)” *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Dün/Bugün/Yarın, Tarihi Araştırmalar Ve Dökümantasyon Merkezleri Kurma Ve Geliştirme Vakfı, s.26., 1987.
- DURAN Tülay, “Talori Olayları Belgeleri”, *Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi, Ermeni Sorunu*, c.I., Tarihi Araştırmalar Ve Dökümantasyon Merkezleri Kurma Ve Geliştirme Vakfı, 1989.

- , “Talori Olayları Sonrasında Siyasi Gelişmeler” ,Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi,Ermeni Meselesi, II.,Tarihi Araştırmalar Ve Dökümantasyon Merkezleri Kurma Vakfı, 1989.
- ELDEM Vedat, *Harp Ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.
- ELIAS Norbert , *Uygarlık Süreci*, c.1., (çev. Ender Ateşman), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- Encyclopedia of Religion & Ethics*, ed by. James Hastings&John A. Selbie&Louis H. Gray, v. 17., Charles Selibners Son’s New York, 1916.
- ENGELHARDT, *Tanzimat Ve Türkiye*, (çev. Ali Reşad), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999.
- ER İzzet, *Din Sosyolojisi*, Akçağ Yayıncılık, Ankara, 1998.
- ERASLAN Cezmi , “II. Abdülhamid’in İslam Birliği Siyaseti Üzerine Düşünceler”, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli*, II., Bilge Yayıncılık, İstanbul,2000.
- ERCAN Yavuz, “Ermeniler Ve Ermeni Sorunu”, *Yeni Türkiye* 37, Ermeni Sorunu Özel Sayısı, II., Ankara, 2001.
- ERDEM Mustafa, “Türkiye’de Azınlıklara Yönelik Misyoner Faaliyetleri”, *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 2004.
- ERHAN Çağrı, “Osmanlı-ABD İlişkileri”, *Osmanlı II.*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- , *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*,.İmge Yayınevi, Ankara, 2000.
- ERİŞ Metin, *Amerikan-Rus Emperyalizmi*, Boğaziçi Yayınları:15, II. Baskı, İstanbul, 1978.
- Ermeni Komitelerinin A’mal Ve Harekat-ı İhtilaliyesi İlan-ı Meşrutiyetten Evvel Ve Sonra*, haz. H.Erdoğan Cengiz, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1983.
- EROĞLU Ahmet Hikmet , “Türkiye’de Ortodoks Misyonerliği”, *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 2004.

- ERYILMAZ Bilal, “Osmanlı Devleti’nde Ermeni Sorunu”, *Yeni Türkiye 38 Ermeni Sorunu Özel Sayısı II.*, Ankara, 2001.
- , “Osmanlı Devleti’nde Farklılıklara Ve Hoşgörüyü Kavramsal Bir Yaklaşım”, *Yeni Türkiye 38 Ermeni Sorunu Özel Sayısı II.*, Ankara, 2001.
- EVANS Lawrence, *Türkiye’nin Parçalanması Ve ABD Politikası 1914-1924*, (çev. T. Alaya-N. Uğurlu&Ö. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004.
- FAROQHI Suraiya, “18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar Ve Servet”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, ed. Madeline C. Zilfi, (çev. Nemciye Alpay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları 111, İstanbul, 2000.
- , *Osmanlıda Kentler Ve Kentliler Kent Mekanında Ticaret Zanaat Ve Gıda Üretimi 1550-1650*, (çev. Neyyir Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2004.
- , *Osmanlı Kültürü Ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Tarih Vakfı, İstanbul, 2002.
- FENDOĞLU Tahsin, “ABD’nin Misyonerleri ve Osmanlı Devleti”, *Türkler*, XIV., Yeni Türkiye Yayınları., Ankara 2002.
- FENDOĞLU Hasan Tahsin, *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri, (1786-1929)*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2002.
- FULTON L: Bruce, “Fransa Ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu Ve Büyük Güçler*, Ed.Marian Kent,Tarih Vakfı Yurt Yayınları,İstanbul,1999.
- FREUD Sigmund, *Dinin Kökenleri*, (çev. Selçuk Budak), Öteki/Psikoloji Dizisi, c.14., Ankara, 1999.
- , *Kitle Psikolojisi*, (çev. Kamuran Şipal), Cem Yayınevi, İstanbul, 2002.
- FRIEDMAN Milton, “Foreign Economic Aid:Means&Objectives”, *United States Foreign Aid: Readings In The Problem Area Of Wealth*, ed.by. Devere E.Pentony, Howard Chandler, Publishers, California, 1960.
- GARTRELL Peter, *A Whole Empire Walking Refugees In Russia During World War*, ,Indiana University Press,1999.

- GAZİGİRAY A. Alper, *Osmanlı'dan Günümüze Kadar Vesikalarla Ermeni Terörünün Kaynakları*, A.Alper Gözen Yayınları, İstanbul,1982.
- GENCER Ali İhsan&ÖZEL Sabahattin, *Türk İnkılap Tarihi*, 8.Basım, İstanbul, 2001.
- GENCER Fatih, *Ermeni Soykırım Tezinin Oluşum Sürecinde Amerikan Yakındoğu Yardım Komitesi*, Basılmış Yüksek Lisans Tezi, Alternatif Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- General Mayewski, *Ermenilerin Yaptığı Katliamlar*, (çev:Azmi Süslü), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, no.6, Ankara, 1986.
- GEORGEON François, "II. Abdülhamid", *Osmanlı II.*, Ed.Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- , *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri 1896-1935*,Yusuf Akçura, (çev:Alev Er), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara, 1996.
- GÖÇEK Fatma Müge & BAER Marc David, "18.Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınının Toplumsal Sınırları", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, ed. Madeline C. Zilfi, (çev. Nemciye Alpay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları 111, İstanbul, 2000.
- GÖKÇE Yeşim, "Gaz Lambaları", *SkyLife Dergisi*, Doğan Ofset Matbaacılık, İstanbul, Mayıs, 2006.
- GÖYÜNÇ Nejat, "Osmanlı Devleti'nde Ermeniler Hakkında", *Osmanlı II.*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- , "Osmanlı Devleti'nde Ermeniler Hakkında", *Yeni Türkiye* 38, *Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, II., Ankara, 2001.
- , "Türk-Ermeni Kültür İlişkileri",*Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler*, ed.Türkkaya Ataöv, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları:94, Ankara, 2002,
- GÖZE Ergun, *Siyonizm'in Kurucusu Theodor Herzl'in Hatıraları Ve Sultan Abdülhamid*, Boğaziçi Yayınları, 1985.
- GRIFFIN Joseph A, "Sacred Congregation Of de Propaganda File" *Following Christ In Mission A Foundational Course In Missiology*, Pauline Books&Media, 1996.

- GROUSSET Rene, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, (çev. Sosi Dolanoğlu), Aras Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- GUMILEV L.N, *Etnogenez Halkların Şekillenışı Ve Düşüşü*, (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2003.
- GUNTER Michael M., "Ermeni Terörizminin Çağdaş Görünümü", *Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi, Ermeni Sorunu*, c.II., Tarihi Araştırmalar Ve Dökümantasyon Merkezleri Kurma Ve Geliştirme Vakfı, 1989.
- GÜL Mustafa, "Van'da II. Ermeni İsyanı", *Yakın Tarihimizde Van Uluslar arası Sempozyumu*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, yayın no.6, Ankara, 1990.
- GÜNAY Tuncer, *Misyoner Örgütleri Ve Misyoner Faaliyetleri*, Ankara Ticaret Odası Yayınları, Ankara, 2004.
- GÜNDÜZ Şinasi & AYDIN Mahmut, *Misyonerlik Hristiyan Misyonerler Yöntemleri Ve Türkiye'ye Yönelik Faaliyetleri*, Kaknüs Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- GÜNDÜZ Şinasi, "Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 2004.
- , *Din Ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, 1998.
- GÜNGÖR Ali İsmail, *Vatikan Misionerlik Ve Diyalog*, Alperen Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 2002.
- GÜNGÖR Erol, "Türkiye'de Yabancı Kültürü II", *Türk Yurdu*, s.2., c.1.
- GÜRAN Tevfik, *19.Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- GÜRÜN Kamuran, *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3.Baskı, Ankara, 1985.
- HALAÇOĞLU Yusuf, "Realities Behind The Relocation", *The Armenians In The Late Ottoman Period*, ed.by. Türkkaya Ataöv, The Turkish Historical Society For The Council Of Culture And Arts, Publications Of The Grand National Assembly Of Turkey, Ankara, 2001.
- , "Ermenilerin Kışkırtması, Ermeni Komiteleri, Ermeni İsyanları Ve Terörü Ermeni Meselesiyle İlgili Birkaç Rus Kaynağı", *Yeni Türkiye* 38, Ermeni Sorunu Özel Sayısı, II., Ankara, 2001.

- , “Osmanlı Devleti Neden Tehcir Uyguladı?”, *Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler*, ed.Türkkaya Ataöv, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları:94, Ankara, 2002.
- , *Ermeni Tehciri*, Bab-ı Ali Kültür Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul, 2004.
- HAMZA Yusuf, “II. Abdülhamid Ve Makedonya Meselesi”, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli*, II., Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- HARMAN Ömer Faruk, “Genel Olarak Misyonerlik”, *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 2004.
- HOBSBAWM Eric, *Sermaye Çağı 1848-1875*, (çev. Bahadır Sina Şener), Dost Kitabevi, Ankara, 1998.
- HOCAOĞLU Mehmed, *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi Ve Ermeniler*, Anda Dağıtım, İstanbul, 1976.
- HUBERMAN Leo, *Feodal Toplumdan 20. Yüzyıla*, (çev. Murat Belge), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, c.II., Başbakanlık Devlet Arşivi Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı no:15., Ankara, 1998.
- I.Dünya Savaşı Sırasında Ermenilerin Türklere Yaptığı Katliam Fotoğrafları*, Genelkurmay Askeri Tarih Ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
- II. Abdülhamid’in Muhtıraları*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1988.
- İHSANOĞLU Ekmeleddin, *Osmanlı Devleti Ve Medeniyeti Tarihi*, c.II., İslam Tarih, Sanat, Kültür Ve Araştırma Merkezi, Osmanlı Devleti Ve Medeniyeti Serisi, no.2., İstanbul, 1998.
- , “Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim”, *Osmanlı Uygarlığı I*, yay. haz:Halil İnalcık&Günsel Renda, T.C Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- İlimiz Van*, Özgül Yayınevi, Isparta.
- İNALCIK Halil, “Mirasın Anlamı: Osmanlı Örneği”, *İmparatorluk Mirası Balkanlarda Ve Ortadoğu’da Osmanlı Damgası*, ed. L. Carl Brown, (çev. Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

- , “Osmanlı İmparatorluğu’nda Dönemler Devlet-Toplum-Ekonomi”, *Osmanlı Uygarlığı I*, yay. haz: Halil İnalcık & Günsel Renda, T.C Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- , *Osmanlı İmparatorluğu Toplum Ve Ekonomi Üzerine Arşiv Çalışmaları- İncelemeler*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- İNANÇ Veli, “Osmanlı Devletinde Yetimlerin Sosyal Haklarının Korunması”, *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, ed. Emine Gürsoy-Naskali & Aylin Koç, İstanbul, 2003.
- İncil (Sevindirici Haber), Kitab-ı Mukaddes Şirketi, Ohan Matbaacılık, İstanbul, 1999.
- ITZKOWITZ Norman, “Algılamalar Sorunu”, *İmparatorluk Mirası Balkanlarda Ve Ortadoğu’da Osmanlı Damgası*, ed. L. Carl Brown, (çev. Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- İLTER Erdal, *Ermeni Propagandasının Kaynakları*, Kamu Hizmetleri Araştırma Vakfı, Ankara, 1994.
- İPŞİROĞLU Mazhar Şevket, *Ahtamar Kilisesi Işıklı Canlanan Duvarlar*, (çev. Alev Yalınız), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
- İZGİ Ömer, “Tarihi Gerçeklerle Bağdaşmayan Ermeni İddiaları”, *Yeni Türkiye 37*, Ermeni Sorunu Özel Sayısı, II., Ankara, 2001.
- , “Türkler Ve Ermeniler: Osmanlı Deneyimi”, *Osmanlı’nın Son Döneminde Ermeniler*, ed. Türkkaya Ataöv, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları: 94, Ankara, 2002.
- JOSEPH John, *The Nestorians And Their Muslim Neighbors*, Princeton, 1961.
- KANKAL Ahmet, “Ermeni Öykülerine Göre Osmanlı Türk Toplumunda Ermeniler”, *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, c. III., ASAM, Ankara, 2003.
- KANTARCI Şenol, “Tarihi Boyutuyla Ermeni Sorunu”, *Ermeni Sorunu El Kitabı*, Türk-Ermeni İlişkileri Milli Komitesi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2003.
- , “Tarihi Boyutuyla Ermeni Sorunu”, *Bilim Ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 38., Ankara, 2003.

- KARABEKİR Kazım, “Ermeniler Nereden Geldiler, Nereye Gidiyorlar (IX)”
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Dün/Bugün/Yarın, Tarihi Araştırmalar
Ve Dökümantasyon Merkezleri Kurma Ve Geliştirme Vakfı, s.26., 1987.
- , *Ermeni Dosyası*, yay. haz. Faruk Özerergin, Emre
Yayınları, İstanbul, 2000.
- , *Hayatım*, yay. haz. Faruk Özerergin, Emre Yayınları,
İstanbul 1995.
- , *Gizli Harp İstihbarat*, yay. haz. Emrullah Tekin,
Kamer Yayınları, İstanbul, 1998.
- KARACA Ali, “1915 Techirine Giden Yolda Gözden Kaçan İki Nokta”, *Ermeni
Araştırmaları, I.Türkiye Kongresi Bildirileri,c.II.,ASAM Ermeni
Araştırmaları Enstitüsü Yayınları,Ankara ,2003.*
- , *Anadolu Islahatı Ve Ahmet Şakir Paşa (1839-1899)*, Eren
Yayınları, İstanbul, 1993.
- KARACA Yalçın, “Doğu Anadolu Bölgesi Hristiyan Dini Mimarisinde Jamatun
Yapıları”, *Sanat Tarihinde Gençler 2004 Semineri Bildirileri*, Bilim Eşiği
II., Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2005.
- KARADAĞ Raif, *Şark Meselesi*, Emre Yayınları, İstanbul, 2003.
- KARAL Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi*, IV.,Türk Tarih Kurumu
Yayınları, sa.1643.
- KARPAEV Igor V., “Rusya Ve Türkiye Jepolitik Çekişmeden İşbirliğine 1833
Yılında Boğaz İçinde Rus Keşif Gücü”, *Osmanlı II.*, Ed. Güler Eren, Yeni
Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- KARTAL Kinyas, *Erivan’dan Van’a Hatıralarım*, Anadolu Basın Birliği Genel
Merkezi, no.23., Ankara, 1987.
- KASABA Reşat, *Dünya, İmparatorluk Ve Toplum, Osmanlı Yazıları*, (çev. Banu
Büyükkal), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.
- KATAR Mehmet, *Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamda Tövbe*, Andaç Yayınları,
2.baskı, Ankara, 2003.
- KAZANCIGİL Aykut, *Osmanlılarda Bilim Ve Teknoloji*, Ufuk Kitapları, II.Baskı,
İstanbul, 2002.

- KAZGAN Gülten , *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.
- KELLER Barbara Jean, *The United States And Armenia 1914 To 1920: The Armenian Mandate, Master Thesis*, California State Collage At Fullerton, California, 1969.
- KENT Marian, “Britanya Ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu 1900-1923”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu Ve Büyük Güçler*, Ed.Marian Kent, Tarih Vakfı Yurt Yayınları,İstanbul,1999.
- KERİMOĞLU Barış, *Zehirli Sarmaşık Misyonerler Küresel Tapınağın Post-Modern Rahipleri*, UlusYayıncılık, İstanbul, 2004.
- KESKİNÖZ İlhan, *Hristiyanlıkta Oruç*, Gerçeğe Doğru Yayınları, İstanbul, 2000.
- KILIÇ Davut, “İstanbul Ermeni Patrikhanesi’nin Bağımsızlık Hareketlerine Yönelişi 1850”, *Osmanlı II*, Ed.Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,1999.
- , “Osmanlı Ermenileri Arasında Katolik Kilisesi’nin Kuruluş Faaliyetleri”, *Yeni Türkiye* 38, Ermeni Sorunu II.,Ankara, 2001.
- , *Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasında Dini Ve Siyasi Mücadeleler*, ASAM Avrasya –Bir Vakfı, Ankara,2000.
- KIRAY Emine, *Osmanlı’da Ekonomik Yapı Ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
- KISSINGER Henry, *Diplomasi*, (çev. İbrahim H. Kurt), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2000.
- KNAPP Grace Higgle, *The Tragedy Of Bitlis*, Sterndale Classics,2002.
- KOCABAŞ Süleyman, *Osmanlı İsyânlarında Yabancı Parmağı Bir İmparatorluk Nasıl Parçalandı*, Vatan Yayınları, Kayseri, 1992.
- , *Tarihte Ve Günümüzde Türkiye’yi Parçalama Planları*, Vatan Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- KOCABAŞOĞLU Uygur, “Doğu Sorunu Çevresinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri”, *Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- , “XIX.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Misyoner Okulları”, *Osmanlı V.*,Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

- , *Anadolu'daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara, 2000.
- KOÇ Aylin, “Öksüz Ve Yetim Çocuklar İçin Kurulmuş Bir Eğitim Kurumu: Darüşşafaka”, *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, ed.Emine Gürsoy-Naskali& Aylin Koç, İstanbul, 2003.
- KOÇER Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu Ve Gelişimi 1773- 1923*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.
- KOÇU Reşad Ekrem, *Osmanlı Tarihinin Panoraması*, Doğan Kitapçılık A.Ş., İstanbul, 2003.
- KODAMAN Bayram “Ermeni Hadiseleri Kimin İçin Mesele, Kimin İçin İsyan, Kimin İçin Macera”, *Müdafaa-i Hukuk Dergisi*, s.82, Ankara, 2005.
- , “Ermeni Yanılgıları”, *Bilim Ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s.38, Ankara, 2003.
- , “Şark Meselesi Emperyalizm Ve Ermeniler” *Ermeni Macerası Tarihi Ve Siyasi Bir Değerlendirme*, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, no.12., Isparta, 2001.
- , “Türk Ermeni İhtilafının Başlangıcı 1878-1897”, *Ermeni Macerası Tarihi Ve Siyasi Bir Değerlendirme*, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, no.12., Isparta, 2001.
- , “Üç Ermeni Şarkısı Ve Ermenilerin Türklere Bakışı”, *Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar*, yay.haz. Erhan Afyoncu, Tarih Ve Tabiat Vakfı, İstanbul, 2001.
- , “ II.Abdülhamid Hakkında Bazı Düşünceler”, *Osmanlı II.*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- , *Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi*, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları VII.Dizi- Sa94-2, 3.Baskı, Ankara, 1999.
- , *Türkler, Ermeniler Ve Avrupa*, ed. Hasan Babacan, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, Isparta, 2003.
- KONUKÇU Enver, “Osmanlılar Ve Millet-i Sadıka’dan Ermeniler”, *Yeni Türkiye* 38, Ermeni Sorunu Özel Sayısı, II., Ankara, 2001, s.623.

- KOPTAŞ Rober, “Ermeni Harfleriyle Türkçe”, *Tarih Ve Toplum Dergisi*, s.230., İletişim Yayınları ,İstanbul, 2003.
- KÖNİ Hasan, “Ermeni Meselesi Üzerine Bazı Görüşler”, *Türk Kültürü*, s. 277., Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1986.
- KÖPRÜLÜ Orhan Fuad, “Tarihte Türk Amerikan Münasebetleri”, *Belleten*, L I /200, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987.
- KURAN Ercüment, “Tarihte Türkler Ve Ermeniler”, *Yeni Türkiye* 38, Ermeni Sorunu Özel Sayısı, II., Ankara, 2001.
- KURAN Ahmet Bedevi, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ve Türkiye Cumhuriyeti’nde İnkılap Hareketleri Ve Milli Mücadele*, Çeltüt Yayınları, İstanbul, 1959.
- KURAT Yuluğ Tekin, *Henry Layard’ın İstanbul Büyükelçiliği 1877-1880*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları:181, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968.
- KURNAZ Şefika, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, T.C Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1996.
- KURT Ali Osman, *Yahudilik, Hristiyanlık Ve İslam’da Din Değiştirme*, Gökkuşbu Yayıncılık, İstanbul,2004.
- KUTALMIŞ Mehmet, “Ermenice Ve Ermeni Harfli Türkçe Eserlerin Türk Ermeni İlişkilerindeki Yeri”, *Ermeni Araştırmaları,I.Türkiye Kongresi Bildirileri*,c.III.,ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları,Ankara ,2003.
- KÜÇÜK Cevdet, “II. Abdülhamid’in Dış Politikası”, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli* ,II., Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- , *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı, 1878-1897*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1984.
- KÜÇÜK Mustafa, “*Şark Meselesi Çerçevesinde II. Meşrutiyet’e Kadar Olan Dönemde Osmanlı Devleti’nin Siyasi Vaziyeti*”, Osmanlı II., Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- KÜRŞAT Cengiz, “Ermeni Terörü”, *Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi, Ermeni Sorunu*, c.I., Tarihi Araştırmalar Ve Dökümantasyon Merkezleri Kurma Ve Geliştirme Vakfı, 1989.
- LEE Hee Soo Lee, “II. Abdülhamit Ve Doğu Asya’daki Pan-İslamist Siyaseti”, *Osmanlı II.*, Ed.Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

- LEE Ki Young, *Ermeni Sorununun Doğuşu*, Ankara, 1998.
- LITTLE David, “Religious Minorities And Religious Freedom: An Overview”,
Protecting The Human Rights Of Religious Minorities In Eastern Europe,
ed.by.Peter G.Danchin &Elizabeth A.Cole,Columbia University Press, New
York, 2002.
- LOCKE John, *Eğitim Üzerine Düşünceler*, (çev. Hakan Zengin), Morpa Yayınları,
İstanbul, 2003.
- LUKAS-KIESER Hans, “Bir Misyoner Hastanesinin Çevresindeki Küçük Dünya:
Urfa 1897-1922”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşamak-Toplumsallık
Biçimleri ve Cemaatler Arası İlişkiler (18-20.yy’lar)*,Der: François
Georgon-Paul Dumont, çev. Maide Selen, İletişim Yayınları, İstanbul,
2000.
- , *İskalanmış Barış Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik,
Etnik Kimlik Ve Devlet 1839-1938*”, İletişim Yayınları, İstanbul,
2005.
- LURAGHI Raimondo, *Sömürgecilik Tarihi*, (çev. Aydın Emeç), Sosyalist Yayınlar,
İstanbul, 1994.
- LYNCH H.F.B., *Armenia Travels&Studies*, v.II., Khayats
Books&Publishing Company, 3rd Edt., Beirut, 1990.
- MACFIE A.L., *Osmanlı’nın Son Yılları*, (çev:Damla Acar&Funda Soysal),
Kitap Yayınları, İstanbul, 2003.
- MALKOÇ Mustafa Numan, “Türkiye’de Protestan Misyonerliği”,
Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri, İslami İlimler Araştırma
Vakfı, İstanbul, 2004.
- MANGALTEPE İsmail, “XIX.Yüzyıl Fransız Seyyahlarına Göre Van”,
Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü, İstanbul, 2005.
- MARDİN Şerif, “Yeni Osmanlı Düşüncesi”,*Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce
Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat Ve Meşrutiyetin Birikimi*,
c. I,İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- , *İdeoloji Ve Din*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

- MARX Karl, *18.Yüzyılda Gizli Diplomasi Rus Despotizminin Asyatik Kökenleri*, (çev. Işık Soner), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992.
- MASTERS Bruce, *Christians And Jews In The Otoman Arab World The Roots Of Sectarianism*, Cambridge University Press, 2004.
- MAULOUF Amin, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Telos Yayıncılık, 2. Baskı, 1998.
- Mc CARTHY Justin, “I.Dünya Savaşı’nda İngiliz Propagandası Ve Bryce Raporu”, *Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2000..
- , “Ermeni Terörizmi Zehir Ve Panzehir Olarak Tarih”, *Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi, Ermeni Sorunu*, c.I., Tarihi Araştırmalar Ve Dökümantasyon Merkezleri Kurma Ve Geliştirme Vakfı, 1989.
- , *Ölüm Ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi 1821- 1922*, (çev. Bilge Umar), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1998.
- , *Müslümanlar Ve Azınlıklar Osmanlı Anadolu’sunda Nüfus Ve İmparatorluğun Sonu*, (çev. Bilge Umar), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1999.
- Mc NEILL William H., *A History Of The West A History Of The Human Community*, The University Of Chicago Press, 1968.
- MEIKLEJOHN Alexander, *Education Between Two Worlds*, Harper & Brothers Publishers.
- MERCAN Ali Kemal, *Belgelerle Türk- İngiliz İlişkileri Tarihi*, Kıtaş Yayınları, İstanbul, 1969.
- MERCANGÖZ Zeynep, “Ortaçağ’da Van-Hristiyan Dönemi”, *Van*, Kültür Bakanlığı Yayınları:62, Ankara, 1995.
- METİN Halil, *Türkiye’nin Siyasi Tarihinde Ermeniler Ve Ermeni Olayları*, T.C.Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997.
- MILLIGAN Anna A, *Facts And Fals In Our Abroad*, Philadelphia, 1921.
- MILNE Bruce, *Tanrı Öğretisi Hristiyan İnancının El Kitabı*, (çev. Levent Kınran), Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul, 1995.

- MOORE J.r. Barrington, *Diktatörlüğün Ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun Ve Köylünün Rolü*, (çev.Şirin Tekeli&Alaaddin Şenel), V Yayınları, Ankara, 1989.
- MOREALI Odile, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Askeri Misyonları”, *Osmanlı II.*, Ed Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- MORGENTHAU Henry, *Büyükelçi Morgenthau’nun Öyküsü*, (çev. Attila Tuygan), Belge Yayınları, İstanbul, 2005.
- MUTLU Şamil, *Osmanlı Devleti’nde Misyoner Okulları*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul,2005.
- Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi 1877-1914*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü,no.63.,Ankara,2001.
- NERSESSIAN Sirarpie der, *Agh’tamar “The Church Of Holy Cross*, Harward University Press, Cambridge-Massachusetts, 1965.
- NİŞANCI Şükrü, *15-16.Yüzyıllarda Osmanlı İktisat Zihniyeti*, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, 2002.
- NORMAN C. B. ,*Ermenilerin Maskesi Düşüyor*, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve UygulamaMerkezi Yayınları, Ankara,1993.
- NURİ Celal, “*Türk Devrimi-İnsanlık Tarihinde Türk Devriminin Yeri*”, (çev:Özer Ozankaya),T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- NYE Joseph S.J.R., *Amerikan Gücünün Paradoksu Dünyanın Tek Süper Gücü Neden Tek Başına Davranamaz*, (çev.Gürol Koca), Literatür Yayıncılık, 2003.
- OCAK Ahmet Yaşar, “Tasavvuf Sufiler Ve Tarikatlar”, *Osmanlı Uygarlığı I*, yay. haz:Halil İnalçık&Günsel Renda , T.C Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- , “Dini Bilimler Ve Ulema”, *Osmanlı Uygarlığı I*, yay. haz:Halilİnalçık&Günsel Renda , T.C Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- OKTAY Hasan, “Ermeniler Ve Van İhtilal Örgütü 1896-1915”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Bahar, Ankara, 2002.

- , “*Ermeni Komitecilerinin Katlettiği Van Valisi Ali Rıza Paşa Ve Türküsü*”, *Yeni Türkiye* 38, Ermeni Sorunu Özel Sayısı, II., Ankara, 2001.
- , “*Van Belediye Reisi Kapamacıyan Efendi’nin Ermeni Taşnak Komitesince Katline Dair*”, *Yeni Türkiye* 38, Ermeni Sorunu Özel Sayısı, II., Ankara, 2001.
- ORAN Baskın, *Türkiye’de Azınlıklar*, İletişim Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 2005.
- ORTAYLI İlber, “*II.Abdülhamid Ve İmparatorluğun Sonu*”, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli*, II., Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- , “*Osmanlı Ermenileri*”, *Yeni Türkiye* 38, Ermeni Sorunu Özel Sayısı, II., Ankara, 2001.
- , “*Tanzimat Döneminde Tanassur Ve Din Değiştirme Olayları*”, *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Ulusla arası Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları XXVI. Dizi-Sa5, Türk Tarih Kurumu Basımevi , Ankara, 1994.
- , *Tanzimat Devri’nde Osmanlı Mahalli İdareleri 1840-1880*, Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, dizi VII,s.178., Ankara, 2000.
- , *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları, 6.Baskı, 2004.
- ORUÇ Mehmet, *Dinler Arası Diyalog Tuzağı Ve Dinde Reform*, Arı Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi, Ermeni Sorunu*, c.I., Tarihi Araştırmalar Ve Dökümantasyon Merkezleri Kurma Ve Geliştirme Vakfı, 1989.
- Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi- Ermeni Meselesi*, c.II., Tarihi Araştırmalar Ve Dökümantasyon Merkezleri Kurma Ve Geliştirme Vakfı, İstanbul, 1989.
- Osmanlının Son Döneminde Ermeniler*, ed.by. Türkkaya Ataöv, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları:94, Ankara, 2002.
- OWEN John, *Her Hristiyanın Bilmesi Gerekenler*, (çev. Baturap Bal), Ön Asya Basım Dağıtım, İstanbul, 2000.
- OWEN Roger & Pamuk Şevket, *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*, (çev. Ayşe Edirne), Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.

- ÖĞÜN Süleyman Seyfi, “ İlk Günah’tan Gerçekle Yüzleşmeye”,. *Osmanlı’nın Son Döneminde Ermeniler*, ed.Türkkaya Ataöv, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları:94, Ankara, 2002.
- ÖĞÜN Tuncay, İnsan Hakları Ve Ermeni Sorunu-İttihat Terakki’den Kurtuluş Savaşı’na Adlı Eserin İddiaları Hakkında Bazı Tenkidler”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, s.4., İstanbul, 2001
- ÖKE Mim Kemal, *İngiliz Casusu Prof.Arminius Vambery’in Gizli Raporlarında II. Abdülhamid Ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983.
- ÖNAL Sami, *Sadettin Paşa’nın Anıları*, Ermeni-Kürt Olayları Van 1896, Remzi Kitabevi, 2.Baskı, İstanbul, 2004.
- ÖZCAN Abdülkadir, “II.Abdülhamid Dönemi Eğitim Ve Kültür Faaliyetleri” , *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli* ,II., Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- ÖZCAN Besim, “Kırım Savaşı 1853-1856”, *Osmanlı II.*, Ed. Güler Eren,Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- ÖZDEMİR Hüseyin, *Osmanlı Devleti’nde Bürokrasi*, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, 2001.
- ÖZEY Ramazan, *Jeopolitik Ve Jeostratejik Açıdan Türkiye*, Marifet Yayınları, Fikir Kitapları Dizisi:11, İstanbul, 1998.
- ÖZFATURA Mustafa Necati, *Kurtlar Sofrasında Ortadoğu*, Adım Yayıncılık, İstanbul, 1991.
- ÖZGÜL M. Cemil, “Osmanlı Devleti’nde Ermeniler”, *Yeni Türkiye 37 Ermeni Sorunu Özel Sayısı I.*, Ankara, 2001
- ÖZKAN Ali Rafet, *Fundamentalist Hristiyanlık- 7.Gün Adventizmi*, Alperen Yayıncılık, Ankara, 2002.
- ÖZTUNA Yılmaz, “Ermeni Sorununun Oluştugu Siyasal Ortam”, *Osmanlı’nın Son Döneminde Ermeniler*, ed.Türkkaya Ataöv, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları:94, Ankara, 2002.
- , *Osmanlı Devleti Tarihi*, T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, c.I., Ankara, 1998.
- , *Osmanlı Devleti Tarihi II Medeniyeti Tarihi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

- ÖZTÜRK Said, “Hicaz Demiryolları”, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli*, II., Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- ÖZYÜKSEL Murat, *Osmanlı- Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu Ve Bağdat Demiryolları*, Arba Yayınları, İstanbul, 1988.
- PARLAR Suat, *Barbarlığın Kaynağı Petrol*, Anka Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- PAZARLI Osman, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972.
- PEHLİVANLI Hamit, “Ermeni Terörü: Techire Giden Yol”. *Ermeni Araştırmaları, I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, c.II. ,ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2003,s.100.
- PELLING Henry, *Modern Britain 1885- 1955*, Cardinal Edition, Great Britain, 1974.
- POGGI Gianfranco, *Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım*, (çev. Şule Kut&Binnaz Toprak), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.
- PORTERFIELD Amanda, *Mary Lyon And Mount Holyke Missionaries*, ,Oxford University Press, 1997.
- POYRAZ Ergun, *Misyonerler Arasında 6 Ay Düünden Bugüne Hristiyanlığın Ve Yahudiliğin Analizi*, TurnaYayınları, Ankara, 2001.
- PURGSTALL Baron Joseph Von Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, (çev. Refik Özdek), c.16., Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- PRIENNE Henry, *Ortaçağ Avrupasının Ekonomik Ve Sosyal Tarihi*, (çev. Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, I.Baskı, 2005.
- ROTHSTEIN Arnold, *The Jesus Idea*, Prometheus Books, New York, 1993.
- RUSSELL Bertrand, *Bilim Ve Din*, (çev. Hilmi Yavuz), Cem Yayınevi, İstanbul, 1993.
- RUSTOW Dankward A., “Askeri Miras”, *İmparatorluk Mirası Balkanlarda Ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*,ed. L. Carl Brown, (çev. Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- SABİS Ali İhsan, *I. Dünya Harbi*, Nehir Yayınları, 2. Baskı,c. II., İstanbul, 1992.
- SAKAOĞLU Necdet, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

- SARIKÇIOĞLU Ekrem, *Başlangıcından Günümüze Dinler Tarihi*, Kardelen Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 1999.
- SASUNI Garo, *Kürt Ulusal Hareketleri Ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni- Kürt İlişkileri*, (çev. Bedros Zartaryan & Memo Yetkin), Med Yayınevi, İstanbul, 1992.
- SATILMIŞ Alişan, *Emperyalizm Ve Türkiye*, Emre Yayınları, Bütün Eserleri: 12, İstanbul, 2001.
- SAYAR Ahmed Güner, *Osmanlı'dan 21.Yüzyıla, Ekonomik, Kültürel Ve Devlet Felsefesine Ait Gelişmeler*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2001.
- SEVE Lucien, *Felsefe Ve Siyaset*, (çev. Muntekim Öçmen), Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.
- SEVİNÇ Necdet, *Osmanlıdan Günümüze Misyoner Faaliyetleri Okullar Kiliseler Yardım Kurumları*, Milenyum Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2002.
- SEYFELİ Canan, *İstanbul Ermeni Patrikliği*, Aziz Andaç Yayınları, Ankara, 2005.
- SEZER Ayten, "Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri", *Yeni Türkiye*, s.38., 2001.
- , "Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri", *Osmanlı II.*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye yayınları, Ankara, 1999.
- SHRIEVER J.R. Donald W., "Religion And Human Rights: The Capacity To Swear To One's Own Hurt", *Protecting The Human Rights Of Religious Minorities In Eastern Europe*, ed. by. Peter G.Danchin & Elizabeth A.Cole, Columbia University Press, New York, 2002.
- SOLMAZ Gürsoy, *Tanıkların Diliyle Ermeni Vahşeti*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001.
- SOMEL Selçuk Akşin, "Cemaat Mektepleri Ve Yabancı Misyoner Okullar", *Osmanlı Uygarlığı I*, yay. haz: Halil İnalcık & Günsel Renda, T.C Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- SONYEL Salahi, "Hristiyan Azınlıklar Ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Durumu", *Osmanlı II.*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

- , “Tanzimat Ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Gayri Müslim Uyrukları Üzerindeki Etkisi”, *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları XXVI.Dizi- Sa5, Türk Tarih Kurumu Basımevi , Ankara, 1994.
- , *The Great War And The Tragedy Of Anatolia Turks And Armenians In The Maelstrom Of The Major Powers*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 2000.
- SÖNMEZ Oktay, “Haçlı Seferleri Bitmedi”, *Müdafaa-i Hukuk*, s.89., Ankara, 2006.
- STANKHE Ted, “Equality And Religious Preferences: Theoretical, International & Religious Perspectives”, *Protecting The Human Rights Of Religious Minorities In Eastern Europe*, ed.by. Peter G.Danchin & Elizabeth A.Cole, Columbia University Press, New York, 2002.
- STANNARD David E., *Amerika’nın Soykırım Tarihi*, (çev. Şaban Bıyıklı), Gelenek Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2005.
- STONE Frank Andrews, “*Academies For Anatolia*”, University Of America Press, 1984.
- STRONG William E., *The Story Of The American Board*, The Pilgrim Press, 1910.
- SÜSLÜ Azmi ,ÖĞÜN Gülay&TÖREHAN M., Serdar *Armenian Massacres In Van, Bitlis, Muş And Kars Interview With Witnesses* ,KÖKSAV, Ankara, 2000.
- SÜSLÜ Azmi, *Ermeniler Ve 1915 Techir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara, 1990.
- ŞAFAK Ali, Der Saadet Ermeni Patriğinin Suret-i İntihabına Dair Nizamname Hükümleri Ve Hukuki Açıdan Bir Değerlendirme”, *Ermeni Araştırmaları, I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, c.II., ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara , 2003.
- ŞAFAK Nurdan, “Osmanlı-Amerikan İlişkileri”, *OSAV*, İstanbul, 2003.
- ŞAŞMAZ Musa , “Ermeniler Hakkındaki Reformların Uygulanması 1895-1897”, *Osmanlı II.*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- ŞEHİRLİ Attila, “Ermeni Techiri”, *Ermeni Araştırmaları, I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, c.II , ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara , 2003.

- ŞİMŞİR Bilal, *İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri 1856-1880*, (çev. Şinasi Orel), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986.
- ŞİŞMAN Adnan, “Misyonerlik Ve Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal Ve Kültürel Müesseseler”, *Türkler*, XIV., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- ŞEYBE Abdülkadir, *Çağdaş Dünya Dinleri Ve Mezhepleri*, (çev. Osman Cilacı), Beyan Yayınları, İstanbul, 1995.
- TANMAN Baha, “Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları Ve Tekkeler”, *Osmanlı Uygarlığı I*, yay. haz: Halil İnalcık & Günsel Renda, T.C Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- Talat Paşa’nın Hatıraları*, neşreden Enver Bolayır, Gören Yayınevi, İstanbul, 1946.
- TALAY Aydın, *Salnamelerde Van*, Van Belediye Başkanlığı Kültür Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Yayın no: 11, Acar Matbaacılık, Van, 1999.
- , *Yıkılan Bir şehrin Anatomisi*, Van Belediye Başkanlığı Kültür Ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, no.2, 1996.
- TALAY İstemihan, “Ermeni Sorunu Üzerine Düşünceler”, *Yeni Türkiye 37 Ermeni Sorunu Özel Sayısı I.*, Ankara, 2001
- Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c.II., İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- The Encyclopedi Of Religion*, C.Ed.By.Mircea Eliade, v.19., Simon&Schuster Macmillan, New York, 1993.
- The Oxford Dictionary Of World Religious*, ed. by John Bowker, Oxford University Press, 1999.
- TOLSTOY Lev Nikolayeviç, *Din Nedir?*, (çev. Murat Çiftkaya), Kaknüs Yayınları, 4.Baskı, 1998.
- TOPLAMACIOĞLU Mehmet, *Din Sosyolojisi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 1975.
- TOSUN Ramazan, *Ermeni Meselesi Ve Kayseri’deki Ermeni Olayları*, Tamga Yayınları, Ankara, 2000.
- TOYNBEE Arnold, *Hatıralar: Tanıdıklarım*, (çev. Deniz Öktem), Klasik Yayınları, İstanbul, 2005.

- TOZLU Necmettin, “Osmanlı Devleti’nde Ermeni Eğitim Kurumları Ve Faaliyetleri”, *Yeni Türkiye Yayınları* 38.,II.,Ankara ,2001.
- TRUMPENER Ulrich , “Almanya Ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu Ve Büyük Güçler*, Ed.Marian Kent, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- TUNCEL Hüner, *Doğu Sorunu Ve Büyük Güçler 1853-1878 Osmanlı’nın Kader Yılları*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2003.
- TURAN Ömer, *Avrasya’da Misyonerlik*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Türkistan Araştırmaları Dizisi, no.6. ,Ankara, 2002.
- , “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Protestan Misyonerlik Faaliyetleri”, *Osmanlı II.*, Ed.Güler Eren, Ankara 1999.
- , “*The Armenian Question At The Lausanne Peace Talks*”, *The Armenians In The Late Ottoman Period*, ed.by. Türkkaya Ataöv, The Turkish Historical Society For The Council Of Culture And Arts, Publications Of The Grand National Assembly Of Turkey, Ankara,2001.
- Türk Ansiklopedisi*,c. 24.,Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, c. 17, İstanbul, 1998.
- TÜRKMEN Zekeriya, “İttihat Ve Terakki Hükümetinin Doğu Anadolu Islahat Müfettişliği Projesi Ve Uygulamaları 1913-1914, ”, Ermeni Meselesine Çözüm Arayışları,Ermeni Araştırmaları Dergisi, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, s..9., Ankara, 2003.
- , “XIX. Yüzyıldaki Silahlanma Yarışında Osmanlı Devleti”, *Pax Ottomana, Studies In Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, ed.by. Kemal Çiçek, Sota&Yeni Türkiye Yayınları, Haarlem& Ankara, 2001.
- UBUCINI M. A., *Osmanlı’da Modernleşme Sancısı*, (çev. Celal Aydın), Timaş Yayınları, İstanbul, 1998.
- UÇAR Ahmet,” “Kazım Karabekir Ve Hristiyanlaştırılan Türk Çocukları”, *Tarih Ve Medeniyet Dergisi*, s.39., 1997.
- UÇAROL Rıfat, *Siyasi Tarih 1789-1994*, Filiz Kitabevi, 4.Baskı, İstanbul, 1995.

UPTON-WARD Judy, “Abdülaziz’in Avrupa Seyahati”, *Osmanlı II.*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

URAL Gültekin, *Ermeni Dosyası*, Kamer Yayınları, 1998.

URAS Esat, *The Great War And The Tragedy Of Anatolia Turks And Armenians In The Maelstrom Of The Major Powers*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 2000.

-----, “1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşına Kadar Ermenilerin Türkiye’deki Durumu”, *Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi- Ermeni Meselesi*, c.II., Tarihi Araştırmalar Ve Dökümantasyon Merkezleri Kurma Ve Geliştirme Vakfı, İstanbul, .1989.

USSHER Clarence D. & KNAPP Grace Higley ,*An American Physician In Turkey A Narrative Of Adventures In Peace And In War*, The University Press, Cambridge, Houghton Mifflin Company, 1917.

UZUN Turgay, “Osmanlı Devleti’nde Toplumsal Yapı Ve Ermeni Hareketi”, *Ermeni Araştırmaları, I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, III., ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2003.

ÜÇÖK Coşkun, *Siyasal Tarih 1789-1950*, Ajans Türk Matbaası, 5.Baskı, 1961.

ÜLKEN Hilmi Ziya, *Dini Sosyoloji*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınevi, İstanbul, 1943.

ÜLKEN Yüksel, *20. Yüzyılda Dünya Ekonomisi*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları:1909, 3. Baskı, Çağlayan Basımevi, İstanbul, 1974.

ÜNAL Asife, *Yahudilikte, Hristiyanlıkta Ve İslamda Evlilik*, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

ÜNAL Rahmi Hüseyin, “Türk Döneminde Van”, *Van*, Kültür Bakanlığı Yayınları:62, Ankara, 1995.

ÜNAL Tahsin, *Türk Siyasi Tarihi 1700-1958*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998.

- VADAKUMPADAN Paul, “Ecclesiological Foundation Of Mission,” *Following Christ In Mission A Foundational Couse In Missiology*, Pauline Books&Media, 1996.
- VALYI Felix , “İslamiyet Aleminde Dini Ve Siyasi İnkılap”, *Ayın Tarihi*,s.24.Ankara,1926.
- Van İl Yıllığı*, 1967.
- VELTMAN Mihail Pavloviç, “Küçük Asya Çevresinde Müdahale Ve Türkiye’nin Taksimi”, yay. Haz. Cengiz Kürşat, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* Dün/Bugün/Yarın, Tarihi Araştırmalar Ve Dökümentasyon Merkezleri Kurma Ve Geliştirme Vakfı, s.26., 1987.
- VYER Johan Van Der ,“Self-Determination And The Right To Secession Of Religious Minorities Under International Law”, *Protecting The Human Rigths Of Religious Minorities In Eastern Europe*, ed. by. Peter G.Danchin &Elizabeth A.Cole, Columbia University Press, New York, 2002.
- WACH Joahim, *Din Sosyolojisi*, (çev. Ünver Günay), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1995.
- WATT Montgomery W., *Dinlerde Hakikat Sosyolojik Ve Psikolojik Bir Yaklaşım*, (çev.A.Vahap Taştan&Ali Küşat), İz Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- WHITE George E, *Bir Amerikalı Misyonerin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları.*, (çev. Cem Tarık Yüksel), Enderun Kitabevi, İstanbul, 1995.
- WOLANIN Adam , “Trinitarian Foundation Of Mission”, *Following Christ In Mission A Foundational Couse In Missiology*, Pauline Books&Media, 1996.
- YALÇINKAYA Mehmet Alaaddin, “İsmail Ferruh Efendi’nin Londra Büyükelçiliği Ve Siyasi Faaliyetleri 1797-1800” , *Pax Ottomana, Studies In Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, ed.by. Kemal Çiçek, Sota&Yeni Türkiye Yayınları, Haarlem& Ankara, 2001.
- YASAMEE Ferosus Abdullah K., “Avrupa İttifaklar Sistemi İçinde Osmanlı İmparatorluğu”, *Osmanlı II.*, Ed.Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları,Ankara, 1999.

- YAVUZ Bige Sükan, “Türk Kurtuluş Savaşı Sırasında Fransa’nın Anadolu’daki Çıkarları Ve Ermeniler”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi* Avrasya Stratejik Araştırmaları Merkezi, s.9., Ankara, 2003.
- YAVUZ-TOKSOY Nurcan, “Türk-Ermeni İlişkileri”, *Ermeni Araştırmaları, I.Türkiye Kongresi Bildirileri*, c.II, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2003.
- Yeni Türk Ansiklopedisi*, c.7.
- YENİAY İ. Hakkı, *Yeni Osmanlı Borçları*, Ekin Basımevi, İstanbul, 1964.
- YERASIMOS Stefanos, *Milliyetler Ve Sınırlar Balkanlar Kafkasya Ve Ortadoğu*, (çev. Şirin Tekeli), İletişim Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 1995.
- YILDIRIM Cemal, *Tarihi Belgeler Işığında Bayazıd’da Ermeni Mezalimi*, IQ. Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- YILDIRIM Münir, *Yunanistan Ve Ortodoks Kilisesi*, Aziz Andaç Yayınları, Ankara, 2005.
- YILDIRIM Uğur, *Dünü Bugünü İçyüzü Ve Perde Arkasıyla Türkiye’de Misyonerlik*, Otopsi Yayınları, İstanbul , 2005.
- YURTAYDIN Hüseyin&DAĞ Mehmet, *Dinler Tarihi* ,Gündüz Matbaacılık, Ankara, 1978.
- ZAGO Marcello, “Interreligious Dialogue”, *Following Christ In Mission A Foundational Course In Missiology*, Pauline Books&Media, 1996.
- ZURCHER Erik Jan, *Savaş Devrim Ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi*, (çev. Ergun Aydınoglu), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

12.3.INTERNET (WEB) SAYFALARI

- <http://www.redrival.com.dervisan/yazi/misyonerlik.html>Erişim Tarihi:19.06.2003.
- http://www.stradigma.com/turkce/nisan2003/makale04_.htmlErişim Tarihi:19.06.2003.
- <http://www.satemer.sakarya.edu.tr/abd.html> Erişim Tarihi:19.06.2003.
- [www.agos.com.tr/archiv/bir zamanlar/Van](http://www.agos.com.tr/archiv/bir_zamanlar/Van) Erişim Tarihi:11.03.2005.
- <http://www.umd.umich.edu.dept/armenia/bts/burials.html>.Erişim Tarihi: 26.05.2005
- <http://www.armenianhouse.org/bliss/turkey/26-religious-persecution.html> Erişim Tarihi:26.05.2005.
- <http://www.armenianhouse.org/bliss/turkey/27-relief-work.html> Erişim Tarihi: 26.05.2005.
- <http://www.armenianhouse.org/bliss/turkey/29-america-turkey.html> Erişim Tarihi: 26.05.2005.
- <http://www.dusunenadam.com.tr/ekonomi24.htm> Erişim Tarihi: 06.02.2006.
- <http://www.geocities.com/begunay/z25.htm> Erişim Tarihi: 06.02.2006.
- http://www.gbg.bonnet-se/osmanli/olaylar/hacli_seferleri.htm Erişim Tarihi: 06.02.2006.
- <http://www.marife.org/6-yüksel.htm> Erişim Tarihi:06.02.2006.
- <http://www.misyonerlik.sitemynet.com/misyonerlik.htm>ErişimTarihi: 06.02.2006.
- www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/misy.htm Erişim Tarihi: 06.02.2006.
- <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik.arsiv/misy.htm>.ErişimTarihi: 06.02.2006.
- <http://www.kutsalkitap.org/modules.php?name=News&file=article&sid=38> Erişim Tarihi:06.02.2006.
- [http://www.agos.com.tr/tr/archiv/bir zamanlar/van.html](http://www.agos.com.tr/tr/archiv/bir_zamanlar/van.html) Erişim Tarihi: 21.02.2006.
- <http://www.agos.com.tr/tr/arshiv/birzamanlar/arces.htm> Erişim Tarihi: 21.02.2006
- <http://www.yarindergisi.com/yarindergisi2/yazilar.php?id=505> Erişim Tarihi: 21.02.2006.
- http://www.tarihmecmuasi.com/Yazilar/ABD_misyonerleri.htm Erişim Tarihi: 21.02.2006.
- http://www.hristiyanforum/forum/archieve/index.php/t_118.html Erişim Tarihi: 21.02.2006.
- <http://www.hristiyanforum.com/forum/archieve/index.php/t-384.html> Erişim Tarihi: 21.02.2006

http://www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/h-n_pasa/088.htm Erişim Tarihi: 21.02.2006.

<http://www.agos.com.tr/tr/bayramlar.htm> Erişim Tarihi:21.02.2006. ;

<http://www.bianet.org/2004/05/14/34192.htm> Erişim Tarihi:21.02.2006.

<http://www.subejktif.com/felsefe/agustine.html> Erişim Tarihi:21.02.2006.;

<http://www.tarihci.8m.net/lozan.html> Erişim Tarihi:21.02.2006.

http://www.tr.wikipedia.org/wiki/Ermeni_Sorunu Erişim Tarihi: 21.02.2006.

<http://www.tsk.mil.gov/uluslararası/ermenisorunu.htm> Erişim Tarihi:21.02.2006.

sevde.de/islam_Ans/V/06.htm Erişim Tarihi:21.02.2006.

http://www.maltepe.edu.tr/GunaydinMarmara/ermeniu_rolu.asp Erişim Tarihi: 21.02.2006.

<http://www.os-ar.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=50143>

Erişim Tarihi:21.02.2006.

<http://www.kemalist.org/html/section.php?op=viewarticle&artid=415> Erişim

Tarihi:21.02.2006.

<http://www.agos.com.tr/tr/archiv/osmanlidaermeniler/dorduncudevire.htm> Erişim

Tarihi:21.02.2006.

<http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/misy.htm> Erişim Tarihi: 26.02.2006.

<http://www.geocities.com/begunay/225.htm> Erişim Tarihi:07.03.2006.

<http://www.victorianturkishbath.org/3TOPICS/AtoZArts/DandHUSF.htm> Erişim

Tarihi:09.03.2006.

[http://www.ibb.gov.tr/tr-TRKentebakis/Gu%l%u%kYasam/Gezi Rehberi/%C3%9CesmeSu](http://www.ibb.gov.tr/tr-TRKentebakis/Gu%l%u%kYasam/Gezi_Rehberi/%C3%9CesmeSu)

Tesisleri Erişim Tarihi:09.03.2006.

<http://hakimiyetimillie.org/modules.php?name=News&file=comments&sid5121&tid=450&mode=&ord> Erişim Tarihi:09.03.2006.

<http://www.acctr.org/modules&php?name=News&Article&sid19> Erişim Tarihi: 09.03.2006.

http://www.cemalkutay.com/ovcp_new_pages/KRONOLOJ124.asp Erişim Tarihi: 09.03.2006.

<http://www.yesil.org/teror/ermenitarih.htm> Erişim Tarihi:09.03.2006.

www.blacks.veriovs.co.uk/data1/HYQEW11.htm Erişim Tarihi:09.03.2006.

[http://www.ttk.gov.tr/faaliyetler/bildiri-ozetleri/seksiyon IV-A/demirel-m.html](http://www.ttk.gov.tr/faaliyetler/bildiri-ozetleri/seksiyon_IV-A/demirel-m.html)

Erişim Tarihi:09.03.2006.

<http://www.infoplease.com/ce6/people/A0850206.html> Erişim Tarihi:09.03.2006 .

http://www.bayzan.net/article_view.php?id=972 Erişim Tarihi:09.03.2006.

<http://www.tsk.mil.tr/uluslararası/ermenisorumu.htm> Erişim Tarihi:09.03.2006.

<http://www.turkforum.net/showpost.php?p=268245&postcount=1> Erişim Tarihi: 09.03.2006.

<http://www.arasyayincılık.com/turkce/odyan.html> Erişim Tarihi: 09.02.2006.

<http://www.turkishresponse.com/turkce/iliskiler/osmanli.html> Erişim Tarihi: 09.03.2006.

<http://www.tcberlinbe.de/tr/turkalman/tarihce/tarihce.htm> Erişim Tarihi: 09.03.2006.

http://www.obarsiv.com/nm_sergi_etk_erdemkuneralp.html Erişim Tarihi: 09.03.2006

http://www.saemk.org/yayin_detay.asp?sbj=icerikdetay&id=21&dba=001&dil=tr Erişim Tarihi:09.03.2006.

<http://isamesih.org/modules.php?op=modload&Name=Forum&file=viewtopic&topic203&forum1=0> Erişim Tarihi:09.03.2006.

<http://www.collectiondergisi.com/cms/index.php?option=content&task=view&id=135&Itemid=0> Erişim Tarihi:09.03.2006.

http://www.farabi.selcuk.edu.tr/suzep/tarih/ders_notlari/guz_yariyili/bolum_3/bolum03.htm Erişim Tarihi:09.03.2006.

<http://www.hristiyanlik.com/main/index.php?content=read&hid=109>. Erişim Tarihi:09.03.2006.

http://www.highbeam.com/doc/1G1:117607030/Richard+Cobden+and+the+Crimean+War~C~+Anthony+Howe+looks+at+the+antiwar+stance+of+the+great+Victorian+reformer%3B+his+fall+from+grace+and+subsequent+revival.html?refid=ency_topm n Erişim Tarihi:09.03.2006.

http://www.istanbul.net.tr/istanbul_eski_eserler_detay.asp?id=41 Erişim Tarihi: 09.03.2006.

http://www.istanbulyeditepe.com/harika_istanbul/alman_cesmesi.asp Erişim Tarihi: 09.03.2006.

<http://www.id.249.securedata.net/meandertravel/biblicalanatolia/biblicalanatolia.htm>. Erişim Tarihi:09.03.2006.

http://www.istanbul.diplo.de/tr/02_Kanzlei_Und_Residenz/Kaiserzeit.htm Erişim Tarihi: 09.03.2006

<http://www.kultur.gov.tr/aregem/yonlendir.aspx?F6E10F8892433CFF670AAAC19264C5A8BB0896850237FFE2> Erişim Tarihi:09.03.2006.

<http://www.network54.com/Forum/thread?forumid=238053&messageid=1107503531&Ip=1107503531> Erişim Tarihi:09.03.2006.

<http://www.lazuri.com/lazuriforumi/viewtopic.php?p=413&sid=5c4782adf923a9a553fc1f477963bd31> Erişim Tarihi:09.03.2006.

<http://www.centuryone.com/2590-2.html> Erişim Tarihi:09.03.2006.

http://www.answers.com/topic/leo_von_caprivi Erişim Tarihi:09.03.2006.

<http://www.incil.com/doc/mormonlar.php>. Erişim Tarihi: 09.03.2006.

http://www.en.wikipedia.org/wiki/Leo_von_Caprivi Erişim Tarihi: 09.03.2006.

<http://www.britania.com/gov/primes/prime36.html> Erişim Tarihi:09.03.2006.

<http://www.padfield.com/bibleland.html> Erişim Tarihi: 09.03.2006.

<http://www.sitemynet.com/tarihimiz/id4.htm> Erişim Tarihi:09.03.2006.

<http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5472.htm> Erişim Tarihi:09.03.2006.

<http://www.stratejigundem.com/haber.php?id=163> Erişim Tarihi:09.03.2006.

<http://www.tarihmecmuasi.com/Yazilar/Arabistan.html> Erişim Tarihi:09.03.2006.

http://www.tr.wikibooks.org/wiki/%22Dil_Bilgisi%22 Erişim Tarihi:09.03.2006.

<http://www.tarihvakfi.org.tr/yayinlar/ayrinti.asp?D=54> Erişim Tarihi:09.03.2006.

<http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/PRgladstone.htm> Erişim Tarihi:09.03.3006.

<http://www.turkishforum.org/archives/wa.cgi?A2=ind0202d&L=grassroots&F=P&S=&P=376> Erişim Tarihi: 10.03.2006.

http://www.kulturturizm.gov.tr/portal/yazdir_tr.asp?belgeno=1602 Erişim Tarihi: 10.03.2006.

<http://www.wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=8530&postdays=0&postorder=asc&start=30> Erişim Tarihi: 10.03.2006

http://www.strateji.edu.tr/ERMENI/soru_cevap_ermeni.php Erişim Tarihi: 10.03.2006.

<http://www.barteby.com/65/ig/Ignatiev.html> Erişim Tarihi:10.03.2006.

<http://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=953> Erişim Tarihi:10.03.2006.

<http://www.bucatarih.sitemynet.com/osmanli/osmanli.htm> Erişim Tarihi: 10.03.2006.

<http://www.derinanadolu.tripod.com/01-04-12-duyun2.htm> Erişim Tarihi: 10.03.2006.

<http://www.encyclopedia.com/html/I/Ignatiev.asp> Erişim Tarihi:10.03.2006.

http://www.huseyinçelik.net/makaleler_10.html Erişim Tarihi:10.03.2006.

<http://www.w3.balikesir.edu.tr/~akolbasi/dersler.htm> Erişim Tarihi:10.03.2006.

http://en.wikipedia.org/wiki/Lord_Salisbury Erişim Tarihi:11.03.2006.

<http://www.bartleby.com/65/fr/FranklinB.html> Erişim Tarihi: 11.03.2006.

<http://www.firstworldwar.com/bio/grey.htm> Erişim Tarihi:11.03.2006.

<http://www.lang.nagoya-u.ac.jp/~matsuoka/Disraeli.html> Erişim Tarihi: 11.03.2006.

<http://www.lib.byu.edu/estu/wwi/bio/w/willyii.html> Erişim Tarihi:11.03.2006.

<http://www.libertarian.co.uk/lapubs/libhe020.htm> Erişim Tarihi:11.03.2006.

<http://www.mts.net/~afiebelk/royalty.htm> Erişim Tarihi:11.03.2006.

<http://www.stanford.edu/entries/locke> Erişim Tarihi:11.03.2006.

<http://www.ucc.org/aboutus/histories/chap10.htm> Erişim Tarihi:11.03.2006..

<http://www.whitehouse.gov/history/presidents/ja2.html> Erişim Tarihi:11.03.2006.

<http://www.whitehouse.gov/history/presidents/tj3.html> Erişim Tarihi:11.03.2006.

<http://www.whitehouse.gov/history/presidents/ww28.html> Erişim Tarihi: 11.03.2006.

<http://www.wordlywca.org/> Erişim Tarihi:11.03.2006.

<http://www.ywca.org/site/pp.asp?c=djISI6PIKpG&b=284783> Erişim Tarihi: 11.03.2006.

http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Popes#Began_AD_1250-1499 Erişim Tarihi: 12.03.2006

<http://www.theottomans.org/turkce/kronoloji/index.asp> Erişim Tarihi:12.03.2006.

http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Popes#Began_AD_1250-1499 Erişim Tarihi: 12.03.2006

http://www.eraren.org/tur/dergi_makale_senol%20kantarci.htm Erişim Tarihi: 13.06.2003.

http://www.globalministers.org/index.php?option=com_content&task=view&id=988&Itemid=34 Erişim Tarihi:15.03.2006

http://www.hiphi.ubbcluj.ro/JSRI/html%20version/index/no_11/boztemur.htm Erişim Tarihi:15.03.2006

<http://www.os-ar.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=501432> Erişim Tarihi:15.03.2006

<http://nesam.iatp.az/nesam/soyqirim.htm> Erişim Tarihi:15.03.2006

<http://people.freenet.de/soysal/alman.htm> Erişim Tarihi:15.03.2006

<http://www.imprescriptible.fr/documents/lepsiuss/p1c2sp6.htm> Erişim Tarihi: 15.03.2006

<http://www.lib.byu.edu/~rdh/wwi/1915/bryce/a02.htm> Erişim Tarihi: 15.03.2006

<http://www.obarsiv.com/yayin-kpersonel.html> Erişim Tarihi:15.03.2006.

<http://asteria.fivecolleges.edu/findaids/mountholyoke/mshm218.html> Erişim Tarihi: 15.03.2006

<http://www.armeniandiaspora.com/links/main.html> Erişim Tarihi:15.03.2006

<http://www.questia.com/search/turkey-armenia-history> Erişim Tarihi: 15.03.2006

<http://www.research.yale.edu/ycias/database/files/MESV5-4.pdf> Erişim Tarihi:15.03.2006.

<http://sisters-of-charity.org/> Erişim Tarihi:15.03.2006

<http://www.akintarih.com/yabanciokullar/fransizokullari.htm> Erişim Tarihi: 15.03.2006

<http://www.answering-islam.org/Index/B/barton.html> Erişim Tarihi:15.03.2006

<http://www.cilicia.com/armo10nc-nyt19150731.htm> Erişim Tarihi:15.03.2006

<http://www.cms-uk.org/> Erişim Tarihi:15.03.2006

<http://www.asteria.fivecollages.edu/findaids/mountholyoke/mshm218.html> Erişim Tarihi:15.03.2006.

http://atheism.about.com/library/glossary/western/bldef_johnxxii.htm Erişim Tarihi: 16.03.2006.

http://encyclopedia.jrank.org/JEE_JUN/JERUSALEM_Heb_S0_r_Yerushalaim_.html Erişim Tarihi:16.03.2006.

[http://links.jstor.org/sici?sici=0018246X\(198603\)29%3A1%3C109%3A'CFCPI%3E2.0.CO%3B2-M](http://links.jstor.org/sici?sici=0018246X(198603)29%3A1%3C109%3A'CFCPI%3E2.0.CO%3B2-M) Erişim Tarihi:16.03.2006.

<http://profile.myspace.com/index.cfm?fuseaction=user.viewprofile&friendID=6029522&Mytoken=20050618054351> Erişim Tarihi:16.03.2006.

http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/livingstone_david.shtml Erişim Tarihi: 16.03.2006

<http://www.dialogmasali.com/modules.php/name=Sections&op=viewarticle&artid=90> Erişim Tarihi:16.03.2006.

http://afia_sp.club.fr/culture.htm Erişim Tarihi:16.03.2006.

http://bayzan.net/article_view.php?id=679 Erişim Tarihi:16.03.2006

http://en.wikipedia.org/wiki/Pope_Clement_V Erişim Tarihi:16.03.2006.

<http://hem.passagen.se/ammoun/magdushe/magdushe.htm> Erişim Tarihi: 16.03.2006.

<http://historymedren.about.com/library/weekly/aa111597.htm> Erişim Tarihi: 16.03.2006.

<http://karachaymalkar.bravehost.com/misyonerlik.html> Erişim Tarihi:16.03.2006.

<http://web.utk.edu/~lgunter/vaticanlibrary.html> Erişim Tarihi:16.03.2006.

http://www.civilization.ca/orch/www04m_e.html Erişim Tarihi:16.03.2006.

<http://www.factmonster.com/ce6/people/A0850398.html> Erişim Tarihi:
16.03.2006

http://www.kronoloji.gen.tr/ermeni/ermeni_1.html Erişim Tarihi:16.03.2006

<http://www.mafrwestafrica.net/content/view/12/64/> Erişim Tarihi:16.03.2006.

http://www.masonluk.net/tapinakcilar_masonlar_10.html Erişim Tarihi: 16.03.2006.

<http://www.meb.gov.tr/dergiler/144/akyüz.htm> Erişim Tarihi:16.03.2006

<http://www.nancyward.com/b22469.htm> Erişim Tarihi:16.03.2006.

<http://www.newadvent.org/cathen/08431a.htm> Erişim Tarihi:16.03.2006.

<http://www.newadvent.org/cathen/12272b.htm> Erişim Tarihi:16.03.2006

<http://www.newadvent.org/cathen/15592c.htm> Erişim Tarihi:16.03.2006

<http://www.templarhistory.com/clementv.html> 16.03.2006.

http://www.vjf.de/print.php?page_id=161 Erişim Tarihi:16.03.2006.

<http://www.winstonchurchill.org/i4a/pages/index.cfm?pageid=926> Erişim Tarihi:
16.03.2006.

http://www.unesco.org/archive/advisory_body_evaluation/872.pdf Erişim Tarihi:
16.03.2006.

<http://www.haberbilgi.com/haber/turkiye/jeo0505/misyonerlik.html> Erişim Tarihi:
16.03.2006.

<http://www.hristiyanforum.com/forum/showthread.php?mode=hybrid&t=125> Erişim
Tarihi:16.03.2006

http://www.thedaleel.com/index.php/index.php?page=subcategory&code_id=68
Erişim Tarihi:16.03.2006.

<http://www.turkatak.gen.tr/index.php?option=content&task=view&id=106> Erişim
Tarihi:16.03.2006.

<http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/nisan2003/Ataturk.htm> Erişim Tarihi:
[30.03.2006](http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/nisan2003/Ataturk.htm)

<http://www.saglikansiklopedisi.com/Baltaliman%C4%B1%20Antla%C5%9Fmas%C4%B1> Erişim Tarihi:30.03.2006.

